STUDII DE GEN

Colecţia *Studii de gen* este coordonată de Mihaela Miroiu.

Editarea acestui volum a fost finanţată din grantul CNCSIS nr. 64, Dezvoltarea Masteratului de Studii de Gen, Şcoala Naţională de Studii Politice şi Administrative, Bucureşti, proiect coordonat de prof. univ. dr. Mihaela Miroiu.

Vladimir Pasti, sociolog, specializat în studierea evoluţiilor politice şi sociale ale tranziţiei româneşti. A publicat pe teme ale tranziţiei mai multe cărţi şi studii, în ţară şi în străinătate. Predă sociologia tranziţiei şi sociologie politică la Şcoala Naţională de Ştiinţe Politice şi Administrative (SNSPA) din Bucureşti.

www.polirom.ro

© 2003 by Editura POLIROM

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Copou nr. 4, P.O. BOX 266, 6600
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33;
O.P. 37, P.O. Box 1-728, 70700

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

PASTI, VLADIMIR

Ultima inegalitate: relaţiile de gen în România / Vladimir Pasti;
pref. de Mihaela Miroiu – Iaşi: Polirom, 2003

264 p.; 21 cm (Studii de gen)

ISBN: 973-681-298-7

I. Miroiu, Mihaela (pref.)

316
396

Printed in ROMANIA

Vladimir Pasti

Ultima inegalitate

Relațiile de gen în România

Cu o prefață de Mihaela Miroiu

POLIROM
2003

Sumar

Mulțumiri 9

Despre politica „ultimei inegalități” (Mihaela Miroiu) 11

Introducere 41

Politică și cercetare de gen 51

Interferența dintre cercetare şi politică 51

Gospodăria ca spațiu privat 60

Spațiul public 60

Orientarea politicii de gen 62

Relațiile de gen ca problematică politică 62

Problematica puterii 63

Nivelurile de analiză a relațiilor de gen 64

Probleme ale politicilor de gen 67

Problemele politicilor de gen în România 67

Problemele mișcării și gândirii feministe 67

Problema obiectivelor politicilor de gen 70

Rolul ideologiei şi al politicilor de gen în interpretarea şi modelarea realității 74

Contextul tranziției românești 74

Rolul ideologiei în modelarea realității 75

De ce este nevoie de o ideologie feministă ? 78

Spre o ideologie a feminismului românesc 80

Modele culturale 84

Modele culturale sau stereotipuri de gen ? 85

Modelul masculin 87

Diferențele 90
Politicile de gen în fața diferențelor 92
De la diferențe la relațiile de gen 95
Grupul social al femeilor și poziția sa socială 96

Moștenirea socialistă 99
Critica politicilor de gen ale comunismului 99
Eliberarea socialistă a femeii 103
Subordonarea 105
Politici de reducere a statutului social al femeilor salariate 106
Politicile de gen în educație 108
Politici de gen în familie și în gospodărie 109
Concluzii la politicile de gen ale comunismului 112

Tranziția relațiilor de gen 113
Indivizii sau diferențele demografice 113
Familia şi gospodăria 117
Căsătoria și raporturile de putere în familie 117
Gospodăria și economia puterii 129
Diferențe în societate 139
În economie 139
În politică 141
În conducerea economiei și a vieții publice 142
În relația cu instituțiile 144
În criminalitate 145

Oscilațiile tranziției 147
Șansa ratată a femeilor 148
Contracararea 156
Discriminarea veniturilor 158
Tendința de accentuare a discriminării veniturilor 163
Discriminarea ocupațională 164

Accentuarea discriminării ocupaționale 166
Păcăleala cu educația 168

Patriarhat și politică 173

Patriarhatul 175

Patriarhatele românești 186
Patriarhatul rural 187
Patriarhatul socialist al tranziției 192

Patriarhatul clasei conducătoare românești 211

Strategiile politicilor de gen 231

Bibliografie 257

Mulțumiri

Cercetarea ale cărei rezultate sunt prezentate în continuare a fost posibilă doar pentru că în România există o mișcare intelectuală și academică destinată cercetării și contestării patriarhatului. Inițiatoarea acestei mișcări este Mihaela Miroiu, prin activitatea căreia feminismul a câștigat un loc de drept în universitățile românești, în dezbaterea academică, în cercetarea științifică și, nu în ultimul rând, în opinia publică. Prin eforturile Mihaelei Miroiu și ale colegelor și colegilor săi există în România masterat de gen în universități, cercetare științifică pe probleme de gen și o vastă literatură în limba română, atât autohtonă, cât și internațională, care asigură legătura dintre gândirea feministă românească și cea internațională. Această cercetare se datorează acelorași eforturi, dar nu și vreuna dintre slăbiciunile ei, care aparțin în întregime autorului.

O parte din analiza empirică a fost preluată din rezultatele unei cercetări anterioare – „*Discriminarea de gen – o realitate a tranziției*" – realizate în cadrul *Institutului de Studii ale Dezvoltării* împreună cu Cristina Ilinca, din inițiativa Mihaelei Miroiu. Cercetarea a valorificat prin analiză secundară datele obținute de *Barometrul de gen*, o cercetare finanțată de Fundația pentru o Societate Deschisă.

Gândirea și politicile feministe au reprezentat pentru mine o noutate și nu aș fi putut să fac legături și inferențe indispensabile fără sprijinul generos al Cristinei Ilinca. Ea este autoarea celei mai mari părți a capitolului al doilea al acestei cărți, este coautoare a capitolului referitor la strategiile politicilor de gen și îi datorez o revizuire riguroasă a întregului text. Îi mulțumesc și pe această cale.

Adresez mulțumiri speciale doamnei primar al comunei Berlești, județul Gorj, Mariana Dumitrașcu, a cărei experiență practică împărtășită echipei de cercetare ne-a fost de folos în înțelegerea relațiilor concrete ale politicii aplicate și a permis schițarea unora dintre recomandările incluse în capitolele finale, referitoare la politicile de gen.

Le sunt recunoscător colegilor și studenților de la SNSPA pentru generozitatea cu care mi-au pus la dispoziție rezultatele studiilor și cercetărilor proprii în domenii conexe acestui studiu. Dincolo de reconfortanta solidaritate intelectuală, ei mi-au oferit prețioase informații,

observații și concluzii pe zonele de cercetare sectoriale abordate, fără de care studiul de față ar fi fost, fără îndoială, mai sărac.

Tuturor celor menționați mai sus și celor care, prin culegere de date, materiale, discuții, provocări teoretice, susținere sau critici și obiecții au ajutat la modelarea acestei cărți în forma ei finală gratitudinea autorului.

Vladimir Pasti

Despre politica „ultimei inegalități”

Istoria și relevanța cercetării

Cei mai mulți dintre noi (mă refer la cei ce fac cercetare socială în România) am fost sau mai suntem orbi la variabila gen, mai precis la relațiile de gen și la felul în care acestea afectează viața indivizilor, grupurilor sociale, instituțiilor. Este, desigur, mai simplu să considerăm că relațiile dintre bărbați și femei sunt preponderent private, că în viața publică relațiile sunt între indivizi asexuați și că putem ignora în cercetarea sociologică sau politologică faptul că avem de-a face cu oameni bărbați și oameni femei. În cadrul cercetării politologice, ignorarea a fost încă și mai pregnantă. Politica are în centrul său puterea și, aparent, relațiile dintre bărbați și femei nu sunt de această natură. Desigur, doar aparent. Așa cum va arăta cu prisosință volumul de față, relațiile dintre femei și bărbați sunt puternic impregnate și determinate politic. Mai mult, această cercetare ne arată că, în felul în care s-au configurat politicile românești, ele conduc spre politici ale „inegalității prin naștere”. O parte dintre noi, partea femeiască, este dominată și dependentă datorită apartenenței la un sex.

Inegalitatea de gen este cu adevărat **ultima inegalitate**. Ne-am obișnuit să punem pe locul întâi rasismul, apoi șovinismul, intoleranța religioasă, dar, indiferent de grupul care suferă discriminări : rasial, etnic, religios, femeile din interiorul grupului discriminat sau chiar al celui discriminant sunt tratate, explicit sau implicit, ca inferioare, ca mai puțin importante, **pentru că sunt femei**. Oricât progresează politicile antirasiste sau antișovine, rămâne mereu o ultimă redută, o „ultimă frontieră” – sexismul cu forma sa patriarhală de putere. După cum vom vedea și în cartea de față, „frontiera” inegalității este doar mutată ca să mai atenueze din inegalități. Dar ea nu este abolită. Relația inegală de putere rămâne acolo. Chiar autorul consideră că principala sa reușită în această carte o reprezintă o mai bună înțelegere a patriarhatului și că argumentează multi-dimensional faptul că este net mai convenabil și mai avantajos să te naști bărbat.

În societatea românească de acum și dintotdeauna este mai convenabil să fii bărbat decât să fii femeie. Ca bărbat, veniturile sunt mai mari,

> muncești mai puțin în gospodărie, ai o poziție privilegiată în familie, ai mai puține responsabilități față de familie, mai ales față de copii, ești mai bine văzut și apreciat în societate, ai mai mult timp liber, ești mai prezent în viața publică, te poți ocupa de politică și participa la deciziile referitoare la ce se întâmplă în societate în mai mare măsură decât femeile și, mai ales, ești deservit de femei (V.P.).

În România ultimilor ani, au apărut multe lucrări consacrate problematicii relațiilor de gen. Unele sunt de istorie, altele de sociologie, filosofie, analiză media, teorie politică, antropologie, socio-lingvistică, studii ale educației. Avantajul acestei lucrări este acela că ne pune în față mecanismele mai mult sau mai puțin subtile prin care se consacră politic relația patriarhală de putere în relațiile de gen în tranziția românească. Aceasta se întâmplă, paradoxal, tocmai în momentul în care se adoptă cele mai multe legi antidiscriminare, inclusiv Legea egalității de șanse, iar noul proiect de Constituție stipulează egalitatea de șanse între bărbați și femei, ca o corecție necesară adusă egalității formale, „oarbe" la diferențe.

Acest volum înglobează frecvent și o critică a feminismului românesc actual. Autorul nu este deloc cruțător față de ceea ce au reușit să producă, la nivel de consecințe practice, grupările feministe din România (indiferent dacă aceste grupări își asumă sau nu caracterul feminist). Pe scurt, această critică vizează tendința mai pregnantă spre teorie și normativism decât spre politică și descriptivism, inspirația preponderent occidentală a abordărilor, în dauna creării unor feminisme orientate spre cele „trei societăți românești" pe care le detectează autorul, incapacitatea de reacție politică la discriminări (mai ales la cele de venituri și la cele ocupaționale), incapacitatea de a inspira o mișcare de femei, o oarecare timiditate generală de reacție, legătura destul de slabă cu mediul politic. Aș putea să răspund obiecțiilor sale, dar nu am să o fac în acest moment. Ar fi o listă de justificări de ce anume lucrurile stau așa sau aș face câteva corecții la ceea ce spune V. Pasti, de tipul: suntem puțini, am avut și succese, nu putem, aceiași oameni, face în mod eficient și cercetare, și politică etc. Dincolo de o polemică intelectuală, de la care mă voi abține la început, recunosc limitele feminismului românesc, iar această dorință de a coopta în cercetări oameni aparent independenți de cercurile feministe are o legătură serioasă cu temerea multora dintre noi de *groupthink*, de blocare a gândirii critice prin aceea că, între noi, suntem consensuali pe fond și adesea practicăm mono-dieta intelectuală.

Experiența mea de coechipieră în cercetare împreună cu Vladimir Pasti are deja opt ani[1]. Trebuie să mărturisesc faptul că, în timp, ne-am

1. Am scris împreună (uneori și cu alți colegi) un proiect de modernizare a României în 1995, am scris *România. Starea de fapt* în 1996, am scris despre politici de educație în 1998, am încercat, fără succes, să scriem

trecut multe lucruri unul altuia. El mi-a trecut mie interesul pentru cercetarea empirică și pentru părăsirea „neutralității” politice a cercetării. Pe scurt, îi datorez faptul că mi-a tulburat semnificativ apetitul pentru teoretizarea de tip filosofic în favoarea interesului pentru cercetarea lumii de lângă noi, a cărei parte suntem. Eu i-am trecut, cred, interesul pentru normativism, teorie politică și interesul pentru relațiile de gen. Este, fără îndoială, istoria unei relații parteneriale în plan intelectual.

Inițial, am vrut ca și acest volum să fie rodul unei munci comune. I-am pus coechipierului meu la dispoziție toate rezultatele cercetărilor sectoriale, precum și competențele unei echipe de masteranzi care l-au ajutat să-și facă o imagine asupra relațiilor de gen în comunități din orașe mici sau asupra aspectelor religioase și juridice ale acestor relații. Am vrut să intervin substanțial în text, să îl rescriu din perspectiva politicilor feministe, dar mi-a fost imposibil din mai multe motive. În primul rând, datorită „amprentei Pasti” asupra textului. El vede preponderent mecanisme și procese sociale, ținându-se deoparte de implicarea subiectivă, potrivit unei tradiții consacrate despre cercetător ca „al treilea om”. Eu am credințele inspirate din feminismul filosofic (inclusiv unele de natură epistemologică și metodologică), și aceste două tendințe puteau deveni ireconciliabile. Am fi fost siliți să intrăm în polemici în chiar interiorul textului. Aceasta însemna, pur și simplu, o altă abordare decât cea de față. Am preferat să mă limitez la observații pe parcurs și la comentarii critice asupra volumului, este drept, cu o doză de frustrare comună. Ne așteptam ca la capătul acestei experiențe de colaborare să putem face proiecte de politici de gen, și nu doar sugestii pentru politici de gen. Cred că această așteptare trebuie încă amânată sau poate împărțită cu alții, cu o privire mai proaspătă și mai detașată.

Există, dincolo de posibilele opinii divergente, și alte riscuri.

În primul rând, lucrarea poate să nu fie agreată, fiindcă Vladimir Pasti poate să pară „un feminist mai bun ca feministele”, cu alte cuvinte, să se nască clasicul sindrom: tot bărbații trebuie să vă „lumineze” și în privința intereselor voastre. Eterna poveste tip „Kramer contra Kramer”: bărbații sunt mai bune mame decât mamele și, uneori, mai buni feminiști decât feministele. Asta reiese și din modul neutru în care critică achizițiile feminismului românesc și de aiurea, în formula: voi nu v-ați dat seama, lasă că vă spun eu care este chintesența patriarhatului. Da, uneori, mesajul autorului are o doză de orgoliu al neutralității masculine detașate, capabilă să vadă „pădurea” dincolo de copaci.

În al doilea rând, lucrarea poate să nu fie agreată nici de femei, fiindcă sunt mereu criticate pentru ratările sau mal-direcțiile contestărilor

---

împreună un program politic al social-liberalismului românesc în anul 2000. În ultimii trei ani, am lucrat în programe de cercetare consacrate mai ales politicilor de gen.

întreprinse de acestea. Vladimir Pasti este voit orb la ceea ce nu zdruncină, pe cale politică, *establishmentul* patriarhal. Pe scurt, mesajul său este: patriarhatul românesc este, prin excelență, menținut și dezvoltat prin decizie politică, iar femeile nu fac aproape nimic să îi oprească dezvoltarea, ratând șansă după șansă.

În al treilea rând, autorul însuși se supune unui risc. Îl voi cita: „Un număr mic și relativ identificabil de conducători stabilește care anume creații sunt valoroase și merită prețuite", scrie el, în capitolul destinat patriarhatului clasei conducătoare. Ei bine, îi garantez că istoria se repetă, fiindcă acest grup, inclusiv în științele sociale, este încă patriarhal; el nu va recunoaște ca valoroase decât prin excepție creațiile femeilor și va trata mereu ca mai puțin valoroase subiectele de tipul: femei, relații de gen, feminism, inclusiv când sunt abordate de către bărbați. Păstrând proporțiile, de exemplu, J.St. Mill este arhicunoscut, citat, apreciat în știința politică pentru lucrarea sa, *Despre libertate. Aservirea femeii*, o mare carte a feminismului liberal, aparținând aceluiași autor, este îngropată în ignorare și tăcere, mai ales într-un spațiu cultural cum este cel românesc. De bună seamă, această carte nu va fi foarte agreată în palmaresul lui Vladimir Pasti, o dată, fiindcă se ocupă de o temă tratată ca „periferică", și în al doilea rând, fiindcă autorul devine colaboraționist al feministelor, singurele care îndrăznesc să mai conteste public eterna și deloc fascinanta organizare patriarhală.

Mesajul autorului, chiar după ce relevă ubicuitatea și perenitatea patriarhatului, este acela că tranziția post-comunistă este un moment privilegiat: nici un *establishment* nu rezistă nechestionat și necontestat. Momentul este oportun pentru schimbări mari, mai mult decât în societățile „așezate". Dar aceste relații nu s-au schimbat, deși toate celelalte da.

Sensurile patriarhatului

Patriarhatul este tratat de autor ca set de relații ierarhice și de solidaritate între bărbați, relații care au bază materială variabilă și permit controlul asupra femeilor. Este un sistem masculin de opresiune și dominare a femeilor de către bărbați. Nucleul dur al patriarhatului este însă dincolo de capitalism și socialism. E contestabilă, consideră autorul, existența unei anume baze materiale. Oricât s-a transformat societatea, tot acolo a dus: schimbările de proprietate, nume, deținătorii de bani, control, mâna invizibilă, planificarea, orice modificare a relațiilor economice și sociale lasă patriarhatul intact. Patriarhatul este o componentă de temelie, este fundament al oricărei relații, nu doar ingredient, și se adaptează la toate celelalte, nu are o bază materială anume, iar abolirea lui nu poate pleca de aici (vezi, de exemplu, speranțele escatologice în comunismul care urma să abolească orice exploatare,

inclusiv cea de gen). Acceptarea violenței fizice și simbolice îl menține, iar combaterea lor îl lezează, dar nu-l desființează. Poate fi identificat statistic, dar nu în fiecare caz în parte.

Patriarhatul se mulează pe orice bază materială și îmbibă totul. În România actuală, este vorba de distribuția ocupațiilor, veniturilor și de traseele educaționale. Patriarhatul are nevoie de o bază materială, dar nu este produsul uneia anume, este ca un virus capabil să modifice ADN-ul, astfel încât acesta să funcționeze în continuare, reproducând trăsăturile virusului. Dar patriarhatul nu este virus, ci relație de putere și introduce în toate celelalte relații o ierarhie suplimentară. De exemplu, veniturile întreprinzătorului sunt mai mari decât ale salariatului, dar ale femeii întreprinzătoare sunt mai mici decât ale bărbatului întreprinzător. Patriarhatul nu intră în competiție cu alte relații de dominare, ci este una care le transcende și intersectează pe toate, chiar și democrația politică. Chiar și atunci când ajung în politică, femeile reproduc de obicei modelul, îl perpetuează și legitimează. Modelul se replică peste tot, devine componentă a tuturor ideologiilor, conviețuiește cu societatea tradițională, cu capitalismul, comunismul. Face pași înapoi doar în fața feminismului.

> Societatea românească este patriarhală, adică o societate în care bărbații au mai multă putere decât femeile și o folosesc pentru a-și crea privilegii în raport cu acestea. Patriarhatul este susținut deopotrivă de bărbați și de femei. În România, istoria relațiilor de gen este istoria schimbării unei forme de dominație a bărbaților cu alta (V.P.) (vezi, în acest sens, și lucrarea *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii politice românești*, editoare M. Bucur, M. Miroiu).

Succint, caracteristicile patriarhatului sunt următoarele:

- Stabilește inegalitatea prin naștere, convertind diferențele biologice în inegalități (dominați, dominanți).
- Este fundamental ca relație de putere arbitrară (putea fi și invers, ca sens al dominației).
- Definește o relație de putere specială care conviețuiește cu celelalte.
- Este simultan peste tot și modelează relațiile și realitățile din societate.
- Funcționează statistic, lăsând loc excepțiilor.
- Viețuiește și în capitalismul democratic care a abolit egalitățile prin naștere, permițându-le pe cele prin traseul parcurs în viață.
- Patriarhatul relațiilor de gen nu este temporar, ca în cazul relațiilor adulți-minori, ci este pe viață.
- Este o relație de putere primitivă și foarte veche, având și mecanisme primitive de instituire și reproducere. Este simplă și grosieră, tocmai fiindcă se stabilește prin naștere. Celelalte relații au institutor mai abstract și mai sofisticat: piața, negocierea, competiția.

În această relație, nu este recunoscută nici competiția. Contestarea patriarhatului este tratată drept „gălăgie", „cârteală", nu drept competiție. „Bătălia" sau „războiul sexelor" sunt metafore ridicole care camuflează nerecunoașterea competitorului sau negocierii.
– Supraviețuiește tuturor sistemelor economice de producție (celelalte inegalități se schimbă). Orice sistem de producție are o ierarhie suplimentară de tip patriarhal.
– Relația era mai simplă când avea forma inegalității politice clare: privarea de drepturi. A devenit difuză și complicată după aceea.
– Se asociază cel mai bine cu rasismul și speciismul (acesta din urmă necontestat decât de ecologism și ecofeminism).
– Este un apartheid politic. Condițiile contestării lui nu au deocamdată succesul contestării celui rasial.
– Definirea relației de gen ca relație politică este vitală pentru politicile de emancipare.
– Patriarhatul supraviețuiește fiindcă nu este contestat politic.
– Sursa contestării nu trebuie căutată în sistemele de producție și distribuție, ci în gradele suplimentare de libertate, achiziționate de societate.
– Capitalismul democratic se caracterizează tocmai prin abolirea inegalităților stabilite prin naștere, inacceptarea lor de către societate și legitimarea inegalităților de alt tip. Dar inegalitățile de gen au fost mereu un ingredient suplimentar, capabil de adaptare. Când avem de-a face cu diferențe instituționalizate, sarcina feminismului este mai ușoară, fiindcă cere abolirea lor și tratament egal.
– Strategia de contestare axată pe atenuarea inegalităților are consecințe minore, fiindcă patriarhatul este endemic încastrat în relațiile dintre femei și bărbați, diferențele fiind doar vârful aisbergului.
– Diferența de sex devine diferență socială, iar în perioade de criză, cum este cea actuală, genul devine și mai important.

Această din urmă idee ne trimite implicit la mitul eternei sacrificate: femeile vor suporta mai aspru consecințele tranziției, pentru simplul fapt că sunt femei.

Patriarhatul tradițional și fețele lui comuniste

Datorită separării între public și privat, între munca productivă și cea reproductivă, patriarhatul tradițional din societățile apusene a fost înlocuit sau adaptat în contextul patriarhatului modern. Acesta din urmă se caracterizează prin dependența femeilor de bărbați ca venit și status. Industrializarea a creat o proporție mare de casnice, dependente de soții

lor care muncesc pentru venituri. Cu alte cuvinte, dependența femeilor de bărbați nu rezidă doar în aspectele tradițional-culturale (bine sintetizate în sintagma „bărbatul este capul femeii”) sau în cele juridice și politice, ci și în dependența economică până la nivelul supraviețuirii, precum și în identitatea socială. Acest proces a caracterizat secolul al XIX-lea și începutul secolului XX. Agenda politicilor de gen și militantismul feminist au forțat societățile apusene să accepte egalitatea între femei și bărbați în termeni juridici și politici; în jurul anilor ’70, s-a declanșat mișcarea pentru dreptul la diferență și șanse egale. Mai mult, formele occidentale ale creștinismului și-au revizuit și ele multe dintre cutumele și practicile religioase care alimentau patriarhatul în forma sa explicit inferiorizantă. Ortodoxia nu a revizuit nimic în cutumele privind relațiile de gen (cel puțin formal).

Țările est-europene au avut un trecut atipic. Producția principală era cea agricolă, bazată pe organizarea rurală. Femeile au deținut un rol important în acest tip de producție. Industrializarea embrionară nu a afectat în mod semnificativ societatea, prin urmare, este greu de vorbit într-o manieră standard despre divorțul dintre munca productivă și cea reproductivă, dintre public și privat. Populația a fost cu precădere formată din țărani, marcați mai ales de patriarhatul tradițional (în România interbelică, ponderea populației țărănești era de 80%). Proporția femeilor casnice era foarte redusă și, în consecință, dependența economică de bărbați nu era deloc la fel de pregnantă. Țările din centrul și estul Europei, inclusiv din România (vezi, de exemplu, Mihăilescu, 2002) au dezvoltat mișcări feministe pentru egalitate în drepturi, dar cel de-al doilea pas (lupta pentru dreptul la diferență) nu a fost niciodată posibil, din cauză că, istoric, ele au început construcția comunismului, al cărui scop era să rezolve toate problemele cu ajutorul unei singure ideologii și politici, inclusiv problemele de gen. Nici un alt „-ism” nu a fost îngăduit.

Comunismul a însemnat o schimbare semnificativă în relațiile de gen în țările central și est-europene, în România în particular. Proclamând egalitatea în drepturi și îndatoriri între bărbați și femei, partidele comuniste au întărit această idee prin constituții și legi. O importanță mare a avut-o faptul că toate veniturile trebuiau să provină fie din salarii, fie din pensii (nu era admis un venit care nu provenea din muncă). Fiecare cetățean sau cetățeană avea dreptul și datoria să muncească, dacă avea capacitatea să o facă. Fiindcă aceste stipulații au fost formulate și pentru femei, statul a preluat o parte a problemei creșterii copiilor și a creat și susținut creșe și grădinițe (cele mai multe pe lângă întreprinderi). Femeile au reprezentat aproape o jumătate din forța de muncă. Statutul lor era cel de „tovarășe de muncă și viață ale bărbaților”. Educația era neutră în privința genului și avea ca scop să producă „omul nou”, strict devotat intereselor partidului-stat. Formal, și într-o măsură semnificativă și real, actualele femei mature și vârstnice nu au fost

dependente de bărbați, nici economic, nici ca status, iar numărul femeilor casnice a fost foarte redus.

Comunismul a produs un „patriarhat fără tați" (vezi Miroiu, 1998), cu alte cuvinte, un patriarhat tradițional în familie, un patriarhat în care bărbatul și-a păstrat rolul simbolic de „cap al familiei", iar femeile s-au integrat în dubla zi de muncă. Statul patriarhal a „feminizat negativ" și bărbații, ei fiind la rândul lor privați de autonomie, de participare reală la viața publică și, de bună seamă, de un control real asupra propriei lor vieți (vezi Verdery, 1994 ; Miroiu, 1999, capitolul „O societate «feminizată»").

În consecință, comunismul a fost un amestec de egalitarism, proclamat pentru sfera muncii și relațiile extrafamiliale, cu patriarhat tradițional. Femeile au fost reprezentate în poziții de decizie în sistemul de cote. Ele depindeau prea puțin sau deloc de bărbați, în schimb, depindeau de noul „patriarh absolut" : statul. Patriarhatul clasic a fost reprezentat de patriarhatul de stat. Acest lucru a afectat femeile mai mult decât bărbații, dat fiind controlul exercitat de stat în unele țări asupra capacităților reproductive ale femeilor, precum și strategiile de supraviețuire din resurse sărace care le-au copleșit mai mult pe femei (vezi Kligman, 2000).

În consecință, **femeile au câștigat în comunism : locuri de muncă, statut social, independență economică față de bărbați, asistența statului în creșterea copiilor, promovarea în poziții de conducere, acces la toate nivelurile și tipurile de educație, co-educație în termeni de gen** (vezi Pasti, Ilinca, 2001). Toate aceste câștiguri nu au fost rezultatul luptei sau politicilor feministe. Este greu de spus dacă promovarea femeilor în poziții de conducere a fost un beneficiu, o dată ce ele au avut putere când puterea a fost fără sens, ținând cont de dependența femeilor și bărbaților de stat. Dacă autonomia înseamnă autoguvernare, atunci această experiență a lipsit în cazul ambelor genuri. Comunismul a fost o societate a datoriilor, nu a drepturilor (în sensul democrației liberale).

Dar Vladimir Pasti argumentează faptul că nici politic lucrurile nu stăteau așa cum par. El relevă modul în care, pe fond, socialismul care proclama egalitarismul de gen și-a creat propriul patriarhat, tot pe cale politică. Accentul cade asupra politicii legate de ierarhizarea ramurilor economice în baza importanței sociale a muncii. Ierarhizarea era politic determinată și coerentă cu ideologia după care industria grea este superioară celei ușoare, iar producția mijloacelor de producție este superioară celei a bunurilor de consum. Ierarhizarea însemna o distribuire a resurselor, a banilor, a prestigiului și avantajelor pentru acele ramuri tratate ca vârfuri economice, nu fiindcă aduceau venituri mari, ci fiindcă așa s-a decis politic să fie. Or, aceste ramuri sunt ocupate cu bărbați și cu femei. Cele „importante social" erau ramuri preponderent masculine, iar cele mai puțin importante erau ramuri preponderent feminine. Chiar și în

cele cu femei numeric dominante, conducătorii la nivel de echipă, secție, întreprindere erau mai ales bărbați. Managerii nu erau recrutați dintre economiști (specializare preponderent feminină în România), ci dintre ingineri (învățământul politehnic fiind puternic masculinizat).

Patriarhatul socialist a consacrat dominația tatălui în familie (lui i se dădea alocația, mamei i se dădea responsabilitatea), a consacrat politici protective „mama și copilul”, nu politici de responsabilitate parentală „părintele și copilul”, nu a intervenit în dubla zi de muncă și în patriarhatul tradițional (dar a sprijinit creșterea copiilor prin rețeaua de creșe și grădinițe). A reluat miturile maternității și a reușit ca, între 1966 și 1989, să pună facultățile reproductive ale femeilor sub controlul statului prin politica pronatalistă (vezi Kligman, 2000).

Socialismul nu a condus la redistribuirea echilibrată a puterii în relațiile de gen. Cu alte cuvinte, și-a creat propriul patriarhat. Comunismul nu a schimbat relațiile dintre bărbați și femei, ci a diminuat diferențele. Nemodificând distribuția puterii, a condus la reproducerea patriarhatului, „a dominației bărbatului socialist asupra femeii socialiste” (V.P.).

Ca rezultat, în 1989 moșteneam o triplă problemă: 1) un patriarhat tradițional; 2) un egalitarism de gen; 3) un patriarhat de stat.

Patriarhatele tranziției

Societatea românească a ultimilor treisprezece ani poate să fie caracterizată ca o societate a conflictelor pentru putere, purtate între bărbați coagulați în diferite grupuri de interese, în condițiile în care s-au redus resursele și a crescut competiția. Autorul relevă faptul că tranziția este haotică, fără o ideologie asumată, că este determinată mai mult de Uniunea Europeană și NATO, fără ca problema „Ce este la capătul tranziției?” să fie pusă în discuție: „Omul este marele absent al tranziției românești” (V.P.). În general, nu avem oferte ideologice și politice specifice unui individualism etic-liberal care să meargă spre ideea că o politică este acceptabilă, dacă ea conduce la dezvoltarea și afirmarea indivizilor.

Din perspectivă de gen, căderea comunismului a fost însoțită de respingerea egalitarismului (ca politică de stat). Această respingere a făcut ca următoarea tendință să fie combinația între patriarhatul tradițional și dezvoltarea (în premieră ca fenomen general) a patriarhatului modern. Tranziția a însemnat trecerea masivă a femeilor în situație de dependență economică de bărbați (fie fiindcă multe sunt casnice, fie fiindcă altele au venituri mult mai mici, sub limita de supraviețuire).

Fundamentele patriarhatului sunt în familie, gospodărie și în spațiul public. Ele se propagă, potrivit autorului, prin politică, piață (economie), societate civilă (asociații sindicale și patronale), educație, tradiție,

mass-media (de care el se ocupă mai puțin, dar în privința cărora există studii semnificative, vezi, de exemplu, volumul *Femei, cuvinte și imagini*, 2002).

1. Ce se întâmplă cu bărbații și femeile în tranziție?

În ultimii 13 ani, s-au născut și au murit mai mulți bărbați (mai ales pe seama mortalității în exces : alcoolism, accidente, sinucideri, omucideri). În criminalitate, bărbații au un record mult mai mare (93-97% dintre deținuți).

Bărbații se îngrijesc și îngrijesc mai puțin decât femeile. Își cultivă mai mult talentele și șansele, dar nu își îngrijesc la fel de mult sănătatea. Se retrag și rămân la țară într-o proporție mai mare decât femeile, acestea din urmă migrând și emigrând mai mult. Femeile se căsătoresc mai devreme și sunt mai atașate de monogamie, bărbații se căsătoresc mai târziu, sunt mai atrași de poligamia succesivă și au șanse mult mai mari să se recăsătorească după un divorț, mai ales fiindcă ei pleacă sau rămân fără copii, sunt „liberi" să-și refacă viața. Femeile au din ce în ce mai mult copii în afara căsătoriei și a obligațiilor paterne, iar dacă îi au în cadrul căsătoriei, în sens practic, la nivelul activității parentale, îi cresc aproape singure. La nivel ideologic, recunosc faptul că ar trebui să fie parteneri în creșterea copiilor, la nivel real acest lucru se întâmplă în mai puțin de 7% dintre familiile românești. Această ideologie partenerială este subminată de cea a competenței superioare (eventual „naturale") a femeilor în creșterea copiilor.

România începutului de mileniu are un milion de casnice, majoritatea tinere, eventual cu studii. Liceele par să fie adevărate furnizoare de femei casnice (deși nu au cursuri de menaj). Băieții se orientează mai mult spre școli profesionale și reușesc să se califice și să se angajeze. Casnicele nu sunt socotite problemă politică, nu sunt pe agenda politică.

Bărbații învață de timpuriu lecția dominării, așa cum femeile o învață pe cea a supunerii. Unul dintre argumentele dominării este forța ca violență împotriva femeilor. Majoritatea românilor cunosc direct cazuri de violență domestică în care raportul victimelor este de 18 la 1 în „favoarea" femeilor (*cf. Barometrul de gen*, 2000). Frica devine un instrument de necontestat al supunerii și intimidării. În familiile românești tipice, maximum de libertate este ca unei femei să i se permită ceva, iar maximum de constrângere femeiască este, de regulă, cearta sau cicăleala. Forța contra persuasiune este modul de relaționare în cuplul patriarhal, nu negocierea și parteneriatul.

În toată pauperitatea tranziției, românii își cumpără mai ales autoturisme și televizoare și mult mai puține aspiratoare și mașini de spălat. Modernizarea mobilității și loisirului sunt mereu prioritare față de modernizarea muncii casnice.

În grupul câștigător al tranziției, bărbații devin capitaliști, manageri, politicieni, pe scurt, câștigă avere și/sau prestigiu, femeile mai ales îi însoțesc, le țin companie conjugală, decorativă, simbolică, eventual le administrează afacerile și agenda zilnică.

Această lume este constant apreciativă față de două instituții, ambele paradigmatic masculine, ierarhice și autoritare: Biserica (în care femeile se exprimă doar în cor sau sunt „mute” conform poruncii lui Pavel: „Femeia să tacă în biserică”) și armata, în care, prin excepție, încep să fie admise și femei, nici una însă în rang de general (într-o țară cu o „invazie” de generali). În privința „tăcerii”, ea se generalizează și în alte domenii: femeile tac despre politică, despre economie, despre siguranța națională, despre politicile de gen sau consecințele de gen ale politicilor sau li se consacră emisiuni speciale, ca pentru minoritățile etnice, în care să „sporovăiască” despre ale lor.

2. Forme de patriarhat în tranziție

2.1. *Patriarhatul țărănesc*

Lumea noastră rurală este prin excelență pre-industrială, de aceea eu nu i-aș spune „rural” patriarhatului acestei lumi, așa cum o face autorul, ci *țărănesc*. Ruralul cuprinde peste 45% din populație, iar procesul de ruralizare crește anual. Modul de viață din rural, inclusiv patriarhatul aferent acestuia, se transferă și la oraș prin modele culturale. Este, așa cum susține autorul, o civilizație a proprietarilor, opusă muncii salariate și reglementate. Este dezvoltată o producție nespecializată (după principiul: „noi facem de toate”) și de autoconsum (după principiul: „noi avem de toate”).

În lumea rurală, nu sunt proteste de anvergură publică, regulile se fac ad-hoc, statutul de contribuabil este nul sau minimal, schimburile în bani sunt asezonate cu cele în natură. Este o lume slab orientată spre piață, este săracă, opusă dezvoltării tehnologice și educației evoluate (vezi, de exemplu, volumul *Școala la răscruce*, 2002), este încărcată de paternalism politic și sprijină acest tip de paternalism. Școala este mai redusă, modelele de socializare de același sex sunt mai puternice, fetele se mărită mai repede (aici autorul nu se ocupă și de fetele rrome din comunitățile tradiționale, a căror situație este paradigmatic patriarhală, căsătorirea lor de către părinți având loc în jurul vârstei de 12 ani). Tradiția și religiozitatea comunităților țărănești sunt mai accentuate, mai ales cea de tip ortodox, ceva mai patriarhală prin rituri de botez și cununie decât celelalte comunități creștine.

Autoritățile reproduc acest model atunci când țin cont doar de capul gospodăriei în demersurile lor. Termenul „cap” este polisemic. El desemnează și șeful, dar și „mintea” unei gospodării. Femeile devin „cap” dacă bărbații lor pleacă sau mor.

Ca patriarhat nu se mai întemeiază în proprietate, ci în gospodărie prin separarea muncii (preponderent muncă fizică și manuală) pe sexe. Bărbatul devine șef de echipă la atelaje și femei, iar femeia îngrijește ființele vii: oameni, animale, plante. De obicei, se consideră că acest fel de relații sunt rezultatul protejării femeilor de muncile grele. Dar, așa cum spune G. Greer,

> Greutatea unei munci nu a fost niciodată un motiv ca femeile să nu o facă; mai degrabă femeile nu au fost admise la munci care cer forța creierului sau aptitudini de conducere, chiar dacă singurul lucru de condus este un măgăruș (Greer, 2000, p. 151).

Sărăcia și tendința spre ruralizare zdruncină fundamentele modernizării sociale și reprezintă un pas înapoi în comparație cu egalitarismul comunist în relațiile de gen, la rândul lui un egalitarism al sărăciei și anonimatului.

2.2. *Patriarhatul „de stat" al tranziției*

Industria de stat, redusă la câteva mari companii naționale, precum și la administrație, dă forma patriarhatului de stat: cel din sectoarele „strategice". El favorizează managementul masculin al sectoarelor bugetare, repetând prioritățile arbitrare din comunism: locurile de muncă unde lucrează femei – poștă, telefonie, învățământ, sănătate, administrație – sunt supuse unor politici salariale discriminatorii față de sectoarele bugetare masculine, cu sprijinul sindicatelor și pe tipicul socialismului anterior, anume postulând o superioritate ideologică perpetuată până în pânzele albe, încât pare „normală" și „naturală".

> Până la urmă, sistemul regiilor autonome – și mai apoi al companiilor naționale – s-a dovedit a fi doar un sistem de subvenționare a veniturilor unei părți importante a proletariatului masculin. Ceea ce au făcut toate guvernele după revoluție a fost să subvenționeze nu numai subzistența acestora, ci și prestigiul social al bărbaților aflați la vârful ierarhiei salariilor muncitorești (V.P.).

Patriarhatul se mulează pe toate ierarhiile și toate politicile. Autorul argumentează faptul că patru dintre cele cinci industrii exportatoare sunt dominate de femei (confecții, textile, chimică și de fibre) și că nici una nu este tratată ca strategică. Aceasta ne face să gândim că prin ramură strategică se înțelege aceea în care lucrează categorii de persoane de care guvernanții se tem, și nu cea în care merită să investești pentru un profit viitor. Subvențiile de la bugetul public au mers în buzunarele sparte ale acestor sectoare. Toate ramurile masculine salariate de stat au grile de salarizare mai mari decât toate ramurile feminine. Aș da un exemplu, cel al unor ocupații: chiar și gunoierii au salarii mari,

cărora li se adaugă sporuri, inclusiv spor de rușine. Infirmierele nu, deși curăță și șterg bolnavii la fund.

Nu este cazul să vorbim despre dreptate de gen în condițiile în care cei ce stabilesc ce este important și merită răsplătit sunt, aproape exclusiv, bărbații.

Exemplele anterioare ne arată faptul că bărbații se respectă între ei și se tem unii de alții cu același firesc cu care prețuiesc prea puțin, dacă nu cumva disprețuiesc ceea ce fac femeile, deși beneficiază substanțial de muncile lor. Mesajul unei astfel de atitudini politice este acela că pe bărbați trebuie să-i ții ocupați cu orice preț, de teamă că devin agresivi, iar pe femei nu, căci cel mult pleacă acasă să-și vadă de copii și gospodărie.

Tranziția nu a înlăturat ierarhizările politicilor anterioare: „Politicile socialiste patriarhale ale ierarhizării salariale și a ocupațiilor au fost principalele instrumente ale recreării unui patriarhat de stat” (V.P.).

Patriarhatului socialist moștenit i se adaugă unul „spontan”, reminiscență a socialismului cooperatist.

În orașele industriale mici (în proces de dezindustrializare), patriarhatul socialist este înlocuit cu cel rural (societatea semi-rurală/semi-urbană a micilor negustori improvizați, mici meseriași, dependenți de producția agricolă). Ruina industrială, adesea și cea locativă, și sărăcia au accentuat patriarhatul, acesta parazitând pe moștenirea socialistă și sărăcia din tranziție. În orașele mici, bărbații nu mai sunt principalii câștigători ai pâinii, dar aceasta nu a schimbat relația de putere, datorită faptului că politica nu a încercat să o facă, iar femeile, susține autorul, au stat pasive în fața avantajului pe care îl aveau. În acest caz, a prevalat factorul cultural. Un patriarhat poate eșua doar dacă nu este bine încastrat în mintea femeilor. Dar din păcate este (vezi rezultatele *Barometrului de gen*, 2000). Aceasta le determină să recunoască superioritatea și șefia masculină, chiar atunci când acestea nu au nici o acoperire reală. Acestui fapt i se adaugă solidaritatea de cuplu în sărăcie și, aș adăuga, faptul că relația bărbați-femei este tratată doar ca relație privată, nu și ca una publică și politică.

2.3. *Patriarhatul capitalist*

Țările central și est-europene au plecat în 1990 de la egalitarismul comunist. După peste un deceniu, ele se află într-un proces evident de polarizare socială, de puternice ierarhizări sociale după status și venituri. S-au creat elite care, în genere, cuprind 10% din populație (de exemplu, în România). Elitele monopolizează puterea, dețin capital economic, social sau simbolic. Aceste elite domină întreaga viață publică: politica, profesiile și pozițiile înalte, au influență civică, influențează sau dictează agenda publică (inclusiv faptul dacă pe această agendă trebuie să se afle sau nu probleme de gen).

Civilizația tranziției capitaliste românești cuprinde noii îmbogățiți, bancheri, manageri, vârfuri mass-media, administrație și politică, liderii marilor sindicate, intelectualii: persoane cu venituri mari sau/și prestigiu ridicat, trăind într-o lume asemănătoare cu cea occidentală, la intersecția ei și la asocierea netă a banului cu puterea. Dar această „lume nouă" se formează în condițiile unui capitalism clientelar, cu o piață încă neliberă, cu statul ca principal client și furnizor, cu relații profund inegalitare. În această lume, susține Vladimir Pasti, se conturează nucleul dur al patriarhatului viitorului.

Este lumea unei elite a oligarhiilor masculine care exclud femeile și, de bună seamă, este inaccesibilă și pentru cei mai mulți bărbați.

La acest nivel, patriarhatul se manifestă prin:

1. Blocarea accesului femeilor la deținerea și managementul capitalului (și nu este vorba de micul capital, fiindcă acțiuni au primit toți cetățenii, ci de cât dețin);
2. Un loc subordonat al femeilor în ierarhia capitalului, cu puține excepții care întăresc și legitimează regula;
3. Condiționarea ascensiunii femeilor de *masculinizare*, acest fapt reprezentând o victorie importantă a patriarhatului.

Vladimir Pasti consideră că tot în această zonă se naște și contestarea patriarhatului. Aici suntem totuși în dezacord de nuanțe. Clasa conducătoare (politic și financiar) a României nu poate și nici nu pare să intenționeze politici de emancipare. Acest rol îl joacă (sau ar trebui să îl joace) clasa de mijloc (iar ea este, de bună seamă, un vector important al capitalismului). Pasagerii reali ai unui Mayflower românesc sunt noii veniți, care nu parazitează pe avantajele nici unui trecut și nu au luat parte la marile împărțeli. Este zona care a avut șanse și se dezvoltă după regulile competiției și meritului. Este cea mai subțire categorie, dar cea mai emancipatoare. Ea trebuie distinsă de prima categorie, cel puțin prin rolul pe care l-ar putea juca pe măsură ce se extinde. „Capitaliștii", în sensul celor ce fac parte din oligarhii de bani și putere, tind să-și conserve avantajele, nu să facă reforme în relațiile de gen. Mai mult, așa cum arată experiența altor țări, marile afaceri au tot interesul să stimuleze modele, în cel mai bun caz postfeministe, pline de păpuși Barbie, mereu gata spre consum nelimitat, adesea ingredient dezirabil al „bărbatului de succes".

În mod nu tocmai curios, piața liberă a sexului, cu tot arsenalul ei, inclusiv bordeluri, reviste, sex-shop-uri, s-a dezvoltat mai repede decât capitalismul în România, regula fiind aceea că bărbații dețin și administrează industria și piața sexului, pentru clienți bărbați, cu prestatoare femei.

Cum se asigură dominația masculină

1. Importanța muncii este politic ierarhizată

Superioritatea bărbaților se manifestă preponderent prin acces mai mare la decizie, poziții mai înalte în toate categoriile de ierarhii și prin venituri mai mari.

Piatra unghiulară a dominației bărbaților este dominația politicii, prin aceea că ei impun criteriile după care se fac alegerile fundamentale în societate. Indiferent de felul în care merge economia, supremația masculină se menține prin decizie politică, iar deținerea „pâinii și cuțitului” rămâne monopol masculin. Supremația se menține intactă și atunci când bărbații devin vulnerabili economic (cazul tranziției românești). Restructurarea i-a lovit mai ales pe ei, eliminând prioritățile politicii industriale : industria extractivă, construcția de mașini. Acestea se restrâng, decad, au fost detronate ideologic, iar marile cetăți industriale au devenit „mormane de fiare vechi”. Însă regiile autonome sunt „societăți naționale”, sunt monopoluri – iar acolo lucrează majoritar bărbați.

Tranziția indică faptul că femeile urcă în pondere și importanță în munca salariată, bărbații scad, se retrag forțat.

> Forța de muncă salariată se feminizează ca urmare a dezintegrării industriilor masculinizate. În acest moment, și probabil în viitor, capitalismul în România depinde (mai ales – n. M.M.) de munca salariată a femeilor (V.P.).

Dar, cu toate acestea,

> Bărbații au reușit să-și transforme propria lor inferioritate pe piața muncii – ca urmare a dezindustrializării – într-o problemă politică majoră a societății, fără ca transferul unei părți importante a forței de muncă feminine în casnice să devină o problemă egală ca anvergură... Polarizarea socială – prin sărăcire – se face statistic în defavoarea femeilor, adică după criteriile patriarhatului, în vreme ce legitimarea ei ideologică se face după criteriile capitalismului (V.P.).

Mai mult, șomerul întreținut de salariată rămâne oricum „capul familiei”, fiindcă modelul bărbătesc este construit după pattern-ul de secol XIX, anume cel al bărbatului „cap de familie” (nici statisticile, nici recensământul populației, nici cercetările sociologice nu cedează și nu renunță la acest „neprețuit” și „imuabil” concept).

Tranziția capitalistă în România utilizează preponderent forța de muncă feminină în beneficiul preponderent masculin, industria masculină participând mai puțin la economia de piață. Capitalismul autohton al pieței libere (ca, de pildă, cel în care 70.000 de bărbați angajează

1 milion de femei în formula comerț de mega-bazar), cu sectoarele cele mai libere, este compus din industria ușoară, comerț, turism, servicii, piață neagră, toate aceste zone fiind, pe de o parte, feminizate, pe de altă parte, bune candidate la arbitrariu în angajare, concediere, avansare. Pe relația angajator – angajat se suprapune relația de putere bărbat – femeie. Tocmai de aceea este, cred, o mare ipocrizie să pretinzi în programe politice că femeile trebuie protejate, dar să faci atât de puțin să li se respecte drepturile salariale, salariul minim, concediile de boală, plata asigurărilor sociale. **Femeile nu au prioritar nevoie de protecția bărbaților (de alți bărbați, de altfel), nici public, nici privat, ci de politici, legi, instituții și practici care să le asigure exercitarea drepturilor**.

Nu doar statul (prin politici de redistribuire) și noii capitaliști se asigură să fie păstrată intactă ordinea de gen, ci și intelectualii public influenți care întrețin prin ideologii legitimatoare dominația masculină, dând la o parte, alături de primele două categorii, femeile în calitate de competitoare pentru venituri, putere și prestigiu. Piața intelectuală este mai dominată de misoginism și antifeminism „preventiv" decât de feminism, o dată ce persoanele care stabilesc ce este important în cercetare și mediatizare sunt, prin excelență, conservatoare în privința genului. Aceasta se întâmplă inclusiv când este vorba despre reviste pentru femei. Subiectul generic al multora dintre ele ar putea să fie rezumat la : cum să cucerești și să păstrezi un bărbat (patron, șef, soț, amant), folosind toate ingredientele : de la modă și cosmetice la design și arta gătitului.

2. Banii sunt la bărbați

Într-o economie tot mai puțin salarială, bărbații domină zonele veniturilor mari. Câștigul mai mic al femeilor este regula, veniturile sunt, în medie, jumătate față de cele ale bărbaților. Proporția femeilor fără nici un fel de venituri este de 4 ori mai mare decât a bărbaților în aceeași situație. 48% dintre femei ori nu au nici un venit, ori câștigă sub limita de supraviețuire (*cf. Barometrul de gen*). În această categorie pauperă, ele sunt de două ori mai multe decât bărbații. În celelalte categorii, femeile sunt la jumătatea inferioară a scalei și practic nu au acces la grupa superioară : doar 2% dintre femei au salarii din categoria celor mari. Ele nu au luat nici salarii compensatorii când le-au dispărut locurile de muncă. În acest caz, avem clar de-a face cu o politică de stat.

> Bărbații au fost plătiți să renunțe la locurile de muncă, în timp ce femeile nu… Discriminarea de venituri dintre bărbați și femei nu este doar un fenomen social spontan. Este o relație socială de bază, consacrată prin politici de stat și sprijinită de sindicate (V.P.).

Femeile câștigă mai puțin și dacă au aceleași surse de venituri ca și bărbații. În cazul salariilor și pensiilor, acestea sunt mai mici și din

cauza vechimii (cu o treime mai mică, fiindcă întrerup serviciul pentru creșterea copiilor și se pensionează mai timpuriu cu 5 ani) sau a ramurii (unde nici nu primesc sporuri și premii sau le primesc rar și în cuantum mic). Aceste inegalități de venituri sunt create, de bună seamă, prin decizie politică. **În loc să stimuleze prin politici fiscale crearea unor creșe de firmă sau instituție, statul stimulează femeile să iasă din competiție atunci când au copii mici și, deși trăiesc în medie cu 7 ani mai mult decât bărbații, le exclude de pe piața muncii prin pensionare mai devreme cu 5 ani decât pe bărbați**. Legitimarea unei astfel de politici este, ca de obicei, protecția, fie a mamei și a copilului, fie a femeii „muncite” mai mult. Consecința clară este însă că femeile pierd în competiția profesională și devin tot mai dependente de veniturile bărbaților.

Scad mai ales veniturile femeilor tinere față de cele ale bărbaților tineri. Aproape două treimi dintre femeile tinere nu câștigă nimic sau câștigă mai puțin de un milion pe lună. Doar jumătate dintre femeile tinere au venituri echivalente cu ale bărbaților de aceeași vârstă. Cel mai grav este faptul că aproape două treimi dintre femeile tinere câștigă sub strictul necesar pentru supraviețuire.

O femeie din trei, la vârsta activă, nu are venituri proprii; 800.000 dintre ele sunt lucrători familiali neremunerați, 1,8 milioane sunt inactive, nu au nici pensie, nici nu studiază, iar 300.000 au ajutor de șomaj.

În aceste condiții, **inegalitatea devine dependență**.

Situația privilegiată financiar a bărbaților încurajează tratarea femeilor tinere ca marfă în contextul prostituției (voluntare sau forțate). Trebuie să acceptăm că, atâta vreme cât femeile depind economic de bărbați, ele vor concura la strategii umilitoare de supraviețuire, de la faptul de a accepta traiul într-un cuplu violent și nepartenerial, în care femeile îndură și îngrijesc unilateral soți sau concubini, până la faptul de a-și vinde, de bunăvoie, serviciile sexuale mai multor bărbați. Sau, mult mai grav, vor fi vândute ca sclavele pe piața sexului în cazul traficului de femei.

3. Ocupațiile cu status ridicat sunt ale bărbaților

Dacă femeile nu sunt eliminate de pe piața muncii, adesea ele sunt silite să aleagă un statut ocupațional și venituri inferioare. Un sfert dintre femei sunt casnice. Sunt de două ori mai mulți bărbați muncitori calificați decât femei (și din cauză că fetele absolvesc mai ales licee și mai puțin școli profesionale).

Femeile domină acum serviciile și comerțul (71%), administrația (73%), agricultura (peste 52%); ocupațiile intelectuale sunt aproape egale cu ale bărbaților (49,9%). În industrie, sunt 28,2% femei, iar în conducere, 26%.

Reforma agrară a creat, la rândul ei, avantaje pentru poziția bărbaților, fiindcă a refăcut gospodăria țărănească tradițională cu dominare socio-economică masculină, populată cu femei lucrători familiali neremunerați și cu neveste ale capilor de gospodărie.

Elita ocupațională reprezintă 10%, iar în cadrul ei bărbații sunt o dată și jumătate mai mulți, din cauza funcțiilor de conducere (femeile au o șansă de cel puțin două ori mai redusă de acces la astfel de funcții), a statutului de întreprinzători (copleșitor masculin), a participării la conducerea economică și apartenenței la categoria funcționarilor superiori (domenii în care femeile reprezintă sub 25%) și mai puțin a studiilor, unde femeile capătă un avans consistent. Dar, cum în România educația contează prea puțin față de ocupație, faptul că femeile încep să domine liceul și studiile superioare nu se reflectă proporțional în independența lor economică.

Aproape 50% dintre firme au femei ca acționari și administratori, dar în 92% dintre ele femeile sunt doar acționare și în 8% sunt administratoare. Sunt de 3,5 ori mai mulți patroni bărbați și doar 1 din 5 lucrători pe cont propriu sunt femei. În ONG-uri sunt mai multe femei, dar conduc doar 11%, la fel ca și în mass-media. În managementul universitar sunt 6,45% femei.

Dacă adăugăm la această panoramă ocupațională faptul că Biserica le discriminează simbolic cel mai tare, că armata ia în seamă războinicul-bărbat, că în Garda Financiară nu sunt acceptate, că poliția are cote reduse pentru femei și ținem cont, de exemplu, de diferențele de prestigiu, exprimat în venituri, între cadrele medicale și cadrele didactice (cele mai multe femei), pe de o parte, și angajații armatei și poliției, pe de altă parte, avem o imagine destul de elocventă a balanței ocupaționale de gen și a semnificației acesteia.

4. Femeile nu își revendică drepturile

În mod normal, ar trebui să existe o competiție între două grupuri sociale pentru redistribuirea a ceea ce societatea are de redistribuit. Contestarea are loc predilect în spațiul public, fiindcă acolo relațiile sunt depersonalizate și se pot practica analiza de gen și politicile de gen pentru relații între necunoscuți. Dar relația (ca relație de dominare) nu este contestată, ci sunt contestate mai degrabă manifestările și consecințele ei.

Capitalismul românesc este mai bine reprezentat de ramurile cu femei, care sunt cele mai privatizate, dar, în sectorul privat, ele sunt ceva mai puțin de jumătate (este vorba de industrii unde femeile cresc în pondere). Politica însă a împiedicat colapsul economic al bărbaților: ei se refugiază în construcții, comerț și sectoare bugetare sau în șomaj. Dar este o simplă conjunctură. Femeile nu au profitat de ea în sensul estompării decalajului competițional.

Femeile au contestat din privilegiile bărbaților, dar nu poziția lor dominantă, fiindcă poziția dominantă a bărbaților în societate nu rezultă din privilegiile pe care ei și le atribuie, ci din monopolul în privința alegerilor fundamentale privind ceea ce se întâmplă cu societatea (V.P.).

Vladimir Pasti acuză, uneori comprehensiv, alteori tranșant, pasivitatea, lipsa de reacție a femeilor la variile mașinării patriarhale, mai ales la cele puse în funcțiune de către politicile tranziției, politici prin care bărbații și-au convertit pierderea locurilor de muncă și a supremației dictate ideologic a ramurilor în care ei lucrează în câștiguri nete în favoarea lor, fără ca femeile să reacționeze. Pe scurt, nu s-au răsculat, nu au blocat drumuri, nu au dat cu pumnul în masă la Guvern. Cred că autorul uită protestele femeilor, ca și grevele lor: cele din învățământ și sănătate mai ales. E drept că nu au fost la fel de spectaculos mediatizate: camera de filmat se plimba duios pe fețele mai degrabă obosite și disperate decât agresive ale protestatarelor. Ceea ce nu au spus sindicatele din învățământ și sănătate (de înțeles, o dată ce sunt conduse de bărbați) este faptul că politicile care favorizează celelalte domenii bugetare sunt **politici discriminatorii împotriva femeilor**, nu doar împotriva domeniilor în care acestea lucrează.

Solidaritatea mai mare a guvernanților cu polițistul, ofițerul, gardianul decât cu învățătoarea, doctorii, asistentele, profesorii are multe explicații: unele țin de nevoia reprezentanților statului de a se simți apărați (inclusiv de revolta învățătoarelor sau asistentelor medicale), altele țin de identificarea de gen: bărbații guvernanți se recunosc mai bine în ceilalți bărbați și se tem de ei. În nevoile femeilor se recunosc mai puțin și de mânia lor se tem mai puțin, pariind pe înțelegerea, în ultimă instanță maternă, a acestora.

Cel mai simplu mod de a face o demonstrație de tip „praf în ochi”, legată de intenția politică a echilibrării de gen, este cel de a avea femei în guvern, femei care să apere politica generală prin care domeniile bugetare feminizate sunt ultimele pe lista grilelor de salarizare, menținând aceste domenii la locurile lor eterne, prefigurate în tradiția comunistă și netulburate de tranziția capitalistă. **Este evident că locul ocupat de un domeniu bugetar în distribuirea veniturilor din banii publici este decis pur politic și nu este o fatalitate**.

În privința ramurilor economice feminizate, lucrurile sunt și mai simple: sunt primele care s-au privatizat și s-au supus regulilor economiei de piață, dar și primele care s-au desindicalizat. Politic, angajatele acestor ramuri sunt ale „nimănui”, la fel ca și casnicele.

Patriarhatul politicii românești

1. Femeile sunt „Sighetul Marmației" politicii românești

Am ales expresia de mai sus ca simbol al creditării femeilor în politica românească din două motive: pentru că, dintre toate orașele românești, doar acesta și Urlați au primari-femei și pentru că Sighetul Marmației trece, simbolic, drept locul în care „se pune harta în cui". Ca și problemele femeilor, ca femei, pe agenda politică.

Femeile sunt alegătoare. Dar absenteismul lor la vot este mai mare decât cel al bărbaților. La alegerile din 2000, de exemplu, s-au prezentat la vot 60% dintre femei, față de 71% dintre bărbați, fapt pe care autorul nu îl comentează explicit. Eu însă l-aș comenta. Există câteva explicații pentru care femeile se țin deoparte, nu doar de funcțiile politice (de acestea sunt mai degrabă ținute deoparte), ci și de gestul elementar de participare politică: acela de a vota. Într-un fel, este un fapt pe care îl deplângem. Mișcarea feministă internațională și cea românească au făcut eforturi remarcabile ca să li se recunoască femeilor acest drept și, iată, când îl au, femeile și-l exercită mai puțin. De ce oare? Voi face câteva remarce despre absenteismul femeilor:

2. Problemele femeilor ca femei lipsesc din agenda politică

Clasa politică definește problemele societății, stabilește agenda. Ce nu pune ea acolo nu există ca problemă politică. Populația are agendă socială (de exemplu, problema locurilor de muncă, evoluția salariului, drepturile contribuabililor) și e obligată să o preia pe cea politică de la clasa politică, așa că, la fel ca toată lumea, a înghițit ce i s-a dat: actual, integrarea euro-atlantică drept scop în sine.

Multe dintre problemele cu care se confruntă mai ales femeile nu figurează pe agenda partidelor politice. Aceasta le face să se regăsească mai puțin în politica însăși. Partidele românești fac programe și campanii în care nu sunt incluse, de exemplu, politica destinată sprijinirii nașterilor, creșterii copiilor (rețeaua de creșe și grădinițe, TVA mai mic la produsele pentru copii), fiscalitatea în privința aparaturii electrocasnice și serviciilor de menaj, alocarea resurselor privind educația copiilor și tinerilor de ambele sexe pentru viața privată. Problemele femeilor figurează mai ales la capitolele destinate protecției sociale (alături de copii, persoane cu handicap, vârstnici), partidele părând să suporte mai bine ideea de femei-victime decât cea de femei-competitoare.

„Problemele majore ale României" sunt altele. Politica nu se încurcă cu „nimicuri" (în genere, partidele politice nu prea au de-a face cu „politica

domestică”), ci cu redistribuirile și restituțiile, natia, europenizarea, piața, investitorii, integrările. Chiar și atunci când aceste probleme sunt abordate în legi (cum este cea a egalității de șanse), cei ce le încalcă sunt socotiți contravenienți și amendați cu sume mai mici decât pentru depășirea de viteză sau trecerea pe linia continuă. Deloc descurajant pentru angajatori.

3. Agresivitatea este încă dominantă în comportamentul politic

Campaniile electorale au o anumită agresivitate machoistă, seamănă adesea cu o confruntare necivilizată de „cocoși” care stau la pândă să-și lovească adversarul. Modelul adversativ este foarte puțin feminin, iar cel civilizat, de dispută între soluții alternative, este foarte rar, și succesul său este încă redus. O expresie elocventă a inapetitului femeilor pentru agresivitate și machoism politic o reprezintă și ponderea lor mult mai mică în preferința pentru extremism politic și promisiunile „apocaliptice” ale acestuia. Așa cum subliniază autorul volumului, mediul politic românesc la începutul tranziției a fost hiper-agresiv, primitiv și patriarhal, calchiat după modelul eroului masculin popular, cel puțin până la alegerile din 2000. Nu rareori, campaniile electorale și confruntările politice capătă accente ale unui primitivism războinic și necivilizat. Femeile preferă organizările tip rețea și mai puțin pe cele hiperierarhizate, iar politica românească este excesiv de centrată în jurul ierarhizărilor. Vladimir Pasti susține, în mod îndreptățit, că imaginea standard este cea a baronilor partidelor conduși de generalul președinte de partid la o confruntare în care femeile îi sprijină, îi susțin, fac cafele și confortează bărbații întorși de pe câmpul de bătaie. Este o politică de asmuțire a unui grup de bărbați contra altuia, ca un câmp de război intern, prin manifestații, contramanifestații, mineriade, blocade. Nu este o competiție pentru cucerirea unor adepți pentru proiectele lor politice, ci pentru cucerirea puterii. Ritualizarea masculină a politicii conduce la același rezultat. Ritualul politic este militar și el, compunându-se prin excelență din parade militare și comemorări. Pe scurt, acest model pseudo-viril (căci nu exaltă nici virtuți bărbătești de tipul: integritate, curaj, îndrăzneală, spirit de risc) nu se potrivește educației în spiritul valorilor feminine: empatie, cooperare, grijă, responsabilitate. Viața politică pare mai degrabă manifestarea unui autoritarism retardat, în care s-au înmulțit competitorii pentru putere, decât a unei democrații civilizate, în care se înmulțesc cei interesați în binele public și în relația acestuia cu interesele personale.

4. Femeile sunt alese

De bună seamă, nu sunt alese lideri de partide (nici un partid românesc nu a fost și nu este condus de o femeie); una singură a „îndrăznit" să candideze la o asemenea funcție – Simona Marinescu la Partidul Democrat –, una singură a „îndrăznit" să candideze la președinție. În Senatul României sunt 9 femei din 143 de senatori (6%), în Camera Deputaților sunt 36 din 328, adică 11%. Din 263 de municipii și orașe, doar două au femei primar (Urlați și Sighetul Marmației) și 107 de comune din 2.688.

Numărul femeilor și organizațiilor de femei din partide a crescut față de începutul tranziției, dar asta nu a afectat cu nimic patriarhatul clasei politice, unde se pare că este mai evident decât în toate celelalte situații. În felul acesta, clasa politică îi propagă și legitimează răspândirea.

Niciodată nu a fost pusă nici o femeie pe listele topurilor priorităților persoanelor politice din România. Orice astfel de tentativă s-ar fi lovit, cel puțin în prima etapă, de invocarea stupidă a spectrului Elenei Ceaușescu. Stupidă, fiindcă nici un bărbat nu a fost complexat din cauza spectrului lui Nicolae Ceaușescu. Astfel, au trecut în umbră și politicienele, dar și soțiile președinților și prim-miniștrilor, sau, dacă au ieșit din conul de umbră, acestea din urmă au, în general, o imagine de tip soție și gospodină devotată.

Accesul femeilor la spațiul public este limitat prin aceea că ele sunt menținute cât mai mult în spațiul privat, li se extinde statutul de casnică, precum și socializarea ca mamă și gospodină. Femeilor li se asigură un statut inferior în viața publică sau li se creează spații separate, eventual un gineceu alcătuit din rezervații pentru femei, de la coafor și cluburi la organizații de femei. În spațiul public comun, ele au un rol periferic, iar ideologic, femeile sunt îndoctrinate să nu-i concureze pe bărbați.

Politica înghite tot timpul (cel puțin aparent și ca pretext), deci este mai greu pentru femei să pătrundă și să se mențină acolo, căci aceasta intră în contradicție cu celelalte roluri. *Barometrul de gen* dă drept prime cauze principale ale îndepărtării femeilor de politică dubla zi de muncă și faptul că bărbații sunt interesați să elimine femeile drept competitori.

O dată alese, femeile tind sau trebuie să uite că sunt și femei. Femeile intrate în politică adoptă, voit sau nu, ideologia patriarhală și stilul masculin sau sunt desconsiderate ca parteneri politici. În aceste condiții, ele tind să se supună ca să fie acceptate și menținute (mai ales când sunt la guvernare). Nici o ministră a guvernării actuale (din cele cinci, dintre care majoritatea conduc domenii în care lucrează mai ales femei) nu a făcut explicit o politică de redistribuire a banilor publici spre domeniul pe care îl conduce. Când introduc proiecte de legi în favoarea femeilor, o fac mai degrabă cu justificarea *acquis*-ului comunitar decât fiindcă legea promovată este menită să reglementeze o nedreptate reală

pe care și-o asumă ca femei politice din solidaritate cu celelalte femei. Par mai dispuse să își asume o agendă feministă dacă se află în opoziție.

Vladimir Pasti critică faptul că politicienele susțin proiecte prin care se legiferează femeia ca marfă. Această critică este discutabilă, o dată ce, pe de o parte, proiectele de legiferare a prostituției diferă mult între ele, și, pe de altă parte, nu avem nici un proiect în care să fie incriminați toți participanții la prostituție, inclusiv clienții. Prostituția este o realitate tristă, umilitoare și tot mai răspândită. Dar ea a fost neserios tratată până acum din punct de vedere politic. Argumentul principal al autorului este acela că legiferarea prostituției este un mod de descotorosire a guvernanților de o parte dintre femeile fără ocupație, cu posibilitatea să le folosească totuși prin impozitare (vezi mai ales Pasti, Ilinca, 2001).

În schimb, în mod interesant, pornografia este reglementată mai degrabă de „beneficiari”, adică de bărbați, uneori ca pedeapsă pentru delictul de a se fi compromis dând interviuri în publicații sexy sau porno.

Pe scurt, sindromul „Sighetul Marmației” (marginalitatea politică a femeilor) este coerent cu faptul că politica însăși pare masculină, fiindcă cei ce o fac sunt în majoritate copleșitoare bărbați. Este de așteptat ca o politică tip corporație, mai raționalizat birocratică, făcută de echipe de manageri să atragă o proporție mult mai semnificativă de femei decât cea actuală.

Feminismul și mișcarea de femei

> Ceea ce poate face feminismul este să declanșeze un proces de echilibrare a relației, prin declanșarea voinței femeilor de a contesta propria lor inferioritate socială. Deocamdată, acceptarea de către femei a patriarhatului este principalul aliat al bărbaților în promovarea lui (V.P.).

Autorul *Ultimei inegalități* acuză adesea, pe parcursul argumentării, faptul că patriarhatele românești tind cel mult să fie îmblânzite, nicidecum abolite și că de această strategie de „îmblânzire” sunt răspunzătoare și femeile, incapabile să formeze o mișcare politică și civică feministă altminteri decât de profil modest. Încheierea mai îndulcește tonul de acuzare a evoluției feminismului românesc, accentuând asupra lipsei unei mișcări de femei. O potențială avangardă politică feministă nu ar avea la rândul său succes dacă nu ar fi acoperită de o mișcare a femeilor pentru egalitate politică și economică reală, o mișcare de dezrobire din dependența decizională și financiară față de bărbați. Ceea ce se schimbă deocamdată nu sunt decât legile (privind discriminarea, egalitatea de șanse, privind violența împotriva femeilor), iar aceste schimbări sunt făcute mai ales sub presiune internațională. Pe scurt și mai neacademic vorbind, acum creăm un „patriarhat cu ciucuri” (citește: cu legislație aproximativ occidentală).

Din păcate, relațiile dintre bărbați și femei nu sunt conștientizate ca relații politice, adesea nici măcar ca relații profesionale. Parteneriatul nu este acasă, iar în politică nici atât. Dar relațiile din sfera privată nu se pot schimba prin „ucaz". Spațiul public este însă mult mai controlat. Ceea ce se poate repara într-o societate se repară preponderent prin guvernare. Dar guvernarea este prioritar apanaj masculin. Bărbații au și pâinea (banii), și cuțitul : legea, constrângerea. În astfel de condiții, nu este de mirare că strategia subterană a multor femei este cum să ia bani de la bărbați, iar competiția principală într-o lume patriarhală este între femei în privința resurselor de bani și status ale bărbaților în calitate de : neveste, amante, prostituate. Patriarhatul nu creează femei ca cetățene, persoane, profesioniste, colege, partenere, soții (soția are un soț, nevasta are un bărbat), ci ca subordonate și dependente : neveste, amante, prostituate. Este o lume strâmbă în care oamenii sunt legați în sisteme de vasalități de diverse chipuri.

Bărbații sunt mai familiari cu participarea la jocul puterii, se percep ca autori de reguli. Femeile au experiența de supuse ale regulilor. Într-o lume anomică sau cu norme fluide, incertă normativ, femeile tind să se blocheze mai mult (vezi și sondajele care le arată ca jucători mai onești).

1. Dependențele din sfera privată

Ceea ce reușește mai puțin autorul este să trateze consistent problema relațiilor patriarhale în familie. Cred că această formă de patriarhat nu poate să fie neglijată. Faptul că familiile sunt neparteneriale este, de altfel, principalul argument al participării slabe a femeilor la viața politică și, implicit, la reprezentarea politică a propriilor lor interese (vezi *Barometrul de gen*, 2000). Politica se face cu agenți autonomi. Dar sensurile autonomiei personale se dovedesc slabe în întreaga tranziție și, de bună seamă, și în relațiile de gen. „Capul de familie" pare să fie autonom în decizie, în alegeri. Dar să luăm și alt sens al autonomiei : persoană care își poartă singură de grijă. În acest al doilea sens, cultura noastră este cea a îngrijirii bărbaților adulți de către femei. Aceasta creează o dependență a bărbaților de femei și este ideologic camuflată în sintagma : îngrijirea copiilor. Cei mai mulți bărbați adulți sunt implicit tratați și se lasă tratați drept „copii eterni". Tocmai de aceea, patriarhatul este și mai greu de eliminat. El nu se menține doar ca orgoliu al dominației de sex, ci și din imensa teamă de a pierde privilegiul de a fi îngrijit necondiționat de către o femeie, precum și de teama ca numărul de competitori să crească atunci când femeile au tratament egal. Această muncă reproductivă, prin care femeile își consumă parte bună din viață, este neglijată de către autor. Dependența inversă poate conduce, în timp, la o altă reacție, ca cea despre care vorbește Germaine Greer :

> Bărbații nu își dau încă seama de faptul că, forțând femeile să muncească atât de mult pentru o răsplată așa de mică, vor transforma bărbatul din casă într-un lux, mai degrabă decât într-o necesitate… Costurile în termeni umani ale hrănirii, curățării, companiei, amuzării, recreării sunt disproporționat de mari față de contribuția pe care el o oferă în schimb, chiar dacă este un iubit sensibil… Mai puțină muncă pentru aceeași recompensă poate deveni o opțiune irezistibilă. Dacă bărbații vor să-și mențină plăcerea de a vieți împreună cu femeile și copiii, vor trebui să-și transforme semnificativ atitudinea (Greer, 2000, pp. 162-163).

Tocmai de aceea, insistențele exclusive asupra politicii protecției femeilor au și ceva stupid și ceva mincinos în spatele lor. Ele camuflează faptul că bărbații sunt zilnic îngrijiți în contul unei protecții care are ocazii mult mai rare de manifestare. Proporția dintre nevoia femeilor de protecție și cea a bărbaților de îngrijire seamănă probabil cu cea dintre reparatul în casă, pe de o parte, gătit și curățenie pe de altă parte. Respectiv cu raportul dintre ocazional și cotidian. În același spirit, eventual, statul face politici de protecție prin care preia asupra banului public povara responsabilității față de care se spală pe mâini tatăl genetic al copilului abandonat sau face adăposturi pentru femeile violentate de bărbații cărora li se respectă „specificul masculin”: agresivitatea.

Dar, așa cum am spus, comentariile autorului se opresc la explicațiile legate de forma public-politică a patriarhatului. Cea privată îi pare mai puțin interesantă, într-o bună tradiție masculină potrivit căreia „gineceul” nu este nici teoretic, nici politic semnificativ. La un moment dat, el afirmă că strategiile feministe s-au manifestat ca și când bărbații ar fi dorit să preia sarcini domestice. Nu cred că este cazul și nici că feminismul este așa de utopic să-și închipuie că, din jenă față de nedreptatea dublei zile de muncă a femeilor, bărbații vor descinde în bucătărie ca să gătească și în baie (sau la albie) ca să spele din proprie inițiativă, atâta vreme cât se găsește cineva să o facă în locul lor. Ca și femeile, vor face toate acestea când nu au încotro, ca o condiție a traiului în cuplu.

În consecință, orice mișcare de femei care vizează autonomia, autoafirmarea și parteneriatul trebuie să mențină mereu un echilibru între contestarea patriarhatului în viața privată și în cea publică. Altfel, în loc de interdependențe vom rămâne cu diverse forme de dependență care se autogenerează.

Din acest punct de vedere, cred că ceea ce se poate face consistent este o politică de educație pentru viața privată, pentru ambele sexe. Ieșim din școală cu un sever analfabetism funcțional în ceea ce privește educația maritală, parentală și gospodărească. O parte dintre noi (de obicei femeile) ieșim din analfabetism prin „ucenicie la locul de muncă”. Cealaltă parte beneficiază de alfabetizarea primeia, îi recunoaște competențele și profită de ele (vezi, în acest sens, și *Gen și politici de educație*, Ștefănescu, Miroiu, 2002).

Mișcarea de femei

Pasti tratează problema relației bărbați-femei ca problemă a relației de putere, adică politic. Supoziția sa este că avem de-a face cu două grupuri aflate în competiție pentru resurse : femeile și bărbații. Pe scurt, mesajul său pentru femei este : **Conștientizați-vă situația și apărați-vă politic interesele** !

Problema centrală este relația de putere, adică distribuirea resurselor în favoarea bărbaților, prin decizia lor. Strategiile de până acum nu au anulat patriarhatul, căci nu au vizat relația de dominare, ci doar formele ei de manifestare ca inegalități punctuale. El consideră greșită concentrarea pe reducerea diferențelor, căci aceasta tratează doar efectele, fără să se atingă de cauze. De ce nu se coagulează încă o mișcare de femei ? Iată câteva răspunsuri posibile.

1. Hazardul și lipsa conștiinței intereselor de grup

Femeile sunt mereu „împinse" (în expresia autorului) : spre școală și lipsă de ocupație, spre ramuri cu venituri mici, spre poziții executante. Ne punem firesc întrebarea : ce și cine le împinge acolo, dacă nu se duc ca urmare a unui consimțământ informat ? Despre consimțământ informat nu poate să fie vorba, o dată ce discursul public pur și simplu ignoră aceste categorii de probleme sau le trece în derizoriu. Eu aici văd o mare problemă, anume aceea că într-o societate „fluidă" oamenii nu știu încotro să o ia. Este o societate în care hazardul joacă un rol la fel de supradimensionat precum l-a jucat fatalitatea în totalitarism.

Pentru Vladimir Pasti, cheia menținerii patriarhatului constă în aceea că femeile nu cer ca acesta să fie abolit, nici măcar în tranziție, în condițiile în care întreg *establishmentul* este zdruncinat. De ce nu cer politici ale echității, de la cine să ceară, prin ce proceduri de revendicare ? – acestea sunt câteva întrebări majore. Pentru ele, tranziția pare să fie mereu spontană, ca stihiile naturii : dacă-i caniculă, dacă-i îngheț, te supui și încerci să supraviețuiești. Sfioșenia revendicărilor este coerentă cu mesajul tacit al politicienilor : nu ne mai bateți la cap, voi ne mai lipseați ! Vedeți-vă de treaba voastră domestică, fiindcă aveți destule pe cap.

Caracterul haotic al tranziției afectează și bărbații, dar nu ca bărbați, ci ca ocupație și venituri. Femeile ca femei se trezesc singure. Devin agenți de acțiune individuali, nu colectivi. Iar în calitate de agenți individuali ele nu construiesc strategii de emancipare, ci de supraviețuire. Categoriile ocupaționale nu sunt „singure" : minerii acționează ca mineri, siderurgiștii ca siderurgiști, patronii ca patroni, parlamentarii ca parlamentari. Au sindicate sau sunt reprezentați politic, dacă nu cumva fac direct și guvernamental politica intereselor de grup. Cea mai gravă

problemă, din acest punct de vedere, este aceea că femeile ca grup se desindicalizează sau pur și simplu nu se sindicalizează. Ramurile economice în care lucrează femeile sunt prin excelență privatizate. O dată cu privatizarea, forța sindicatelor a dispărut sau ele au fost împiedicate să se constituie. Uneori acest lucru este chiar imposibil, căci o mare parte din activitățile comerciale se desfășoară „la negru”. Multe orașe dezindustrializate trăiesc doar din mono-industrii, de obicei textile și alimentare. Când competiția pentru un loc de muncă prost plătit este atroce, faptul de a protesta sau de a-ți apăra drepturile te aruncă direct în șomaj. Și femeile se tem. Nu își permit „aventuri protestatare” cu copiii prinși de poale și adesea cu bărbați dependenți financiar de ele.

Femeile au, desigur, interese comune, date de faptul că doar ele nasc, mai ales ele îngrijesc bărbații și copiii, mai ales ele sunt folosite ca obiecte sexuale, mai ales ele fac servituți domestice, mai ales ele sunt discriminate, inferiorizate și adesea disprețuite din motive de sex. Cum pot deveni politice aceste particularități ale condiției femeilor este însă un lucru căruia i se poate răspunde politic diferit, în funcție de doctrină și program politic.

2. Interesele politice ale femeilor trebuie reprezentate prioritar de către partide

Partidele românești nu au agendă feministă afirmativă asumată. Dacă fac politici pentru femei, ele sunt politici de protecție și, uneori, politici care vizează democrația paritară sau măcar reprezentarea printr-un *numerus clausus* pe liste. Organizațiile de femei, acolo unde există și funcționează, sunt tratate ca marginale (ca și cele de tineret, de altfel). De bună seamă, lor nu le corespund „organizații de bărbați”. Nu vreau să minimalizez rolul jucat de organizațiile de femei. Uneori, acest rol se „resuscitează”, mai ales când partidele intră în criză și își pun problema atragerii electoratului feminin. Cert este că aceste organizații au jucat un rol în propunerea și adoptarea legislației pro-femei (Legea concediului parental, Legea egalității de șanse, Legea pentru combaterea discriminării, schimbări în Codul penal în privința violenței domestice, Proiectul legii de combatere a violenței domestice), deși, adesea, aceste propuneri nu au fost semnate de organizații, ci de persoane individuale și grupuri de persoane. Nici una dintre organizații nu a lovit însă în politicile dependenței femeilor față de bărbați, adică în inima patriarhatului politic. Este semnificativ faptul că marea ratare este cea a unei politici feministe liberale. Indiferent de partid, politicile de până acum au fost mai degrabă de orientare socialistă și social-democrată și au încurajat tacit conservatorismul de stânga: reducerea șomajului feminin, protecție socială, dar cu respectarea *statu quo*-ului sindicatelor marilor industrii bărbătești și a forței lor de a impune politici salariale și protective în favoarea bărbaților. Fiindcă, așa cum argumentează această lucrare, femeile sunt, pe de o parte,

discriminate în competiția pentru resurse, pe de altă parte, lucrează în ramuri care produc și nu consumă PIB (cum face industria grea), este cazul ca partidele să preia problema dreptății sociale în privința femeilor, altfel decât doar protectiv. Anume, este timpul ca ea să fie tratată în termeni ceva mai liberali, în sensul asocierii importanței muncii și veniturilor cu meritul exprimat prin contribuția la PIB. După cum este timpul să pună serios pe agenda politică redistribuirea mai echitabilă a bugetului public în favoarea educației, sănătății și culturii.

În acest mod, este posibilă o agendă politică în stare să conducă spre echilibru și parteneriat de gen. Aceasta înseamnă renunțarea la a accepta ca problemele femeilor să fie tratate mai ales în contextul în care sunt tratate minoritățile defavorizate. Dacă o asemenea agendă politică nu este construită, promovată și implementată, atunci femeile din clasa politică românească trebuie să își asume partea lor de responsabilitate în crearea și dezvoltarea patriarhatului modern în tranziția românească.

3. Avangarda mișcării feministe

Vladimir Pasti susține (alături de toți feminiștii, de altfel) necesitatea unei mișcări de masă de amploare pentru echilibrarea relațiilor de putere. Feminismul poate acționa doar asupra influențării voinței de a produce o echilibrare a puterii.

Avangarda mișcării feministe, despre care autorul crede, în mod îndreptățit, că nu poate să se substituie mișcării de masă a femeilor, constă în România în câteva ONG-uri active, în cercetări și studii de gen, plasate preponderent în mediul academic, într-un număr tot mai mare de volume de studii autohtone, într-o singură revistă asumat feministă, *AnAlize.* Din ignoranță sau din teamă de disidență, din teamă de „proastă reputație", multe organizații de femei, inclusiv din partide, nu își asumă feminismul și, uneori, nici nu îl acceptă (vezi și L. Grünberg, în S. Gail și G. Kligman, 2000, capitolul 11, „Women's NGO's in Romania"). Cu alte cuvinte, nu sunt interesate în afirmarea politică, civică și culturală a femeilor, ci mai degrabă în opere de caritate și politici de protecție. Foarte bine venite, dar nicidecum emancipatoare[2]. Și această înclinație mai și concordă cu o realitate : starea mizerabilă de sărăcie și violență în care viețuiesc multe femei, pentru care foamea și frica sunt inamicii proximi și copleșitori.

Această avangardă nu a reușit încă să producă cercetare, ideologii și programe specifice pentru relațiile de gen în „cele trei societăți

2. Îmi amintesc, de exemplu, gestul frecvent și minunat de a coafa femeile de la azile în ziua de 8 Martie. Nimic mai uman, mai feminin și mai delicat. Dar îmi amintesc și că în 13 ani a avut loc un singur protest semnificativ împotriva incitării la violență domestică prin presă, organizat de ONG-uri feministe.

românești”. Ea se comportă încă destul de aproape de nevoile și problemele unei *middle-class*, căci doar această categorie își pune problema afirmării, fiindcă o are rezolvată pe cea a supraviețuirii, și nici nu este ocupată cu consumul de lux, asemenea femeilor bogate (mai precis, cu parteneri bogați) și vedetelor. Autoarea rândurilor de față face parte din aceeași categorie. Cu alte cuvinte, am resimțit și foarte personal obiecțiile lui Vladimir Pasti, o dată ce îmi asum, alături de coechipierii mei, și limitele felului în care s-a dezvoltat feminismul românesc.

Una dintre obiecțiile lui Vladimir Pasti se referă la ignorarea problematicii copiilor, el considerând că această problematică, pusă în termeni de gen, ar fi fost un aliat serios pentru o politică feministă coerentă. În alte contexte, el critică mitul clasic: mama și copilul. Și cred că are dreptate. Cu rare excepții, nici cercetarea nu a acoperit o serie de teme dramatice sub acest aspect: familiile monoparentale, abandonul de copii, pruncuciderea, responsabilitatea parentală. Mișcarea feministă românească a ratat până acum problemele copiilor, poate și din teama identificării tradiționale între femeie și mamă. Vrând să arătăm că femeile sunt și altceva decât mame, am neglijat faptul că sunt și mame (cu excepția problematicii creșterii copiilor și dublei zile de muncă).

Relațiile de gen, susține autorul, nu au fost o prioritate politică nici pe agenda feministă care s-a conturat mai degrabă ca o agendă civic-culturală. Legăturile între mediul academic și ONG-uri au fost net mai semnificative decât între acestea două și mediul politic. Probabil că ar fi fost o strategie bună dacă persoanele implicate în studii de gen ar fi produs și proiecte de politici publice, iar în cazurile în care le-au produs, era necesar să facă mai mult lobby la partidele politice, la Parlament și la Guvern. Suntem, din păcate, în clasica situație, deloc singulară, a unui număr mic de persoane care trebuie să joace prea multe roluri.

Cu aceeași îndreptățire, îi este este reproșat mediului academic dezinteresul pentru studiul masculinității în tranziție. În afara modelului macho și a celui de succes, tranziția este foarte provocatoare și pentru identitățile masculine. Mulți bărbați trec prin crize identitare foarte severe o dată cu pierderea locurilor de muncă și schimbările dramatice de status. O parte dintre ei se adaptează mai greu decât femeile, își pierd sensul și unii devin chiar victimele „mortalității în exces”, mult mai mult decât femeile. Educația patriarhală îi obligă să se perceapă ca având datoria prioritară de a fi principalii câștigători ai pâinii. Imposibilitatea de a se conforma modelului produce frustrații foarte mari și conduce adesea la sentimente de ratare, la alcoolism, furie, agresivitate. Și, desigur, lista problemelor ratate de feminismul academic, la fel ca și de cel civic, poate continua.

Nu pot însă să fiu de acord cu ideea lui Pasti conform căreia bătălia femeilor pentru elită este o țintă falsă, fiindcă, argumentează el, nu este o problemă ce se întâmplă cu cei 10% care alcătuiesc elita, ci cu ceilalți

90% pentru care nesiguranța și precaritatea vieții sunt cu adevărat mari. Eu cred că este important și ce se întâmplă cu unul singur, deci și cu această categorie, fie ea și restrânsă. Precaritatea prezenței femeilor în elită sau prezența tip anexă, beneficiară de statutul bărbatului, este un model descurajant de tipul: „precum în cer, așa și pre pământ". Cred că feminismul trebuie să acționeze pluralist și multi-convenabil, să se adreseze diferit unor categorii diferite. Ceea ce el numește elită include, cel puțin ca influență, și o *middle-class*, adică cea care urmează să așeze viitoarea paradigmă relațională pentru ceilalți. Dacă nici în cadrul ei nu sunt percepute parteneriatul și respectul, mă tem că nu mai este cu putință nici un model dezirabil de feminism. Ar rămâne doar politicile reparatorii, de milostenie și de protecție.

Puținele grupări care alcătuiesc astăzi o avangardă feministă (căreia îi lipsește încă ariergarda, ca și „armata" propriu-zisă, de altfel) sunt într-o situație destul de dificilă (trecând peste descurajările externe și peste ignorarea lor mediatică). Ele trebuie să aibă o agendă asemănătoare cu cea a feminismului valului doi, cel al diferențelor, neconsumat la noi din cauza comunismului, într-o lume extrem de eterogenă (țărănească, post-comunistă, capitalistă), în vremea în care Vestul își consumă feminismul valului trei (al autonomiei și politicilor bazate pe comunități de experiențe). Mass-media internaționale și cele interne infuzează publicul cu mesaje post-feministe bine susținute de corporațiile internaționale și de producătorii interni de bunuri de consum și servicii de înfrumusețare. Mai ales televiziunile tind să adopte o agendă post-feministă, drept consecință a globalizării spontane (tipul păpușa Barbie: femeia independentă, de succes, cu sex-appeal, carieră, acces la standard înalt de consum și la tehnici de înfrumusețare). Acest mesaj, net dominant (contrapus celeilalte imagini extreme: „femeia amărâtă"), îngreunează mult discursul feminist și agendele politice coerente în privința genului.

* * *

Problemele succint comentate mai sus nu pot să fie decât superficial rezolvate prin import de legi și instituții, ca și prin politici de atenuare a diferențelor. Dacă așteptăm sfârșitul patriarhatului doar prin importuri normative ne vom complace în clasicul divorț dintre „țara legală" și „țara reală", în acest caz, dintre parteneriatul normelor și patriarhatul instituțiilor și practicilor.

Desigur că **ultima inegalitate**, cea dintre bărbați și femei, nu se va aboli prin convertirea intelectuală a cititorilor acestei cărți. Dar, de bună seamă, cauzele ei vor fi mult mai limpezi și căile politicilor echității cert mai coerente.

Mihaela Miroiu

Introducere

În 1789, la Paris, noua Republică franceză, întemeiată în urma revoluției, adopta Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului care stabilea noile principii de organizare politică a societății franceze. În articolul 1 al Declarației, se afirma că: „Toți oamenii sunt născuți și rămân liberi și egali în drepturi". Ideea, deși revoluționară, nu era nouă. Nou era faptul că acest principiu era pentru prima dată pus la baza unei noi forme de organizare a societății. Revoluția politică, începută cu mai mult de două secole în urmă și care a dus la democrație ca sistem politic dominant în lume în acest început de secol, a declanșat o revoluție socială care a schimbat societățile la fel de mult ca și revoluția politică. Sursa ei se află în aceeași primă propoziție a primului articol al Declarației. Organizarea societății după principiul că oamenii se nasc egali era o premieră absolută. Căci, în toată istoria omenirii, de la începuturile ei și până la Revoluția franceză, cu excepția societăților de vânători și culegători, oamenii se nășteau inegali.

Ca și societățile actuale, societățile din toate timpurile și locurile au fost societăți în care oamenii erau inegali. Nu prin caracteristicile lor biologice și personale, ci prin locul pe care îl ocupau în societate în raport cu ceilalți oameni. Însăși organizarea societății înseamnă, în mare măsură, organizarea inegalităților legitime în acea societate. Deoarece o societate înseamnă un mare număr de oameni care trăiesc împreună, asigurând, prin cooperare, supraviețuirea personală și reproducerea societății, organizarea societății înseamnă organizarea a două mari procese. Mai întâi, producerea resurselor de care are nevoie societatea pentru a exista, și apoi distribuirea acestor resurse pe componente ale societății, inclusiv între oamenii care o compun. Niciodată în istorie sarcinile de producție și resursele obținute nu au fost distribuite egal. Toate structurile sociale pe care le cunoaștem până acum – cu acea excepție notabilă a societăților primitive – sunt structuri ale inegalităților

sociale. În această privinţă, nici o revoluţie nu a schimbat nimic, nici chiar revoluţiile comuniste, a căror ideologie afirma tocmai că sunt în căutarea sau în construirea societăţii fără inegalităţi. Înlocuirea unui tip de societate cu alt tip de societate a însemnat întotdeauna doar înlocuirea unui sistem de inegalităţi legitime cu alt sistem de inegalităţi legitime. Şi întotdeauna problema unei societăţi a fost cum să fixeze şi să reproducă inegalităţile pe care le considera legitime şi să desfiinţeze sau să împiedice dezvoltarea unor inegalităţi pe care le considera nelegitime. Pentru orice societate, rezolvarea acestor două probleme este importantă. De ea depinde menţinerea formei de organizare care îi este specifică şi supravieţuirea societăţii ca atare. În cazul în care nu reuşeşte să menţină inegalităţile legitime şi să le înlăture pe cele nelegitime, o societate este în pericol să se schimbe, iar forma de organizare care o defineşte să fie înlocuită de altă formă de organizare, proprie unei noi societăţi. Exact asta a făcut Revoluţia Franceză când a înlocuit sistemul de inegalităţi specific societăţii feudale franceze cu cel propriu societăţii capitaliste sau Revoluţia Română din decembrie 1989 când, în locul sistemului de inegalităţi specific societăţii socialiste, s-a introdus, treptat, sistemul de inegalităţi propriu societăţii capitaliste moderne.

Sistemele de inegalităţi pot fi foarte diferite între ele şi, de fapt, diferă de la o societate la alta, chiar atunci când este vorba de acelaşi tip de societate – de exemplu, societatea capitalistă –, dar, din perspectiva Revoluţiei Franceze, putem să le grupăm în două mari tipuri: inegalităţi atribuite prin naştere şi inegalităţi dobândite pe parcursul vieţii. Articolul 1 al Declaraţiei Drepturilor Omului şi Cetăţeanului le desfiinţează pe primele şi deschide drumul organizării sociale pe baza celor din a doua categorie. Şi tocmai în asta constă extraordinara revoluţie care a avut loc de atunci încoace.

Căci, până atunci, toate societăţile fixau inegalităţile pe care îşi bazau organizarea prin naştere. Prin naştere, se stabilea dacă un om era sclav sau străin sau cetăţean în Grecia antică. Prin naştere, se stabilea dacă un om va fi ţăran – eventual legat de pământ –, burghez sau nobil sau rege în Franţa feudală. Prin naştere, se fixa dacă nu traseul individual al oricărui om, cel puţin limitele acestuia. Desigur, chiar şi în aceste societăţi, o parte din inegalităţi erau dobândite pe parcursul vieţii. Un nobil putea să-şi

piardă averea și să decadă până la o situație asemănătoare unui țăran, iar un mic burghez putea să fie înnobilat și, prin avere și funcții, să ajungă în grupul marilor privilegiați ai societății. Dar sistemul de organizare a inegalităților rămânea cel al predestinării prin naștere. Tocmai acest sistem l-a schimbat Revoluția Franceză. Revoluția Franceză nu a schimbat nici societatea franceză și nici alte societăți care i-au urmat exemplul peste noapte. Marea noutate pe care a adus-o a fost de a afirma ca nelegitime inegalitățile prin naștere. O dată declarate nelegitime, noua formă de organizare a societății a constat în a elimina, rând pe rând, cele mai multe dintre aceste inegalități. Procesul mai continuă și astăzi.

Ultima inegalitate prin naștere care supraviețuiește în societățile europene moderne, inclusiv în societatea românească contemporană, este inegalitatea de gen. Inegalitatea de gen, ca inegalitate prin naștere, înseamnă că o societate modernă va trata diferit bărbații și femeile, pentru motivul că unii sunt bărbați, iar celelalte sunt femei, utilizând astfel un criteriu care este stabilit prin naștere – sexul. Iar asta se va întâmpla într-o societate în care inegalitățile prin naștere sunt nelegitime, iar societatea le interzice și le respinge în mod explicit prin ideologie, legislație și instituții special destinate combaterii lor. Cum este posibil acest lucru și ce anume ar trebui făcut pentru a desființa această ultimă inegalitate prin naștere într-o societate care nu legitimează decât inegalitățile dobândite pe parcursul vieții a fost tema cercetării de față.

Prima întrebare a cercetării a fost dacă inegalitatea dintre bărbați și femei este în societatea românească actuală o realitate sau doar o legendă. Pentru că, vreme îndelungată, adică pe toată perioada comunismului cel puțin, nici măcar nu s-a pus problema că ar exista o inegalitate între bărbați și femei. Ideologia oficială comunistă era categorică în a afirma că egalitatea reală dintre bărbați și femei a fost realizată de societatea socialistă. S-a dovedit că această pretenție a fostei societăți era nejustificată. S-a mai dovedit că tranziția post-comunistă care a urmat nu a îmbunătățit cu nimic situația femeilor, ba chiar pe alocuri a înrăutățit-o, în ciuda faptului că au existat oportunități semnificative ca femeile să mai reducă din handicap. Inegalitatea dintre bărbați și femei este o inegalitate profundă și reală, o relație care traversează întreaga societate românească și îi definește organizarea. În România, ca și în alte societăți moderne, bazate pe inegalități dobândite în viață,

inegalitatea prin naștere dintre bărbați și femei este la fel de reală și de importantă în organizarea societății ca și în societatea tradițională din care vrem să ieșim de peste un secol și jumătate.

A doua întrebare pe care și-a pus-o cercetarea a fost cea referitoare la modul în care o asemenea relație, nelegitimă în societatea modernă, a putut să supraviețuiască – un ultim bastion al unei lumi revolute. Răspunsul îndreaptă atenția asupra a două realități: mimetismul social al relației și politica. Capacitatea patriarhatului – relația prin care bărbații își asigură superioritatea față de femei, pentru simplul motiv că ei sunt bărbați, iar ele femei – de a reproduce o relație de inegalitate prin naștere, într-o societate care consideră nelegitime asemenea relații, a depins de abilitatea acestuia de a prezenta o inegalitate prin naștere ca pe o inegalitate dobândită. Toate mecanismele diferențierii de gen sunt mecanisme sociale care transformă înfățișarea arhaică a inegalității prin naștere în forma modernă a inegalităților dobândite de-a lungul vieții. Femeile par să acumuleze inferioritate prin propriile caracteristici, independente de sex, și prin propria voință: în familie și în gospodărie, la locul de muncă și în viața publică. În loc să se separe de celelalte relații sociale, prin caracteristicile sale, patriarhatul reușește să se suprapună peste ele, introducând un criteriu suplimentar de diferențiere care acționează în interiorul inegalităților legitime din societate.

Această abilitate a patriarhatului de a face ca orice relație socială legitimă să-l reproducă creează impresia unei forțe sociale imanente societății care acționează cu implacabilitatea unei legi sociale ce nu poate fi contracarată, asemănătoare cu celebra „mână invizibilă a pieței". Cercetarea însă sugerează că nu suntem deloc în prezența unor forțe sociale „obiective", ci că avem de-a face cu o banală instituire politică. Toate inegalitățile legitime într-o societate sunt rezultatul direct al unei instituiri politice în acea societate și se pot menține doar în măsura în care sunt afirmate și sprijinite politic continuu. Patriarhatul românesc nu face, în această privință, nici un fel de excepție. El este o opțiune a clasei politice românești contemporane, așa cum a fost o opțiune a clasei politice comuniste și a clasei politice burgheze din perioada anterioară comunismului. Ca orice opțiune, ea se manifestă în toate deciziile și acțiunile clasei politice și a fost continuu un criteriu de modelare a societății. De peste 150 de ani, clasa politică românească se

străduie să modernizeze – cu mai mult sau mai puţin succes – societatea. De tot atâta vreme, prin opţiunea clasei politice, patriarhatul a fost instituit ca o componentă a tuturor proceselor şi activităţilor de modernizare. În activitatea sa reformatoare, clasa politică românească a eliminat acele forme de patriarhat care contraziceau evident principiul inegalităţii dobândite, dar a reprodus patriarhatul ca tip de inegalitate, găsindu-i forme şi mecanisme care să imite inegalităţile legitime din societate.

În instituirea şi reproducerea patriarhatului ca relaţie de bază a organizării societăţii, clasa politică a dispus de o bază socială largă la care în România participă majoritatea populaţiei adulte, bărbaţi şi femei deopotrivă. Aşa cum, în instituirea sa în realitate, patriarhatul beneficiază de mimetismul social care transformă o relaţie de inegalitate prin naştere într-o relaţie de inegalitate dobândită, tot astfel în constituirea bazei sale sociale el beneficiază de mimetism ideologic. Inegalitatea dintre bărbaţi şi femei este un principiu respins ideologic, atât de politicieni, cât şi de populaţie, şi reafirmat, tot ideologic, ca o consecinţă „naturală" şi benefică a vieţii cotidiene. Patriarhatul ca ideologie a reuşit să paraziteze însăşi ideologia egalizării şanselor sau, mai mult, a discriminării pozitive a femeilor prin protejarea mamei sau a gospodinei etc. Patriarhatul comunist este un caz exemplar în acest sens, dar, desigur, acest fenomen este puternic şi în actuala tranziţie.

În schimb, contestarea patriarhatului ca relaţie a fost restrânsă la mici grupuri de activişti a căror presiune socială şi politică a fost deopotrivă limitată şi orientată spre obiective adesea secundare. Mişcarea feministă, atât din România, cât şi din lume, este, din punct de vedere teoretic şi ideologic, încă într-o etapă de formare a unei noi strategii de acţiune, după ce vreme îndelungată s-a concentrat, aşa cum era şi firesc, asupra combaterii diferenţelor evidente dintre bărbaţi şi femei şi a desfiinţării formelor arhaice ale dominaţiei bărbaţilor asupra femeilor. Caracterul politic al patriarhatului nu a fost încă suficient explorat şi identificat şi, prin urmare, contestarea patriarhatului a suferit tocmai în domeniul cel mai important – contestarea sa ca realitate politică.

A treia întrebare pe care şi-a pus-o cercetarea s-a referit la mijloacele de combatere a patriarhatului. În această privinţă, rezultatele cercetării sugerează că simpla combatere a diferenţelor înregistrate între situaţia socială a bărbaţilor şi cea a femeilor în

societate este ineficientă. Chiar și în acele domenii în care s-au înregistrat victorii împotriva unor diferențe de gen, cum ar fi cel politic, domeniu în care femeile au primit dreptul de vot, dreptul de reprezentare în conducerea politică a societății și au obținut politici de promovare a femeilor în politică și în funcții de conducere a vieții publice, atenuarea diferențelor înregistrate nu a însemnat o diminuare a patriarhatului ca relație. Dimpotrivă, în practică, cel puțin în practica politică românească, s-a obținut mai degrabă o asociere a femeilor la instituirea și reproducerea pe cale politică a patriarhatului. Faptul că, în politica românească, inițiativele de legalizare a prostituției și susținerea acestora au fost un semi-monopol al femeilor politician – susținute discret de bărbați – este un caz exemplar și deloc singular.

Contestarea patriarhatului ca ideologie nu a adus nici ea rezultate semnificative în combaterea patriarhatului ca realitate. Cel mai important rezultat obținut a fost mimetismul ideologic deja menționat. O victorie importantă la nivel ideologic nu a fost urmată de o victorie semnificativă la nivelul realității relației. Delegitimat ideologic, patriarhatul ca realitate a reușit să se reproducă prin contaminarea tuturor celorlalte ideologii.

Răspunsul cu privire la combaterea patriarhatului nu poate fi, în acest stadiu al cercetării și al realității, decât unul teoretic. Din punct de vedere teoretic, ca orice relație de inegalitate, patriarhatul există doar în măsura în care este produs și reprodus prin activitate politică. Ca urmare, desființarea lui se poate face tot doar prin activitate politică. De regulă, în istorie, inegalitățile consacrate politic au fost desființate tot politic, prin desființarea instituțiilor care le asigurau reproducerea. Inegalitățile de rang care defineau societatea feudală au fost desființate prin desființarea instituției nobiliare; comunismul a desființat inegalitățile bazate pe proprietatea privată prin desființarea instituției proprietății private asupra mijloacelor de producție și a relației dintre angajator și angajat în forma proprie capitalismului. Adaptarea patriarhatului la societatea modernă s-a făcut însă prin dez-instituționalizare. Patriarhatul a supraviețuit tocmai pentru că a găsit forme de reproducere care nu mai depind de existența unor instituții sociale specifice. Așa cum a devenit o componentă a tuturor inegalităților legitime, patriarhatul a devenit o componentă a tuturor instituțiilor sociale. Desființarea lui pe cale politică nu se mai

poate face prin simpla desființare a unor instituții. Ceea ce aduce clasa politică a societății românești în situația în care, chiar dacă ar adopta obiectivul politic al egalității dintre bărbați și femei, să nu dispună de instrumentele necesare atingerii unui asemenea obiectiv politic.

Ceea ce nu înseamnă că patriarhatul este de necombătut, ci doar că el nu poate fi combătut eficient prin strategiile „clasice" ale schimbării politice. Aceste strategii, specifice proceselor de modernizare din România, dar nu numai, se bazează pe capacitatea clasei politice de a modela realitățile sociale prin schimbări instituționale. Întreaga tranziție post-comunistă este un exemplu de astfel de strategie, dar ea poate fi găsită și în perioada comunistă, ca și în perioadele anterioare. A fost, desigur, aplicată și în cazul patriarhatului, dar nu a dat rezultate din motivele care au fost amintite. În continuare, este probabil că patriarhatul se va adapta la orice schimbări instituționale, așa cum a făcut-o și până acum. Căci obiectivul strategiilor instituționale are o slăbiciune – aceea de a încerca să desființeze nu doar patriarhatul, ci însăși existența unei relații de putere între bărbații și femeile dintr-o societate. Este un obiectiv la fel de absolut ca și cel al comunismului care a desființat proprietatea privată. Din punct de vedere teoretic, acest obiectiv absolut poate fi înlocuit cu un obiectiv relativ: în loc să urmărească desființarea unei relații de putere, noul obiectiv ar fi doar acela de a o echilibra. La urma urmei, patriarhatul nu rezultă din faptul că între bărbații și femeile din societate se constituie relații de putere, ci din faptul că aceste relații sunt întotdeauna dezechilibrate în favoarea bărbaților și în defavoarea femeilor. Problema nu este relația în sine, ci faptul că ea consacră o inegalitate omogenă. Două strategii diferite se pot naște din această constatare. Prima dintre ele, care urmărește o aplicare uniformă a principiului egalității prin naștere, ar fi orientată spre egalizarea raporturilor de putere dintre bărbați și femei în orice domeniu al vieții private și publice. Cea de-a doua ar putea urmări un echilibru al inegalităților, asigurând compensarea unei inegalități în favoarea bărbaților într-un domeniu cu o inegalitate în favoarea femeilor în alt domeniu.

Asemenea strategii trimit cu gândul la noi modelări ale societății prin schimbare instituțională. Dar cercetarea sugerează că este mult mai nimerit ca, în loc să se opteze, pe temeiuri ideologice,

pentru una sau alta dintre strategii, cea mai bună practică politică este de a sprijini cele două mari grupuri sociale să-şi redefinească singure relaţiile dintre ele. Relaţiile dintre bărbaţi şi femei sunt mai esenţiale şi mai bogate în forme şi conţinut decât orice relaţie socială care a fost vreodată modificată prin schimbare instituţională. Pe de altă parte, câtă vreme este vorba de o relaţie de putere, eventualul pas înapoi făcut de grupul favorizat – al bărbaţilor – va rămâne fără efect în privinţa patriarhatului dacă nu este însoţit de un pas înainte făcut de femei, în echilibrarea relaţiei de putere. Bărbaţii nu pot să piardă pur şi simplu o parte din putere – diminuând astfel existenţa relaţiei –, ci pot să o cedeze, dacă femeile sunt pregătite şi dornice să o preia. Pe parcursul tranziţiei post-comuniste, conjunctura economică şi socială a favorizat o astfel de echilibrare a raporturilor dintre bărbaţi şi femei, măcar pentru o anumită categorie de femei şi măcar pentru un anumit domeniu al vieţii sociale – piaţa forţei de muncă –, dar nimic de acest tip nu s-a întâmplat, pentru simplul motiv că femeile nu sunt încă un subiect politic activ şi competitiv în distribuţia puterii. Cercetarea sugerează că această etapă intermediară ar putea fi următorul obiectiv al acţiunii politice îndreptate împotriva patriarhatului. Patriarhatul a putut supravieţui schimbărilor instituţionale, dar este puţin probabil că va supravieţui contestării sale de către femei. Nu este vorba aici de contestarea ideologică sau de activismul politic al unei elite, ci de o contestare de masă a unei relaţii dintre două grupuri sociale mari de către unul dintre grupurile care este termen al relaţiei.

Aceste presupoziţii cu implicaţii practice sunt doar teoretice. Ele nu au putut fi testate sau argumentate în cuprinsul unei singure cercetări. Dar ele pot orienta alte cercetări şi o acţiune politică a cărei eficienţă poate fi, după aceea, analizată. Patriarhatul rămâne un domeniu deschis deopotrivă cercetării şi teoriei ştiinţifice şi practicii politice şi sociale. Pentru sociologie, el este o provocare excepţională.

Sociologia a fost inventată în secolul al XIX-lea ca o ştiinţă destinată a aproviziona practica politică cu cunoaşterea necesară schimbării societăţii. Chiar dacă, în timp, a evoluat şi s-a complicat, acest obiectiv practic şi legătura nemijlocită cu politica au rămas o caracteristică a sociologiei. Din această perspectivă, patriarhatul este, pentru sociologie, o piatră de încercare şi o extraordinară

sursă de cunoaștere. Căci rar s-a ocupat sociologia de realități sociale atât de vechi și de fundamentale cum sunt relațiile dintre bărbați și femei. Motivul principal a fost, desigur, faptul că, de mai bine de două secole, politica însăși a fost cu prioritate preocupată de schimbări mai puțin profunde și mai puțin radicale ale societății. Tânăra societate capitalistă care se construia în mare măsură de la sine pe ruinele societății europene tradiționale și care trebuia cât mai repede impusă și în restul lumii rămase tradiționale formula alte priorități, și pentru politică, și pentru cunoașterea care încerca să țină pasul cu aceasta. Abia recent s-a impus problematica patriarhatului ca o problematică sociologică semnificativă și a ridicat în fața științei probleme pentru care, la început, nu avea nici dotarea teoretică și nici instrumentele de cercetare necesare. Tot doar recent a ajuns politica să-și propună modelări fundamentale ale societăților. După experimentele coloniale și cele comuniste, fiecare destinate să transforme societăți reale după chipul și asemănarea unor proiecte teoretice, cea mai importantă provocare la adresa politicii pare a fi actuala problematică a dezvoltării, pusă în termeni specifici în fosta lume a treia și în fosta lume comunistă. În același timp, politica în societatea capitalistă dezvoltată începe ea însăși să fie nevoită să se ocupe de niveluri tot mai profunde ale vieții sociale, iar patriarhatul este unul dintre ele. Devine tot mai acută nevoia cunoașterii de a pătrunde în profunzimea societății, și o anumită evoluție politică și socială face ca analiza patriarhatului și schimbarea acestuia să fie una dintre căile prin care se realizează această pătrundere, atât în societățile cele mai dezvoltate, cât și în cele care mai păstrează încă trăsături ale societății tradiționale. Noutatea nu constă în contestarea patriarhatului. Ca ultimă inegalitate prin naștere, în societăți care consideră acest tip de inegalitate ca nelegitim, patriarhatul a fost continuu contestat și atacat. Noutatea constă în conștientizarea treptată a ineficienței combaterii sale prin strategiile schimbării instituționale și pe baza actualului nivel al cunoașterii societăților. Ceea ce ar putea reprezenta pentru sociologie sursa unui nou progres științific, pentru politică sursa unor mecanisme de guvernare mai eficiente, iar pentru toți oamenii o înțelegere mai completă și mai adecvată a lumii în care trăim.

Dincolo de valențele cognitive și practice ale studierii patriarhatului, mai trebuie ținut cont că patriarhatul nu este numai un

fenomen social interesant, ci și o realitate politică inacceptabilă. El este ultima inegalitate prin naștere care supraviețuiește în societatea democratică pe care vrem să o construim și desființarea lui este o prioritate tot atât de importantă a secolului nostru pe cât a fost desființarea sclaviei în secolul al XIX-lea.

Politică și cercetare de gen

Interferența dintre cercetare și politică

Nu este ușor să studiezi situația femeilor și relațiile de gen din societatea tranziției post-comuniste din România. Aparent, puține lucruri sunt mai simple decât o descompunere după variabila „sex" a informațiilor calitative și a datelor cantitative existente. Nu sunt prea multe, dar, atâtea câte sunt, ar trebui, într-o anumită paradigmă sociologică, să ofere un tablou suficient de complet pentru a permite, dacă nu o caracterizare detaliată a situației femeilor în societatea românească, măcar bazele pentru a trage un semnal de alarmă pe o direcție sau alta.

Această paradigmă – sociologică și politologică deopotrivă – stă la baza, de exemplu, a analizelor specifice „nivelului de dezvoltare umană", în care situația femeilor este o dimensiune de sine stătătoare. Aceeași paradigmă este prezentă în toate studiile, indiferent de disciplina socială căreia îi aparțin și în care se pune problema egalității de gen. Paradigma este extrem de simplă și tocmai simplitatea ei i-a asigurat răspândirea și dominația. Dacă femeile sunt egale cu bărbații, atunci, orice statistică s-ar face, rezultatele ar trebui să fie similare pentru femei și bărbați. Dacă femeile nu sunt egale cu bărbații, iar ideologia care fundamentează această paradigmă pleacă tocmai de la realitatea dominației masculine în societate, atunci statisticile vor indica diferențe semnificative între situația bărbaților și situația femeilor, în diferite contexte sau domenii de interes, de la datele biologice și antropometrice până la cele referitoare la prestigiul social sau avere.

Sociologia feministă occidentală a dezvoltat o vastă literatură a „diferențelor"[1] și o bună parte a studiilor efectuate în România

1. Marilyn French, 1992, *The War Against Women*, Hamish Hamilton, Londra.

au adoptat aceeași perspectivă. Sintetizând și ideologia, și abordarea, reprezentantul PNUD pentru România, Winston Temple, afirma:

> Am ferma convingere că statisticile asupra egalității între sexe constituie un real ajutor pentru promovarea schimbării și pentru înțelegerea situației actuale a femeilor și bărbaților în societate. În consecință, existența unui set cât mai cuprinzător și corect de statistici asupra egalității între sexe este o necesitate absolută și un instrument de orientare a politicii guvernamentale în atingerea obiectivelor menționate[2].

Avem aici de-a face, în principal, cu un studiu al diferențelor în societate dintre bărbați și femei, exprimate cantitativ. Listării diferențelor i se asociază, evident, o interpretare a acestora, iar cea mai frecventă dintre toate interpretările este cea a oprimării femeilor de către bărbați, într-o societate dominată de aceștia din urmă. Ca întotdeauna când este vorba de diferențe cantitative, marea problemă este interpretarea lor calitativă. „Salariile bărbaților sunt mai mari decât ale femeilor." „Femeile se pensionează mai devreme decât bărbații." Când devin aceste diferențe semnificative și când devin ele inacceptabile? Criteriile de interpretare sunt paradigmatice și normativiste și permit înțelegeri contradictorii ale aceleiași realități. De exemplu, realitatea că femeile se pensionează mai devreme decât bărbații poate fi interpretată în două moduri opuse. Pe de o parte, ieșirea la pensie a femeilor la o vârstă mai mică și cu o vechime în muncă mai mică pentru pensia completă de asigurări sociale poate fi privită ca o victorie a femeilor pentru recunoașterea dublei munci pe care o desfășoară, acolo unde sunt angajate, dar și la domiciliu. Poate la fel de bine însă să fie considerată ca o formă a dominației bărbaților, interesați să mențină femeile la niveluri de venituri mai mici și să mențină dezechilibrul de statut social în familie în favoarea lor: diferența de vârstă de pensionare este corelată cu diferența de vârstă la căsătorie, astfel încât se evită situația familială în care bărbatul este pensionar, iar femeia este activă, dezechilibrând statutele în familie.

A doua mare problemă a diferențierilor cantitative este criteriul după care se deosebește cauza diferențierii: exprimă ea o formă

2. PNUD și CNS, 2000, *Femeile și bărbații în România*, București.

de dominație a bărbaților în societate sau este doar rezultatul unei conjuncturi?

Interpretarea diferențelor ca dominație este specificul unui curent de gândire feminist, inspirat de teoriile sociologice ale conflictului și alimentat de dezbaterea politică desfășurată în paralel cu lupta de emancipare a femeilor, în societatea occidentală din secolul XX. Sociologia a preluat această temă, inclusiv din motive interne. Exact într-o perioadă în care conflictul de clasă începea să nu mai fie în centrul dezbaterii în sociologie, iar conflictele rasiale păreau a nu mai fi un subiect de actualitate, conflictul de gen a asigurat o nouă sursă de „materie primă" teoriei sociologice a conflictelor. Dar, după o perioadă de relativ radicalism, chiar și teoriile sociologice ale genului au început să pună mai puțin accent pe conflict. O analiză de conținut, chiar și sumară, a evoluției manualelor de sociologie evidențiază acest lucru.

Manualul de sociologie de la Cambridge din 1981 era prezentat de Anthony Giddens ca fiind „cel mai bun și mai comprehensiv text existent"[3]. Manualul a fost reeditat continuu până în 1990. Capitolul despre gen din manual este intitulat „Diviziunile de gen din societate" și se ocupă de inegalitățile formale și legale, de inegalitățile în muncă și în gospodărie, de inegalitățile în viața publică, concluzionând cu o prezentare a teoriilor referitoare la dominația bărbaților asupra femeilor în societate.

Zece ani mai târziu, același Anthony Giddens editează propriul manual de sociologie[4], al cărui capitol referitor la gen are acum ca temă „Genul și sexualitatea" și se ocupă exclusiv de socializarea de gen. Nici un cuvânt nu se mai pomenește despre inegalitățile de gen provenite din distribuția inegalitară a puterii între bărbați și femei în societate.

Între timp însă, teoria feministă, inspirată din teoriile multiculturalității, a făcut un salt de la afirmarea egalității la afirmarea specificității femeilor, iar apoi către o filosofie – dacă nu ideologie – a sintezei de gen (androginitatea[5]) ca strategie a eliminării situațiilor defavorizante, rezultate din diferențele de gen. Pe baza

3. Tony Bilton *et al*., 1990, *Introductory Sociology*, MacMillan, Londra, p. xv.
4. Anthony Giddens, 2000, *Sociologie*, BIC ALL, București.
5. Mihaela Miroiu, 1995, *Gândul umbrei. Abordări feministe în filosofia contemporană*, Editura Alternative, București.

acestei filosofii s-ar putea dezvolta o sociologie specială, care să integreze perspectiva feministă asupra societăţii[6] şi care preferă, din cauza lipsei de semnificaţie a comparaţiilor statistice şi a indeterminării interpretărilor, analizele calitative. Cererea pentru o asemenea sociologie[7] a generat un lung şir de lucrări, studii şi teorii cu privire la socializarea în funcţie de sex şi la conştientizarea şi asumarea genului în societate[8].

Această nouă direcţie în sociologie este mult mai puţin conflictuală, în sensul că pune mai puţin accentul pe diferenţele cantitative şi interpretarea lor ca exprimare a dominaţiei. În schimb, tratează atât bărbaţii, cât şi femeile ca subgrupuri socio-culturale distincte şi le urmăreşte dezvoltarea pe direcţia formării şi asumării identităţii de gen. Punând accentul pe specificitate, această abordare mai degrabă izolează studiul bărbaţilor şi al femeilor în societate decât să aprofundeze analiza relaţiilor de gen.

Ca întotdeauna în sociologie, abordarea ştiinţifică este influenţată de specificul dezbaterii politice, iar aceasta depinde de evoluţiile mişcării feministe. La rândul lor, astfel de evoluţii depind, în ultimă instanţă, de modul în care se schimbă realităţile esenţiale şi cotidiene în societăţile occidentale care fundamentează mişcarea şi gândirea feministe.

Evident, studiile în domeniul genului într-o societate depind de realităţile acelei societăţi şi de modul în care gândirea ştiinţifică interferează cu cea politică. Câtă vreme problematica relaţiilor de gen a rămas periferică pe agenda politică din ţările occidentale dezvoltate, relaţiile de gen au rămas, în primul rând, un domeniu al antropologiei culturale şi au fost studiate pe cazurile altor societăţi decât cele occidentale dezvoltate. Mai ales în studiul societăţilor primitive, au ocupat un loc cu totul aparte, din motivul simplu că ele ocupă un rol extrem de important în viaţa acestora şi că o bună parte din structurile şi instituţiile sociale ale acestor societăţi au drept centru relaţia dintre bărbaţi şi femei, în diferitele

6. L. McDowell şi R. Pringle (eds.), 1992, *Defining Women : Social Institutions and Gender Divisions*, Polity Press, Cambridge.
7. Laura Grünberg, 2002, *(R)evoluţii în sociologia feministă. Repere teoretice, contexte româneşti*, Editura Polirom, Iaşi.
8. Jeffrey Weeks, 1989, *Sexuality and its Discontents : Meanings, Myths and Modern Sexuality*, Routledge, Londra.

lor ipostaze. Sociologia, orientată în mai mare măsură de politică, a trecut multă vreme sub tăcere faptul că, în societatea occidentală, relațiile de gen ocupă un loc la fel de însemnat ca și în societățile primitive, chiar dacă structura instituțiilor sociale ale unei asemenea societăți dezvoltate este net mai sofisticată decât cea a societăților primitive.

Sociologia clasică, dezvoltată la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, își construiește modele explicative pe roluri, statute, grupuri și relații afirmate în viața și în economia publică[9], acolo unde relațiile de sex nu apar, iar relațiile de gen pot fi explicate prin orice altceva – de exemplu, prin „mâna invizibilă a pieței" sau prin mișcarea „naturală" a capitalului. În căutare de structuri, funcții și conflicte legitimatoare ale uneia sau alteia dintre taberele confruntării politice, proprii societăților capitaliste în ascensiune, sociologia ignoră faptul că oamenii au sex, iar relațiile de gen apar doar ca particularități ale unor relații sociale mai vaste. Mândră în a lucra cu „actori sociali" sau cu întruchipări ale categoriilor, sociologia ignoră persoanele și se eschivează de la analiza unor relații ce par a avea legătură cu caracteristicile personale: sexul și vârsta[10].

Din actor social sau categorie ocupațională, omul redevine persoană când cheamă medicul. Medicina este, în perioada de avânt a capitalismului modern, prin excelență, știința despre persoane. Iar interacțiunea dintre persoană și societate apare cel mai evident în tratamentul tulburărilor de comportament. În consecință, breșa în studiul societății asexuate a fost realizată de psihanaliză, cu ipoteza ei referitoare la etiologia socio-culturală a tulburărilor de personalitate și de comportament, pornind nu de la societatea ideală politic și conceptualizată sociologic, ci de la omul ideal, adică de la omul sănătos mintal și cauzele îmbolnăvirii sale.

Psihanaliza, creată de Freud la începutul secolului trecut, a fost, inițial, o metodă de tratament a nevrozelor. Teoria psihologică

9. În urma revoluției industriale, economia, din funcție a vieții private, desfășurate în interiorul familiei, devine publică, prin organizarea muncii în afara familiei și prin separarea timpului de muncă de cel petrecut în familie, considerat de acum încolo ca „timp liber" (*leisure*).
10. O analiză a sociologiei „fără femei", în cartea Laurei Grünberg, 2002, *(R)evoluții în sociologia feministă. Repere teoretice, contexte românești*, Editura Polirom, Iași.

dezvoltată cu această ocazie a influențat însă toate științele despre om și societate, în mai mare măsură decât oricare alta. Pentru abordarea relațiilor de gen în societate, esențial este faptul că acesta teoretizează modul în care o formă de organizare socială, respectiv familia patriarhală (al cărei model, atât pentru Freud, cât și pentru Kafka – autorul unui alt mare protest împotriva patriarhatului – a fost familia patriarhală evreiască, din societatea austriacă a sfârșitului de secol al XIX-lea), produce socializarea de gen și ansamblul de caracteristici socialmente acceptate și individual asumate, prin formarea identității de gen.

Două lucruri sunt esențiale la Freud: sexul biologic, însoțit de instinctul sexual, de asemenea biologic, și tabuurile social-culturale legate de acesta, exprimate esențial de familie și impuse, prin educație, încă din copilăria cea mai timpurie. Primele sunt reprimate de ultimele, iar rezultatul este o societate formată din suferinzi psihic, cu grade mai ridicate sau mai scăzute de manifestare. De aici încolo, teoria poate fi dusă oriunde, în formele cele mai radicale ajungând la explicarea regimurilor politice dictatoriale din Europa anilor '30:

> De la apariția patriarhatului, plăcerea naturală a muncii și a activității a fost înlocuită de îndatoriri impuse. Structura normală a fost înlocuită, pentru masele de oameni, de o structură distorsionată, marcată de impotență și frică de viață. Această structură distorsionată nu formează doar baza psihologică a dictaturii autoritare, ea permite acestor dictaturi să se justifice, prin referirea la astfel de atitudini umane cum sunt iresponsabilitatea și atitudinea copilăroasă. … Structurarea maselor de oameni, pentru a se supune orbește autorității, este produsă… de familia autoritară. Suprimarea sexualității la copiii mici și la adolescenți este principalul mod de a produce o asemenea supunere[11].

Freud a furnizat unul dintre principiile fundamentale din arsenalul anti-feminist: „Destinul este dat de biologie (*biology is destiny*)", adică de sex, idee larg împărtășită de societatea occidentală, până în momentul în care feminismul celui de-al doilea val[12] i-a opus

11. Wilhelm Reich, 1975, *The Function of the Orgasm*, Pocket Books, New York, p. 5.
12. Teoria feministă contemporană distinge două „valuri" ale evoluției feministe: primul val, al *egalității* în drepturi, începe către sfârșitul secolului

principiul formulat de Simone de Beauvoir: „Femeie nu te naști, ci devii”[13]. De altfel, doar aparent paradoxal, Freud însuși ignoră femeile suficient de mult pentru a acorda tatălui un rol net mai proeminent decât mamei în socializarea de gen, caracteristică de înțeles din perspectiva propriei experiențe de familie. Studii ulterioare în psihanaliză, făcute din perspectivă feministă[14], au echilibrat rolurile jucate de ambii părinți în socializare. Dar psihanaliza a fixat feminismului primele două niveluri ale analizei de gen – individul și familia (ca rețea de legături de rudenie) – și a forțat sociologia să-și caute variabilele independente și dincolo de sfera vieții publice. Antropologia culturală a întărit aceste direcții de abordare, așa cum era și de așteptat, căci, în societățile simple pe care le studiază, viața publică și viața privată sunt inseparabile, iar genul este mult mai puțin disimulat de rolurile sociale. Mesajul antropologiei culturale este însă ambiguu. Ceea ce aștepta feminismul, ca mișcare politică, de la antropologia culturală era descoperirea acelei stări inițiale a societății omenești în care diferențele de sex există, dar cele de gen nu, pentru a dovedi caracterul istoric al patriarhatului. Antropologii nu au găsit asemenea societăți, dar în societățile pe care le-au studiat diferențele în raporturile de gen apar cu claritate mai mare decât în societățile contemporane ca rezultate ale unor raporturi de putere.

Simplificată la maxim, paradigma feministă afirmă că femeile sunt oprimate de către bărbați în societatea modernă, în cadrul unei relații de putere dezechilibrate. Acest dezechilibru nu este întemeiat în caracteristicile biologice ale ființei umane, ci este un produs al evoluției relațiilor de putere dintre bărbați și femei în societate. Ca urmare, el are un caracter istoric – se instituie o

---

al XVIII-lea și se întinde aproximativ până la jumătatea secolului XX; valul al doilea, al *dreptului la diferență* în contextul egalității, începe în anii ’60 ai secolului XX și se întinde până în prezent. Unii autori afirmă existența chiar a unui al treilea val în feminismul occidental, început în anii ’90, a cărui componentă majoră este ecofeminismul. Pentru mai multe detalii, vezi M. Miroiu, 1995, *Gândul umbrei. Abordări feministe în filosofia contemporană*, Editura Alternative, București.

13. Simone de Beauvoir, 1973, *The Second Sex*, Vintage, New York.
14. Nancy Chodorow, 1988, *Psychoanalitic Theory and Feminism*, Polity Press, Cambridge; Carol Gilligan, 1982, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women’s Development*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

dată cu apariția patriarhatului – și cea mai bună dovadă a acestui caracter istoric este dovada antropologică a existenței unei societăți organizate în așa fel, încât relațiile de putere erau echilibrate. Psihanaliza nu este suficientă aici pentru că, deși psihanaliza aduce dovada oprimării prin gen a unuia dintre sexe de către celălalt, oprimarea are loc și la bărbați, și la femei, diferențele fiind doar de grad.

Fără să reușească să identifice „veriga lipsă" a societății fără discriminare de gen, antropologia mai degrabă a confirmat faptul că discriminarea de gen este o relație de putere între bărbați și femei mult mai veche decât societatea modernă[15] și că formele în care poate să se manifeste sunt infinite în varietatea lor și atotcuprinzătoare, de la relațiile sexuale și cele de rudenie[16] până la cele economice și sociale.

Studiile legate de socializare și de geneza genului au avut două consecințe importante.

Mai întâi, au complicat enorm o problematică politică relativ simplă în forma ei inițială, cea a egalității dintre bărbați și femei în societățile moderne, egalitate tratată în primul rând prioritar politic – drepturi egale –, iar apoi prioritar economic – salarii egale. De la un grup de probleme-cheie, relativ ușor rezolvabile, feminismul a trebuit să se extindă pentru a cuprinde întreaga viață socială și să pună sub semnul întrebării unele dintre cele mai puțin chestionate aspecte ale vieții cotidiene – de la jucăriile pentru copii și până la legitimitatea comportamentelor non-heterosexuale. Dintr-o dată, feminismul s-a văzut nevoit să evolueze către o mișcare de schimbare a societății, mai profundă decât oricare alta inițiată vreodată, mai profundă și mai cuprinzătoare decât cele orientate către eliminarea discriminărilor rasiale sau a exploatării clasei muncitoare. Această evoluție a feminismului, ca mișcare politică și ca mișcare a gândirii, încă nu s-a încheiat. Prima consecință a studiilor întreprinse a fost necesitatea feminismului de expansiune, în toate domeniile vieții sociale, economice, publice și private.

---

15. Margaret Mead, 1955, *Cultural Patterns and Technical Change,* The New American Library, New York.
16. C. Lévy-Strauss, 1969, *The Elementary Structures of Kinship*, Beacon Press, Boston.

Apoi, au evidențiat cât de adânci sunt rădăcinile culturale și sociale ale unei relații de putere în societate. A doua mare consecință a studiilor întreprinse a fost nevoia de a câștiga în profunzime, integrând studiile întreprinse în cele mai diverse discipline și declanșând programe de cercetare specifice.

Conceptul-cheie al trecerii de la nivelul individului și al familiei la cel al societății este conceptul de **putere**[17]*, care conduce automat la abordarea relațiilor de gen ca* **politică** *în interiorul societății.*

În măsura în care este vorba despre putere, nu mai avem de-a face cu două sexe diferite, cărora le corespund genuri diferite, având evoluții și poziții diferite în societate, ce eventual ar trebui construite ca egale sau echivalente (prin compensații) în virtutea unui principiu universal acceptat, al dreptății sau al egalității. Ci este vorba de o competiție între două grupuri sociale în redistribuirea a ceea ce societatea are de redistribuit – adică prestigiu, resurse și opțiuni. Modificarea rezultatelor prezente ale acestei competiții înseamnă politică contra politică, adică opunerea unei politici pro-feministe unei politici anti-feministe. Această confruntare dintre utopie și realitate, dintre o societate utopică, dar instituită de politicile pro-feministe – deși rareori descrisă, cu excepția variantei societății androgine – are nevoie de sociologie, atât pentru programul său politic, cât și pentru traducerea sa în realitate. Trecerea de la diferență la relație, de la conceptualizarea diferențelor – prin gen – la relația politică dintre cele două grupuri sociale fundamentale ale societății are nevoie de o schimbare a abordării. Ea a fost sugerată de studiile feministe[18] și, succesiv, preluată și abandonată de sociologie (după cum o dovedește și studiul comparativ al manualelor).

Introducerea puterii ca un concept de bază al analizei relațiilor de gen aduce în discuție atât economia, cât și sociologia relațiilor de gen și impune luarea în considerare a unor domenii noi.

Trecerea de la familie la societate, de la spațiul privat la cel public se face prin intermediul unei realități intermediare : **gospodăria**.

---

17. Anna Yeatman, 2001, „Feminismul și puterea", în M.L. Shanley, U. Narayan, *Reconstrucția teoriei politice. Eseuri feministe*, Editura Polirom, Iași.
18. Judith Butler, 1990, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge, Londra.

Gospodăria ca spațiu privat

Gospodăria este o realitate excepțională, pentru că reunește, în spațiu, în timp și ca persoane, atât *sexele* – ea este, în ultimă instanță, bazată pe sexualitate –, cât și *socializarea* – gospodăria fiind spațiul de socializare a copilului[19] –, atât *familia* – gospodăria fiind o formă de organizare economică și socială a diferitelor grade de rudenie –, cât și *economia* – gospodăria fiind orientată spre subzistență –, precum și *relațiile sociale* – prestigiul și statutul social depinzând în mare măsură de distribuția acestora în gospodărie.

Atât științele sociale, cât și cele economice clasice au ignorat multă vreme gospodăria. Abia dezbaterea despre societatea post-industrială a adus-o în discuție[20], prin încercarea economiștilor de a cuantifica cât mai complet costurile de muncă ale producției industriale. Cu decenii înainte, sociologia atrăsese atenția asupra rolului necuantificat și neluat în seamă al femeii în gospodăria capitalistă clasică: „În concordanță cu conceptul ideal al culturii materiale, doamna casei este servitoarea șefă a gospodăriei"[21].

Reluată de gândirea feministă, ideea a fost dusă la extrem[22], atât sub forma calitativă, considerată a fi o expresie exemplară a distorsionării raporturilor de putere dintre bărbați și femei, cât și sub forma exemplarității în relațiile economice dintre cele două grupuri.

Spațiul public

Dincolo de gospodărie se întinde spațiul public, adică politic, al societății, terenul cel mai fertil, până acum, al contestărilor purtate de mișcările feministe. Concentrarea mișcării feministe asupra

19. Este semnificativ faptul că Freud și urmașii săi au ignorat gospodăria ca relație socială, substituindu-i familia.
20. G.K. Galbraith, 1982, *Știința economică și interesul public*, Editura Politică, București.
21. Thorstein Veblen, 1973, *The Theory of Leisure Class*, Houghton Mifflin, Boston, p. 128.
22. Heidi Hartman, 1981, „The Family as the Locus of Class, Gender and Political Struggle: the Example of Housework", în *Signs*, vol. 6 (Spring 1981), pp. 366-394.

spațiului public nu este întâmplătoare. El prezintă o serie de caracteristici care îl fac să fie ales cu predilecție pentru asta.

În primul rând, în societățile moderne cel puțin, spațiul public este spațiul relațiilor de gen în stare „pură", în care în interacțiunea dintre bărbați și femei au fost înlăturate orice adaosuri personalizate, generate de relațiile de rudenie sau de caracteristicile relațiilor inter-personale pe care le presupune gospodăria. În spațiul public, orice bărbat sau femeie interacționează ca și cum ar fi orice bărbat sau orice femeie, adică în calitate de reprezentant al genului și în mai mică măsură ca o personalitate individualizată. Aici, experiențele sunt generice, iar interpretările pot fi generalizate cu ușurință. Mai ales în acest spațiu au descoperit studiile feministe acele manifestări ale genului ca un construct socio-cultural. Tipologia comportamentului masculin sau feminin, ca și tipologia relațiilor de gen se construiesc mai ales pe analiza relațiilor de gen între necunoscuți, considerate mai tipice și mai social determinate (ambele presupoziții sunt false, o bună parte dintre relațiile de dominație între genuri stabilindu-se în cadrul relațiilor inter-personale din viața privată) decât cele între persoane cu relații inter-personale intense. Selectarea acestui tip de informație ca fiind cu deosebire semnificativă este făcută aproape automat și de către oamenii de știință, și de către simplii observatori. Atunci când Anthony Giddens, în manualul său de sociologie[23], face o sinteză a studiilor întreprinse asupra sexualității, el reține drept semnificative mai ales informațiile referitoare la practicile sexuale din afara căsătoriei (cele din interiorul căsătoriei apărând în sinteză pentru analiza metodologiei utilizate). Atunci când Jan Morris, citată de același Giddens – un bărbat care, adult fiind, a trecut printr-o schimbare de sex, devenind femeie – încearcă să descrie modul în care presiunea din jurul său a resocializat-o ca femeie, se referă exclusiv la comportamentul străinilor față de ea, adică la rolurile sociale pe care le declanșează noul său statut social de femeie.

Accentul asupra spațiului public se datorează nu doar facilităților de abstractizare și generalizare, tentante din punct de vedere metodologic pentru cercetători, ci și pentru că este spațiul efortului minim pentru intervenție. În societățile moderne, spațiul public este

23. A. Giddens, 2000, *op.cit*.

instituționalizat și reglementat. Este spațiul prioritar al dezbaterii și acțiunii politice, modificarea instituțiilor și a reglementărilor fiind conținutul predominant al practicii politice. În plus, este spațiul celei mai răspândite superstiții politice, cea care afirmă că modificările instituțiilor și reglementărilor conduc la transformarea societății.

Ca mișcare fundamental politică, mișcarea feministă s-a concentrat și ea asupra spațiului public/politic ca spațiu în care își poate afirma identitatea și dovedi eficiența. Eficiența politică a mișcării feministe a fost dovedită prin capacitatea acesteia de a constitui grupuri de presiune politică suficient de semnificative pentru a genera schimbări la nivelul instituțiilor și reglementărilor. Evident însă că mișcarea feministă a provocat aceste schimbări, în primul rând, pentru a schimba o realitate socială fundamentală, cea a relațiilor de gen din societate. În parte, a reușit. Tocmai această reușită stimulează presupoziția teoretică potrivit căreia specificul relațiilor de gen într-o societate este generat de specificul relațiilor publice de gen din acea societate.

Orientarea politicii de gen

Această trecere în revistă a abordărilor dezvoltate în studiile de gen sub influența sau ca reacție la mișcarea feministă ne permite să tragem o serie de concluzii utile pentru abordarea problematicii relațiilor de gen din tranziția românească.

Relațiile de gen ca problematică politică

Relațiile de gen sunt, în mod esențial, o problematică politică, iar această caracteristică se extinde și asupra studierii lor. Introducerea studierii relațiilor de gen în tematica sociologică – și a celorlalte științe sociale – este rezultatul unei presiuni politice și nu al unei necesități de cunoaștere care rezultă din logica însăși a cercetării. Sociologia și celelalte științe sociale au arătat că pot elabora modele și explicații sofisticate ale vieții sociale fără să ia în considerare relațiile de gen, problematica acestora putând rămâne vreme îndelungată într-o zonă marginală a cercetării.

Ceea ce înseamnă că principala modalitate de a introduce studierea relațiilor de gen în agenda sociologiei și a celorlalte științe sociale este de a le pune sub semnul întrebării. Doar în măsura în care se contestă realitatea socială existentă a relațiilor dintre femei și bărbați în societatea tranziției din România, cercetările de gen pot să aibă o justificare practică. Cu alte cuvinte, ele trebuie puse din capul locului în slujba elaborării de politici de gen, politici destinate, la rândul lor, schimbării realităților. Interesul științific aici nu este deloc nici exclusiv, nici prioritar academic. Câtă vreme întrebarea politică referitoare la egalitatea de gen rămâne nerezolvată, orice cercetare, chiar în domenii atât de aparent îndepărtate de politică, cum ar fi studiile feministe culturale, devine relevantă pentru elaborarea politicilor și are, direct sau indirect, imediat sau mijlocit, relevanță politică. De altfel, în condițiile presiunii problematicii politice, nici chiar cercetătorul însuși nu poate ignora problema politică, iar dacă o face, ignorarea capătă semnificația alăturării uneia sau alteia dintre tabere.

Problematica puterii

În măsura în care intenționează să răspundă necesității politice de a schimba relațiile dintre bărbați și femei, problematica fundamentală a studiilor referitoare la aceste relații este aceea a puterii. Restul problematicii se subsumează ei, prin faptul că problematicile socializării de gen, de exemplu, devin subiacente problematicii puterii, prin aceea că răspund la întrebarea „**cum**" se constituie și se reproduc relațiile de putere dintre bărbați și femei în societate.

Cercetarea este cu atât mai necesară aici cu cât, ca în toate cazurile în care se riscă contestarea ei, relația de putere existentă este disimulată prin forme și conținuturi care nu sunt evident politice, ci par a ține, mai degrabă, de cultură, de tradiție, de istoria de ne-evitat a înseși relațiilor, iar uneori chiar de necesități de natură tehnică, cum ar fi, de exemplu, mai toate cazurile de diviziune a muncii și producției între bărbați și femei.

Dacă, în toate aceste cazuri de disimulare, rolul politicii este să schimbe relația disimulată, rolul cercetării este să indice disimularea, dezvăluind-o ca relație politică (adică de putere) și ca un mecanism de reproducere a acesteia.

Nivelurile de analiză a relațiilor de gen

Există nu numai mai multe paradigme ale relațiilor de gen, dar și mai multe abordări, atât ale cercetării, cât și ale politicii în domeniu, cele două fiind în strânsă interdependență.

a) *Individul*

Un prim nivel este cel al individului care se socializează, adică dobândește sau i se impune o identitate de gen. Această abordare, care pune față în față persoana cu moștenirea ei biologică și disponibilitatea de învățare, pe de o parte, iar de partea cealaltă societatea în ansamblul ei, cu toate instituțiile educaționale și de presiune socială, de la familie și grupul de prieteni până la instituțiile societății moderne, cu ansamblul său de roluri și statusuri, cu comportamentele predeterminate și cu politicile instituite, este extrem de bogată în consecințe privind cunoașterea genului, dar nu conduce decât mediat la politici de gen. Una dintre aceste medieri este nemijlocit politica, care privește individul ca pe un purtător de drepturi politice în societate și care formulează, în raport cu oricare individ din societate, o situație ideală a acestuia. Mișcarea politică pentru dreptul de vot al femeilor, de exemplu, a avut loc pe acest teren și din interiorul acestei abordări. Ea este mai puțin bogată în consecințe acum, mai ales pentru că evită abordarea directă a problemelor de putere dintre bărbați și femei, înlocuindu-le cu problematica raporturilor de putere dintre femei și instituțiile societății – fie ele politice, economice sau sociale.

b) *Gospodăria*

Un al doilea nivel este cel al gospodăriei, iar acesta este un nivel esențial. Gospodăria este cea care face trecerea dinspre relațiile inter-individuale către relațiile sociale, reunind, într-un complex unitar, familia cu producția.

La acest nivel, al gospodăriei, cercetarea a făcut mari pași înainte în Occident, în vreme ce politica a rămas în urmă. Cercetarea a evidențiat diferențierea în distribuirea puterii și a resurselor în gospodărie și caracterul dezechilibrat al diviziunii muncii în interiorul acesteia. Politica nu a putut face decât foarte puțin într-un ansamblu de instituții în care socialul apare mai ales în forme puternic personalizate. Că politica poate fi direct și major

interesată de relațiile de gen în gospodărie este neîndoielnic. Teoria politică a celei de A Treia Căi, cel puțin în formularea lui A. Giddens[24], face din transformarea relațiilor de gen în gospodărie una din problematicile sale prioritare. Cu toate acestea, intervenția politică directă, cea care presupune stabilirea unor comportamente obligatorii, prin lege, și interzicerea altora, este puțin eficientă, iar, în unele cazuri, este de-a dreptul neputincioasă. De exemplu, unul dintre obiectivele formulate de A treia cale[25] se referă la distribuirea egalitară în familie a responsabilităților legate de creșterea, îngrijirea și educarea copiilor, dar nici o legislație nu poate stabili care sunt comportamentele obligatorii pentru un tată ca el să preia o parte echitabilă din sarcinile părinților referitoare la copii. De aceea, strategia feministă în domeniu a fost ca societatea să se poarte ca și cum bărbații ar dori să preia roluri în gospodărie, rezervate tradițional femeilor – cum ar fi creșterea copiilor –, și nu pot face asta din cauza lipsei facilităților la nivelul societății: concedii de maternitate sau pentru îngrijirea copilului etc. Pornind de la această presupoziție, politicile au fost îndreptate spre înlăturarea piedicilor de natură publică, presupuse a sta în fața unei asemenea distribuiri echitabile a rolurilor. Rezultatele au fost modeste.

c) *Societatea*

Al treilea nivel este cel al societății, în care organizarea producției și a consumului, a vieții comunitare și a vieții publice reproduce raporturile de putere stabilite deja la nivelul gospodăriei și le întărește prin mecanisme sociale generalizate. Acesta este, atât din punctul de vedere al cercetării, cât și din punctul de vedere al politicii, mai ales nivelul diferențelor și el a fost tratat ca atare și de una, și de cealaltă.

Dar, tot aici, la nivelul societății, bărbații și femeile, până acum doar indivizi în raporturi cu instituțiile sociale sau persoane care interacționează în interiorul familiei și al gospodăriei devin și se comportă ca membri ai unor grupuri sociale mari din societate –

24. A. Giddens, 2001, *A treia cale. Renașterea social-democrației*, Editura Polirom, Iași.
25. A treia cale este importantă pentru că a fost oficial adoptată de o bună parte a social-democrației europene, ca și de democrații americani ca doctrină politică relevantă.

grupul social al femeilor și grupul social al bărbaților –, iar modul în care se construiesc relațiile dintre aceste grupuri influențează și procesele la nivel individual și pe cele de la nivelul gospodăriei. La acest nivel, problematica puterii se pune într-o formă diferită. De data aceasta, este vorba de problematica puterii asupra resurselor societății și a direcțiilor de mișcare a acesteia.

Preocupate mai ales de problematica privilegiilor pe care bărbații și le atribuiau, ca urmare a locului dominant pe care îl ocupau în societate, mișcarea și gândirea feministe au tins să trateze această situație dominantă a grupului bărbaților în societate ca neavând alt obiectiv decât obținerea de privilegii în raport cu femeile. Rezultatul a fost că au putut să conteste și să reducă din privilegii – dreptul de vot sau mărimea salariului –, dar nu au putut contracara poziția dominantă a bărbaților. Iar aceasta pentru că poziția dominantă a bărbaților în societate nu rezultă din privilegiile pe care și le atribuie, ci din monopolul cu privire la alegerile fundamentale, referitoare la ce se întâmplă cu societatea. Piatra unghiulară a dominației bărbaților în societate este dominarea politicii, iar aceasta nu se realizează nici prin superioritatea numărului de bărbați implicați în politică și nici prin ocuparea cu prioritate de către bărbați a pozițiilor în care se iau decizii politice, ci prin impunerea de către grupul social al bărbaților a criteriilor după care se fac alegerile fundamentale pentru evoluția unei societăți.

Probleme ale politicilor de gen

Problemele politicilor de gen în România

Politicile de gen în România se lovesc de cel puțin trei tipuri mari de probleme, generate de particularitățile mișcării și gândirii feministe din țară în perioada de după 1989, de lipsa unor obiective care să fie deopotrivă clare și satisfăcătoare și, nu în ultimul rând, de lipsa de susținere a politicilor de gen de către o populație pentru care această problematică pare mai degrabă exotică decât autohtonă.

Problemele mișcării și gândirii feministe

În România și mai ales în România în tranziție, această relație simplă dintre societate, politică și știință trebuie amendată cu faptul că o bună parte din gândirea științifică și o oarecare parte a agendei politice își are ca sursă Occidentul dezvoltat și mai puțin sau nu neapărat realitățile societății românești. Modelul simplu, dar neadevărat în acest caz, al construcției științifice este că în momentul în care relațiile de gen devin o problemă a realității sociale ele vor genera o dezbatere politică – atât pentru legitimarea pozițiilor, cât și pentru identificarea de soluții – ce va stimula cercetarea științifică.

Există o diferență semnificativă între stadiul de dezvoltare al gândirii feministe din România și studiile cu privire la situația femeilor în societatea românească sau la relațiile de gen. Alimentată de gândirea occidentală și bine pusă la punct cu evoluțiile acesteia, gândirea feministă din România este extrem de modernă, măcar în acea zonă academică în care a reușit să penetreze, parțial, datorită eforturilor internaționale de finanțare, în mare măsură, datorită eforturilor depuse de lidera și inițiatoarea acesteia, Mihaela Miroiu, și de un număr mic de intelectuale. Eforturile de a depăși

condiția exclusiv academică au dat rezultate mediocre, în România ne-existând în prezent o mișcare civică, cu rezonanțe politice și științifice, care ar putea să fie denumită „mișcare feministă”[1].

Una dintre cauze, identificată chiar în interiorul mișcării feministe, este că „nu avem o mișcare bazată pe experiențele și problemele femeilor din România; noi am instituționalizat brusc strategii orientate în primul rând către intervenție și mai puțin către emancipare”[2].

La rândul său, specificul dezbaterii politice a problemelor legate de relațiile de gen este de a fi ghidat mai puțin de problemele ridicate de realitatea românească și mai mult de necesitățile reproducerii în România a legislației și instituțiilor proprii societății occidentale dezvoltate, urmare a angajamentelor de integrare europeană.

Studiile cu caracter științific privind femeile din România sunt și ele într-o etapă incipientă. În același timp, simplul import de programe de cercetare din țările occidentale dezvoltate este puțin eficient în România care, din cauza revoluției și a tranziției, are un specific pronunțat.

Din punctul de vedere al cercetării, paradoxal, această situație este un avantaj. Acela că cercetarea poate fi orientată mai degrabă spre studiul specificității relațiilor de gen pe parcursul tranziției decât spre simpla reproducere a problematicii occidentale a cercetării. Mișcarea feministă occidentală a creat, fără îndoială, o paradigmă – cu numeroase versiuni – a inegalității de gen și a declanșat un mare număr de cercetări menite să fundamenteze, să justifice și să orienteze politicile publice în domeniu. Această listă de întrebări este, pe de o parte, deschizătoare de orizonturi – căci fără ea inegalitatea de gen ar fi fost dificil chiar de argumentat în România post-comunistă, unde, în general, nici politicienii, nici populația nu o privesc ca pe o problemă acută –, iar pe de altă parte, oferă atât direcții de cercetare, cât și termene de referință. Cu toate acestea, diferența dintre societăți nu are cum să nu-și spună cuvântul. Este de presupus că, nu numai cantitativ, dar și calitativ,

1. Mihaela Miroiu, Liliana Popescu, 1999, „Condiția femeilor din România – între tradiție și modernizare”, în *Gen și Politică; Femeile din România în viața publică*, PNUD și AnA, București.
2. Adrian Karatnycky, Alexander Motyl, Amanda Schnetzer, 2002, *Nations in Transit 2002*, Freedom House, Transaction Publishers, New Jersey, p. 316.

inegalitatea de gen din România nu se aseamănă cu inegalitatea de gen din societățile dezvoltate în care se originează teoria și metodologia înțelegerii acesteia.

Două sunt lucrurile pe care cercetarea românească le poate prelua – și este bine să le preia – de la cea occidentală. În primul rând, filosofia cercetării, acea supoziție inițială care afirmă că inegalitatea există și că rostul cercetării ei este de a evidenția abuzul de putere al bărbaților în organizarea, deopotrivă, a vieții publice și private din societate. Această filosofie, care în Occident s-a născut în strânsă legătură cu contestarea politică a unei asemenea realități, este în România prezentă mai degrabă pe calea transferului academic decât pe cea a deservirii politicii de cercetare. Fără această orientare filosofică, ce îndeamnă la o cercetare a formelor și rădăcinilor specifice ale inegalității, unele net diferite de cele banale în societățile dezvoltate, România poate fi ușor descrisă – și a fost – ca o societate în care relațiile de gen sunt echilibrate. Cercetarea de față va încerca să demonstreze că nu este cazul, că, dimpotrivă, patriarhatul este o realitate mai prezentă în România decât în alte societăți și că tranziția, după un moment de cumpănă, tinde să încline categoric balanța în favoarea bărbaților. Dar, ca și în alte domenii, și în cercetarea științifică nu găsești decât ceea ce cauți, iar cercetarea – ca și politica – feministă occidentală poate fi de un real folos indicând, atât unde anume trebuie căutat pentru a dezvălui dezechilibrul puterii în actuala organizare a societății, cât și, înainte de orice altceva, că trebuie căutat. Faptul că acum găsim rațiuni de demarare a cercetărilor prin intermediul grilelor occidentale este rezultatul regretabil al stopării mișcării feministe românești, în preajma celui de-al doilea război mondial, ce a avut drept rezultat pierderea experienței acumulate de feminismul românesc contemporan pe atunci în ce privește gândirea și militantismul cu evoluțiile occidentale ale vremii.

În al doilea rând, cercetările – și rezultatele mișcării politice – occidentale reprezintă un termen de referință relevant în legătură cu ceea ce este posibil și ceea ce nu este posibil în combaterea inegalității femeilor. Știm astfel că nu este posibilă o „revoluție a femeilor" împotriva ordinii sociale și politice stabilizate sau măcar știm că, în cazul în care ar avea loc, probabil că nu ar avea succes. Știm, de asemenea, că multe dintre obiectivele politicilor

de gen, pentru atingerea cărora s-au cheltuit eforturi și mijloace semnificative, nu au fost îndeplinite, iar cauzele acestor eficiențe trebuie și ele căutate de cercetare, pentru a putea fi ocolite.

Cercetarea occidentală a fost intim legată de mișcarea politică feministă. Lipsa unei presiuni politice interne specifice în România, în condițiile profilului modest adoptat de mișcarea feministă, acordă cercetării un grad de libertate suplimentar. Tranziția, cu răsturnările neașteptate de situație și cu tendința ei de a dezvălui realități fundamentale, oferă cercetării un spațiu de mișcare mai larg decât în alte societăți. Acest spațiu merită valorificat.

Dincolo de aceste avantaje relative, lipsa sau modestia profilului adoptat de mișcările politice feministe din România este aducătoare de limite. Fără un sprijin semnificativ din partea bărbaților și femeilor din România, politicile publice destinate egalizării raporturilor de putere sunt sortite eșecului.

Problema obiectivelor politicilor de gen

Lipsa unor obiective clare și satisfăcătoare ale politicilor de gen este mai puternic resimțită în România decât în țările dezvoltate occidentale, unde mișcarea feministă și, pe urmele ei, politicile de gen s-au dezvoltat printr-o creștere naturală, generată de trecerea de la o problemă (și soluționarea ei) la alta.

În România, obiectivele politicilor de gen au venit – o dată cu politicile – pe măsură ce au fost importate. O dată cu preluarea unor politici elaborate în Occident, mișcarea feministă din România a preluat și preferința occidentalilor pentru transformări prioritare la nivelurile instituțional și legislativ. La rândul ei, lipsa cercetărilor a îngreunat formarea unei imagini coerente cu privire la situația femeilor dintr-o societate în tranziție post-comunistă și aproape a împiedicat elaborarea unei liste de priorități a schimbărilor. În sfârșit, dar nu în ultimul rând, politicile de gen s-au lovit de „moștenirea socialistă", care reușise să atenueze diferențele dintre bărbați și femei, dar fără să modifice balanța puterii, net dezechilibrată în favoarea bărbaților.

Lipsite de datele cercetării cu privire la situația femeilor și nevoite să se limiteze doar la informațiile despre „diferențe", politicile de gen au ajuns la situația de a-și fixa obiective minimale. Cifrele privind diferențele în societate nu sunt nici grave, nici

spectaculoase şi reproduc o situaţie care este familiară societăţilor occidentale în mai mare măsură decât situaţia copiilor şi a drepturilor lor, de exemplu. Ca urmare, *Raportul dezvoltării umane* din 1998 putea conchide că: „Din punctul de vedere al poziţiei femeii, societatea românească prezintă un grad ridicat de modernitate”[3].

Cu o asemenea afirmaţie, problema politicilor de gen este aproape scoasă de pe orice listă de priorităţi.

Asemenea viziuni optimiste nu sunt excepţionale şi nu aparţin doar cercurilor semi-guvernamentale. O trecere în revistă a politicilor de gen, realizată din perspectiva neutră a specialiştilor în politici sociale, conchide şi ea că nu există probleme majore nici în promovarea politicilor de gen, nici în societate.

> În concluzie, nivelul legiferării este relativ avansat; ritmul legiferării este relativ alert; în perspectivă, procesul legislativ se va desfăşura, se pare, fără probleme majore. ... Principala problemă este compensarea scăderii contribuţiei mecanismelor politice şi administrative de a promova femeile în mediul muncii şi de a dezvolta noi proceduri administrative pentru lupta împotriva discriminării de sex.[4]

Cum din 1998 şi până acum o serie de legi şi instituţii au mai redus din „rămânerile în urmă” în domeniul politicilor de gen, în acest moment, mişcarea feministă este în situaţia de a oscila între poziţia de a bate la o uşă deja deschisă şi a nu-şi găsi un obiectiv politic semnificativ. Pentru o mişcare de emancipare, esenţial contestatară, o asemenea situaţie este cât se poate de neplăcută.

În contextul specific tranziţiei româneşti, orientată la nivel politic de integrarea europeană şi deci de reproducerea unor instituţii, norme şi concepţii proprii ţărilor europene dezvoltate, consecinţa imediată este că politicile de gen vor fi definite la nivel guvernamental, adică exact de sistemul politic care, teoretic măcar, este o piesă esenţială în reproducerea în societate a dezechilibrului de putere în favoarea bărbaţilor (vezi figura 1).

În 2000, Guvernul României a adoptat un Plan Naţional de Acţiune[5] pentru egalitatea de şanse între bărbaţi şi femei. Planul

---

3. *Raportul Naţional al Dezvoltării Umane*, 1998, Editura Expert, Bucureşti, p. 70.
4. Cătălin Zamfir (coord.), 1999, *Politici Sociale în România. 1990-1998*, Editura Expert, Bucureşti, p. 272.
5. Hotărârea nr. 1273 a Guvernului României, din 7 decembrie 2000.

identifică cinci arii de intervenție guvernamentală (cadrul legislativ, drepturile sociale, economia, participarea la decizie și conștiința civică) și stabilește pentru fiecare în parte o serie de obiective operaționale care urmează a fi atinse prin acțiune administrativă și pentru care guvernul se angajează să aloce resurse. În ansamblu, rostul Planului Național este de a elimina acele discriminări instituționalizate care mai există, precum și practicile discriminatorii, care persistă la nivelul instituțiilor administrative și ale societății civile, însoțind acțiunea legislativă și administrativă de un proces

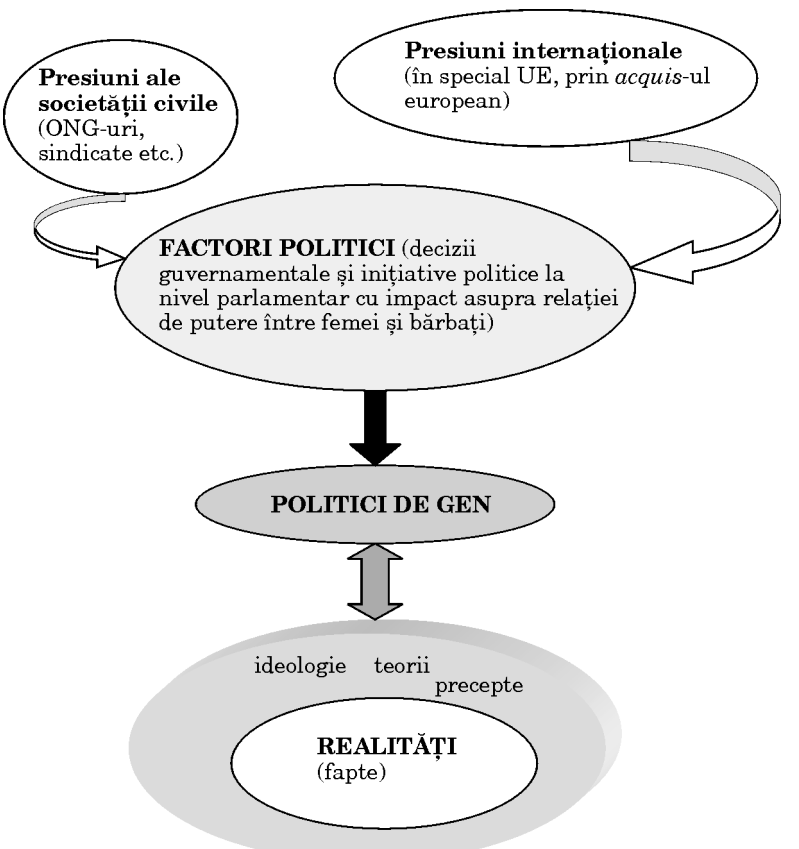
Presiuni ale societății civile (ONG-uri, sindicate etc.)
Presiuni internaționale (în special UE, prin acquis-ul european)
FACTORI POLITICI (decizii guvernamentale și inițiative politice la nivel parlamentar cu impact asupra relației de putere între femei și bărbați)
POLITICI DE GEN
ideologie
teorii
precepte
REALITĂȚI (fapte)

Figura 1: *Factorii care influențează politicile de gen în România*

educațional și de informare publică. În realitate, situația este artificială și este rodul abordării din perspectiva diferențelor – și încă a diferențelor instituționalizate – în locul perspectivei ***relațiilor***.

Ceea ce are nevoie în acest moment mișcarea feministă, pentru a putea da substanță politicilor de gen, este o viziune asupra situației femeilor în societatea românească de după tranziție. O asemenea viziune poate fi oricât de utopică, important este însă ca ea să fixeze un *termen de referință*, în raport cu care să fie analizată starea de fapt. Altfel, simpla analiză a stării de fapt nu duce nicăieri pentru că, lipsită de o perspectivă a viitorului care să-i ofere criteriile de analiză, cercetarea va face simple inventare ale diferențelor, acolo unde le găsește. Tocmai din această cauză, cercetarea în domeniul realităților românești este departe de a reprezenta un program de cercetare. Ea este mai degrabă o colecție de cercetări punctuale ale formelor instituite de afirmarea superiorității bărbaților, care merg de la analize ale limbajului până la inventarierea referirilor la femei în jurnalele de actualități ale canalelor TV.

Acest tip de cercetări nu sunt deloc inutile. Ele pot juca un rol important în conștientizarea societății cu privire la vastitatea și profunzimea formelor de discriminare și pot atenționa, atât bărbații, cât și femeile, cu privire la propriile comportamente sexiste. Pot pune în lumină forme și mecanisme ale inegalităților care, altfel, pot trece neobservate, pentru că oamenii s-au obișnuit atât de mult cu ele încât le consideră normale. Dar nu pot fundamenta, în domeniul politicilor, decât simpla reducere – uneori formală – a diferențelor. Deoarece, chiar dacă începând de mâine programele de televiziune vor modifica raporturile dintre știrile despre bărbați și cele despre femei în favoarea femeilor, acest lucru nu va conduce încă la modificarea relațiilor dintre bărbați și femei și la creșterea importanței sociale a femeilor în societatea actuală a tranziției.

Demersul politicilor orientate spre atenuarea diferențelor este de a combate efectele unor raporturi de putere bine stabilizate în societatea tradițională românească, preluate și reproduse în forme specifice de societatea comunistă și accentuate în favoarea bărbaților pe parcursul tranziției. Combaterea efectelor nu este niciodată inutilă și niciodată eficientă. În orice strategie de egalizare a raporturilor dintre bărbați și femei, ea va fi o componentă importantă. Dar nucleul strategiei trebuie să se refere la relațiile de putere dintre cele două grupuri de gen și la mecanismele instituirii

lor în societate. Iar, pentru a le putea combate, trebuie în primul rând cunoscute.

Rolul ideologiei și al politicilor de gen în interpretarea și modelarea realității

Contextul tranziției românești

În perioada comunistă, egalitatea femeilor cu bărbații a fost puternic susținută, cel puțin la nivelul ideologiei oficiale, fiind una dintre ideile importante folosite în procesul de modernizare a societății românești în perioada postbelică. Chiar dacă în practică această egalitate a dus la apariția fenomenelor de supraaglomerare a femeilor – devenite tovarășii de muncă cu bărbații, dar încă responsabile aproape în exclusivitate de treburile casnice, de creșterea și educarea copiilor, de îngrijirea bătrânilor familiei –, modelul de la care pornea, al egalității între sexe, era unul modern și progresist. Încercarea de a modela societatea în sensul abolirii prejudecăților legate de superioritatea unui sex era, de altfel, contemporană cu evoluția lumii civilizate în deceniile 6-7, mișcările de emancipare a femeilor impunând, în țările cu democrații avansate, reconsiderarea rolurilor tradiționale și a percepțiilor despre femei și bărbați în societate și în familie.

Dorința totală de ruptură cu trecutul a făcut ca tranziția post-comunistă să fi renunțat la acest mit considerat „comunist" *fără a propune un model alternativ al societății, bazat pe dezvoltare și afirmare, pe autonomia persoanelor, indiferent de sexul acestora*.

De fapt, o diferență majoră între comunism și perioada tranziției este aceea că, pe când comunismul își ordona acțiunile pe baza unei ideologii, tranziția românească este haotică din lipsa oricărei ideologii asumate. Ceea ce guvernează spațiul public românesc actual este o combinație aleatorie de elemente preluate „după ureche" din liberalismul clasic britanic și social-democrația postbelică europeană, peste care se suprapun „cerințele" Uniunii Europene, ale NATO (identificat în special cu principalul său partener, SUA) și ale finanțatorilor internaționali de tip FMI, ale căror indicații, sfaturi și cerințe, de obicei de ordin tehnic, tind să

înlocuiască elementele unor ideologii funcționale aici și acum, care să dirijeze re-construcția economiei și modelarea spațiului ideatic al societății românești contemporane, în procesul de trecere de la economia planificată la economia de piață și de la regimul comunist la societatea democratică a mileniului 3. În plus, deși etapa istorică pe care o parcurgem în prezent este generic numită „tranziție", punctul de „sosire", în care practic tranziția se va fi terminat, nu este descris nici de politicieni, nici de alte voci publice.

Cum ar arăta societatea românească în varianta urmării direcției bune de evoluție și ce așteptăm noi, ca societate, dar și ca populație, și ca indivizi, să găsim la capătul tranziției sunt întrebări la care nici politicienii, nici vizionarii, nici măcar demagogii nu au dat un răspuns concret până în prezent.

Rolul ideologiei în modelarea realității

Componentele triadei **fapte** (mediate ideologic) – **relații** – **modele culturale**, definitorie pentru percepția și interpretarea realității (vezi figura 2) sunt, în egală măsură, importante pentru definirea realităților care trebuie cercetate prin intermediul studiilor de gen și modelate prin intermediul politicilor de gen, elaborate pe baza acestora. În mod obișnuit, studiile și cercetările axate pe dimensiunea de gen s-au concentrat pe cercetarea doar a etajului secundar, al avantajelor și dezavantajelor asociate cu grupurile sociale ale bărbaților și femeilor, urmărind în special dezavantajele asociate femeilor și, doar în foarte mică măsură, pe cele ale căror subiecți sunt bărbații.

Studiul de față a optat pentru focalizarea atenției asupra zonelor mai puțin abordate de cercetări, cele ale modelelor culturale și ale relațiilor, oprindu-se cu deosebire asupra relațiilor dintre indivizi și instituții, considerate a fi esențiale pentru instituirea raporturilor de putere între bărbați și femei și absolut prioritare în echilibrarea societății, în sensul androginizării ei prin intermediul politicilor de gen. Acestora le sunt dedicate capitole separate în corpul lucrării.

Un factor extrem de important, care prin interdependențe multiple acționează și influențează fiecare termen al triadei, ca și percepțiile sociale asupra realităților, este ansamblul credințelor și teoriilor care girează intelectual constructele societății la un moment dat. Ideologiile dominante ale unei societăți acționează,

direct și indirect, ca factor modelator al tuturor celorlalte componente ale sistemului, pe care le influențează. O abordare a politicilor de gen trebuie să țină cont de ideologia dominantă în societate la un moment dat, precum și de ideologia complementară sau chiar opusă celei existente, pe care o promovează. Politicile de gen care se construiesc acum sau se vor elabora în viitorul apropiat în România pot impune cu relativă ușurință o ideologie proprie, pe fundalul unui relativ gol ideologic actual.

Focalizarea atenției actorilor publici și a formatorilor de opinie din perioada tranziției mai degrabă către realizarea „economiei de piață" și a „pieței libere" – concepte cu valențe aproape mitice, încărcate cu promisiunea latentă a rezolvării oricăror probleme sau a tuturor problemelor și având în discursul politicienilor români rolul panaceelor universale ale alchimiștilor medievali – a deturnat atenția decidenților și interesul opinei publice de la problema care ar fi trebuit să fie prioritară și pentru unii, și pentru ceilalți: oamenii, valoarea individului uman, respectul pentru demnitatea persoanei și crearea premiselor pentru dezvoltarea individuală. Cu atât mai mult ar fi fost de așteptat ca valorile liberale axate pe dezvoltarea individului să fi fost mai folosite în discursul public al tranziției românești și în modelarea politicilor publice, cu cât una dintre principalele acuzații care au fost aduse regimului comunist înlăturat a fost aceea a desconsiderării omului, a individului și subsumarea lui și a intereselor sale unei entități colective, fie ea poporul sau clasa muncitoare. În afara unor eforturi sporadice, în special cele ale unor ONG-uri orientate spre apărarea drepturilor omului – dar și acestea axate mai degrabă pe reprezentarea cazurilor de abuzuri judiciare sau de afirmare a drepturilor colective ale minorităților defavorizate –, omul este marele absent al tranziției românești. Ignorarea persoanelor concrete ca obiect final al politicilor publice, conjugată cu absența unei ideologii clare, care să ghideze liniile de dezvoltare a societății românești, a avut drept efect transformarea mijloacelor în scopuri în sine.

Crearea economiei de piață, privatizarea, restructurarea întreprinderilor, integrarea euro-atlantică au devenit scopuri de sine stătătoare, pierzându-se din vedere că realizarea acestora ar trebui să fie doar modalități prin care se urmărește nu doar un nebulos „mai bine" general, ci creșterea cuantificabilă a bunăstării individuale. Dacă, de pildă, un indicator urmărit de guvernanții de până

acum ai tranziției ar fi fost posibilitatea unui om angajat de a-și cumpăra, în rate, o casă sau un automobil într-un interval rezonabil de timp în locul restructurării scriptice, atât politicile guvernamentale, cât și controlul populației asupra efectelor lor ar fi fost diferite.

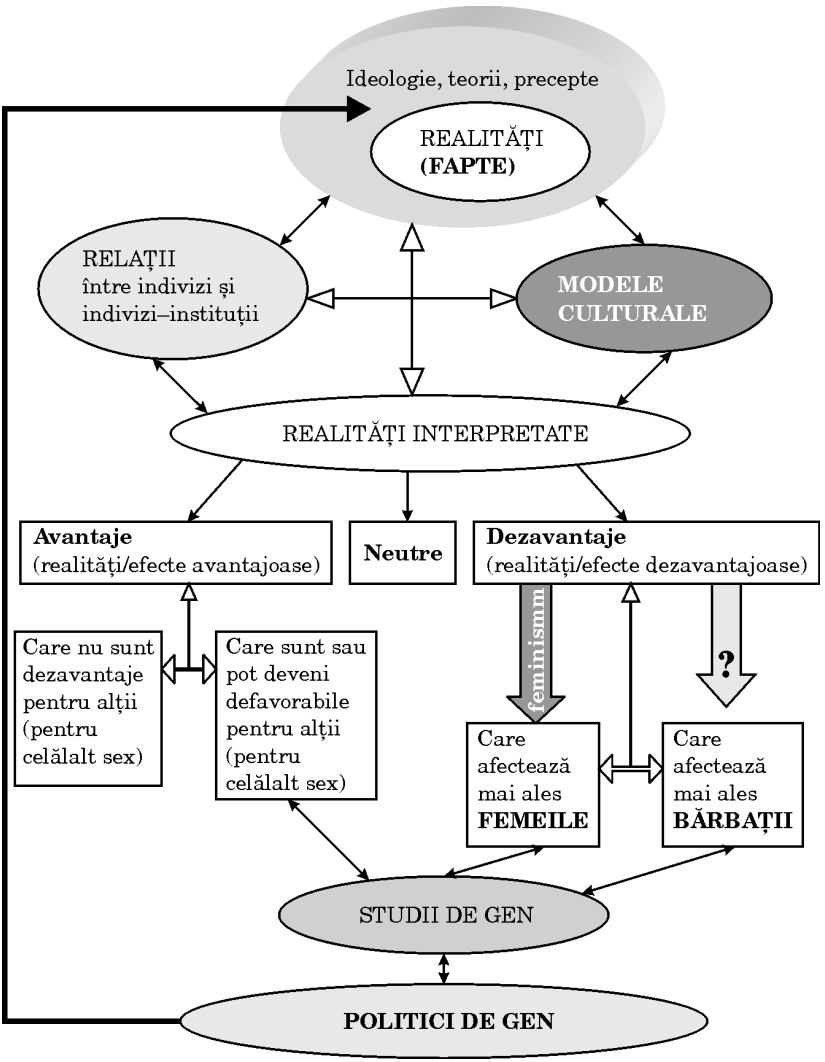

Figura 2: *Rolul politicilor de gen în modelarea realității*

De ce este nevoie de o ideologie feministă?

Ideologia are un rol important în percepţia datelor şi a faptelor concrete ale realităţii. Unul şi acelaşi fapt poate fi interpretat diferit, în funcţie de paradigma în care este încadrat.

O publicaţie recentă a Camerei de Comerţ şi Industrie, în colaborare cu USAID, interpretează drept *„tendinţă a femeilor de a deţine controlul firmei în care sunt acţionar"* faptul că 80% dintre firmele în care sunt implicate femei ca acţionar sau manager sunt firme în care fie femeile sunt acţionar unic, fie femeile acţionari sunt majoritare. O perspectivă diferită se degajă din informaţia conform căreia femeile acţionar unic deţin doar 2,6% din totalul capitalului social subscris şi, probabil, o cercetare atentă a datelor, corelată cu o interpretare realistă ar putea releva concluzia că femeile deţin afaceri foarte mici, la limita supravieţuirii, şi că deţinerea controlului în firmă este legată de cu totul alte motivaţii decât cea a tendinţei spre monopolizare a puterii[6]. Aceleaşi informaţii care au fost utilizate pentru a infera concluzia despre tendinţa femeilor de a controla afacerea în care investesc pot fi înţelese, dintr-o altă perspectivă, ca o tendinţă a bărbaţilor de a respinge cooperarea cu femeile în afaceri şi a le împinge spre periferia antreprenoriatului. Diferenţa de interpretare provine nu din diferenţa de informaţie, ci din ideologia care stă la baza cercetării.

Cercetarea destinată elaborării de politici de gen trebuie fundamentată într-o ideologie a egalităţii de gen solid elaborate. Înţelegem aici prin ideologie combinaţia dintre un sistem de valori şi o paradigmă explicativă care permite înţelegerea realităţii şi formulează necesitatea schimbării ei.

Ideologia introduce o scară de valori care acţionează ca o grilă pentru perceperea realităţii. Misiunea cercetării a fost dintotdeauna să (re)stabilească faptele, pe cât posibil în mod obiectiv; totuşi, cei mai lucizi şi mai oneşti dintre cercetători recunosc imposibilitatea practică a detaşării complete şi a situării în zona neutralităţii absolute. Chiar şi în cazul abordărilor „obiective", prezumţiile şi concluziile cercetării sunt influenţate de premisele

6. *Romanian Businesswomen in the third millenium*, Bucureşti, martie, 2001, Camera de Comerţ şi Industrie şi USAID, p. 25.

de pornire, iar acestea sunt tributare ideologiei subiacente, asumată sau nu de cercetător. Fără ideologie, cercetarea este stearpă. Fără ideologie, cercetarea poate constata și contempla modificările de natură chimică și de ciclu biologic într-o pădure, dar nu va conduce niciodată la concluzia că trebuie redusă poluarea pentru a salva pădurea. Egalitatea de gen, ca și salvarea pădurii, sunt obiective stabilite de ideologii, nu de cercetare și ele orientează ce și cum se cercetează.

O ideologie are scopuri finale, o viziune, o descriere a „tărâmului promis". Mijloacele folosite pentru realizarea acestora, etapele intermediare, evenimentele punctuale sunt interpretate și evaluate în raport cu obiectivele care trebuie atinse. În momentul în care o ideologie devine prioritară în societate, ea creează orizonturi de așteptare și introduce etaloane, în funcție de care se vor măsura progresele sau eșecurile în atingerea scopurilor declarate.

O ideologie legitimă și orientată către creșterea bunăstării reale a indivizilor care compun societatea românească actuală ar trebui să fie centrată pe om și pe valorile dezvoltării umane, în acord cu evoluția gândirii și cu dezvoltarea societății occidentale contemporane. O asemenea ideologie nu există la ora actuală în România, spațiul public și politica fiind prea puțin un teren de confruntare ideatică și/sau ideologică. Nu este o caracteristică doar a feminismului care este, la urma urmei, doar una dintre temele politicii. În politica românească există, de exemplu, partide liberale și partide social-democrate, dar nu ideologii și mișcări de acest tip. Ar fi, probabil, o uriașă oportunitate pentru mișcarea feministă de a reclădi societatea românească în spiritul obiectivelor sale, dacă și-ar defini o ideologie clară, cuprinzătoare, care să aibă acordul de principiu al comunității, care să fie în beneficiul membrilor societății românești și care să fie catalizatorul ideatic al viitoarelor transformări. O ideologie însoțită de o viziune a societății spre care aspirăm ar putea constitui elementele fundamentale pentru un program politic modernizator, cu șanse reale de a câștiga în plan imediat puterea politică și, în viitor, competiția pentru modelarea societății românești.

Spre o ideologie a feminismului românesc

În acest moment, mișcarea feministă din România nu are o ideologie feministă pe care să-și bazeze revendicările și care să o susțină în intenția de reformulare a obiectivelor, a mijloacelor și a politicilor guvernamentale îndreptate către remodelarea non-discriminatorie a societății românești.

De ce nu există o ideologie feministă românească, în ciuda unui deceniu de activism (limitat) și de teoretizare, este relativ ușor de explicat.

În primul rând, feminismul însuși nu este o doctrină unitară, ci o multitudine de teorii și curente ideologice subsumate diverselor doctrine[7], care își propun în mare măsură să corecteze și să integreze în teoriile existente o perspectivă feministă.

Caracterul fragmentat și neomogen al feminismului actual poartă, într-un fel, amprenta târziei sale (re)apariții în raport cu doctrinele instituționalizate. Maturat ca manifestare teoretică majoră, în faza avansării în post-modernism a societăților occidentale, feminismul a împrumutat principalele caracteristici, dar și neajunsuri ale acestuia : lipsa unui centru coordonator și multiplicarea centrelor de influență, dispariția distincției între centru și periferie – nu cunoaște distincția între ideile și direcțiile de dezvoltare „mari" și „restul" –, îmbrățișarea concomitentă a diferitelor perspective (multiculturalism, multirasism), acceptarea largă a diferențelor, inclusiv cele privitoare la evoluția feminismului în sine (și de aici și schisma între activism și teoretizare, cea dintâi direcție fiind incapabilă, prin natura ei, să accepte concomitența mai multor opinii și direcții de acțiune contrare), divergențele interne între promotoarele principalelor linii ideatice – și, în special, conflictul nerezolvat nici până astăzi între teoreticienele radicale (susținătoare ale unei schimbări totale a teoriilor care fundamentează cultura actuală în favoarea ginomorfizării[8] societății, a culturii

7. Pentru o sumară sinteză a acestora *cf*. M. Miroiu, 1995, *Gândul umbrei. Abordări feministe în filosofia contemporană*, Editura Alternative, pp. 20-29, precum și Mihaela Miroiu, Otilia Dragomir (ed.), 2002, *Lexicon feminist*, Editura Polirom, Iași.
8. Mary Daly, 1979, *Gyn/Ecology. The Methaethics of Radical Feminism*, Women's Press, Londra.

sale şi a relaţiilor dintre indivizi) şi cele moderate, adepte ale „reparaţiilor" aplicate teoriilor existente, în sensul completării lor cu perspectiva feministă şi al androginizării acestora.

Aici mai trebuie adăugată relaţia specială care se constituie între feminism, gândit ca ansamblu de politici sectoriale – asemenea ecologismului sau multiculturalismului –, şi ideologiile sau doctrinele politice globale de care feminismul a trebuit să ţină seama şi la care a trebuit să se raporteze nu ca o alternativă, ci ca o componentă. Diferenţele de întemeiere a feminismului de origine marxistă, de exemplu, şi a celui de sorginte liberală funcţionează nu numai în premise, dar şi în concluzii, şi în formularea direcţiilor de acţiune.

În al doilea rând, feminismul teoretic românesc este o creaţie foarte recentă, el apărând din neant abia după prăbuşirea regimului comunist. Deşi rădăcinile feminismului politic românesc se regăsesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar începutul de secol XX găsea o societate românească perfect sincronă, din punct de vedere al evoluţiei feminismului, cu evoluţiile occidentale, al doilea război mondial şi perioada comunistă au întrerupt pentru mai bine de şase decenii dezvoltarea acestuia, suspendându-i activitatea şi oprindu-i evoluţia. Când, în primii ani ai tranziţiei, sub imboldul experienţelor intelectuale occidentale, feminismul românesc a fost reinventat, el a fost condamnat să reitereze blestemul eternului început, în parte din motive obiective[9], în parte din vina creatorilor sau, mai bine zis, a creatoarelor sale. Marcate de experienţele personale ale perioadei comuniste, acestea au aruncat peste bord orice elemente de continuitate din epoca anterioară, pe care le-ar fi putut utiliza (de pildă, ideea egalităţii între femei şi bărbaţi, propagată intens în regimul comunist, şi chiar intrarea femeilor în politică nu au fost folosite tocmai pentru că fuseseră promovate de regimul anterior). Probabil că o abordare care să utilizeze elemente cunoscute, deja internalizate de oameni[10],

9. „Cine mişcă o mişcare feministă?", se întreabă retoric Mihaela Miroiu în studiul pe care îl dedică dimensiunii doctrinare a feminismului românesc, deplângând situaţia de factotum veşnic criticaţi a celor – puţini – care şi-au asumat civismul şi implicarea. *Cf.* Mihaela Miroiu, 1998, „Feminismul ca politică a modernizării", în *Doctrine politice*, Alina Mungiu-Pippidi (coord.), Editura Polirom, Iaşi.
10. *Barometrul de gen*, 2000, arată că, măcar la nivel declarativ, oamenii sunt în mare măsură convinşi de egalitatea femeilor şi a bărbaţilor.

ar fi făcut ideile feminismului mai accesibile și mai ușor de acceptat de către opinia publică românească și ar fi permis o mai ușoară impunere a problematicii feministe în spațiul românesc decât abordările teoretice occidentale, adeseori fără echivalent și rezonanță pentru o societate care se confrunta cu alt tip de probleme.

Două observații sunt de făcut în legătură cu agenda feministă autohtonă:

1. Aceasta practic nu a contat în modelarea societății românești contemporane – post-comuniste. În România, există ONG-uri feministe și acestea au depus mari eforturi pentru sprijinirea acelor inițiative guvernamentale care se refereau la prioritățile unei agende feministe. Dar realizările care pot fi atribuite unei mișcări feministe românești, atâtea câte sunt, se datorează mai mult acțiunii unor factori conjuncturali care, în cele din urmă, au condus la efecte care pot fi asimilate cu „împliniri". Legea egalității de șanse, legea împotriva discriminării sexuale, creșterea numărului femeilor judecător, „feminizarea" unor întregi sectoare de activitate (educație, sanitar etc.) sunt, unele dintre ele, măsuri guvernamentale, altele fenomene ale tranziției și mai puțin rezultatul unor revendicări/acțiuni feministe, explicit exprimate și urmărite. Spre deosebire de Occident, mișcarea feministă din România nu reprezintă un grup de influență politică semnificativă, cel puțin nu prin ea însăși.
2. Deși nu există o agendă feministă explicit afirmată și unanim agreată de susținătorii „cauzei femeilor", există texte normative internaționale care ghidează acțiunile guvernamentale/oficiale. Acestea statuează atât principii generale, cât și direcții de acțiune la nivel guvernamental în realizarea egalității între bărbați și femei.

O slăbiciune a mișcării feministe românești este și aceea că nu își asumă o poziție nepărtinitoare, și când se lovește de realități care îi contrazic paradigma preferă să le treacă sub tăcere. În cazul în care situația femeilor este mai bună în raport cu aceea a bărbaților faptul este fie ignorat, fie este văzut ca o realizare conformă cu

---

Multe dintre răspunsurile chestionarului aplicat în Barometru arată o atitudine progresistă, reflex al educației în spiritul egalității din perioada comunistă.

agenda feministă[11]. Câteva exemple pe tărâm românesc: speranța medie de viață a bărbaților români a scăzut în ultimul deceniu mai repede decât în cazul femeilor; șomajul feminin în ultimii ani ai tranziției tinde să fie mai redus decât cel masculin, educația preponderent vocațională a băieților la nivelul ciclului de învățământ postgimnazial comparativ cu dominația fetelor în liceele teoretice sunt realități care au generat puține discuții publice sau abordări din perspectiva dezechilibrului defavorabil bărbaților[12]. Acest lucru se întâmplă pentru că, pe de o parte, problematica de gen este privită aproape exclusiv ca referitoare la problemele femeilor, pe de altă parte, deoarece, chiar și în cazul grupurilor restrânse de cercetare sau inițiativă civică conștiente de ambivalența problemelor de gen, ideologia prevalentă a dominației bărbaților în societate orientează lucrurile spre monitorizarea situației femeilor.

Dincolo de erori și stângăcii inerente începutului, meritul incontestabil al celor care și-au asumat curajoasa întreprindere a impunerii agendei feministe pe tărâmul societății românești intrate în tranziție este faptul că la ora actuală această agendă există și, printr-o suită de conjuncturi speciale, ar putea avea un rol important în evoluția ulterioară a societății românești.

Începuturile au fost făcute prin eforturile individuale ale câtorva cercetători și cadre didactice care au lărgit brеșa deschisă imediat după 1990 de lidera spirituală a feminismului românesc, Mihaela Miroiu și prin punerea bazelor instituționale pentru crearea de curente de gândire autohtone: ONG-uri dedicate cercetării în domeniu[13], integrarea studiilor de gen în forme de învățământ universitar și postuniversitar, apariția revistelor de studii feministe[14] și

11. De exemplu, prezența masivă a femeilor în posturi de manageri în sectorul privat.
12. Vezi și *Gen și politici educaționale*, Doina Ștefănescu, Mihaela Miroiu, 2001, Step-by-step, București.
13. Pentru detalii, vezi *Ghidul ONG-urilor*, www.anasaf.ro
14. *AnALize*, revista de studii feministe editată de Societatea de Analize Feministe AnA; *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, G. Cosma, E. Magyari-Vincze, O. Pecican (eds.), 2002, Editura Desire, Cluj-Napoca; *Gender Studies* [Revista de Studii de Gen a Centrului de Studii Feministe], vol. 1, nr. 1/2002; Reghina Dascălu, Voichița Nachescu, 2002, Editura Universității de Vest, Timișoara.

a primelor volume rezultate din experienţa teoretizării şi a cercetării aplicate pe tărâm autohton[15]. Totuşi, în pofida efectelor benefice pe care aceste elemente le au în instituirea feminismului teoretic românesc, dublate de eforturile persoanelor implicate în construirea instituţiilor dedicate egalizării de şanse, toate acestea nu duc la apariţia necesarei ideologii feministe, ci doar la înmulţirea factorilor de conştientizare a problemelor derivate din realităţile genizate ale tranziţiei. Presiunea exercitată asupra decidenţilor politici este, în această etapă, mai degrabă nesemnificativă, pe de o parte, din cauza scăzutei cunoaşteri şi audienţe a feminismului şi a problemelor de gen în opinia publică românească, pe de altă parte, pentru că Guvernul Român are deja – aşa cum arătam mai devreme – uşa deschisă politicilor guvernamentale în domeniu, *via* presiunea pentru realizarea *acquis*-ului UE.

Important de subliniat este însă că o ideologie feministă românească este, la momentul actual, utilă şi necesară, că este un moment politic propice pentru impunerea acesteia, dar că ea **nu se va crea spontan**, dacă nu va exista o iniţiativă specială în acest sens.

Modele culturale

Analize recente arată că societatea românească contemporană, în lipsa unor modele progresiste, tinde să se orienteze, în construirea relaţiilor dintre bărbaţi şi femei, atât în familie, cât şi în viaţa publică, către un model patriarhal de sorginte tradiţional-arhaică[16]. Societatea tolerează nestingherită perpetuarea relaţiilor de putere care duc la situaţii şi comportamente discriminatorii ale femeilor şi bărbaţilor, iar instituţiile spaţiului public şi ale celui privat conservă şi reproduc modelele culturale anacronice,

15. Colecţia *Studii de gen* a editurii Polirom din Iaşi şi colecţia *Studii feministe* a editurii Desire din Cluj, precum şi colecţia *Gen, Politică şi Comunicare* de la SNSPA, Bucureşti, dovedesc că fenomenul studiilor de gen începe să capete o abordare sistematică la nivel editorial.
16. Vezi concluziile obţinute din interpretarea datelor *Barometrului de gen* 2000, în V. Pasti, C. Ilinca, 2001, „O realitate a tranziţiei: Discriminarea de gen", *Raport de cercetare*, Institutul de Studii ale Dezvoltării, Bucureşti.

atât dintr-un conservatorism de sorginte tradiţională, cât şi din lipsa unei alternative contemporane accesibile.

În lipsa unui model contemporan care să direcţioneze comportamentele sociale şi relaţionarea între femei şi bărbaţi în public sau în viaţa privată, societatea românească pare a se orienta în prezent spre recuperarea şi reproducerea modelelor tradiţional-patriarhale, al căror principal defect este conservatorismul[17], care le face incapabile să normeze realităţi mult diferite de cele care le-au inspirat şi le face indezirabile ca opţiune de viitor.

Grefat pe fondul sărăciei şi al evoluţiilor sociale negative ale tranziţiei româneşti, acest model cultural poate fi generator de comportamente şi practici sociale retrograde şi discriminatorii, de violenţă sporită, de abuzuri. El induce ideea inferiorităţii/superiorităţii unui sex şi permite, în practică, tratarea diferenţiată a persoanelor, în conformitate cu acest criteriu, ceea ce contravine principiilor elementare şi valorilor democraţiei pe care, declarativ, ni le-am însuşit, dar pe care mai greu le transformăm în comportamente cotidiene.

Presiunea modelului cultural nu este doar o noţiune abstractă şi nu se referă doar la femei. Statisticile au arătat, de pildă, că în România bărbaţii au suportat mult mai greu şi mai prost perioada tranziţiei. Ei s-au adaptat mai greu situaţiei de a fi şomeri – resimţită ca o pierdere a sensului existenţei lor – şi au căzut în alcoolism şi violenţă, în procente incomparabil mai mari decât femeile aflate în aceeaşi situaţie[18]. Reducerea speranţei medii de viaţă pentru bărbaţi, în această perioadă, este un indicator al efectelor alarmante – complet nemediatizate şi nerecunoscute ca problemă – ale cumulărilor factorilor sociali cu presiunile psihologice ale modelelor culturale neadaptate la realitatea contemporană românească.

Modele culturale sau stereotipuri de gen?

În virtutea unor modele de socializare nesincronizate cu evoluţia societăţii şi a unor tradiţii cu efecte normative, femeile şi bărbaţii sunt împinşi, atât în procesul socializării timpurii, cât şi în acela

17. Pentru o abordare sistematică a efectelor conservatorismului în societatea românească în tranziţie *cf.* Mihaela Miroiu, 1999, *Societatea retro*, Editura Trei, Bucureşti.
18. Vezi rezultatele *Barometrului de gen*, 2002.

al resocializării, spre adoptarea unor modele comportamentale şi a unor roluri sociale specifice.

În esenţă, fetele sunt împinse spre asumarea unor roluri sociale în baza unor calităţi/virtuţi presupuse a fi mai dezvoltate la femei decât la bărbaţi (empatie, tandreţe, gingăşie, sensibilitate, abilităţi domestice, care le califică pentru roluri prestabilite de mame, soţii, gospodine, *îngrijitoare* – în sens larg, cele care *au grijă* efectiv şi afectiv de cei din jurul lor, fie ei copii, bătrâni, soţi, prieteni, vecini sau colegi de serviciu), în timp ce băieţii sunt dirijaţi spre asumarea unor tipare comportamentale (bazate în special pe competiţie, curaj şi responsabilitate faţă de dependenţi), prin care *să confirme* modelul masculin presupus a fi dezirabil pentru inserţia în societate[19].

Fără îndoială, presiunea societăţii pentru adaptarea indivizilor – bărbaţi şi femei – şi adoptarea modelelor comportamentale şi valorilor asociate social acestora este mare. Persoanele care au avut experienţa schimbării sexului la o vârstă adultă depun mărturie a dificultăţii procesului de învăţare şi adaptare la cerinţele sociale diferite şi la aşteptările pe care trebuie să le confirme în momentul transgresării sexului[20].

Modelele culturale ataşate femeilor au fost prezentate destul de elocvent şi din diverse perspective de literatura feministă, inclusiv de cea autohtonă[21]. Ele sunt făcute responsabile de orientarea femeilor către casă şi familie, asumarea cu prioritate – şi adeseori aproape exclusiv – a sarcinilor legate de îngrijirea gospodăriei, a copiilor şi a bătrânilor, lipsa curajului în afirmarea lor în societate şi în competiţie, minimalism civic[22] etc.

S-a vorbit incomparabil mai puţin despre modelele culturale şi rolurile sociale asociate băieţilor şi bărbaţilor[23], deşi politicile de

19. Vezi şi D. Ştefănescu, M. Miroiu, 2001, *Gen şi politici educaţionale*, Step-by-step, Bucureşti.
20. Vezi Jan Morris, în A. Giddens, 2000.
21. M. Miroiu, 1995; *idem*, 1996; E. Magyari-Vincze, 2002; L. Grünberg, 1997; Carol Pateman, *The Sexual Contract*, Stanford University Press, 1989; Anne Phillips, *Engendering Democracy,* The Pennsylvania State University Press, 1991; Carol Gilligan, *In a Different Voice*, 1971; Kate Millet, *Sexual Politics*, Aron Books, New York etc.
22. Expresia îi aparţine Mihaelei Miroiu, în *Doctrine politice*, 1998.
23. În volumul *Gen şi politici educaţionale*, 2001, este abordată şi problema băieţilor, concomitent cu recomandările pentru politici de gen sensibile la ambele sexe.

gen nu pot să ignore dimensiunea masculină a problemelor și presiunile sociale prin care societatea îi silește să se conformeze unor modele prestabilite. Există și este oficial recunoscută – din moment ce se aplică un plan național pentru egalitate de șanse – o problematică a femeilor, dar nu și una a bărbaților (sunt nenumărate știrile cu/despre femei, cele cu/despre bărbați apar doar ca termen de comparație, se ridică întrebări despre rolul și statutul femeilor, nu despre cele ale bărbatului, care reprezintă totuși standardul față de care se măsoară „devianța" etc.).

Cu toate acestea, pentru o bună și corectă modelare a societății și standardelor ei normative și culturale, în sensul unei egalități de șanse dincolo de apartenența la un sex și pentru influențarea modelelor ideatice ale societății, în sensul dezvoltării indivizilor care o compun și al coexistenței armonioase dintre bărbați și femei, problematica femeilor și ideologia adiacentă ei trebuie completate și însoțite de cercetarea și conștientizarea problematicii bărbaților și a modelelor culturale la care aceștia sunt împinși să subscrie în anii formării personalității și să se conformeze în viața de adulți. Cele două modele ideatice trebuie tratate împreună, ele fiind complementare. Mai mult, recomandările și tentativele de corectare a deficiențelor constatate ale actualelor modele ideatice trebuie să se facă ținându-se seama de existența lor concomitentă în societate și de faptul că vor ghida interacțiunea umană a femeilor și bărbaților în societatea viitoare.

Modelul masculin

Există în societatea românească o ideologie implicită, întărită de biserică și tradiție și acceptată de o largă majoritate, care postulează superioritatea bărbaților în raport cu femeile. Superioritatea în cazul celor din urmă nu este văzută ca fiind intrinsecă sau biologică, ci una socială, fiind dată de poziția socială, cu corolarul avantajelor conferite de aceasta (venituri mai mari, poziții ierarhice constant mai favorabile, accesul sporit la decizie politică și socială).

O asemenea abordare pornește de la asumarea implicită a unui „model masculin", ale cărui trăsături – rar listate undeva, și nu neapărat conforme cu realitatea – sunt vag conturate în acord cu o imagine a bărbatului ce combină bărbatul întreținător al familiei din secolul al XIX-lea vest-european (cel care aduce veniturile din

care se întreține familia), capul de familie patriarhală din societățile semirurale/semiurbane de la începutul secolului XX (proprietarul gospodăriei care are puterea de decizie în problemele familiei și șeful familiei)[24], imaginea stereotipă a avocatului de succes sau a brokerului de pe Wall Street, prezentată de filmele americane (imaginea actualizată a bărbatului de succes, cu bani, poziție socială bună și perspectiva unei cariere de succes) și un pic din atmosfera romantic-macho a cowboy-ului din reclamele Marlboro (tributară unei viziuni a bărbatului puternic, neîmblânzit de civilizație, sigur pe el și oarecum auto-suficient).

Se confruntă femeile din România cu acest tip de bărbați? Ce înseamnă pentru bărbații români în formare – și pentru societate – etichetarea aceasta implicită care li se aduce prin intermediul discursului public și modelelor culturale dominante la ora actuală în spațiul public românesc? Subscriu ei la un asemenea model cultural? Sunt întrebări la care studiile de gen ar trebui să încerce să răspundă. Chiar dacă, cel puțin la ultima întrebare, e dificil de răspuns atâta timp cât nimeni nu pare a fi interesat de părerea bărbaților și de percepțiile lor asupra masculinității – deși presiunile sociale întru asumarea unui comportament masculin (familie, grup de prieteni, școală, comunitate) sunt la fel de mari ca acelea la care sunt supuse fetele și femeile în asumarea feminității.

Modelul cultural masculin, transmis actual bărbaților și întărit de societate, presupune tărie, duritate chiar, ascunderea sentimentelor și afectivității ca dovezi ale unei blamabile slăbiciuni („Bărbații nu plâng", este învățat orice băiețel, încă din primii ani ai copilăriei), responsabilitate pentru suportul material al familiei, dar și capacitatea – transformată în cerință – de a-și proteja, inclusiv fizic, prin forța mușchilor – dependenții mai vulnerabili, începând cu fata curtată în adolescență (pe care un tânăr educat este învățat s-o conducă acasă seara, pentru a o apăra de eventualele agresiuni ale altor bărbați, desigur).

Cerințele asupra băieților sunt adeseori contradictorii – de pildă, agresivitatea și violența, mai sporite în cazul băieților, sunt

24. O analiză amplă a acestui model, în M. Bucur, M. Miroiu (ed.), 2002, *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii politice românești*, Editura Polirom, Iași.

constant inhibate social şi pedepsite[25], însă sunt cerute – şi devin brusc o parte importantă din panoplia virtuţilor bărbăteşti – în ocazii speciale, cum ar fi apărarea femeii pe care o însoţeşte, inclusiv prin luptă directă cu agresorul, în cazul situaţiilor din cotidianul imediat, sau apărarea patriei, inclusiv ucigând oamenii din tabăra adversă, în cazul necesităţii sociale imperioase – război, evenimente sociale majore, revolte, revoluţii etc.

Deşi, în urma liberalizării societăţii româneşti post-revoluţionare, ar fi fost de presupus că modelele liberale occidentale în privinţa relaţiilor dintre femei şi bărbaţi vor influenţa societatea românească în modelarea acestora, suntem departe de a asista la construirea unui model partenerial în familie şi societate, bazat pe respect şi recunoaşterea valorii fiecăruia, în care diferenţele dintre sexe să nu fie privite şi transformate în deficienţe care să împiedice afirmarea şi dezvoltarea liberă a fiecărui om, indiferent de sexul său. Suntem la fel de departe în crearea unor modele culturale dezirabile şi în acord cu evoluţia contemporană care să ghideze interacţiunile dintre femei şi bărbaţi, atât în sfera publică, cât şi în cea privată.

Un prim pas în direcţia unei evoluţii spre contemporaneitatea lumii dezvoltate (pentru că fundamentalismul islamic, de exemplu, a demonstrat-o, se pot face şi paşi în direcţia opusă) ar fi definirea şi popularizarea modelului cultural pe care societatea românească vrea să îl adopte în definirea relaţiilor dintre femei şi bărbaţi.

Eliminarea discriminărilor după criterii de sex – vizibile sau discrete – este una dintre condiţiile necesare pentru construirea unei societăţi echitabile. În condiţiile extinderii Uniunii Europene,

25. Conform unui studiu condus de Laura Grünberg, Doina Olga Ştefănescu, în şcoala românească, sistemul de evaluare pentru clasele primare şi gimnaziale permite şi este folosit şi ca metodă punitivă, transformând actele de indisciplină în minusuri la evaluarea cunoştinţelor. Acest sistem avantajează în special fetele, a căror „cuminţenie" este răsplătită prin note mai mari, dezavantajând băieţii, mai greu de acomodat cu disciplina şcolară, cel puţin în primii ani de studii. Consecinţa directă este dezavantajarea ulterioară a băieţilor la admiterea în liceu, unde, conform actualei reglementări, o parte a mediei de intrare o constituie media notelor obţinute în gimnaziu. Pentru mai multe informaţii, vezi *Gen şi educaţie*, coord. M. Miroiu şi L. Grünberg, 1997, şi *Gen şi politici educaţionale*, coord. Doina Olga Ştefănescu şi M. Miroiu, 2001.

România are de ales între a rămâne o insulă arhaic-tradițională, cu modele culturale și relații pe măsură, sau a se integra, asumându-și opțiunea nu doar formal, într-un spațiu reglementat de standardele democrației și civilizației occidentale moderne, cu opțiuni culturale și relații parteneriale, echilibrate și suportive, în care diferențele de sex să nu mai constituie punct de plecare pentru impunerea dominației unui grup social asupra altuia. Presiunea culturală europeană ar putea avea, aici, un rol benefic, dar acest rol va fi eficient doar în condițiile în care societatea românească se va schimba din interior, asumându-și o identitate culturală și politică, compatibilă cu evoluția societăților occidentale dezvoltate.

Diferențele

Realitatea ultimilor ani a demonstrat că nu se ajunge prea departe prin întemeierea politicilor de gen pe **diferențele** existente în societate între bărbați și femei. Politicile orientate exclusiv spre atenuarea diferențelor determină două slăbiciuni:

1. În primul rând, ideologia egalității, prin anularea diferențelor de gen, nu este neapărat emancipatoare. De multe ori, o egalitate într-un domeniu a condus mai degrabă la accentuarea inegalităților în alte domenii. Exemplul clasic este egalizarea dreptului la muncă salariată, care a condus la supramunca femeilor în ansamblu, pentru că s-a adăugat, simplu, muncii deja depuse în gospodărie.
2. A doua mare slăbiciune – și cea mai importantă – a politicilor de gen fundamentate pe ideologia egalității este ineficiența lor în fața mecanismelor sociale ale puterii în societate, întemeiate, în ultimă instanță, pe dominarea politicilor globale ale societății de către bărbați. Obținerea dreptului de vot de către femei, de exemplu, nu a modificat semnificativ politica în majoritatea statelor în care acest proces a avut loc. Femeile au trebuit, pur și simplu, să se integreze în politicile definite de bărbați. Și, deși se consideră că acest handicap a putut fi depășit, iar exemplul cel mai adesea citat este cel al statelor scandinave[26], politica globală a acestora a rămas de factură masculină.

26. E.S. Einhorn, J. Logue, 1989, *Modern Welfare States*, Praeger, New York.

Aceasta însă nu înseamnă că trebuie să ignorăm diferenţele. La urma urmei, ele sunt elementul iniţial de la care se pleacă. Dacă nu există diferenţe între bărbaţi şi femei într-o societate, atunci politicile de gen nu au sens. Dacă există, atunci politicile de gen sunt necesare, iar modul în care vor fi ele definite depinde, pe de o parte, de diferenţe – pentru domeniile în care acestea există –, dar mai ales de ***relaţiile*** care produc aceste diferenţe. Orientate exclusiv spre contracararea diferenţelor ca atare, politicile de gen se vor dovedi, deopotrivă, şi ineficiente (în faţa eficienţei superioare a mecanismelor sociale), şi, mai degrabă, reproducătoare ale stării de fapt decât agenţi ai schimbării acesteia. Dar, înainte de orice, avem nevoie, pentru a justifica necesitatea politicilor de gen şi pentru a conştientiza starea de fapt, să identificăm diferenţele. Care sunt? În ce constau ele? Cum sunt produse? Ce tendinţă au? Ce semnificaţie au?

Deşi în continuare vom trece în revistă diverse diferenţe, o atenţie specială o vom acorda acelor diferenţe care sunt transformate în deficienţe, în factori defavorizanţi pentru un sex. Nu orice diferenţă este, în sine, generatoare de deficienţe. Culoarea ochilor sau a părului diferă de la om la om, iar oamenii cu păr negru nu sunt nici avantajaţi, nici dezavantajaţi din această cauză, în raport cu cei blonzi, cărunţi, roşcaţi sau cu părul colorat artificial. Doar în circumstanţe speciale, o trăsătură naturală fără conotaţii valorice – culoarea părului, de exemplu – poate fi transformată în caracteristică pozitivă sau negativă şi folosită ca bază pentru discriminarea oamenilor: este cazul Germaniei hitleriste, în care politica oficială a impus părul blond ca fiind unul dintre elementele caracteristice rasei superioare. Este un caz vizibil de transformare, pe baze ideologice şi prin intermediul politicii, a unei diferenţe oarecare în factor de discriminare. În societatea contemporană însă modalităţile de transformare a diferenţelor în deficienţe sunt mai subtile. Caracteristice pentru vremurile noastre sunt disimularea şi negarea deficienţelor, sub aparenţa unei realităţi fără cusur. Cei ce neagă existenţa şi efectele discriminării pot fi de bună-credinţă şi de cele mai multe ori sunt: de obicei, aceştia percep numai una dintre faţetele monedei. *La double penseé* s-a perpetuat sub forma dublei realităţi: există o realitate declarativă, normativă – şi la ea fac referire rapoartele oficiale care analizează situaţia femeilor din România (sau de oriunde), apreciind achiziţiile

formale (legi, instituții, angajamente politice, prezențe cantitative ale femeilor în diferite sectoare etc.) – și o „realitate din spatele realității", în care diferențele se transformă în deficiențe și în factori de defavorizare pentru unul dintre sexe în raport cu celălalt, indiferent de legile, normele și declarațiile politice adoptate oficial. În majoritatea zdrobitoare a cazurilor, cele defavorizate sunt femeile.

Vom căuta aceste diferențe, urmărind cele trei niveluri ale analizei, definite de gândirea feministă în evoluția ei: nivelul individual, nivelul familiei și al gospodăriei și nivelul societății. Iar cea mai importantă concluzie a acestei liste de diferențe va fi evidențierea unui fapt elementar. Acela că societatea românească actuală, deși este o societate a cărei populație împărtășește un mod de trai – al tranziției, o cultură – românească și o soartă comună, nu este omogenă. Ea este alcătuită din două mari grupuri – grupul bărbaților și grupul femeilor – care, deși împreună alcătuiesc populația României, par a-și duce fiecare viața sa separată.

O asemenea concluzie este net în contradicție cu viziunea care a stat la elaborarea politicilor de gen de până acum, atât cele ale perioadei comuniste, cât și cele ale perioadei tranziției. Această viziune considera populația României omogenă și unitară, iar diferențierile care „mai au încă loc" între sexe ca fenomene accidentale, precum criminalitatea sau culturile marginale, care pot fi combătute prin intervenții administrative și, eventual, educaționale, nu reprezintă o caracteristică socială profundă – asemenea sărăcirii, de exemplu. Concluzia cercetării, doar prin simpla listare a diferențelor, este că *în România trăiesc două populații, mai vaste și mai echilibrate numeric decât în cazul raporturilor etnice: o populație de bărbați și o populație de femei și că ele interacționează în așa fel, încât* ***diferențele*** *dintre ele* ***tind să se accentueze****, în loc să se atenueze.*

Politicile de gen în fața diferențelor

Rostul listării diferențelor dintre bărbați și femei în societatea românească actuală este dublu.

Pe de o parte, evidențiază că femeile și bărbații sunt două grupuri diferite din punct de vedere social. Amândouă trăiesc în aceeași societate și, în consecință, o mare parte a caracteristicilor vieții lor economice, sociale, familiale, ideologice, politice etc. sunt

comune. Se mișcă în același context, care este construit până la urmă de ei înșiși, dar ocupă în societate poziții diferite, iar în relațiile dintre ei, membrii fiecărui grup valorifică poziția grupului din care face parte. Diferențele sunt doar expresia acestor poziții diferite și, ca realitate, expresia valorificării lor de către bărbați și femei.

În al doilea rând, diferențele care conduc la defavorizare sunt primul termen la care se referă politicile de gen. Dacă nu ar exista aceste diferențe, politicile de gen nu și-ar avea rostul. Dar ele există, și atunci politicile de gen trebuie să facă ceva în legătură cu ele.

Cel mai banal obiectiv al politicilor de gen este, de regulă, efortul de a atenua diferențele. Nu neapărat toate diferențele, pentru că nimeni nu încearcă vreodată să propună o politică de gen care să ducă la creșterea criminalității în rândul femeilor – după principiul lui Cațavencu care dorea să aibă și România faliții ei –, ci acele diferențe care sugerează o poziție de inferioritate a femeilor față de bărbați. „Egalitatea" este obiectivul explicit formulat al politicilor de gen referitoare la diferențe, egalitatea în privința mărimii salariului, egalitatea în reprezentarea în pozițiile de conducere, egalitatea în tratamentul aplicat de instituțiile societății și, cu atât mai mult, ale statului etc.

Vom urmări, în continuare, două situații excepționale prin relevanța lor cu privire la soarta politicilor de gen orientate exclusiv spre atenuarea diferențelor. Prima se referă la politicile de gen ale comunismului. Acestea au atenuat serios diferențele, în principal cele economice, care separau bărbații de femei. Apoi, în privința raporturilor cu statul, comunismul chiar a desființat aproape toate discriminările de gen instituționalizate, cuprinse în legislație sau în practica administrativă. Mai mult, în unele privințe, comunismul a practicat chiar o discriminare pozitivă a femeilor, introducând o serie de facilități în muncă și în viața cotidiană, în principal pentru femeile cu copii. Cu toate acestea, politicile de gen ale comunismului nu au condus la modificarea esențială a relațiilor dintre bărbați și femei. Societatea românească actuală este mărturie în acest sens. La urma urmei, cea mai mare parte a bărbaților și femeilor care alcătuiesc actuala societate a tranziției sunt născuți încă din perioada comunistă și majoritatea au fost educați – sau măcar au început să fie educați – în spiritul ideologiei comuniste care, între altele, afirma totuși egalitatea absolută între bărbați și

femei. Dar această egalitate nu a fost realizată nici în comunism, nici în timpul tranziţiei.

Al doilea caz analizat este o situaţie specială care a apărut în perioada tranziţiei: o conjunctură socială şi economică în care femeile au fost favorizate dincolo de orice politică de gen – şi în absenţa vreunei preocupări explicite în acest sens. Datorită caracteristicilor procesului de restructurare economică şi în conjuncţie cu criza economică dominantă în întreaga perioadă de tranziţie, situaţia economică a bărbaţilor s-a înrăutăţit într-un ritm mult mai rapid decât situaţia economică a femeilor. Femeile nu au ajuns să ocupe o poziţie mai bună decât ocupau în economie şi în gospodărie, dar bărbaţii au ajuns să ocupe o poziţie mult mai proastă decât ocupau înainte de tranziţie. Cel puţin în economie, diferenţele dintre bărbaţi şi femei s-au atenuat semnificativ, chiar dacă nu s-a ajuns în nici un caz la egalitate. Această situaţie favorabilă femeilor nu a fost însă valorificată de acestea pentru a modifica relaţia cu „ceilalţi", respectiv cu bărbaţii.

În cazul comunismului, avem de-a face cu o demonstraţie a ineficienţei unui anumit tip de politici de gen de a modifica esenţial societatea, în principal pentru că tratează efectele, în loc să trateze cauza. Nu discutăm aici dacă chiar a existat voinţa politică reală pentru a schimba relaţiile dintre bărbaţi şi femei în societatea socialistă în sensul unei egalităţi autentice, adică de putere. În cazul conjuncturii favorabile produse de tranziţie nu mai avem de-a face cu politici de gen, ci cu comportamentul spontan al femeilor în raport cu bărbaţii. Chiar de pe poziţii mai bune decât înainte, femeile nu au încercat să modifice relaţiile cu bărbaţii. În mare măsură, acest lucru se datorează şi insularităţii femeilor: spre deosebire de bărbaţi, care, chiar în lipsa unei ideologii explicite, acţionează ca un grup social, al cărui principal obiectiv este menţinerea avantajului/elor în raport cu femeile, femeile se comportă ca indivizi, grupul social al femeilor fiind artificial delimitat în cercetare ca grup. Diferenţa majoră între bărbaţi şi femei ca grupuri sociale şi care dă seama de comportamentele diferite în ansamblu între bărbaţi şi femei este aceea între un *grup* (al bărbaţilor) care acţionează – chiar şi implicit – pentru păstrarea poziţiei dominante şi a avantajelor legate de ea şi o *mulţime* a femeilor, în care fiecare îşi defineşte interese individuale, dar care nu are (cu nesemnificative excepţii) conştiinţa apartenenţei la grupul

social al femeilor, a împărtășirii unor dezavantaje din cauza acestei apartenențe – sau a relațiilor determinate social – și care nu acționează în sensul întăririi avantajelor de grup, din simplul motiv al ignorării acestuia.

Ambele situații sunt relevante pentru încercarea de a elabora noi politici de gen.

De la diferențe la relațiile de gen

Situația și problemele femeilor din societatea românească, aflată la începutul acestui nou mileniu, depind de două tipuri de realități. Pe de o parte, de realitatea socialistă, care și-a prelungit mult efectele după 1990. Pe de altă parte, de modul în care bărbații și femeile și-au redefinit relațiile și raporturile de forță în competiția pentru controlul resurselor care caracterizează societatea de tranziție în care trăim astăzi.

Aceste două influențe se regăsesc în proporții inegale în populația de femei (de altfel, și în populația de bărbați). Timpul, reflectat în vârstă, contează aici foarte mult. În concepția modernă, timpul referitor la un eveniment este pur și simplu mulțimea consecințelor sale. În același fel, trebuie înțeleasă și dispăruta societate socialistă. Ea a reglementat relațiile dintre bărbați și femei și a fixat o anumită poziție a femeilor în raport cu resursele societății. Chiar atunci când socialismul a dispărut, relațiile și pozițiile fixate au continuat să supraviețuiască. În măsura în care tindea să le schimbe, noua societate a fost mai eficientă în redefinirea lor pentru acei bărbați și acele femei pentru care încă nu fuseseră definite încă – pentru cei care ieșeau din copilărie pentru a deveni adulți. Pentru aceștia, realitățile socialiste sunt, în primul rând, un trecut neinteresant, pentru că nu au legătură cu acesta sau legătura este slabă. Ei se mai lovesc de consecințele îndepărtate în timp și modificate de realități mai recente, în măsura în care se ciocnesc de pozițiile și relațiile pe care le menține populația purtătoare a „moștenirii socialiste". Din punct de vedere sociologic, această interacțiune este extrem de interesantă, dar nu ea este obiectul acestui studiu. Cea care interesează aici este cealaltă populație, cea care, ieșind din comunism într-o poziție socială definită de acesta, a interacționat cu realitățile noii societăți a tranziției.

Pentru bărbații și femeile care în anul revoluției se aflau în grupa de vârstă 20-45 de ani, realitatea socialistă era cât se poate de activă. Această grupă de populație se află acum, după 12 ani de la revoluție și ceva mai mult de un deceniu de realitate în tranziție, la vârste cuprinse între 30 și 55 de ani, adică la maturitate. Cea mai mare parte a populației care în momentul revoluției avea vârsta de peste 45 de ani se află acum la pensie sau în pragul pensionării. Și aceștia au ieșit din socialism pentru a parcurge o perioadă de tranziție, dar în acest moment se întorc într-o situație destul de asemănătoare cu cea socialistă, statutul social, poziția față de resurse și sistemul de putere și relațiile pensionarilor cu restul societății suferind mai puține schimbări decât cele ale populației ocupate. Pentru studierea situației femeilor în societatea românească contemporană, cel mai semnificativ grup de populație este acesta, cuprins între 25 și 55 de ani. Pentru estimarea evoluției acestei problematici, relevantă este comparația între situația acestui grup și cea a grupului de populație feminină tânără, cuprins între 16 și 24 de ani.

Grupul social al femeilor și poziția sa socială

Poziția socială a unui grup într-o societate este definită pe două direcții (axe) de atribute: (1) accesul grupului la resursele societății și controlul exercitat asupra distribuirii acestora; (2) ansamblul relațiilor cu celelalte grupuri din societate, relații care nu se referă doar la resurse și la controlul lor.

O întrebare teoretică prealabilă este dacă femeile, în general, și femeile mature și active, în special, sunt un grup social. Cel puțin pentru cele două societăți de care ne ocupăm acum – societatea socialistă și societatea tranziției – răspunsul este afirmativ încă de la prima vedere. Femeile sunt un grup – au devenit unul – măcar pentru faptul că sunt tratate ca atare de celelalte grupuri sociale din societate. Ambele societăți, și cea socialistă, și cea actuală, fac diferența socialmente între femei și bărbați. Există concepții referitoare la femei care sunt produse de și aparțin altor grupuri sociale, dar nu aparțin neapărat și femeilor și care pot evolua până la a deveni componente ale ideologiilor și doctrinelor politice. Există politici speciale referitoare la femei, un sistem de instituții dedicat acestora și un conglomerat de organizații civice

care își definesc activitatea în raport cu femeile. Mai mult, există chiar și un efort de organizare a femeilor ca grup social, deși organizațiile de femei, formale și strict decorative în societatea socialistă și destul de ineficiente în societatea de tranziție, sunt departe de a organiza o parte semnificativă a populației feminine.

Dar este vorba de mult mai mult decât atât. Femeile sunt diferențiate, înainte de orice altceva, de caracteristici biologice specifice. Societatea a asociat însă acestor diferențieri biologice diferențieri sociale extrem de sofisticate. Unele dintre ele, cum ar fi ginecologia ca ramură a medicinei, sunt strict legate de specificul biologic. Altele însă, cum ar fi diferențierile de salariu sau de statut ocupațional, nu au nici o legătură cu particularitățile biologice ale femeilor. Acestea din urmă transformă femeile dintr-o categorie demografică într-un grup social și le plasează într-o poziție socială precizată pe cele două dimensiuni.

Această poziție socială nu este simplu de identificat. Ca orice om dintr-o societate, o femeie nu este, din punct de vedere social, niciodată doar o femeie. Ea mai este săteancă sau orășeancă, casnică, muncitoare sau intelectuală, bogată sau săracă, româncă, maghiară sau de altă naționalitate, ortodoxă, protestantă sau de altă religie etc. Cu alte cuvinte, o femeie aparține mai multor grupuri sociale, în același timp, și poziția ei socială ca individ este o rezultantă a combinării tuturor acestor poziții sociale. La toate acestea se mai adaugă și specificul propriei biografii sociale. Ca individ social, orice femeie este unică, dar această unicitate a ei are ca fundal, înainte de orice, faptul că, din punct de vedere social, este femeie.

Nu numai că este neîndoielnic că femeile sunt un grup social, dar mai sunt și unul dintre cele trei grupuri sociale esențiale ale oricărei forme de organizare socială. Indiferent de cât de sofisticată ar fi, organizarea unei societăți începe cu relaționarea specifică a trei grupuri sociale fundamentale – bărbați, femei, copii (în unele societăți, bătrânii, nediferențiați după gen, reprezintă al patrulea grup esențial). Orice altă structură socială se așază peste aceasta, fără să o modifice esențial și fiind nevoită să țină cont de ea. Relaționarea bărbați, femei, copii nu numai că este cea mai veche formă de organizare a societății – o întâlnim și la societățile animale –, ci este și cea mai profundă. Și, dacă pentru antropologia clasică ea este abecedarul analizei oricărei societăți primitive, în

cazul societăţilor moderne, tindem adesea să o ignorăm. Cum ignorarea tinde să avantajeze menţinerea structurii, iar actuala structură este dominată de grupul social al bărbaţilor, putem presupune şi aici o formă ideologică de dominaţie masculină. Societatea românească, trecută sau prezentă, nu face nici o excepţie în această privinţă.

Moştenirea socialistă

Moştenirea socialistă este importantă din cel puţin două motive. În primul rând, pentru că sub-grupul femeilor mature din grupul social al femeilor mai este încă moştenitorul poziţiei sociale obţinute în socialism, cu părţile ei bune şi rele, deopotrivă. În al doilea rând, pentru că relaţia stabilizată între bărbaţi şi femei în socialism a reprezentat punctul de plecare al redefinirii acesteia pe parcursul tranziţiei.

Critica politicilor de gen ale comunismului

În materie de politici de gen, „moştenirea socialistă" a fost extrem de păguboasă[1]. În România a lipsit până acum o critică făcută cu atenţie a politicilor de gen ale comunismului. În măsura în care s-a referit la situaţia din timpul regimului comunist, mişcarea feministă a făcut-o cu resentimente generate de experienţele situaţiei de inferioritate a femeilor, dar stânjenită de cifre şi de abordarea specifică diferenţelor. Cifrele, orientate spre exprimarea diferenţelor, indică faptul că în comunism a avut loc o adevărată „eliberare a femeilor", ele fiind aduse în situaţia de a fi egale, legal, social şi economic, cu bărbaţii.

Cercetătorii mai puţin experimentaţi întâlnesc aici un disconfort intelectual real. Cifrele indică o astfel de eliberare şi ei nu pot să nu o ia în considerare. Într-un articol, în care încearcă o evaluare şi a situaţiei femeilor în timpul regimului comunist, Sandra Dungaciu[2] se vede nevoită să recunoască faptul că regimul comunist

1. Vezi Gail Kligman, 2000, *Politica duplicităţii. Controlul reproducerii în România lui Ceauşescu*, Editura Humanitas, Bucureşti.
2. Sandra Dungaciu, 2001, „Despre femei şi diferenţele dintre ele", în *România Socială*, nr. 1/2001.

a dat dovadă de *corectitudine politică* față de femei. Pe de altă parte, ideologia oficială îi spune că „comunismul a fost rău", așa că în efortul de a găsi „latura negativă" a comunismului afirmă: „dreptul la muncă și la implicarea în viața publică erau de fapt **obligații opresive**, neexistând posibilitatea reală a alegerii".

Iată o afirmație cel puțin îndoielnică, jumătate falsă, jumătate ideologizată. Problema, în forma clasică a diferențelor, referitoare la politicile de gen din timpul regimului comunist este dacă acestea au redus sau nu inegalitățile – diferențele – dintre bărbați și femei. Ei bine, le-au redus. Munca și implicarea în viața publică erau în comunism la fel de opresive pentru bărbați, ca și pentru femei. Ba chiar, erau mai opresive pentru bărbați, căci în vreme ce a nu munci era pentru bărbați o contravenție pedepsită cu închisoare contravențională, pentru femei nu era, ele fiind considerate a avea o ocupație, chiar atunci când nu aveau o slujbă, activitatea casnică fiind considerată o ocupație. În comunism, femeile, și nu bărbații aveau libertatea de a alege între a munci doar în gospodărie sau și în gospodărie, și la un alt loc de muncă. Pe de altă parte, este absolut sigur că, în cazul în care comunismul nu ar fi acordat femeilor dreptul la muncă și la implicarea în viața publică – în condițiile în care acestea existau în societatea socialistă –, feminismul de astăzi l-ar fi criticat cu asprime și pe bună dreptate pentru asta.

În critica politicilor de gen ale comunismului, trebuie ținut cont de faptul că ele au tot timpul două caracteristici complementare – sunt politici de gen orientate spre atenuarea diferențelor, dar, în același timp, sunt politici comuniste. Or, critica comunismului este critica unui sistem politic, economic și social, aplicat deopotrivă bărbaților și femeilor. Mihaela Miroiu evidențiază această dublă caracteristică: „Prin urmare, în România femeile sunt formal cetățeni din 1948. Ele au primit acces la putere [dreptul de vot, n.m.] tocmai atunci când puterea civică devenise vidă de sens"[3].

Puterea civică era vidă de sens pentru toate categoriile de populație din comunism, iar femeile, evident, nu făceau nici o excepție. Această caracteristică a comunismului are, după cum arată autoarea în continuare, efecte în atitudinea și comportamentul

3. Mihaela Miroiu, 1998, „Feminismul ca politică a modernizării", în A. Mungiu-Pippidi, *Doctrine politice*, Editura Polirom, Iași, p. 253.

politic al femeilor în timpul tranziției, dar aceste efecte provin din caracteristicile comuniste ale societății socialiste dinainte de 1989, și nu din specificul raporturilor dintre bărbați și femei.

Până la urmă, critica politicilor de gen ale comunismului, într-o abordare fără prejudecăți, s-a stabilizat la formula în care aceste politici sunt apreciate pentru intenția lor de a reduce diferențele dintre bărbați și femei (adică sunt politici de gen) și pentru efectele obținute (adică au atenuat diferențele existente în societatea românească pre-capitalistă interbelică) și sunt criticate pentru caracterul comunist al realităților în care funcționau.

> Rezultatele politicii de schimbare a statutului social al femeii s-au materializat în îmbunătățiri rapide și multiple, uneori forțând atât modelele tradiționale, cât și alte norme sociale, ca, de exemplu, norma competenței. Aceste schimbări au avut atât efecte pozitive, cât și efecte negative[4].

Efectele negative notate de autori sunt două: (1) calitatea redusă a vieții în comunism; (2) aplicate prin presiune politică, politicile de gen au stârnit aceeași respingere informală generalizată ca toate celelalte politici ale comunismului.

O asemenea critică a politicilor de gen ale comunismului este justificată, dar incompletă. Ceea ce trebuie adăugat este faptul că societatea socialistă a fost o societate dominată de bărbații adulți, în defavoarea femeilor (ca și a altor grupuri sociale, cum ar fi copiii sau bătrânii) ca orice altă societate, inclusiv societatea tradițională românească. Ceea ce a făcut comunismul a fost pur și simplu să adapteze această dominație la noile caracteristici ale economiei industrializate și ale ideologiei sale comuniste. Deoarece ideologia comunistă considera că proletariatul este același peste tot, atunci nici un fel de diferențieri în interiorul proletariatului nu erau justificate, indiferent de criteriu – sex, limbă maternă, culoarea pielii etc., adică acele criterii care justificau discriminările în societățile pre-industriale. Deoarece comunismul a desființat proprietatea privată (asupra mijloacelor de producție), atunci proprietatea nu a mai fost un mijloc de discriminare între bărbați și femei, cum era în societățile patriarhale.

---

4. Cătălin Zamfir (coord.), 1999, *Politici sociale în România. 1990-1998*, Editura Expert, București, p. 270.

Dar societatea socialistă era indiferentă față de orice distribuție a puterii după alte criterii decât cele ale claselor de proprietate și ale claselor ocupaționale. Ea moștenise o distribuție inegalitară a puterii între bărbați și femei și nu a făcut nimic pentru a modifica această relație, deși i-a modificat formele.

În consecință, politicile de gen ale comunismului au fost politici de reproducere a dominației bărbaților în societate, deși în alte forme decât cele tradiționale. De altfel, discursul politic comunist afirma foarte clar superioritatea bărbaților asupra femeilor. Nu doar pentru că modelul ideal al proletarului era bărbatul adult care depunea o muncă fizică într-un mediu industrial (oțelarul, minerul etc.), în vreme ce femeia, emblematic, deținea simbolul muncii social inferioare în agricultură (secera). Dar, toate programele de dezvoltare a socialismului tratau femeile ca pe o minoritate defavorizată care trebuie protejată de stat. Protejată de stat, și nu respectată de bărbați.

Comunismul a recunoscut ideologic că în societățile pre-socialiste femeile aveau o situație defavorizată și punea această situație pe seama capitalismului, nu a unei distribuții specifice a puterii între bărbați și femei. O dată înlăturat capitalismul, adică baza situației defavorizate a femeilor, inferioritatea socială a acestora trebuia să dispară de la sine. Singurele politici de gen ale comunismului mai erau cele care înlăturau formalizarea, în relațiile dintre stat și femei, a inferiorității femeii. Egalitatea în fața legii și egalitatea în fața administrației de stat erau singurele obiective ale politicilor de gen comuniste. Promovarea femeilor în funcții de conducere în instituțiile socialiste – o prelungire a administrației, de vreme ce erau în proprietatea statului – face parte din același tip de politici de gen. Egalitatea femeilor cu bărbații, în calitate de cetățeni, în relațiile cu statul și cu administrația, a fost o îmbunătățire clară a situației femeilor în societate față de societatea interbelică, dar în nici un caz nu a modificat dezechilibrul de putere dintre bărbați și femei.

Uneori, se consideră că socialismul „a schimbat patriarhatul privat cu cel public, al statului”[5] sau, mai complex, a „reprodus un

5. E. Magyari-Vincze, 2002, *Diferența care contează*, Editura Desire, Cluj, p. 171; vezi și M. Miroiu, 1999, *Societatea retro*, Editura Trei, București.

regim de gen patriarhal sub hegemonia statului paternalist”[6]. În realitate, socialismul care a eliberat, ca și capitalismul de altfel, femeia societății pre-socialiste, și-a construit propriul său patriarhat. Țesătura de relații sociale ale socialismului românesc a fost coerentă și eliberând femeile, și subordonându-le bărbaților. În parte, această țesătură s-a așezat peste vechea realitate de gen, pre-capitalistă și pre-socialistă, pe care a moștenit-o. În măsura în care a creat relații noi, socialismul le-a creat având același fundament al supremației bărbaților în raporturile cu femeile.

În ciuda eliberării socialiste a femeilor, societatea comunistă – cel puțin cea românească – a rămas o societate la fel de puternic dominată de bărbați ca și societatea tradițională.

Eliberarea socialistă a femeii

În afară de egalizarea situației civice, în fața legii și în raporturile cu statul, marea noutate pe care societatea românească socialistă a adus-o față de societatea „tradițională”, conturată în perioada interbelică, a fost generalizarea muncii salariate. Industrializarea socialistă de tip extensiv, combinată cu proporția foarte mare a populației ocupate în agricultură, a făcut ca vreme de patru decenii socialismul să fie mereu în criză de forță de muncă salariată și, în consecință, în căutarea ei. Socialismul a menținut libertatea individului de a-și alege profesia, dar a introdus obligația individului de a munci, existând chiar o lege care pedepsea „lipsa de ocupație”, adică neîncadrarea în muncă a unei persoane apte de muncă. Erau scutiți de această obligație doar dependenții și femeile casnice.

Ca urmare a politicilor de industrializare, între 1950 și 1979, numărul salariaților din România a crescut de la 2 la 7 milioane, iar România avea, în acest an de vârf al dezvoltării economice, o rată de activitate (populație ocupată raportată la populația în vârstă de 15-65 de ani) de 75%, egală cu cea mai ridicată din lumea dezvoltată (SUA), în condițiile în care vârsta de pensionare în România era cu circa 5 ani mai mică decât în SUA.

6. E. Magyari-Vincze, 2002, *op.cit.*, p. 178.

Această „foame" de forță de muncă a industrializării socialiste și-a pus serios amprenta asupra poziției sociale a femeilor. România nu a mai trecut prin faza modern-„patriarhală" a gospodăriei în care veniturile erau asigurate de bărbații salariați, iar femeile se îngrijeau de gospodărie, fiind total dependente economic de bărbați. Cu trei sferturi din populație ocupată în agricultură până în 1950, unde muncile erau puțin divizate după gen, iar apoi cu un grad de ocupare a femeilor de vârstă activă mai ridicat decât în orice altă țară europeană socialistă, femeile din România au cunoscut o foarte limitată dependență economică de bărbați.

În măsura în care această dependență exista, ea era mai degrabă reciprocă. Într-o economie în care prețurile erau arbitrare, salariile erau și ele arbitrare și astfel concepute încât gospodăria medie de salariați să aibă nevoie de două venituri salariale pentru a putea supraviețui în condiții normale. Mai mult, dependența era și mai mult redusă de sistemul socialist de distribuire a locuințelor în urban care, teoretic cel puțin, nu făcea diferență între salariați după gen. În practică însă alocarea locuințelor către salariați se făcea proporțional cu importanța investiției care necesita salariați, iar faptul că industriile grele, dominate de bărbați, aveau prioritate politică, reglementa și regimul de alocare a locuințelor. Cu toate acestea, în funcție de perioadă și de specificul industrial al zonei, femeile salariate aveau o șansă reală de a obține o locuință în urban, de la stat, cu o chirie și cu costuri de întreținere suportabile[7]. Independența economică a femeilor, reprezentată de venitul salarial și de locuință, a reprezentat o caracteristică importantă a „zestrei socialiste" cu care grupul social al femeilor a intrat în tranziție.

La aceasta mai trebuie adăugată o componentă. În ciuda aparențelor și a ideologiei oficiale, socialismul românesc a fost o societate puternic diferențiată după gen. În economie, acest lucru s-a tradus prin alocarea unor ramuri ale economiei și domenii ale industriei cu precădere femeilor. Unul dintre rezultatele acestei diferențieri a constat în formarea unei elite manageriale și intelectuale feminine care, după 1989, a jucat un rol foarte important în tranziție.

7. În 1979, costurile de locuire reprezentau 9,9% din bugetul unei familii de salariați, incluzând chiria și toate cheltuielile de întreținere, energie etc. În 2002, ele reprezintă aproximativ dublu ca pondere în bugetul unei gospodării.

Subordonarea

Deși industrializarea a eliberat femeile de perspectiva unei dependențe economice absolute față de bărbați și dincolo de ideologia și chiar politicile sociale oficiale referitoare la îmbunătățirea poziției sociale a femeilor, societatea socialistă românească a fost o societate care discrimina puternic negativ grupul social al femeilor. Este adevărat că grupul social al femeilor a intrat în noua societate cu un handicap serios, dar la fel de adevărat este și că societatea socialistă s-a străduit să mențină acest handicap. I-a dat doar forme noi. Dominația bărbatului patriarhal asupra femeii patriarhale din societatea primei jumătăți de secol a fost înlocuită de dominația bărbatului socialist asupra femeii socialiste din a doua jumătate a secolului în forme care se reproduc și astăzi.

În calitate de grupuri sociale fundamentale, ale căror relații sunt definitorii pentru organizarea societății, grupurile sociale ale bărbaților și ale femeilor sunt în competiție pentru resursele societății, atât pentru consumul lor cât și, mai ales, pentru controlul lor. Economia, inclusiv economia gospodăriei, este spațiul cel mai important în care se tranșează acest raport de putere, dar competiția pentru economie se poartă în cele mai diferite domenii, de la politică și ideologie la cultură și timp liber. Specific socialismului a fost arbitrarul organizării economiei, arbitrar întemeiat în arbitrarul fixării prețurilor în afara pieței (a raporturilor dintre cerere și ofertă). Societatea socialistă a folosit același arbitrar pentru a consacra accesul mai redus al femeilor la resurse și a concentra controlul acestora în favoarea bărbaților.

În continuare, nu putem trece în revistă toate aspectele acestei relații, dar vom urmări câteva dintre cele mai semnificative mecanisme ale subordonării: (1) statutul inferior al forței de muncă feminine; (2) diferențierea educațională; (3) statutul inferior în gospodărie.

Ce este important de subliniat în legătură cu aceste mecanisme este că ele exprimă o a doua categorie de politici de gen, de data aceasta destinate expres subordonării femeilor. Chiar dacă acest obiectiv al lor nu era afirmat oficial, ele îndeplinesc cele două cerințe ale unei politici de gen: (1) erau politici; (2) instituiau raporturi între bărbați și femei.

Politici de reducere a statutului social al femeilor salariate

Societatea socialistă nu numai că a eliminat piaţa forţei de muncă în calitate de mecanism de formare şi reglare a salariilor – aşa cum a eliminat piaţa ca mecanism de formare a preţurilor –, dar a şi ierarhizat economia pe care o construia după criteriul arbitrar al relaţiei cu strategia de dezvoltare planificată. Criteriul denumit „importanţa socială a activităţii" era, în realitate, un criteriu politic. Conform acestei ierarhizări, unele ramuri ale economiei erau mai importante decât altele – de exemplu, industria era mai importantă decât comerţul –, iar în interiorul acestor ramuri, de asemenea, apăreau ierarhizări, astfel încât industria grea sau cea constructoare de maşini erau considerate a fi activităţi socialmente mai importante decât industria uşoară sau alimentară etc. Această ierarhizare a activităţilor economice se traducea într-o ierarhizare a „importanţei sociale" a populaţiei ocupate în aceste activităţi. În societatea socialistă, ierarhizarea persoanelor a fost un mecanism esenţial al organizării societăţii, asemenea tuturor societăţilor pre-industriale, chiar dacă : (i) ideologia oficială nu-l accepta ; (ii) era în mai mică măsură transferat ereditar ; (iii) era permisă o anumită mobilitate socială pe verticală între nivelurile ierarhice. Ierarhizarea socială a persoanelor exista, iar unul dintre elementele de bază ale acestei ierarhii era că *femeile sunt inferioare bărbaţilor*.

Această poziţie socială slabă s-a obţinut simplu, prin orientarea forţei de muncă feminine către ramurile economice şi către ramurile industriale statuate a fi inferioare. În ideologia socialistă, industria grea şi industria constructoare de maşini au fost considerate prioritare şi, prin urmare, populaţia ocupată în aceste ramuri avea o poziţie socială superioară. Asta însemna alocarea unor resurse prioritare acestor ramuri şi, de asemenea, populaţiei ocupate în ramură. Mai mult, în competiţia pentru resurse care se declanşase între managerii de firme şi de ramuri, cei din aceste ramuri prioritare aveau la rândul lor prioritate. În schimb, femeile au fost orientate către ramurile producătoare de bunuri de consum, aşa-numita industrie uşoară, industria alimentară, comerţ şi servicii comunitare – administraţie, sănătate, învăţământ. Salariile erau mai mici, avantajele sociale erau mai reduse, dominaţia

politico-ideologică era mai mare, iar statutul și poziția socială erau considerabil diminuate.

Ierarhizării sociale i se adaugă ierarhizarea industrială. Ca orice organizare de tip birocratic, organizarea industrială a producției ierarhizează puternic și riguros forța de muncă, cu implicații puternice asupra prestigiului, statutului, deopotrivă în organizație și în societate, a veniturilor și a privilegiilor. Studiile referitoare la discriminarea femeilor se concentrează asupra unui singur nivel ierarhic – cel al conducătorilor de firme, instituții etc. – și ignoră, de obicei, nivelurile inferioare, ca și cum tot restul angajaților ar avea un statut comun. În realitate, diferențierile de la vârf sunt mai puțin semnificative decât diferențierile de la bază. La vârf, se discriminează între 2 și 3% din populație. La bază, se discriminează restul.

Or, chiar și în acele ocupații în care femeile dominau numeric și dețineau conducerea la vârf a activității, organizarea industrială a producției așeza bărbații în poziții superioare femeilor, chiar dacă nu la vârf. În toată industria ușoară, puternic mecanizată[8], diviziunea industrială a muncii presupunea femei care deserveau mașinile și bărbați care asigurau întreținerea acestora. Acești bărbați erau, în același timp, șefi de echipă și, pentru că subordonarea lor directă era în alt domeniu decât producția, aveau la rândul lor șefi tot bărbați. În felul acesta, într-o fabrică tipică din industria ușoară care avea conducerea superioară formată din femei – cu excepția secției de întreținere – circa 60% dintre femei aveau bărbați drept șefi nemijlociți. Relațiile informale de muncă le întăreau pe cele formale. Tocmai în ariile industriale care oficial erau rezervate femeilor și erau destinate să le asigure autonomia față de bărbați și afirmarea în viața economică și socială, subordonarea femeilor față de bărbați era mai puternică decât în cele rezervate bărbaților (și în care femeile tindeau să fie protejate). În industria dominată de femei, bărbatul era automat șef, ca urmare a faptului că era bărbat, indiferent de vârstă, calificare și loc de muncă, drept urmare a modului în care erau organizate relațiile de muncă.

8. Industria ușoară este spațiul în care s-a declanșat revoluția industrială la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima care a fost mecanizată într-o proporție ridicată.

Deoarece se orientau exclusiv pe relația cetățean – stat, politicile de gen oficiale se opreau la poarta fabricii. În interior, dominau alte politici de gen, politici manageriale de gen, însă în forma „tehnicizată" a organizării muncii și producției. Aceste politici manageriale de gen au fost egal susținute și de bărbați, și de femei, ajunși în poziții manageriale. Iar motivul pentru care femeile le susțineau și le aplicau la fel cu bărbații este că așa fuseseră învățate că trebuie organizat procesul industrial.

Aceeași situație se putea întâlni și în alte domenii de activitate, mai puțin industrializate, cum ar fi comerțul și serviciile.

Procesul nu a fost însă absolut. În măsura în care realitatea socială diferea considerabil de criteriile politice, viața socială mai corecta din ierarhizarea arbitrară impusă între activități, iar conjuncturile puteau modifica ierarhizările în organizarea internă a întreprinderilor și instituțiilor. De exemplu, în măsura în care prestau servicii direct către populație și, mai ales, în condițiile unei cereri care depășea mult oferta, femeile deveneau o parte importantă a unei rețele de redistribuire care funcționa dincolo de orice realitate oficială și care, ca orice rețea de redistribuire, concentra putere și privilegii în favoarea celor care o ocupau.

Politicile de gen în educație

Diferențierea în educație a contat mult, pe de o parte, pentru orientarea femeilor către zonele cu poziție socială mai scăzută ale populației ocupate, iar, pe de altă parte, pentru reducerea substanțială a mobilității lor sociale, mai ales a mobilității verticale. Mobilitatea verticală nu era, desigur, interzisă, dar condițiile sale erau astfel formulate încât pentru femei era mult mai dificil să o parcurgă. Sistemul de învățământ a jucat un rol important în acest proces. Întregul sistem de învățământ, organizat mai puțin ca un proces educațional și mai degrabă ca un proces de pregătire a forței de muncă pentru industrializarea de tip socialist, orienta populația, de la o vârstă la care încă nu erau bărbați și femei, către ocupațiile rezervate fiecărui grup social. Existau, desigur, breșe în sistem, au fost femei care au lucrat în construcții sau în construcții de mașini sau chiar în siderurgie, dar asemenea breșe erau nesemnificative. Conform unei ideologii nemărturisite, dar practicate, zona economică mai puternic tehnologizată, către care

se orientau investițiile, care presupunea un prestigiu mai ridicat și asigura o mobilitate profesională mai mare și chiar ascensiune socială, era rezervată, în cea mai mare parte, bărbaților.

Această situație se reproducea la toate nivelurile de învățământ, de la cel profesional și liceal până la cel superior. Structura pe sexe a studenților din învățământul politehnic era dominată de bărbați, în vreme ce în învățământul superior economic, dominante erau femeile. Dar societatea era astfel organizată, încât funcțiile de conducere în economie erau rezervate inginerilor, adică absolvenților de învățământ politehnic, adică bărbaților, în vreme ce economiștii aveau în întreprinderi o funcție subordonată.

Politici de gen în familie și în gospodărie

A treia mare subordonare avea loc în familie și în gospodărie. Noutatea adusă de socialism a fost că, de data aceasta, superioritatea bărbatului asupra femeii nu se mai întemeia pe superioritatea economică a bărbatului. În cea mai mare parte a ruralului, cooperativizarea desființase diferențele de statut dintre bărbați și femei generate de proprietate. În urban, în gospodărie și în familie, bărbații dominau nu neapărat din cauza superiorității lor economice care era limitată, ci, pe de o parte, în virtutea unei ideologii patriarhale pe care societatea o întreținea cu grijă, iar, pe de altă parte, prin exacerbarea socială a diferenței de responsabilitate între femei și bărbați în privința copiilor.

În politica sa față de familie, statul comunist a egalizat statuturile juridice ale bărbatului și ale femeii, a desființat instituția zestrei și a stabilit că, în caz de divorț, bunurile dobândite în comun se împart egal între bărbați și femei. Ceea ce a fost simultan o eliberare și o subordonare. Eliberarea avea loc față de situația patriarhală anterioară. Subordonarea se făcea implicit prin lozinca egalității, pentru că, în cazul divorțului, femeile rămâneau cu copiii, iar împărțirea egală le dezavantaja.

O politică explicită de gen în comunism care a instituit subordonarea femeilor față de bărbați a constat în atribuirea responsabilității îngrijirii, creșterii și educării copiilor în familie în sarcina femeilor. Societatea socialistă a proclamat oficial că în ce privește copiii, aceștia erau în grija mamei. „Mama și copilul" era formula oficială a politicilor sociale, și nu „părintele și copilul". Nu doar

ideologic, ci și în legislație, și în practica politică. Concediul de maternitate, de exemplu, era acordat exclusiv femeilor[9], considerate a fi cele care au responsabilitatea creșterii copilului mic. Doar femeile puteau întrerupe activitatea – păstrându-și locul de muncă – pentru creșterea copilului, până la vârsta la care acesta putea fi cuprins într-un sistem de îngrijire organizat de stat (creșe). În schimb, alocația pentru copii se acorda tatălui, chiar și în condițiile în care soții se despărțeau și era necesară o hotărâre judecătorească specială pentru ca alocația să fie plătită mamei. În același timp, practica judecătorească era de a decide în favoarea rămânerii copiilor în îngrijirea mamei, considerată a fi „natural" cea responsabilă de soarta copiilor.

O altă politică de gen destinată subordonării femeilor față de bărbați în familie a fost politica de diferențiere între concubinaj și familia instituționalizată prin căsătorie. Concubinajul a fost un mecanism extrem de eficient în asigurarea dominației bărbaților tineri și adulți asupra femeilor din aceeași categorie, în principal în urban. Foarte răspândit mai ales la tinerii proaspăt veniți din rural în urban, concubinajul asigura bărbatului o autonomie cvasitotală în raport cu familia și îl scutea practic de orice alte responsabilități, cu excepția celei de a contribui financiar la creșterea copilului, în caz de despărțire. Concubinajul a fost instituit și practicat la presiunea bărbaților și acceptat de femei, în condițiile în care „pe piața sexelor" bărbații aveau o situație privilegiată.

Esențială ca politică de gen a fost politica pro-natalistă a statului comunist. Ea a condus la creșterea periodică a natalității, dar în condițiile în care a asigurat din nou superioritatea bărbaților față de femei[10]. Chiar mai mult decât în cazul copilului aflat în întreținere, copilul nenăscut încă era exclusiv al mamei. Presiunile politică și administrativă – de la boicotarea mijloacelor de contracepție și interzicerea avorturilor și până la controlul ginecologic periodic obligatoriu – s-au îndreptat exclusiv asupra femeilor, eliberând bărbații de orice responsabilitate (cu excepția obligației

9. Legalizarea posibilității de a acorda concediu parental și tatălui a apărut în 1998, dar numărul bărbaților care apelează la el este atât de mic, încât cazul unui subofițer de poliție care a solicitat concediu paternal, pentru ca soția sa să-și poată continua studiile, a fost mediatizat ca o bizarerie.
10. Vezi Gail Kligman, 2000, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, Editura Humanitas, București.

de a participa financiar la întreținerea copilului). Politica pro-natalistă favoriza conceperea accidentală a copiilor și considera că orice copil conceput trebuie născut, indiferent de implicațiile sociale asupra mamei. Întreruperea sarcinii era infracțiune, iar femeile care apelau la avort provocat erau pasibile de pedeapsa cu închisoarea. Tatăl sau soțul erau exonerați de orice răspundere. Această indiferență față de soarta mamei, dublată de lipsa de responsabilitate a tatălui față de soarta mamei, a pus femeile într-o situație de inferioritate care nu mai fusese întâlnită din Evul Mediu. Gravitatea ei este doar parțial exprimată de creșterea exponențială a mortalității materne, a mortalității infantile și a numărului copiilor instituționalizați (care au provocat atâta dezbatere în perioada de după 1989).

Violența în familie era acceptată tacit: autoritățile nu interveneau în scandalurile familiale decât în urma reclamației unuia dintre soți, iar atunci o făceau mai degrabă pentru a mușamaliza lucrurile. Chiar și violul era privit ca o infracțiune reparabilă prin căsătoria violatorului cu femeia violată, ceea ce, de altfel, îi exonera și pe ceilalți participanți la viol, în cazul violului în grup. Prima instituție dedicată ajutorării femeilor abuzate în familie a fost înființată în România târziu, după revoluția din 1989, și, din lipsa mijloacelor financiare, a fost nevoită să-și reducă dramatic sprijinul acordat victimelor violenței, devenind cu timpul un centru de consiliere și suport emoțional[11].

Aceste presiuni – culturală, ideologică, socială și legală – pentru menținerea familiei și a gospodăriei într-o organizare dominată de bărbat sunt cel mai bine ilustrate de evoluția dotării gospodăriilor. Ordinea de priorități este aici importantă. Gospodăriile se dotau în primul rând cu echipamente destinate uzului în comun – radioul și televizorul fiind primele achiziții importante de uz casnic îndelungat –, apoi cu echipament destinat uzului comun al familiei, dar aflat, în principal, în responsabilitatea și utilizarea bărbatului – autoturismul, condus, reparat și îngrijit de bărbat îi confirma superioritatea și îi întărea autoritatea asupra comportamentului familiei și a bugetului gospodăriei – și abia în ultimul rând se dota cu echipamente destinate a ușura munca în gospodărie a femeilor.

11. Este cazul adăpostului pentru victimele violenței familiale din cadrul spitalului Titan, inițial gândit și funcționând ca adăpost pentru mame cu copii maltratate în familie, ulterior devenit centru de sprijin și consultanță.

Iar asta într-o perioadă în care dotarea gospodăriilor cu bunuri de uz îndelungat a crescut exponențial. Din 1965 și până în 1979, numărul de televizoare la 1.000 de locuitori a crescut de 7 ori, numărul de autoturisme la 1.000 de locuitori a crescut de 21 de ori, iar numărul de mașini de spălat rufe la 1.000 de locuitori a crescut doar de 4 ori.

Concluzii la politicile de gen ale comunismului

Politicile de gen ale comunismului au dovedit că se pot obține simultan rezultate aparent contradictorii. Un ansamblu de politici de gen poate, în același timp, să conducă la diminuarea unor diferențe considerate generatoare de inferioritate pentru femei și, în același timp, să afirme și să instituie superioritatea bărbaților în raport cu femeile în societate, dar în forme diferite.

Principala lecție pe care comunismul o dă mișcării feministe și politicilor de gen este că pentru fiecare tip de societate organizarea societății în favoarea bărbaților și în defavoarea femeilor se întemeiază pe altceva. Mai mult, că orice tip de societate se poate organiza în așa fel încât, pe de o parte, să-și afirme trăsăturile definitorii, indiferent cum modifică prin aceasta situația femeilor și, în același timp, să asigure un dezechilibru de putere în favoarea bărbaților.

A doua lecție importantă pentru politicile de gen pe care o oferă analiza acestor politici în comunism este că nedetectarea caracteristicilor de gen ale politicilor de orice fel are ca rezultat reproducerea acestor politici. O bună parte dintre politicile de gen ale comunismului au fost continuate și după 1989, pornind de la motivul simplu că, înainte, ele au condus la eliberarea femeilor sau pe baza convingerii că nu au consecințe asupra relațiilor de gen.

Nu în ultimul rând, comunismul este, pentru România cel puțin, cea mai bună ilustrare a faptului că politicile de gen orientate spre reducerea diferențelor, singure, nu modifică radical distribuția de putere în societate. Nucleul dur care trebuie atacat de politicile de gen este ansamblul relațiilor de putere între bărbați și femei, pe toate cele trei niveluri de constituire a acestora – individual, în familie și gospodărie și în societate.

Tranziția relațiilor de gen

Indivizii sau diferențele demografice

În primul rând, sunt mai multe femei decât bărbați, iar principala cauză a acestui dezechilibru demografic este mortalitatea mai ridicată a bărbaților la vârste tinere decât a femeilor de aceste vârste. Este bine cunoscut fenomenul natural de reglare care constă în numărul mai mare de nașteri de bărbați decât de femei. Acest mecanism biologic de reglare este compensat și depășit de mortalitatea mai ridicată a bărbaților.

Durata medie a vieții în România era, în 1998-2000, de 74,2 ani la femei și de 67,03 ani la bărbați. În medie, o femeie are șansa să trăiască cu 7 ani mai mult decât un bărbat din aceeași generație. De asemenea, femeile au rezistat mai bine decât bărbații la presiunea tranziției. Tranziția a determinat o scădere succesivă în ani a duratei medii de viață la întreaga populație. Pe ansamblul populației, această scădere a început în 1991 și a durat până în 1998, adică 7 din cei 10 ani ai tranziției înregistrate statistic. Principala ei cauză a fost supramortalitatea masculină.

La grupele de vârstă cuprinse între 20 și 64 de ani, rata mortalității masculine a fost în toată perioada tranziției de peste două ori mai mare decât rata mortalității feminine. Și la bărbați, și la femei, rata mortalității este mai mare în tot deceniul de tranziție decât la începutul său (1990), dar, în vreme ce vârful creșterii mortalității masculine, atins în 1996, a fost de 22% față de 1990, la femei vârful creșterii mortalității față de 1990 a fost de numai 16%.

Bărbații și femeile nu doar trăiesc diferit, dar și mor din cauze diferite. Și femeile, și bărbații mor, în principal, din cauza bolilor aparatului circulator, dar o fac în proporții net diferite. În vreme ce pentru femei bolile aparatului circulator dau seamă de peste două treimi din decese (69%), la bărbați ele nu sunt răspunzătoare

decât de jumătate (55,6%) din totalul mortalității. Bărbații domină toate celelalte cauze ale mortalității (vezi tabel 1).

Această structură generală a mortalității populației este și mai diferențiată în momentul în care o privim diferențiat pe grupe de vârstă. De exemplu, pentru tineri (15-24 ani), mortalitatea ca urmare a omuciderilor este de 4 ori mai mare, mortalitatea ca urmare a accidentelor de transport este de 4 ori mai mare, iar mortalitatea prin sinucidere este de 5 ori mai mare decât la fetele tinere.

Tabelul 1: *Rata mortalității pe principalele cauze de deces, în anii 1990 și 1998*

Decese la 100.000 de locuitori

Cauze de deces	**1990 femei**	**1990 bărbați**	**1998 femei**	**1998 bărbați**	**Creșteri '98/'90 femei**	**Creșteri '98/'90 bărbați**
Total	980	1.151	1.077	1.321	9,9	14,8
Boli ale aparatului circulator	650	604	743	734	14,3	21,5
Tumori	119	166	143	207	20,2	24,7
Boli respiratorii	78	117	54	89	– 22,9	– 24,0
Accidente, otrăviri, traumatisme	39	116	35	111	– 10,3	– 4,3
Boli ale aparatului digestiv	39	62	52	92	33,3	48,4
Boli ale aparatului genito-urinar	11	19	9	14	– 18,2	– 26,3
Alte cauze	44	67	41	74	– 6,8	10,4

Sursa: *Femeile și bărbații în România*, 2000.

Această ultimă cauză a decesului trebuie, poate, pusă în legătură cu diferențele de rate de mortalitate cauzate de tulburările mentale și de comportament. Acestea explodează în 1992, printr-o creștere spectaculoasă a numărului de cazuri la bărbați (+41%), în vreme ce la femei creșterea rămâne mult mai moderată (+20%)[1], atinge un vârf în mărime absolută în 1997[2] (2.404 decese, reprezentând 9% din totalul deceselor) și apoi scade treptat la 1.647 de cazuri în 2000, când mai reprezintă încă 6,5% din totalul deceselor.

1. *Anuarul Statistic*, 1998.
2. *Anuarul Statistic*, 2001.

La acestea mai trebuie adăugat faptul că femeile au la dispoziție o cauză exclusivă a mortalității, mortalitatea maternă, domeniu în care România deține încă un trist record, și o „boală" de asemenea exclusivă: sarcinile nedorite, tratate prin întreruperea de sarcină, fie cu asistență medicală, fie fără. În 1995, jumătate de milion de întreruperi de sarcină asigurau o rată de 87,5 avorturi la 1.000 de femei de vârstă fertilă și un raport de 2:1 al avorturilor față de copiii născuți vii. Numărul întreruperilor de sarcină a scăzut la jumătate până în 2000, dar continuă să depășească un sfert de milion anual.

Însă femeile și bărbații nu numai că trăiesc, se îmbolnăvesc și mor diferit, dar au și preferințe diferite față de mediul de rezidență. Pe scurt, femeile preferă în mai mare măsură decât bărbații să locuiască în urban. Această constatare pare surprinzătoare, pentru că unul dintre fenomenele demografice declanșate de industrializarea socialistă – cu patru, cinci decenii în urmă – a fost dezechilibrul demografic în favoarea bărbaților în orașe. Ruralul și agricultura îmbătrâneau și se feminizau. Tranziția inversează aceste fenomene, subliniind faptul că, în ciuda interdependenței extrem de strânse între bărbați și femei, realizată de familie, atunci când se mișcă liber, ei se mișcă diferit.

Așa cum este de așteptat, bărbații domină atât urbanul, cât și ruralul la vârsta copilăriei. În principal, datorită superiorității numărului de nașteri.

Însă începând cu vârsta de 15 ani și pentru toată perioada fertilă (15-44 ani), femeile tind să rămână minoritare în rural și să domine structura demografică a orașelor.

Ruralul tânăr și adult se masculinizează. La grupa de vârste cuprinse între 30 și 44 de ani, în rural trăiesc 55 de bărbați la 45 de femei.

Între 15 și 44 de ani, femeile sunt concentrate în oraș. 63% din totalul femeilor în vârstă de 15-44 de ani locuiesc în orașe, față de numai 58% din numărul bărbaților de aceeași vârstă.

Urbanul tranziției își feminizează populația. 52,4% din totalul populației urbane de peste 15 ani o reprezintă femeile. Dimpotrivă, ruralul tânăr și adult este dominat de bărbați. În rural, femeile dețin superioritatea numerică numai pentru grupele de vârstă de peste 45 de ani.

Această preferință pentru urban a femeilor din tranziția românească nu este doar un rezultat al proceselor demografice,

caracterizate de supramortalitatea masculină. Este o alegere. Femeile sunt mai mobile şi îşi schimbă cu mai mare uşurinţă mediul de rezidenţă. Iar preferinţa lor la vârste tinere este pentru oraş.

Tabelul 2: *Numărul şi distribuţia femeilor pe vârstă şi medii de rezidenţă*

Mii persoane

Vârsta (ani)	Total	Din care femei	%	Total urban	Din care femei	%	Total rural	Din care femei	%
Total	22.435	11.466	51,10	12.245	6.336	51,74	10.191	5.130	50,33
0-14	4.098	2.002	48,9	2.086	1.018	48,8	2.012	983	48,9
15-29	5.424	2.659	49,0	3.099	1.555	50,2	2.326	1.104	47,88
30-44	4.712	2.345	49,8	3.002	1.575	52,47	1.715	770	44,90
45-59	3.976	2.048	51,5	2.315	1.182	51,0	1.662	866	52,10
60+	4.220	2.412	57,16	1.743	1.007	57,77	2.476	1.403	56,66

Sursa: *Anuarul Statistic*, 2001.

O cercetare realizată în 1999, cu privire la fluxurile migratorii din România[3], sugerează căsătoria ca principală motivaţie a schimbării mediului de rezidenţă pentru femei.

> Variaţia feminizării pe tip de flux este indicativă pentru motivaţia dominantă. Cel mai bun exemplu în acest sens este ponderea de 76% femei în totalul migranţilor inter-sate, de vârsta 15-24 de ani. Este clară motivaţia maritală a actului de schimbare a domiciliului. În plus, rezultă că persistă modelul cultural al stabilirii noului cuplu în comuna (satul) ginerelui, şi nu în cea (cel) a (al) miresei.

Această interpretare este însă incompletă. Dacă mobilitatea femeilor este generată în principal de căsătorie şi de mutarea în gospodăria soţului, atunci cum se explică mobilitatea mult mai ridicată a femeilor decât a bărbaţilor? Între 1995 şi 2000, aproape un milion (932.000) de femei, de toate vârstele, şi-au schimbat rezidenţa, faţă de numai 750.000 de bărbaţi. Rata sosirilor în urban este aproximativ aceeaşi la bărbaţi şi la femei, fiind egală cu 48%, dar volumul în mărime absolută este net în favoarea femeilor.

3. Dumitru Sandu, 1999, *Spaţiul social al tranziţiei*, Editura Polirom, Iaşi, pp. 162-163.

În acești 6 ani, au sosit în urban 451.000 de femei, față de numai 366.000 de bărbați. O diferență netă de 85.000 de femei mai mult decât bărbați. Din cele 263 de municipii și orașe ale României, doar 17 au o populație mai mare de 85.000 de locuitori.

Plecările din urban sunt superioare sosirilor în urban, și în cazul femeilor, și în cazul bărbaților, dar raportul dintre ele indică, din nou, că femeile preferă urbanul, iar bărbații, fie preferă ruralul, fie nu au încotro și sunt siliți să se îndrepte spre rural. Față de 366.000 de bărbați sosiți în urban, din urban au plecat 413.000 de bărbați, un raport de 1,13 în favoarea celor plecați. În cazul femeilor, acest raport este mult mai mic, de numai 1,06.

În orice caz, femeile reprezintă majoritatea absolută a migranților, atât pe teritoriul țării, cât și peste hotare. 54% dintre emigranții din ultimii 5 ani sunt femei, din toate categoriile de vârstă. Iar aici nu mai avem de-a face cu emigrația generată de caracteristici etnice, care a dominat primii ani ai tranziției. În 2000, de exemplu, emigrația etnicilor români dădea seamă de 90% din totalul emigranților, iar în același an, raportul dintre bărbați și femei era de 1:1,2 în favoarea femeilor.

Cu o durată a vieții diferită de a bărbaților, cu o morbiditate și o mortalitate specifice, cu o mobilitate teritorială mai ridicată și tinzând să se concentreze în urban, cel puțin la vârstele tinere și adulte, femeile sunt suficient de diferite de bărbați ca indivizi, iar aceste diferențe sunt de natură socială și exprimate social. Ele se accentuează imediat ce luăm în seamă interacțiunea cu bărbații, în familie și în gospodărie.

Familia și gospodăria

Familia este, în primul rând, locul raporturilor rezultate din căsătorie, indiferent dacă aceasta este oficializată sau nu. În al doilea rând, a celor rezultate din traiul în comun.

Căsătoria și raporturile de putere în familie

Femeile se căsătoresc mai devreme decât bărbații, chiar dacă tendința comună a celor două sexe este de amânare a căsătoriei. În 1998, vârsta medie la prima căsătorie a crescut cu 1,4 ani la

bărbaţi şi cu 1,2 ani la femei. Diferenţa dintre vârsta medie la prima căsătorie între bărbaţi şi femei a crescut la 3,5 ani.

Femeile se căsătoresc în mult mai mare proporţie decât bărbaţii la o vârstă tânără. Rata nupţialităţii la femeile sub 20 de ani este de 6 ori mai ridicată decât rata nupţialităţii la bărbaţii sub 20 de ani.

Femeile preferă căsătoria şi o reuşesc în mai mare măsură decât bărbaţii. Ponderea persoanelor necăsătorite adulte (între 15 şi 59 de ani) în totalul populaţiei de acelaşi sex este net diferită pentru bărbaţi şi femei.

Această diferenţă trebuie bine înţeleasă, pentru că semnificaţiile ei sunt profunde. În tabelul de mai jos nu s-a ţinut cont de faptul că în societatea românească sunt mai multe femei decât bărbaţi (ca în orice societate modernă, de altfel) pentru simplul motiv că femeile trăiesc mai mult decât bărbaţii. Este, de asemenea, evident că orice femeie care se căsătoreşte (în România, cel puţin, unde căsătoriile între persoane de acelaşi sex sunt încă interzise) se căsătoreşte cu un bărbat. Cum diferenţa dintre bărbaţii necăsătoriţi şi femeile necăsătorite este mult mai mare decât surplusul de populaţie feminină rezultă, simplu şi oarecum şocant, că în societatea românească bărbaţii tind spre poligamie, prin căsătorii succesive, în vreme ce femeile sunt împinse spre monogamie, prin fixarea într-o singură căsătorie. Tranziţia accentuează această caracteristică, după cum o dovedeşte comparaţia dintre 1992 şi 1999.

Tabelul 3 : *Ponderea persoanelor necăsătorite în anii 1992 şi 1999*

	1992	1999
Femei	17,0	19,0
Bărbaţi	26,0	28,4

Sursa: *Femeile şi bărbaţii în România*, 2000, p. 11.

În schimb, şansele femeilor pentru o a doua familie sunt mult mai mici decât cele ale bărbaţilor. Conform aceleiaşi surse, rata recăsătoririi femeilor divorţate este de două ori mai mică la femei decât la bărbaţi, iar rata recăsătoririi văduvelor este de patru ori mai mică decât a văduvilor.

Combinaţia aceasta între tendinţa ceva mai mare a femeilor de a se orienta spre căsătorie şi mecanismul social care le reduce şansele unei a doua căsătorii este unul dintre cele mai eficiente instrumente de dominaţie a femeilor de către bărbaţi. O femeie

o dată căsătorită are o singură alternativă „bună": să mențină căsătoria. Șansele ei ca, în caz de eșec al vieții de familie, să-și întemeieze o altă familie sunt de câteva ori mai mici decât ale bărbaților. Desigur, majoritatea femeilor și bărbaților din România nu au cunoștință de aceste statistici, dar nici nu au nevoie de asta. Realitatea se impune oamenilor prin informații cotidiene mai impresionante chiar decât statisticile oficiale. Nu există femeie în România să nu știe că pentru ea va fi mult mai greu să-și găsească o a doua familie decât pentru soțul său, cu sau fără statistici oficiale. Sursa fundamentală a acestei diferențe și esența mecanismului social este, desigur, legătura specială dintre mamă și copil, consacrată de societate. În cazul unui divorț, soțul pleacă singur să-și întemeieze o nouă familie. În cazul unui divorț, femeia pleacă împreună cu copiii săi – și ai soțului – să-și întemeieze o nouă familie și îi este, desigur, mai dificil. Copilul legat de femeie și consacrat cultural prin cultul mamei – de la cultul religios al Fecioarei cu Pruncul și până la cultul comunist al „mamei eroine" – este, aici, factorul esențial al mecanismului de putere creat. „Șantajul cu divorțul" este în favoarea bărbatului, și feminizarea sărăciei în familiile monoparentale confirmă pe deplin această realitate.

Deoarece căsătoriile se amână sau pur și simplu nu au loc și în ciuda numărului mare al întreruperilor de sarcină, cresc semnificativ șansele ca o femeie să aibă un copil în afara căsătoriei. În 1998, 23% dintre copiii născuți vii au fost născuți în afara căsătoriei. Trei sferturi dintre aceștia au mame în vârstă de până la 25 de ani. Acești copii rămân în responsabilitatea mamei în majoritatea cazurilor.

Sunt mult mai multe femei care trăiesc în familii incomplete (fără soț) decât bărbați care trăiesc în familii incomplete (fără soție). Raportul este de 5 :1 în favoarea femeilor. Acesta nu este un fenomen generat de tranziție, el a fost înregistrat și la recensământul din 1992[4].

La recensământul din 1992, s-a constatat că din cele 7,3 milioane de gospodării din România, 1,6 milioane au femei drept cap de gospodărie.

Datorită sistemului de înregistrare românesc, care consideră că femeia conduce gospodăria doar dacă bărbatul lipsește pentru

4. După *Femeile și bărbații în România*, PNUD și CNS, 2000, pp. 12-13.

o perioadă îndelungată, este văduvă sau locuiește singură, aceste gospodării sunt gospodării fără soț, adică bazate pe familii incomplete. Un număr important dintre ele este reprezentat de văduvele în vârstă. Mai mult de o treime însă (peste jumătate de milion: 570,4 mii) sunt familii incomplete, în care mama și-a crescut sau își crește în continuare singură copiii. Există și situația în care tatăl crește singur copiii, dar această situație este de patru ori mai puțin frecventă. Dacă nu sunt în responsabilitatea ambilor părinți, copiii sunt în responsabilitatea mamei.

În spatele acestei realități demografice, se află un model cultural – adică instituit social – care, până la urmă, fixează un raport de putere. Diminuarea responsabilității tatălui față de copiii săi și transferarea acestei responsabilități în principal asupra mamei consacră un raport de putere nu doar în familie, dar și în societate.

Tabloul cultural al mamei cu un prunc în brațe și cu un copil ceva mai mare agățat de fustele sale și cu figura ștearsă a tatălui în fundal nu este doar o imagine tipică a creștinismului[5], el reproduce structura tipică a relațiilor de gen în familie, bazată pe o dublă diferențiere: (1) diferențierea în domeniul relațiilor sexuale în care condiționarea bărbatului este practic nulă, iar condiționarea femeii este absolută; (2) diferențierea în privința dependențelor în care cea a bărbatului este minimă – datorită legislației referitoare la obligația de întreținere a copiilor atribuibili –, iar a femeii este absolută, pentru că, prin tradiție, lege și practică, copiii cad în responsabilitatea mamei.

Din perspectivă demografică, tabloul este incorect. Ca sinteză culturală a situației femeii fertile în societate, el ignoră acea lege demografică potrivit căreia, ținând cont de ratele de mortalitate, pentru reproducerea simplă a populației/supraviețuirea societății, o femeie fertilă trebuie să nască ceva mai mult de doi copii (2,3).

Cultul mamei, preluat de comunism din tradiția creștină, puternic afirmat în societățile dezvoltate, cu un statut incert în actuala tranziție, a fost și este utilizat ca unul dintre cele mai puternice legitimări pentru crearea în familie a unei poziții de

5. Iconografia *Sfintei Familii*, consacrată de Renașterea italiană, mai ales, este doar ilustrarea unei ideologii, deopotrivă cotidiene și oficiale, care a dominat modelele culturale ale familiei din secolul al XIII-lea și până în prezent, în Europa cel puțin.

inferioritate a femeii. Copiii dependenți sunt, în primul rând, în responsabilitatea ei. Bărbații au și ei responsabilități față de copii, dar sunt reduse în raport cu cele ale mamei. În plus și mai ales, la destrămarea familiei, copiii rămân în grija mamei. De aici, dificultatea femeilor de a încheia o a doua căsătorie după destrămarea primei căsătorii. De aici și sărăcia mult mai accentuată la femeile singure decât la bărbații singuri. Dincolo de faptul că, oricum, veniturile femeilor sunt mai mici decât ale bărbaților, copiii dependenți sunt cei care presează greu asupra nivelului de trai al femeilor singure.

Legătura specială dintre mamă și copil, consacrată social și cultural și întărită politic, este principalul mecanism de asigurare a unei poziții de putere a bărbaților în raport cu femeile în familie. Iar toate politicile publice care discriminează pozitiv mamele contribuie, invers decât obiectivele pe care și le propun, la reproducerea acestui raport de putere.

Responsabilitatea suplimentară care îi revine în raport cu copilul nu acționează în defavoarea mamei doar prin asigurarea unei libertăți suplimentare bărbatului în întemeierea unei noi familii. Ea accentuează considerabil sarcinile femeii în raport cu copilul și creează bărbatului un timp liber suplimentar și o independență superioară.

Sondajul de opinie întreprins cu prilejul Barometrului de gen[6] oferă informații suplimentare în acest sens. La întrebarea „Cine ar trebui să se ocupe într-o familie de creșterea copiilor?" răspunsul dominant (71%) indică ambii părinți. Atât femeile, cât și bărbații sunt de acord cu principiul partenerial în ceea ce privește creșterea copiilor, nefiind înregistrate diferențe mari între răspunsurile celor două sexe.

Totuși, când se verifică acordul de principiu cu practica concretă, diferențele nu întârzie să apară și ele nu sunt deloc mici. În ciuda acordului de principiu, în ceea ce privește creșterea împreună a copiilor în viața de toate zilele, mama preia sarcinile de îngrijire a copilului, după cum o demonstrează răspunsurile la întrebările referitoare la cine face activitățile concrete de îngrijire: femeile au grijă zilnic de copii, susțin 69% dintre respondenți, față de

6. *Barometrul de gen*, Fundația pentru o Societate Deschisă, 2000.

23% care indică ambii părinți și 3% care arată spre bărbați; ele supraveghează lecțiile și timpul liber al copilului (64%, față de 22%, respectiv 6%), tot ele merg cu copiii la doctor (68% femeile, 22% femeile și bărbații, 5% ambii) și îi duc la școală (66% femeile, față de 16% femei și bărbați și 6% bărbații).

Deși, teoretic, respondenții sunt de acord cu faptul că responsabilitatea creșterii copiilor trebuie asumată de ambii părinți, majoritatea consideră că acest lucru este făcut mai bine de către femei decât de către bărbați (la întrebarea „Bărbații pot crește copii la fel de bine ca și femeile?" răspunsul majoritar – 53% – este NU), iar comportamentul cotidian pare a confirma acest lucru, femeile fiind mult mai direct implicate decât bărbații în acest proces.

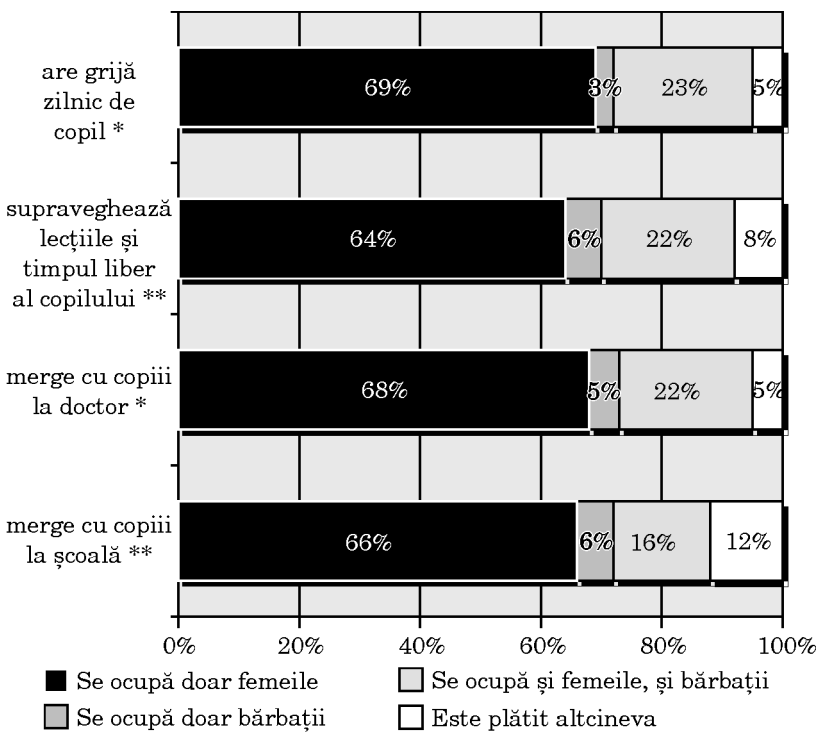

Sursa: *Barometrul de gen*, 2000.

Figura 3: *Cine face următoarele activități în gospodăria dvs.?*

Raportul dintre 66% – se ocupă numai femeile – și 5% – se ocupă numai bărbații – exprimă adevăratul raport de putere în familia românească. O să-l întâlnim accentuat în cadrul gospodăriei.

Interesant este faptul că acest uriaș dezechilibru este disimulat de o ideologie egalitaristă. Responsabilitatea ambilor soți este afirmată de majoritatea covârșitoare a subiecților (71%). Faptul că cea mai mare parte dintre bărbați sunt de acord că îngrijirea și educarea copiilor este sarcina comună a lor și a soției nu este decât aparent contrazisă de practica care dovedește că cea mai mare parte a activităților concrete revine femeilor. Nu e vorba aici de o ipocrizie a bărbaților, ci de faptul că avem de-a face cu două raporturi de putere, nu cu unul singur. În primul rând, este vorba de raportul de putere dintre bărbați și femei. În al doilea rând, este vorba de raportul de putere între părinți și copii. Răspunsul teoretic al bărbaților se referă la acest al doilea raport.

Puterea părinților în raport cu copiii nu este întemeiată doar pe forța fizică și maturitatea superioară a părinților. Ideologia cotidiană a civilizației căreia îi aparținem întemeiază puterea părinților în raport cu copiii pe îngrijirea de către primii a celor-lalți. Pentru bărbați, a afirma faptul că participă egal la creșterea și îngrijirea copiilor echivalează cu a afirma, pe de o parte, drepturile lor asupra copiilor și, pe de altă parte, obligațiile copiilor față de ei. Această afirmare este fundamentală căci, fără ea, nu ar putea pretinde o poziție de superioritate în familie în ansamblul ei, poziție care se poate întinde adesea mult dincolo de perioada de dependență a copiilor. Problema este, desigur, ce înțeleg bărbații prin faptul că și ei participă, la egalitate cu femeile – egalitatea este aici o afirmare a superiorității părinților față de copii, și nu o evaluare a contribuției și responsabilității mamei în raport cu tatăl –, la îngrijirea și creșterea copiilor. Or, în mare măsură, ei înțeleg prin aceasta contribuția lor, pe care o consideră superioară, la întreținerea familiei în ansamblul ei.

Trecerea de la ideologia egalitaristă a drepturilor de putere ale părinților în raport cu copiii, întemeiate pe eforturile părinților pentru creșterea copiilor, la dezechilibrul concret de putere în familie, care lasă copiii, în cea mai mare parte, în grija mamei, se face printr-o ideologie secundară, a „competenței". Faptul că femeia este însărcinată cu îngrijirea copiilor apare ca o diviziune tehnică a sarcinilor în familie, urmare a abilităților superioare ale femeilor

în aceste domenii. Întemeierea, în condiții tehnice, a unui raport politic – adică a unei relații de putere – nu este o noutate pentru sociologie. În familie, se aplică un mecanism cultural care funcționează la fel de bine și cu mare succes în mai toate domeniile vieții sociale. O să-l mai întâlnim și în raporturile din gospodărie, unde motivul pentru care femeile spală și calcă hainele nu este de natură politică – ele sunt pe o poziție inferioară și ca urmare a acestei poziții le revin aceste sarcini în gospodărie –, ci de asemenea de natură tehnică, pentru că femeile pur și simplu *știu* să spele și să calce mai bine decât bărbații. Tot astfel, ele *știu* să îngrijească copiii mai bine decât bărbații și ideologia cotidiană presupune că există calități *naturale* ale femeilor care le fac mai bune îngrijitoare de copii. În realitate, este rezultatul eficient al procesului de socializare care impune femeilor să învețe aceste activități și impune bărbaților să refuze să-și dezvolte competențe în aceste domenii.

Raporturile de putere din familie, între bărbați și femei, sunt întemeiate încă din procesele de socializare din familiile de origine, unde bărbații sunt educați și formați pentru a fi dominanți și dominatori, iar femeile nu doar pentru a fi „supuse", ci și pentru a putea îndeplini toate acele sarcini care le fac să ajungă să fie supuse.

Dar, până la urmă, puterea este exprimată în decizie. Cine decide în familie? Și cine acceptă decizia celuilalt? În caz de egalitate, deciziile ar trebui nu să fie împărțite – împărțirea deciziilor este imposibilă într-o organizație de tipul familiei –, ci să fie negociate. Ce se întâmplă în cazul în care negocierea ajunge la impas? Există o anecdotă care spune că secretul fericirii în familie constă în învățarea unei fraze cheie: „Ai dreptate, dragă!". Care dintre cei doi soți trebuie să rostească această frază mai degrabă decât celălalt?

Aici apare din nou o diferență semnificativă între raportarea ideologică și cea practică. Ideologia este de partea egalității. Practica însă contrazice declarațiile cu caracter valoric. Întrebarea ideologică se referă la egalitatea între sexe în societate. Practica se referă la formula mai concretă: *Cine ar trebui să conducă în familie? Barometrul de gen* ne oferă și aici o informație semnificativă.

Jumătate din persoanele chestionate, indiferent de sex, sunt de părere că în România nu există egalitate reală în drepturi între

femei și bărbați. În mod surprinzător, chestionarul *Barometrului de gen* evită să întrebe direct oamenii dacă sunt sau nu de acord cu egalitatea femeilor și a bărbaților, dar, din răspunsurile date la alte întrebări rezultă că acest principiu este implicit aprobat de respondenți. Astfel, dacă luăm în considerație răspunsurile la întrebările privind cine ar fi de preferat să conducă în familie și/sau în viața publică, mai mult de jumătate dintre respondenți afirmă că nu contează sexul celui care conduce, ceea ce echivalează, în plan teoretic, cu acceptarea, în principiu, a egalității celor două sexe în postura de conducere (vezi tabelul 4).

Totuși, în ciuda egalității demonstrate în principiu și a neutralității dovedite de majoritatea respondenților prin acceptarea oricăruia dintre cei doi soți în postura de conducător al familiei, acceptarea candidaturii femeilor pentru acest post nu este nici pe departe similară cu cea a bărbaților. Dacă, în realitate, egalitatea de eligibilitate a bărbaților și femeilor ar funcționa, atunci cele 37 de procente rămase după eliminarea răspunsului neutru (*nu contează sexul* – 60%) și a non-răspunsurilor (NS/NR – 3%) ar trebui să se distribuie egal între femei și bărbați, fiecare dintre sexe beneficiind de 17-18 procente. În realitate, diferența dintre procentele acordate bărbaților – 32,5% și femeilor – 4,4% arată atitudinea reală a populației, dincolo de paravanul ideologic care justifică răspunsul convențional.

Trebuie remarcat că proporția femeilor care sprijină varianta neutră de răspuns (57%) este mai mare decât a bărbaților (42%), ceea ce nu înseamnă neapărat o neutralitate mai mare a femeilor, ci un sprijin implicit pentru cei ce dețin poziția dominantă.

În realitate, sexul contează. Ceea ce este, până la urmă, important în această structură de răspunsuri este că nici femeile, nici bărbații nu consideră că ar fi normal ca femeile să conducă viața de familie și să domine raporturile dintre sexe. În această privință, există un acord total între bărbați și femei, iar faptul că există de două ori mai multe femei care cred că ele ar putea conduce mai bine familia decât bărbații lor, este puternic contracarat de ordinul minim de mărime a femeilor și bărbaților dispuși să accepte o asemenea situație. În schimb, mai mult de un sfert dintre femei și mai mult de o treime dintre bărbați sunt de părere că bărbații ar putea fi conducătorii naturali ai familiei. Raportul semnificativ pentru relațiile de putere – de data aceasta ideologice – nu este

cel dintre bărbaţii care preferă să conducă femeile şi cel al femeilor care cred acelaşi lucru, ci dintre cei care, bărbaţi sau femei, cred că în familie rolul conducător revine sau bărbaţilor, sau femeilor. Acest raport este de 1 :8 în favoarea bărbaţilor !

Tabelul 4 : *Conducerea în familie*

		Este de preferat ca bărbaţii să conducă	**Este de preferat ca femeile să conducă**	**Nu contează sexul**	**NR**	
Masculin	dintre bărbaţi	38,5%	2,7%	57,0%	1,8%	100,0%
	dintre răspunsuri	53,1%	27,5%	42,5%	25,4%	44.8%
	din total	17,2%	1,2%	25,5%	0,8%	44,8%
Feminin	dintre femei	27,6%	5,7%	62,4%	4,3%	100,0%
	dintre răspunsuri	46,9%	72,5%	57,5%	74,6%	55,2%
	din total	15,2%	3,2%	34,5%	2,4%	55,2%
Total	din total	32,5%	4,4%	60,0%	3,2%	100,0%
	dintre răspunsuri	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Sursa: *Barometrul de gen*, 2000.

Un mijloc ultim şi extrem de exprimare a superiorităţii bărbaţilor asupra femeilor în gospodărie îl reprezintă violenţa (vezi tabelul 5).

Înainte de a ne uita la cifre, este necesar să precizăm că, potrivit atât tradiţiilor familiei româneşti, cât şi tradiţiilor poliţiei române, este nevoie ca situaţia să fie realmente gravă pentru ca autorităţile să intervină şi încă şi mai gravă pentru ca un caz să fie înregistrat oficial, adică statistic. Cazurile realmente grave, cum ar fi omorurile sau loviturile cauzatoare de moarte sunt, cu siguranţă, înregistrate.

Cazurile cele mai interesante pentru studiul de faţă, cele ale vătămării corporale, necesită un comentariu special. Datele din tabel reprezintă doar vârful oficial al unui aisberg al violenţei exercitate de soţ/concubin asupra partenerei. Violenţa trebuie să fie gravă şi repetată pentru ca femeia (sau bărbatul) să apeleze la poliţie, iar aceasta să înregistreze plângerea. Raportul de 5/1 în

statistica violenței în favoarea bărbaților este net mai mic decât în realitate.

Tabelul 5 : *Violența domestică în 1997 și 1998* (însumată)

	Tentative de omor	**Omoruri**	**Lovituri cauzatoare de moarte**	**Vătămare corporală**
Femei victime ale bărbaților	53	88	27	418
Bărbați victime ale femeilor	–	46	–	80
Diferențe f/b	0	0,52	0	0,19

Serviciul de prevenire a criminalității, Ministerul de Interne, București, 1999.

Faptul că bărbații tind să fie violenți în relațiile de familie, pentru a-și afirma sau confirma superioritatea este evidențiat în cifre oficiale mai degrabă de violența asupra altor membri ai familiei decât soția. Faptul este favorizat de legislația care, într-o greșită abordare a inviolabilității spațiului privat, a împiedicat până nu demult poliția să intervină în disputele intra-familiale, decât dacă acestea au ca rezultat „tulburarea ordinii publice", transformând spațiul privat într-un domeniu al dominației nestingherite a celui mai puternic. Pe de altă parte, lipsa pregătirii de specialitate a polițiștilor pentru relația cu victimele abuzurilor domestice și lipsa polițiștilor femei – femeile în poliție sunt îndeobște funcționare la ghișeele de evidență a populației – fac și mai dificilă, și adeseori duc la renunțarea victimelor violenței familiale la a raporta violențele suportate. În majoritatea covârșitoare a cazurilor, femeile apelează la autorități mai degrabă dacă violența este exercitată asupra copiilor decât asupra lor. Dacă se iau în considerare infracțiunile contra familiei (violența față de minori, abandonul familial etc.), atunci ordinul de mărime al actelor de violență comise de bărbați împotriva femeilor crește *de o sută de ori*. În 1998, conform datelor înregistrate de poliție, au existat 11.186 de cazuri de învinuiri aduse bărbaților pentru infracțiuni contra familiei. Acesta este, de asemenea, doar vârful unui aisberg, pentru că cele mai multe acte de violență se consumă și rămân în familie, fără a ajunge în evidențele oficiale.

La prima vedere, dacă luăm în considerație violența domestică drept criteriu de referință, datele rezultate din B*arometrul de gen* susțin ideea bărbatului șef al familiei. Raportul dintre femeile și

bărbaţii bătuţi de partenerii de viaţă arată o indiscutabilă dominaţie masculină: 18% dintre femei faţă de 1% dintre bărbaţi care declară că au fost bătuţi de partener (figura 4). Aceste date, obţinute în urma răspunsurilor referitoare la violenţa suportată direct, trebuie corelate şi corectate cu declaraţiile privitoare la cazurile cunoscute de violenţă în alte familii, subiecţii fiind mult mai puţin reticenţi în recunoaşterea situaţiilor care nu-i privesc direct. Astfel, proporţiile fenomenului bătăii casnice arată astfel: 53% dintre subiecţi declară că au cunoştinţă de cazuri de bărbaţi care îşi bat partenerele, faţă de 17% care au cunoştinţă de femei care îşi bat partenerii, în vreme ce numai 18% dintre subiecţi recunosc o experienţă personală de tipul „violenţă a bărbatului asupra femeii" şi numai 1% o experienţă personală de tipul „violenţă a femeii asupra bărbatului".

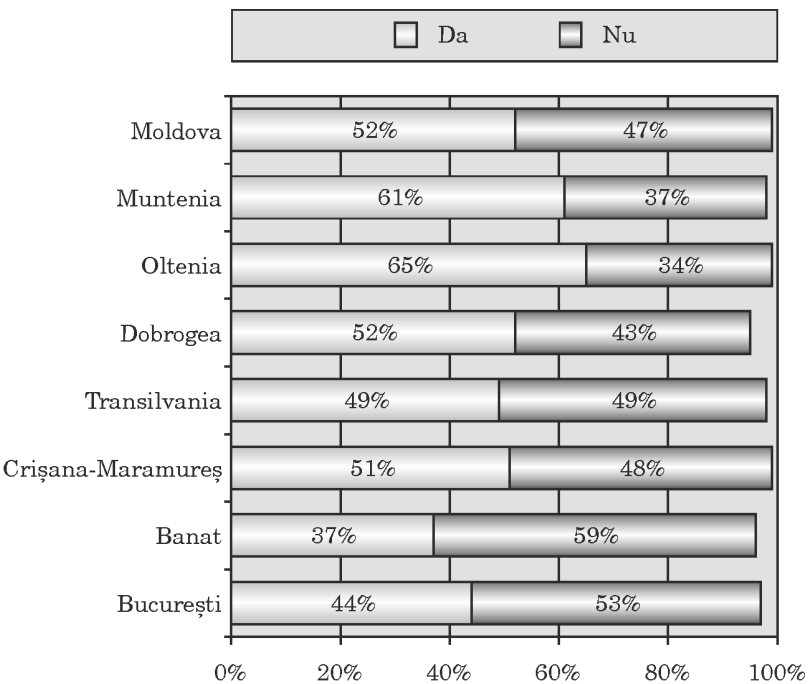

Sursa: *Barometrul de gen*, 2000.

Figura 4. *Printre prietenii, rudele sau colegii dvs. cunoaşteţi cazuri de femei care îşi bat partenerii/soţii?*
(segmentare după regiunea istorică)

Primul lucru care merită menționat este disproporția dintre experiențele personale. Disproporția este aici mai semnificativă decât volumul. Ea indică atât o realitate – violența bărbaților asupra femeilor este regula, iar violența femeilor asupra bărbaților este excepția de la regulă – , cât și o ideologie. Este mai „normal" ca o femeie să fie bătută de partenerul ei și deci mai ușor de recunoscut într-un sondaj de opinie decât ca un bărbat să fie bătut de parteneră. Rezultă acest lucru din diferența foarte mare între cazurile cunoscute indirect și cele raportate din experiență proprie (53 – 18 = 35 de procente diferență în cazul bătăii suportate de femei și 17 – 1 = 16 procente diferență în cazul bătăii suportate de bărbați – conform declarațiilor respondenților).

Ceea ce este interesant de observat este că fenomenul bătăii bărbaților de către femeile din cuplu este raportat în mai mare măsură tocmai în regiunile în care acordul pentru modelul bărbat – cap de familie este extrem de mare: Oltenia și Muntenia (91%, respectiv 87%). Este un caz ilustrativ în care realitatea contrazice flagrant modelul ideologic asumat, pentru că, dacă ar fi fost adevărată opinia conform căreia bărbatul este capul familiei – aproape unanim împărtășită în zonele respective – procentul bărbaților bătuți în cuplu ar fi trebuit să fie mult scăzut în aceste zone.

Realitatea este însă mai complicată. Violența femeilor asupra bărbaților în familie nu numai că este mai rară – și probabil mai bine fixată în memoria respondenților ca o situație extraordinară care merită pomenită –, dar este, la rândul ei, un răspuns la violența bărbaților asupra femeilor și la situația subordonată a acesteia. Tocmai excesul de dominație masculină este cel care declanșează reacția violentă a femeilor, într-un raport inter-personal în care dominația este acceptată, dar are limite care nu trebuie depășite.

Gospodăria și economia puterii

Dacă familia contribuie substanțial la diferențierea dintre bărbați și femei, așa cum era și de așteptat, gospodăria este în primul rând cea care consacră aceste diferențe, prin diferențierea rolurilor în gospodărie pe baza diviziunii muncii între sexe. Diferența dintre bărbați și femei în cadrul gospodăriei este simplă: femeile muncesc semnificativ mai mult. Într-o cercetare care interpreta

rezultatele studierii unui eşantion reprezentativ al populaţiei în probleme de gen[7] a rezultat că principala sursă de muncă suplimentară pentru femei este munca în casă. Chiar într-o gospodărie care dispune de teren agricol şi care creşte animale, munca în curte şi pe terenul agricol este distribuită relativ uniform între bărbaţi şi femei. În schimb, munca în casă revine în cea mai mare parte femeilor şi le ocupă circa 3 ore de muncă suplimentar faţă de bărbaţi.

Părerea că muncile casnice revin cu prioritate femeilor este larg răspândită. Aproape două treimi dintre subiecţii chestionaţi afirmă că *Da*, este de datoria femeilor în primul rând să se ocupe de treburile casei. Nu există diferenţe semnificative între bărbaţi şi femei în această privinţă, ba chiar sunt puţin mai multe femei care afirmă asta decât bărbaţi. Diferenţele apar şi sunt semnificative în momentul în care introducem alte criterii de diferenţiere, cum ar fi veniturile sau vârsta. Tinerii şi oamenii cu veniturile la extreme acceptă mai puţin această situaţie, în primul rând pentru că ea nu se reproduce în propriile lor familii. Pentru tineri, motivul principal este şcoala, unde nu există o diferenţă ocupaţională semnificativă şi faptul că, netrăind în propria gospodărie nu trăiesc ei înşişi discriminarea ocupaţională în gospodărie. Sau, în orice caz, într-o măsură mai mică decât adulţii. Educaţia teoretic egalitaristă ar putea avea şi ea un anumit efect.

Veniturile diferenţiază şi ele semnificativ populaţia. Este de aşteptat ca elita de venituri să aibă o concepţie mai modernă despre rolurile femeilor şi bărbaţilor în gospodărie. Se vede că ultimele două scale de venituri contestă de fapt teza din întrebare, într-o măsură mai mare decât oricare alta. Concepţia despre prioritatea femeii în domeniul treburilor gospodăreşti este cea mai răspândită între categoriile de venituri mici şi tinde să se echilibreze în zona veniturilor medii pe economie.

Această situaţie confirmă afirmaţia despre necesitatea unui echilibru al discriminării ocupaţionale : ceea ce pierd în prioritate pe piaţa muncii, femeile câştigă în prioritatea în gospodărie. De asemenea, corelaţia concepţiei – şi a realităţii – cu veniturile sugerează o metodă simplă şi, se pare, eficientă de a echilibra raporturile

7. V. Pasti, C. Ilinca, 2001, *O realitate a tranziţiei. Discriminarea de gen*, ISD, Bucureşti.

dintre sexe în familie – veniturile mari. Cum este clar că nu din cauza egalității în distribuția sarcinilor în gospodărie ajung circa 10% dintre subiecți să aibă venituri mari și foarte mari și cum am văzut că nu există o corelație clară între educație și venituri, atunci rezultă că egalitatea de roluri în familie este un rezultat al bunăstării, iar inegalitatea o modalitate de a face față sărăciei.

Tabelul 6 : *Este mai mult datoria femeilor decât a bărbaților să se ocupe de treburile casei ?*

		Subiect – sex		Total
		masculin	feminin	
Da	Nr.	507	667	1.174
	% din total „Da”	43,2%	56,8%	100,0%
	% din total sex	61,6%	65,6%	63,8%
	% din total subiecți	27,6%	36,3%	63,8%
Nu	Nr.	264	280	544
	% din total „Nu”	48,5%	51,5%	100,0%
	% din total sex	32,1%	27,6%	29,6%
	% din total subiecți	14,4%	15,2%	29,6%
NȘ/NR	Nr.	52	69	121
Total	Nr.	823	1.016	1.839
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Sursa: *Barometrul de gen*, 2000.

Casnicele susțin în mai mare măsură decât femeile ocupate această exclusivitate a lor, dar explicația este simplă : munca în casă este ocupația lor. Concepția este contestată puternic doar de femeile care aparțin elitelor educaționale și ocupaționale.

În același timp, munca în gospodărie – treburile casnice – este puternic valorizată, atât de bărbați, cât și de femei. 81% din populație neagă presupoziția că ar fi muncile cele mai ușoare. Ideea că muncile casnice ar trebui răsplătite este dificilă, pentru că nu este clar cine și cum să le plătească/răsplătească. Nu se pune problema ca soțul să ofere un salariu soției casnice, așa cum nu se pune problema ca statul, de exemplu, să ofere un astfel de salariu.

Economia gospodăriei este diferențiată pe gen, cel puțin la o parte a familiilor. Există o bine cunoscută diviziune a rolurilor în familia românească. Bărbații se ocupă de treburile cu caracter

„tehnic", cum ar fi spălatul automobilului sau reparația instalațiilor din casă. Femeile se ocupă de gătit, de curățenie, de copii.

Ceea ce contează însă este câștigul din afara gospodăriei, iar aici supremația aparține bărbaților. Mai mult de jumătate dintre femei consideră că ele câștigă mai puțin decât soții sau partenerii lor. Numai 16% dintre femei consideră că ele câștigă la fel de mult ca și bărbații din familie, iar 13% că ele câștigă mai mult decât bărbații. În cazul bărbaților, evaluarea este inversă: 27% dintre bărbați nu câștigă sau câștigă mai puțin decât ceilalți membri ai familiei, inclusiv femeile, și 46% dintre bărbați sunt convinși că ei câștigă mai mult sau mult mai mult decât ceilalți membri ai familiei.

Situația consumului o reproduce pe cea a câștigurilor. Femeile consumă mai puțin decât bărbații sau măcar așa apreciază atât ele, cât și bărbații. Nu neapărat toate femeile, dar un sfert dintre ele evaluează astfel consumul gospodăriei. Bărbații privesc lucrurile oarecum diferit, doar 17% dintre ei consideră că ei consumă mai mult sau mult mai mult decât ceilalți membri ai gospodăriei. Dincolo de aceste extreme, egalitatea în materie de consum este sensibil mai mare decât egalitatea în materie de venituri: 52% dintre bărbați și 48% dintre femei consideră că în gospodăria lor are loc un consum egalitar. Dacă așa stau lucrurile, atunci dependența consumului femeilor de câștigul suplimentar al bărbaților este evidentă. Ea nu se manifestă în gospodărie printr-o reducere proporțională a consumului femeilor, ci mai degrabă prin creșterea timpului de muncă al acestora în gospodărie, o dată cu alocarea către ele a majorității treburilor casnice.

Am văzut că socialismul a ierarhizat dotarea gospodăriei în detrimentul echipamentelor casnice destinate reducerii muncii sau efortului fizic al femeilor. Tranziția a menținut aceeași ierarhie. În anul 2000, conform anuarului statistic, în România erau de trei ori mai puține aspiratoare de praf decât televizoare și cu 30% mai puține decât autoturisme. Probabil că cea mai bună ilustrare a unei opțiuni politice în dotarea gospodăriei o ilustrează categoria aparte a „patronilor săraci". Aproximativ 15% dintre patronii din România sunt săraci, adică au venituri pe membru al familiei situate sub 60% din veniturile medii pe membru al familiei ale totalului gospodăriilor. Nu sunt mulți, numărul lor poate fi estimat la circa 50-70.000 de gospodării în 1997. Dar sunt gospodării foarte

speciale, supuse unor presiuni sociale și economice contradictorii : în vreme ce economic sunt mai degrabă săraci, social sunt mai degrabă situați în zona superioară a ierarhiilor. Tocmai în aceste gospodării este de așteptat ca politica dotării gospodăriei să răspundă mai repede presiunilor sociale și culturale decât raționalității centrate pe bunăstarea individuală. Tocmai în aceste gospodării, ierarhiile dintre membrii gospodăriei vor fi mai evident exprimate în structura dotărilor.

Tabelul 7 ilustrează un traseu imaginar al creșterii veniturilor comparativ cu statutul social al patronilor. Ca și când o gospodărie imaginară ar porni de la nivelul de gospodărie săracă, ar urca social la statutul de gospodărie de patroni săraci – ceea ce nu ar modifica veniturile –, ar obține venituri mai ridicate, devenind gospodărie non-săracă și ar atinge vârful reprezentat de gospodăriile de patroni non-sărace, adică gospodăriile care au, deopotrivă, cele mai mari venituri și cel mai ridicat statut social.

Tabelul 7 : *Dotarea gospodăriilor cu bunuri de folosință îndelungată%*

Dotare	Total săraci	Patroni săraci	Total non-săraci	Patroni non-săraci	Total
Frigider	52,5	76,8	74,5	90,3	67,7
Congelator	5,6	10,1	19,3	48,8	15,1
Mașină de spălat rufe	29,6	31,6	50,0	75,3	43,7
Aspirator	13,0	21,0	35,0	71,9	28,2
Televizor	72,7	76,8	82,4	91,1	79,4
Casetofon	4,9	5,3	7,5	18,8	6,7
Video	2,0	9,1	7,5	31,8	5,8
Mașină sau motocicletă	9,1	47,8	25,9	77,3	20,7
Mașină de cusut	14,0	16,6	21,4	27,8	19,1

Sursa: *Sărăcia în România 1995-1998*, UNDP, 1999, vol. 1.

Pe un asemenea traseu, o gospodărie s-ar dota în primul rând cu televizor – timpul liber al familiei și conectarea principală la viața politică și culturală a societății –, apoi cu frigider, pentru confortul tuturor membrilor familiei și reducerea cheltuielilor în gospodărie. Doar ceva mai mult de un sfert din gospodării (29,6%) ar utiliza banii pentru a achiziționa o mașină de spălat rufe, electrică sau automată, pentru reducerea efortului fizic al femeii

în gospodărie şi numai 13% – o familie din 7 – ar achiziţiona un aspirator, pentru că a face curat în casă nu este considerat a fi o muncă grea, chiar dacă incomodă. Maşina de cusut, cea care permite femeii să execute munci suplimentare în gospodărie şi, eventual, să obţină un venit suplimentar, este la fel de importantă ca şi aspiratorul, chiar dacă este ceva mai scumpă.

Trecerea la statutul de patron înseamnă în primul rând achiziţionarea unui autoturism – primul autoturism aparţine, de regulă, bărbatului – şi a unui VCR. Faţă de populaţia săracă, patronii săraci – la venituri aproximativ echivalente – achiziţionează de cinci ori mai multe autoturisme şi de patru ori mai multe aparate video. Autoturismul este pentru bărbaţi, aparatul video este pentru familie, mai ales pentru copii, şi, eventual, pentru grupul de prieteni, deci pentru viaţa publică. Creşteri au loc şi în privinţa tuturor celorlalte categorii de bunuri, dar ele sunt net inferioare acestora două. Achiziţiile de congelatoare se dublează, cele de aspiratoare şi frigidere cresc cu 50%, restul mult mai încet. Cea mai mică creştere are loc la maşinile de spălat rufe, iar aici statistica nu diferenţiază între maşinile automate – care elimină munca femeii – şi cele doar electrice, care elimină, de cele mai multe ori, doar o parte a activităţii. În multe familii urbane, această parte, care presupune un efort fizic major – clătirea şi stoarcerea rufelor, de exemplu – revenea bărbaţilor, cei mai puternici în familie.

Trecerea de la statutul de patron sărac la non-sărac nu este o trecere. Patronii săraci, ca reprezentanţi ai unor gospodării cu statut social peste medie, sunt mai atenţi la imaginea lor şi la modelul de patron non-sărac decât la egalizarea ierarhiilor în familie şi gospodărie. Non-săracii au mai multe maşini de spălat rufe şi mai multe aspiratoare – femeile joacă un rol mai important în decizia referitoare la achiziţie – decât patronii săraci care preferă categoric autoturismele şi VCR-urile.

Când costurile echipamentelor nu mai sunt o problemă, patronii non-săraci se diferenţiază de restul lumii (media pe ţară şi non--săracii) prin autoturism, congelator şi video ! Aici trebuie luate în considerare, desigur, şi preţurile. Un autoturism costă de 50-100 de ori mai mult decât o maşină de spălat rufe şi de 100-500 de ori mai mult decât un aspirator. Cu toate acestea, gospodăriile cele mai înstărite din România sunt mai dotate cu autoturisme – mai

scumpe – decât cu aspiratoare și mașini de spălat rufe – mai ieftine. Este vorba evident de o politică a achizițiilor care consideră anexele de echipament ale bărbaților – autoturismul – mai importante decât anexele de echipament tradițional asociate femeilor: aspiratorul și mașina de spălat rufe.

Dar nu numai faptul că muncesc mai mult în gospodărie decât bărbații le diferențiază pe femei. Statutul lor social, ca membru al gospodăriei, este inferior.

În primul rând, prin aceea că sunt venite în gospodăria soțului. Acest fenomen este mai puternic în rural decât în urban, dar este valabil în amândouă și, așa cum explica Dumitru Sandu, este responsabil măcar de o parte a migrației suplimentare a femeilor. Prin căsătorie, femeile intră în gospodăria soțului, adesea în familia lărgită a acestuia. Această relație este la rândul ei tradițională, și nu un produs al tranziției. Intrarea în familia lărgită a soțului poate să nu însemne neapărat intrarea în gospodăria tatălui acestuia. Problema centrală aici este locuința. Numărul mediu de persoane în gospodăriile românești este de 3,5 persoane, ceea ce înseamnă că în majoritatea gospodăriilor avem de-a face cu o familie nucleară – cei doi soți și copiii lor. Presiunea suplimentară pe care a adus-o tranziția în această privință constă în scumpirea explozivă a locuințelor, în condițiile inexistenței creditului ipotecar. Locuirea a devenit o problemă pentru o familie de tineri căsătoriți, iar această problemă poate fi făcută, măcar în parte, responsabilă de reducerea semnificativă a nupțialității.

Statutul inferior în gospodărie este consacrat nu doar de diviziunea muncii în gospodărie, ci și de diviziunea timpului liber. O cercetare realizată asupra relațiilor de gen într-un oraș mic – Cugir – a relevat diferența dintre modalitățile de utilizare a timpului liber la femei și bărbați, în gospodăriile de muncitori din orașele mici:

> Petrecerea timpului liber la această categorie se rezumă la vizionarea programelor TV (partea femeiască) și ore întregi la cârciumi (partea bărbătească). Există chiar mândria de a arăta celorlalți: ori că „a meu" mă lasă la TV și nu face scandal, ori că „a mea" nu comentează că stau la cârciumă, că așa-s bărbații. De fapt, problema comentariilor din partea soției la adresa acestor escapade cotidiene ale soților, nici măcar nu se pune. Este de preferat chiar să aibă fiecare preocupările lui (diferite de ale celuilalt), deoarece lipsa confortului

material duce la conflicte, dacă partenerii petrec prea mult timp împreună[8].

Este sintetizată aici, în numai câteva cuvinte, o situaţie socială extrem de complexă:

- Femeile şi bărbaţii, chiar şi căsătoriţi, îşi petrec timpul liber în moduri diferite şi în spaţii diferite. Femeile se uită mai mult la televizor, bărbaţii merg mai mult la restaurant. Spaţiul pentru timpul liber în cazul femeilor îl reprezintă tot gospodăria – proprie sau a vecinei – în cazul bărbaţilor el este în afara gospodăriei – strada sau localul care comercializează băuturi alcoolice. Localul ca spaţiu public prioritar masculin este, de asemenea, spaţiul unei relaţii de putere.
- Familia şi gospodăria nu anulează rolul grupului de acelaşi sex în relaţionare. Grupul femeilor şi grupul bărbaţilor continuă să existe şi să joace un rol important în structura socială a comunităţilor. Importante aici sunt două lucruri. Pe de o parte, raportul public – privat. Bărbaţii tind să ocupe spaţiul public, împingând femeile spre spaţiul privat. Pe de altă parte, graniţa care se trasează între cele două grupuri, până la urmă devenind două societăţi: societatea bărbaţilor, publică şi dominatoare, societatea femeilor, privată şi dominată. În aceste societăţi diferite, priorităţile sunt şi ele diferite. Femeile discută şi se socializează, comunicându-şi experienţele personale, bărbaţii discută şi se socializează politic – discutând problemele publice, de la sport la politică.
- Există o diferenţă semnificativă de nuanţă în definirea de către femei şi de către bărbaţi a reacţiei potenţiale a celuilalt. Bărbaţii „permit”, iar femeile „comentează” (în sensul de critică). Este o expresie directă a diferenţei de putere în familie (gospodărie): soţul are capacitatea să interzică, femeia doar să-l sâcâie.

Cât de mult poate fi generalizată această observaţie empirică? În nici un caz, ea nu descrie nici utilizarea timpului liber, nici relaţiile dintre bărbaţi şi femei la modul în care au fost ele descrise până acum – ca medii ale caracteristicilor tuturor bărbaţilor şi

8. Sorina-Diana Ureche, 2002, *Situaţia femeilor în România. Studiu de caz: Cugir, Alba*, SNSPA, Bucureşti.

ale caracteristicilor tuturor femeilor. Cu ocazia trecerii la nivelul gospodăriei trebuie să introducem o noutate metodologică. Trebuie să încetăm să mai privim femeile și bărbații ca grupuri omogene, ca și cum ar fi două subspecii diferite ale aceleiași specii. Deoarece diferențele devin din ce în ce mai puternic modelate social, atunci ele trebuie privite în contextul social în care se manifestă. Pe de altă parte, ceea ce se manifestă este aceeași diferențiere între bărbați și femei, dar în forme specifice subgrupului din care fac parte amândoi.

Caracteristica generală aici este petrecerea diferită – în feluri diferite și în spații diferite – a timpului liber. Pentru familiile de muncitori din orașele mici, caracteristicile de timp liber iau forma descrisă. Le putem întâlni cu același conținut esențial, dar în forme diversificate, în funcție de contextul social, la grupuri dintre cele mai diferite. Spațiul social al timpului liber al femeilor poate să nu mai fie gospodăria, ci spațiul public sau familia proprie, grupul de femei în interiorul căruia se socializează poate să nu se mai reunească în gospodării, ci la coafor sau la salonul de cosmetică sau chiar la spectacolul cu „Chippandale", dar ele există și joacă același rol important, indiferent de vârstă. Pot fi identificate în grupurile de adolescenți, în grupurile de vârsta a doua sau a treia, în școli sau în vecinătăți, în grupările spontane care au loc în organizații – de la firmele comerciale și până la ONG-uri –, în spațiile publice din marile orașe – parcuri, promenade, discoteci, săli de spectacole, restaurante etc. – în care cuplurile sunt dublate de grupurile de același sex. Indiferent de stadiul relațiilor dintre bărbați și femei, și unii, și alții continuă să petreacă o bună parte din timp și să se socializeze în grupurile de același sex, atât de studiate de antropologi pentru populațiile primitive și relativ ignorate de sociologi pentru societățile moderne.

Iar aici trebuie consemnat că „trimiterea" femeilor în grupurile de același sex este un semn și o relație de inferioritate în raport cu bărbații. Există societăți în care spațiul rezervat femeilor este strict delimitat de spațiul rezervat bărbaților[9]. În societatea românească,

9. La musulmani, acest spațiu este „harem"-ul. La triburile massai din Kenya, dormitorul bărbatului este net delimitat de dormitorul femeii (unde dorm și copiii), iar superioritatea bărbaților este exprimată de spațiul mai mare alocat.

mai tradiţională sau mai modernă, lipsa de spaţiu în gospodărie împiedică o asemenea distincţie. Cu toate acestea, casa tradiţională românească, cu spaţiul rezervat pentru vizitatorii de sex masculin – „casa" propriu-zisă sau „camera de oaspeţi" – şi cu bucătăria – locul tradiţional de refugiu al dependenţilor: copiii, femeile şi bătrânii, pentru că este mai cald şi mai intim – se străduieşte să reproducă aceeaşi diferenţiere.

În lumea din afara gospodăriei, reprezentantul organizaţiei sociale, şi anume gospodăria, este, în principal, bărbatul. Acest statut de persoană publică prioritar atribuit bărbatului este consacrat inclusiv de sistemul statisticii naţionale care consideră automat orice bărbat existent în gospodărie drept „cap al gospodăriei". După acest criteriu, statistica socială românească consemnează şi statuează – în acelaşi timp – o superioritate zdrobitoare a bărbaţilor. Din cele 7,3 milioane de gospodării care grupează întreaga populaţie a României după statut, înregistrate la recensământul din 1992, 5,7 milioane aveau drept „cap al gospodăriei" un bărbat, iar 1,6 milioane aveau drept „cap al gospodăriei" o femeie, ceea ce, în limbajul oficial nu înseamnă decât că în acea gospodărie lipsea un bărbat adult. Rezultatul unei asemenea concepţii oficiale este că, în cazul gospodăriilor care îşi asigură propria subzistenţă, femeile preiau un statut net inferior – acela de „lucrător familial neretribuit", adică de persoană dependentă de deciziile şi munca „capului de gospodărie" care este bărbatul. 70,6% dintre lucrătorii familiali neremuneraţi sunt femei, iar această categorie este singura în care femeile deţin majoritatea[10].

Faptul că bărbatului îi revine rolul de a reprezenta gospodăria în relaţia cu lumea exterioară este relevat şi de un studiu de caz privind gospodăriile tranziţiei din comuna Bran, judeţul Braşov[11].

Gospodăriile din Bran s-au adaptat la economia de piaţă, dezvoltând turismul rural. Situată în imediata apropiere a patru oraşe mari – Bucureşti, Braşov, Ploieşti şi Piteşti –, comuna Bran beneficiază de un aport semnificativ de turişti din clasa mijlocie urbană şi cel puţin o parte din gospodăriile din Bran s-au adaptat la noua cerere de pe piaţă, organizând „pensiuni rurale". Acestea presupun cazare şi masă pentru turişti. Studiul evidenţiază că cea mai mare

10. *Cf. Femeile şi bărbaţii în România*, PNUD şi CNS, 2000, p. 15.
11. Andrei Sommer, 2002, *La Bran. Studiu de caz al relaţiilor de gen*, SNSPA, Bucureşti.

parte a muncii din pensiune – curățenia, pregătirea camerelor și a mesei pentru turiști – revine femeilor din gospodărie. În măsura în care activitatea este formalizată și este nevoie de evidențe contabile și completarea de formulare, aceste munci revin, de asemenea, femeii/femeilor din gospodărie. Practic, întreaga activitate legată de noul profil al gospodăriei – prestatoare de servicii turistice – era asigurată de femeile din gospodărie. Cu toate acestea, în raporturile cu turiștii, ele abordau un statut anonim, lăsând „relațiile publice" ale firmei și reprezentarea pe seama soțului, care reprezenta gospodăria în relațiile cu străinii.

Realitatea că, în familie și în gospodărie, femeile și bărbații sunt două categorii distincte mai ales din punct de vedere social – dincolo de diferențele biologice – începe să se contureze. Față de bărbați, femeile au alte comportamente de nupțialitate, divorțialitate și recăsătorire, își schimbă în mai mare măsură domiciliul și mediul de rezidență, muncesc mai mult, preluând treburile casei aproape în întregime, își asumă și li se atribuie responsabilitatea creșterii copiilor, își petrec altfel timpul liber decât bărbații și socializează în grupul de femei *vs* grupul de bărbați și primesc/acceptă un statut social inferior bărbaților în raport cu exteriorul familiei și al gospodăriei.

Bărbații își exprimă superioritatea prin definirea spațiului social al gospodăriei și a diviziunii muncii în gospodărie, prin socializarea în grupul de bărbați și prin statutul superior în raport cu mediul exterior gospodăriei, exprimat prin statutul de „cap de gospodărie" și de reprezentant al intereselor gospodăriei sau familiei în raporturile cu exteriorul.

Diferențe în societate

În economie

În mod tradițional, aproape primul lucru studiat pentru a identifica diferențierile dintre bărbați și femei în societate este locul ocupat în economie. Și se constată cu regularitate că, în această privință, femeile nu seamănă cu bărbații.

Din totalul populației de 15 ani și peste, două treimi dintre bărbați au o ocupație (66,8%) și doar jumătate dintre femei

(52,9%)[12]. Chiar şi în această structură, femeile ocupă un loc diferit de al bărbaţilor. De exemplu, sunt semnificativ mai puţine femei salariate cu program complet (42%) decât bărbaţi, în schimb sunt mai multe femei (53,9%) ocupate cu program parţial. În condiţiile concrete ale tranziţiei româneşti, în care mulţi angajatori recurg la diverse subterfugii pentru a masca angajarea cu program normal – mai costisitoare pentru angajator din punctul de vedere al taxelor şi impozitelor către stat decât înregistrarea colaborării cu program redus –, este greu de ştiut care este realitatea de dincolo de cifrele declarate. În orice caz, practica angajării cu program normal, dar înregistrată oficial ca program redus sau neînregistrată deloc nu este deloc rară, ea tinzând să devină un fenomen de masă. Realităţile pe care le cercetăm se bazează pe datele oficial înregistrate. Cifrele avansate privind ponderea economiei subterane în totalul economiei – pentru care datele lipsesc sau sunt colectate indirect – sunt ele însele controversate şi diferă în funcţie de sursă şi de metoda de abordare (directă, indirectă sau globală): ponderea „sectorului informal" în economia tranziţiei a fost estimată între 10 şi 25% din PIB în 1997, şi 49% din PIB în 1998[13].

Singura categorie de ocupaţii în care femeile domină confortabil este cea a lucrătorilor familiali neremuneraţi: 1,2 milioane de femei lucrează fără salariu, asigurări sociale, asigurări de sănătate etc. în familie şi reprezintă 70% din această categorie ocupaţională specifică tranziţiei româneşti.

Atunci când lucrează, femeile sunt concentrate în alte grupe de ocupaţii decât bărbaţii. În economia românească, femeile domină serviciile şi comerţul (71,7%), administraţia (73%) şi zona de nivel mediu (tehnicieni, maiştri şi asimilaţi) (60,9%), împart cu bărbaţii ocupaţiile intelectuale (49,9%) şi agricultura (52,8%) şi, în schimb, sunt rare în nivelul superior al conducerii (26,4%) şi între muncitorii industriali (28,2%).

Deoarece lucrează în mare măsură altceva decât bărbaţii, femeile au alte salarii şi alte venituri decât aceştia. În ansamblu, sunt mai mici. Cel mai bine este evidenţiat acest lucru în diferenţa de PIB pe locuitor, calculată separat pentru bărbaţi şi femei, la paritatea

12. *Femeile şi bărbaţii în România*, PNUD şi CNS, 2000, p. 15.
13. *Economia informală în România*, PNUD şi ICCV, Bucureşti, 2001, pp. 17-18.

puterii de cumpărare. Ea era în 1998 de 3.154 USD pentru femei și de 4.227 USD pentru bărbați, adică cu o treime mai mare[14].

În consecință, femeile câștigă mai puțin – atunci când câștigă, pentru că 800 de mii de lucrători familiali și 1,8 milioane inactive care nu au pensie și nici nu studiază **nu câștigă nimic**, iar 300 de mii câștigă doar ajutorul de șomaj. Ceea ce înseamnă aproape 3 milioane de femei din 9 milioane populație de peste 15 ani, adică aproximativ **o femeie din trei**. De asemenea, conduc mai puțin economia, pentru că numai un sfert dintre conducătorii economici sunt femei. Iar atunci când ajung în situația de „cap de gospodărie", această inferioritate a veniturilor este evidentă. Ele sunt, în medie, cu 30% mai mici la gospodăriile alcătuite din femei singure decât cele alcătuite din bărbați singuri.

În politică

Dar nu numai ca forță de muncă femeile sunt altceva decât bărbații în societate. Diferențe importante apar și atunci când este vorba de decizia în societate. Femeile par mult mai puțin interesate de viața publică și de politică decât bărbații. La alegerile din noiembrie 2000 au participat la vot 71% dintre bărbați și numai 60% dintre femei. De asemenea, femeile nu votează la fel cu bărbații. Partidul politic pentru care există cele mai mari diferențe între opțiunile bărbaților și cele ale femeilor este PRM. La alegerile din 26 noiembrie 2000, PRM a primit, conform sondajului făcut la ieșirea de la urne, 25% dintre voturile bărbaților și numai 19% dintre voturile femeilor. De asemenea, candidatul la președinție al PRM, Corneliu Vadim Tudor, a primit la primul tur de scrutin 32% dintre voturile bărbaților și numai 24% dintre voturile acordate de femei[15]. Pentru celelalte partide politice, diferențele sunt mult mai mici sau inexistente. O explicație ar fi că femeile resping în mai mare măsură decât bărbații mesajul violent al PRM și al candidatului său la președinție. Ceea ce nu împiedică PRM să aibă, în urma alegerilor din 2000, 10 deputate și 2 senatoare.

---

14. *Raportul Național al Dezvoltării Umane*, Editura Expert, 1999.
15. Andra Aldea *et al*., 2001, *Sondajele de opinie – mod de utilizare*, Editura Paideia, București, pp. 40-43.

La aceasta, trebuie adăugat faptul că femeile sunt mai puţin prezente în viaţa publică, în primul rând în viaţa politică. Puţine femei ocupă funcţii publice, mai ales dacă este vorba de funcţii politice alese. Din 143 de mandate atribuite pentru Senatul României la alegerile din 2000, numai 9 sunt ocupate de femei, ele având o pondere de 6%. În Camera Deputaţilor, din 328 de mandate atribuite ca urmare a alegerilor din 2000, 36 aparţin femeilor, adică 11%. Cum locul de senator este mai prestigios şi se bucură de mai multe privilegii decât cel de deputat, este evident că partidele politice au preferat să plaseze femeile mai degrabă pe listele de deputaţi decât pe cele de senatori.

Mult mai puţin decât bărbaţii, femeile ajung uneori să conducă treburile publice ale comunităţilor din care fac parte. Dar sunt puţine şi ocupă cu precădere poziţii marginale. Din cele 263 de municipii şi oraşe din România, numai 2 au ca primar femei – municipiul Sighetul-Marmaţiei şi oraşul Urlaţi. Mai există 107 femei care au câştigat alegerile pentru primăriile de comune, dintr-un total de 2.688 de comune[16].

În conducerea economiei şi a vieţii publice

Femeile conduc mai puţin decât bărbaţii în România, şi în economie, şi în viaţa socială. Ca forţă de muncă femeile domină administraţia şi o serie de ramuri economice – comerţul şi serviciile mai ales, dar şi sectorul financiar-bancar –, dar lucrurile stau altfel atunci când este vorba de a şi conduce în acelaşi domeniu. Pe ansamblu, femeile reprezintă cam un sfert din totalul conducătorilor şi funcţionarilor superiori din administraţia publică şi din unităţile economico-sociale. Între 1994 şi 1998, evoluţia numărului femeilor în asemenea funcţii a fost spectaculoasă. Până în 1996, femeile au fost într-o relativă ofensivă, ponderea lor în funcţii de conducere crescând de la circa 26% la peste 29%. Începând cu 1997, o dată cu înlocuirea guvernării PDSR cu guvernarea CDR, ponderea femeilor scade la cel mai coborât nivel al perioadei, ajungând la numai 24%.

Dar nu numai marile birocraţii, nici micile afaceri nu sunt conduse de femei şi nici chiar ele însele. Femeile sunt mult mai

16. Livia Deac (coord.), 2000, *Femeile şi puterea*, Editura 100+1 Gramar, Bucureşti, pp. 56-57.

puțin prezente decât bărbații în statutele profesionale care implică autonomie decizională, fie în raport cu proprii angajați, fie în raport cu propria persoană. Între 1990 și 2000 au fost înregistrate 402.729 firme în care femeile sunt acționari și/sau administratori, adică 49,7% din totalul firmelor înregistrate. Majoritatea acestora sunt societăți cu răspundere limitată (SRL). Din totalul SRL-urilor în care femeile sunt acționari, în 87,7% femeile au doar calitatea de acționar, și doar în 12% ele sunt administratori[17].

În primul rând, sunt mult mai puține femei-patron decât bărbați--patron. În 2000, erau de 3,5 ori mai puține femei-patron decât bărbați. În al doilea rând, sunt mult mai puține femei cu statutul de „lucrător pe cont propriu" (*self-employed*) decât bărbați, deși prezența femeilor în activități intelectuale este aproximativ egală cu a bărbaților, iar în servicii domină femeile. În 2000, erau de două ori mai mulți bărbați decât femei cu statutul profesional de „lucrător pe cont propriu" și, dacă din grupul acestora scădem gospodăriile țărănești, atunci pentru activitățile neagricole raportul ajunge la 5 :1 în favoarea bărbaților[18].

Dar nici chiar în viața socială femeile nu ajung în proporție echilibrată cu bărbații la conducere. Deși sectorul nonguvernamental este dominat ca prezență de femei, doar un sfert dintre cei care au funcții de conducere în ONG-uri sunt femei, iar ele sunt repartizate prioritar spre funcții de conducere de nivel secundar, căci numai 11,8% dintre președinții acestor organizații erau femei în 1998[19]. Același procent (11,7%) îl dețin și femeile aflate în funcții de conducere în mass-media, adică în zona în care se construiește imaginea despre femei și se popularizează ideologiile cotidiene[20]. În educație, un domeniu în plin proces de feminizare (în învățământ lucrează 280.000 de femei și 130.000 de bărbați[21]), femeile se regăsesc foarte puțin la vârful ierarhiei ; prezența lor în funcții de conducere scade invers proporțional cu nivelul instituției școlare, ajungându-se ca în managementul

17. *Femei de afaceri din România în mileniul III*, 2001, CCIRB și USAID, București, pp. 22-23.
18. *Anuarul Statistic*, 2001.
19. *Ghidul ONG-urilor*, FDSC,1999, citat în *Femei de afaceri din România în mileniul III*, CCIRB și USAID, București, p. 17.
20. *Femeile și bărbații în România*, 2000, PNUD și CNS, pp. 67 și 76.
21. *Anuarul Statistic*, 2001.

universitar de stat femeile să fie prezente în proporție de 6,45% (în București doar 5,71%)[22].

În relația cu instituțiile

Chiar dacă egalitatea dintre femei și bărbați este un principiu consacrat de Constituție, iar discriminarea de gen este interzisă prin lege, există suficiente instituții în România care diferențiază semnificativ bărbații și femeile, legitimând această atitudine.

Cea mai importantă dintre ele este *Biserica*, în principal acea Biserică în care se statuează inferioritatea femeilor în raport cu bărbații și recomandă o relație de putere între bărbați și femei în familie, dezechilibrată în favoarea bărbaților. „Femeia trebuie să asculte de bărbat" este un principiu amintit încă în ceremonia ortodoxă a căsătoriei. Doctrinar, Biserica Ortodoxă poate –, iar o parte a clerului o și face – susține tratamentul nediscriminatoriu între bărbați și femei[23], dar practicile cotidiene sunt mai degrabă misogine. Prin slujba de căsătorie, femeilor li se transmite mesajul că ele sunt „trup", iar bărbatul „cap", că ele trebuie să se supună bărbatului și să-l asculte (reciproca nu este adevărată). După naștere, leuza este tratată ca necurată trei săptămâni dacă a născut un băiat și șase săptămâni dacă a născut o fată. Băieții sunt trecuți prin altar, fetele nu. În comunitățile rurale, mai ales în cele din Transilvania, ordinea așezării enoriașilor în biserică este: bărbații în față, aproape de altar, femeile în spate.

Armata și celelalte instituții militarizate sau paramilitare ale statului – poliția, pompierii etc. – diferențiază și ele foarte clar între bărbați și femei. Ideologia fundamentală în aceste instituții este aceea că „războinicul este bărbat", chiar dacă justificarea ei nu se mai face acum prin apelul la religie sau la „ordinea naturală", ci prin argumente tehnice. O parte din consecințele acestei discriminări se mai întâlnesc în regulamentele militare sau în legislația specifică militarilor[24] și în locurile diferite pe care aceste

22. *Femeile de Afaceri din România în Mileniul III*, 2001, CCIRB și USAID, București, p. 11.
23. Mihai Albu, Alina Isac, 2002, *Ecumenismul la feminin*, SNSPA, București.
24. Radu Brăileanu, „Aspecte de patriarhat și parentalism în dreptul românesc", în *Raport de cercetare*, SNSPA, București, 2002.

instituții le oferă la admiterea la studiile de specialitate și la angajare. Armata în tranziție a desființat școala de ofițeri pentru femei, eliminând femeile din competiție. La Academia de Poliție există o cotă din locurile de la admitere pentru care concurează fetele, restul fiind rezervate băieților. Întrucât locurile pe care concurează fetele sunt mult mai puține decât cele pe care concurează băieții, nu e de mirare că pentru locurile fetelor competiția este mult mai dură decât pentru băieți.

Mass-media și, în principal, televiziunile diferențiază femeile, pe de o parte, și propagă o ideologie a diferențelor, pe de alta. O analiză a apariției femeilor pe micul ecran a arătat[25] și că femeile apar mai puțin în emisiunile de știri, și că televiziunile tind să le trateze „ca pe o minoritate națională", dedicându-le emisiuni compensatorii. În același timp, de la modul de concepere a clipurilor publicitare și până la conținutul emisiunilor comerciale dedicate publicului mediu, televiziunile reproduc clișeele culturale ale diferențelor dintre femei și bărbați în toate domeniile, de la gândire și preocupări până la ocupații și relațiile de gen[26].

În criminalitate

În sfârșit, dar nu în ultimul rând, femeile se diferențiază de bărbați și în privința criminalității. Criminalitatea este un domeniu mai categoric dominat de bărbați decât oricare altul dintre cele evidențiate până acum. Criminalitatea bărbaților este de 8 ori mai mare decât a femeilor. În 1998, de exemplu, au fost condamnați definitiv 94.000 de bărbați și numai 11.000 de femei.

Chiar și atunci când comit infracțiuni, femeile comit cu predilecție alte infracțiuni decât bărbații. Singurul domeniu în care femeile se apropie statistic de bărbați este cel al infracțiunilor economice. În acest domeniu, în unele perioade, numărul femeilor condamnate definitiv l-a depășit pe cel al bărbaților. Dar numărul

25. Ana Bulai, 2001, „Personaje feminine. Analiza asupra rolurilor sociale ale femeii în România", în *Raport de cercetare*, SNSPA, București.
26. Pentru reprezentarea femeilor în mass-media românești vezi și studiile din volumul colectiv, *Femei, cuvinte și imagini*, autoare Adina Brădeanu, Otilia Dragomir (coord.), Daniela Rovența-Frumușani, Romina Surugiu, 2002, Editura Polirom, Iași.

condamnărilor este atât de mic, încât el poate fi considerat accidental. Pe total, infracțiunile economice au reprezentat doar 3% din totalul condamnărilor definitive în 1995 și au scăzut continuu, ajungând în 2000 la numai 79 de condamnați definitiv[27].

În consecință, populația închisorilor este aproape exclusiv masculină, ponderea bărbaților în închisori variind între 93 și 97%.

Cea mai mare diferență între bărbați și femei în domeniul criminalității se întâlnește însă în infracțiunile rutiere. Infracțiunile rutiere dau cu regularitate circa 10% dintre condamnările definitive pentru bărbați și numai 1% dintre condamnările definitive pentru femei. În 1998, 225 de femei au fost condamnate pentru infracțiuni la regimul circulației pe drumurile publice și 9.480 de bărbați, adică de 42 de ori mai mult.

27. *Anuarul Statistic*, 2001.

Oscilațiile tranziției

Revoluția a găsit în România o societate puternic dominată de grupul social al bărbaților, iar dominația era bine susținută ideologic și de politicile sociale, pe de o parte, și capabilă să se adapteze la frazeologia referitoare la egalitatea în drepturi între bărbați și femei, pe de altă parte. Tranziția a adus în această ecuație, de altfel stabilă, două noutăți importante. În primul rând, un proces de restructurare economică și socială, care a redus substanțial resursele societății și a accentuat competiția pentru ele între grupurile sociale, deschizând, în același timp, calea către restructurarea relațiilor sociale între grupul social al femeilor și grupul social al bărbaților și către reconstrucția instituțiilor care consacră aceste relații. Cu alte cuvinte, forma și conținutul relației dintre bărbați și femei au fost repuse în discuție, în condițiile în care competiția se ducea acum pentru resurse mai puține și mai dificil de controlat. În al doilea rând însă, tranziția a deschis calea recuperării inițiativelor pentru echitate de gen sub presiune și din inițiativă internațională.

În România socialistă, orice dezbatere care pornea de la ideea că femeile erau discriminate negativ intra în contradicție cu ideologia oficială și era, prin urmare, interzisă. În România post-revoluționară, această dezbatere a devenit din nou posibilă, dar promotoarele mișcării feministe au fost – cel puțin o vreme – derutate și izolate atât de diferențele dintre problematica feministă definită în societățile occidentale cele mai dezvoltate și realitățile românești, cât și de statisticile oficiale românești care dovedeau că situația femeilor în România, chiar aflată în tranziție, este, dacă nu optimă, în orice caz neproblematică. Utilizând o metodologie internațională de evaluare a situației femeilor, autoritățile române, împreună cu comunitatea științifică și cu agențiile ONU au putut constata în Raportul Național al Dezvoltării Umane pentru anul 1999 că „Din punctul de vedere al situației femeii și al egalității

și oportunității între genuri, societatea românească prezintă un grad de modernitate ridicat. Femeia este un participant activ la viața economică și socială, ceea ce-i conferă o independență economică relativ bună; ocupă poziții importante în profesii de prestigiu; se bucură de tratament nediferențiat pe sexe în legătură cu accesul la învățământ, servicii și prestații sociale". Toate aceste afirmații sunt reale și pot fi argumentate, inclusiv cu date statistice și prin calcularea unor indicatori ai egalității între sexe etc. În realitate, în spatele acestei aparente egalități se ascunde o competiție dură între cele două grupuri sociale fundamentale – bărbații și femeile – pentru resurse și, desigur, pentru controlul acestora.

Șansa ratată a femeilor

Tranziția a provocat o restructurare dramatică a economiei și a vieții sociale și a creat oportunitatea de a repune în discuție toate relațiile sociale importante, inclusiv pe cele dintre bărbați și femei. Apariția unei astfel de oportunități nu înseamnă neapărat că ea se și valorifică. O mulțime de alți factori, de natură culturală, socială, instituțională etc., sunt în continuare în funcțiune și ei pot stimula sau, dimpotrivă, contracara presiunea pentru redefinirea relației sociale. Să nu uităm că: (1) relația dintre bărbat și femeie în cadrul cuplului familial este o infrastructură esențială a societății; (2) că pentru definirea ei s-a constituit o relație atât de subtilă și esențială cum este relația dintre grupul social al femeilor și cel al bărbaților, relație care traversează toate celelalte relații din societate; (3) că aceste două relații, relația dintre grupuri și relația inter-personală din cuplu ca expresie a relației dintre grupuri, au supraviețuit până acum tuturor regimurilor politice, ideologice, economice și sociale și tuturor schimbărilor care au avut loc până acum în toate aceste domenii. Acest lucru nu înseamnă însă că relația dată nu a suferit la rândul ei, până acum, schimbări importante. A evoluat o dată cu societatea, și în societățile contemporane dezvoltate a generat nu numai o îmbunătățire substanțială a poziției sociale a femeilor, dar a generat și o mișcare ideologică și civică de „eliberare" a femeilor care, din punct de vedere sociologic, poate fi interpretată ca o tentativă de organizare a grupului social

al femeilor în competiția lor pentru controlul utilizării resurselor din societate cu grupul social al bărbaților.

Cea mai importantă schimbare pe care capitalismul dezvoltat a adus-o în relația dintre femei și bărbați este autonomia economică a femeilor, accesul acestora la venituri personale, care în relația de cuplu reduc substanțial sau chiar anulează dependența lor economică (și a copiilor) de veniturile bărbatului. Creșterea autonomiei în cadru cuplului nu are drept consecință obligatorie modificarea raporturilor de putere între grupul social al femeilor și grupul social al bărbaților, dar în societățile cele mai dezvoltate, chiar și acest raport s-a modificat. Femeile au căpătat dreptul la vot, au început să ocupe funcții de conducere, au modificat legislația și instituțiile și au mai echilibrat raportul. O evoluție extrem de importantă a avut loc la nivel ideologic. După ce, vreme îndelungată, femeile s-au străduit să dovedească faptul că pot să fie la fel cu bărbații, competiția pentru putere dintre cele două grupuri bazându-se pe paradigma nediferențierii dintre bărbați și femei – un soi de „bărbați sociali de sex feminin", în ultimele decenii, femeile au început să-și afirme specificitatea, competiția intrând acum într-o fază nouă, în care paradigma care fundamentează mișcarea feministă – ofensiva socială organizată a femeilor pentru organizarea societății în folos propriu – afirmă acum specificitatea femeilor atât ca ființe biologice, cât și ca ființe sociale.

Or, tranziția post-comunistă a creat femeilor din România – și probabil femeilor din toate societățile post-comuniste est-europene – o oportunitate cu totul specială pentru redefinirea relației lor sociale cu bărbații.

Două transformări importante ale organizării societății au contat aici.

În primul rând, a avut loc schimbarea radicală a sistemului politic – vârful sistemului de putere în societate – prin prăbușirea comunismului politic. Din perspectiva relațiilor de gen, comunismul a reprezentat o formă de organizare a dominației politice a bărbaților, și încă una atât de dură, încât problema participării femeilor la putere nici măcar nu putea fi formulată din punct de vedere teoretic. Contextul internațional special în care a avut loc revoluția anti-comunistă și reconstrucția sistemului politic în România a făcut ca atât ideologic, cât și instituțional România să devină extrem de permisivă la influențele ideologice ale societăților

occidentale și, chiar mai important, la presiunile politice ale mișcărilor civice internaționale – de la cele orientate către drepturile copiilor și drepturile femeilor până la cele împotriva pedepsei cu moartea, ale protecției mediului, drepturilor persoanelor cu handicap, drepturilor animalelor etc. O condiție favorizantă, cu totul specială, a reprezentat-o transformarea, ca urmare a presiunii opiniei publice occidentale, a problemei copilului într-o prioritate politică a tranziției românești. Pusă în termeni corecți și urmărită cu eficiență, problematica copilului în societatea post-comunistă românească ar fi putut reprezenta punctul inițial în redefinirea raporturilor de putere între grupurile de gen. Din punct de vedere politic, mișcarea feministă din România nu avea un aliat și un pretext mai bun decât mișcarea, deopotrivă autohtonă și internațională, pentru protecția copilului, în principal a copiilor instituționalizați sau abandonați. Faptul că mișcarea feministă din România a ignorat problematica copiilor și a ratat o oportunitate politică importantă – în primul rând, ocazia de a pune propria agendă pe lista de priorități a schimbărilor politice din țară – este cauzată de inabilitatea sa și refuzul clasei politice românești de a face din egalitatea raporturilor de gen o prioritate politică.

Totuși, o oportunitate politico-ideologică, deși întotdeauna necesară, este rareori și suficientă. Tranziția post-comunistă a oferit însă femeilor din România și o bază socio-economică a modificării raporturilor de forțe cu bărbații, pentru că a modificat radical raporturile dintre bărbați și femei în viața economică. Restructurarea economică a creat cea mai mare oportunitate a schimbării raportului dintre grupul social al femeilor și grupul social al bărbaților, pentru că neintenționat și strict conjunctural a acționat în favoarea femeilor.

Prin industrializare, comunismul distrusese baza economică fundamentală a inferiorității femeilor – gospodăria țărănească tradițională –, mutând centrul de greutate al veniturilor din gospodărie și din societate către veniturile bănești provenite din munca salariată, în dauna consumului produs în gospodărie. Dar comunismul înlocuise structura socio-economică a agriculturii tradiționale cu o structură socio-industrială definită și susținută politic, care asigura la fel de bine dominația bărbaților, în ciuda faptului că permitea femeilor o autonomie economică mai ridicată decât gospodăria rurală tradițională. Așa cum am văzut, mecanismul a constat

în definirea politică a priorității unor ramuri economice și/sau industriale și a unor ocupații, privilegierea socială a acestora și concentrarea bărbaților în aceste ramuri și ocupații.

Restructurarea economică a tranziției a răsturnat complet toate aceste ierarhii, în ciuda rezistențelor de origine politică, cum ar fi organizarea unor ramuri industriale prioritar bărbătești și prioritare pe agenda comunismului în afara economiei de piață, prin transformarea lor în regii autonome. Rezistența de natură politică – care nu a avut ca principală motivație asigurarea dominației bărbaților, deși a avut și acest efect – nu a putut însă contracara influența globalizării și presiunea internațională exercitată atât politic, cât și prin mecanisme de piață.

Rezultatul final a fost, între altele, întărirea poziției economice a femeilor și creșterea vulnerabilității economico-sociale a bărbaților. Căci restructurarea economică a lovit tocmai în acele ramuri ale economiei și industriei care erau dominate de bărbați și asigurau dominația acestora. Cea mai dramatică schimbare a întregii tranziții economice și sociale a fost schimbarea structurii populației ocupate, iar în interiorul acesteia a structurii forței de muncă salariate.

Tabelul 8: *Restructurarea forței de muncă salariate în tranziție*

Mii persoane

Anul	**Total salariați**	**Bărbați**	**Femei**	**% B/F**	**Din care: muncitori**	**Bărbați**	**Femei**	**% B/F**
1994	6.201	3.546	2.655	134	4.366	2.753	1.613	171
2000	4.646	2.429	2.205	110	2.876	1.716	1.160	147
+/–	– 25%	– 32%	– 17%	–	– 34%	– 38%	– 28%	–
Abatere		– 28	+32			– 12	+18	

Sursa: *Anuarul statistic*, 2001.

În mod aparent paradoxal, societatea socialistă, mai mult ca orice altă societate românească, inclusiv cea actuală, s-a străduit să fie o societate a veniturilor bănești și a veniturilor salariale. Chiar și în agricultură, cooperativizarea a însemnat, dincolo de disputa legată de proprietate, o trecere de la consumul produselor din gospodăria proprie la venituri – în bani și în produse – obținute din munca depusă în afara propriei gospodării, în subordonarea unui management de tip industrial. De aceea, structura forței de

muncă salariate era un mecanism esențial al definirii raporturilor de gen. Și tocmai aici a adus restructurarea economică cele mai mari transformări în folosul femeilor. Restructurarea industrială a lovit în primul rând în bărbați. Atât economic, cât și ideologic. Din punct de vedere ideologic, restructurarea a contestat și a eliminat lista de priorități industriale și economice ale socialismului. Industriile preponderent masculine – industria extractivă, industria metalurgică și siderurgică și industria constructoare de mașini – nu numai că au intrat într-un foarte sever proces de restrângere, care a devenit rapid un proces de decădere, dar au fost detronate și ideologic. Din statutul de „cetăți industriale", marile întreprinderi ale masculinității au devenit „o grămadă de fier vechi" sau „coloșii cu pierderi" ale economiei românești, condamnați la o restructurare echivalentă cu închiderea. Rezultatul a fost o spectaculoasă restructurare a forței de muncă salariate, în favoarea femeilor.

Schimbarea este atât de spectaculoasă, încât pentru a o înțelege mai bine o vizualizăm în imaginea de mai jos:

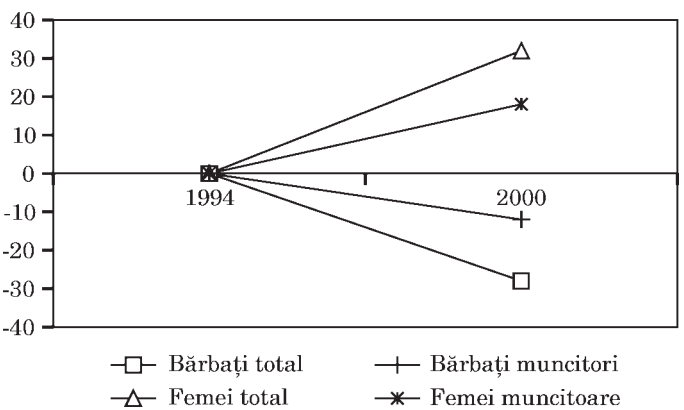

Figura 5. *Efectele de gen ale restructurării economice în tranziție*

Se vede cu claritate că grupurile bărbaților și ale femeilor au evoluții divergente. Fundalul este comun: atât numărul de salariați, cât și numărul de muncitori sunt în scădere. Dar în acest proces femeile cresc ca pondere și importanță, iar bărbații scad. Atât structura de gen a salariaților, cât și structura de gen a muncitorilor

se modifică în favoarea femeilor. În structura salariaților, bărbații tind să scadă, iar femeile să crească. Tot mai mulți salariați din România sunt femei. Nu din cauză că tot mai multe femei sunt atrase la munca salariată, ci din cauză că tot mai mulți bărbați sunt eliminați din ea. Forța de muncă salariată se feminizează ca urmare a dezintegrării industriilor masculinizate de comunism și femeile tind – și probabil că vor reuși – să reprezinte, în viitorul apropiat, principala forță de muncă salariată. Schimbarea dramatică ce are loc constă în faptul că, dacă tendința continuă, femeile vor fi principala sursă de venituri salariale în gospodărie și principala forță de muncă ocupată în activități salariate, deci capitaliste. Într-o formulare ideologică, în acest moment și probabil în viitor, capitalismul în România depinde de munca salariată a femeilor.

Tabelul 9 : *Evoluția structurii de gen a salariaților din industrie*

Mii persoane

Anul	**Total salariați**	**Bărbați**	**Femei**	**% B/F**	**Din care: muncitori**	**Bărbați**	**Femei**	**% B/F**
1994	2.771	1.614	1.157	140	2.367	1.389	978	142
2000	1.913	1.058	855	124	1.582	883	699	126
+/–	– 31%	– 34%	– 26%	–	– 33%	– 36%	– 29%	–
Abatere	–	– 10	+16	–	–	– 9	+12	–

Sursa: *Anuarul statistic*, 2001.

Acest lucru se confirmă și în privința muncitorilor. Anterioara dominare de către bărbați a muncii salariate se baza pe dominația categorică de către aceștia a categoriei muncitorilor. Iar nucleul dur al acestei dominații era asigurat de muncitorii din industrie. Restructurarea economică a tranziției a distrus tocmai acest nucleu dur.

Bărbații ies din industrie la fel ca și din munca salariată într-un ritm mai rapid decât femeile. Acest fenomen este la fel de valabil pentru ansamblul forței de muncă industriale, ca și pentru muncitorii industriali. Există o ușoară diferență de ritm între scăderea ponderii bărbaților în forța de muncă industrială în ansamblul său și scăderea ponderii bărbaților în rândul muncitorilor. Muncitorii industriali sunt încă sectorul ocupațional în care dominația forței de muncă masculine se menține cu ceva mai multă îndârjire și, deși cel mai afectat dintre toate, este și cel apărat cu mai multă

îndârjire de politicile economice ale statului. Regiile autonome – actualele „societăţi naţionale" – joacă un rol însemnat în această privinţă. Ele reprezintă ultimele vestigii ale economiei de tip socialist şi aici bărbaţii îşi continuă dominaţia.

Dimpotrivă, feminizarea forţei de muncă industriale este strâns legată de privatizare. În 1994, când bărbaţii încă mai erau o dată şi jumătate mai mulţi decât femeile în industrie, sectorul privat din industrie nu angaja mai mult de 12% din totalul forţei de muncă industriale. Şase ani mai târziu, în 2000, când bărbaţii nu mai reprezentau decât un pic peste jumătate din forţa de muncă industrială, sectorul privat angaja deja 65% din forţa de muncă industrială. Acelaşi fenomen are loc în ansamblul utilizării forţei de muncă salariate. În 1994, într-o perioadă de început a privatizării, în sectorul privat lucrau doar 18% dintre salariaţii din economie, iar femeile reprezentau 43% din totalul acestora. În 2000, 56% din totalul forţei de muncă salariate era angajată de sectorul privat, şi 48% din totalul salariaţilor erau femei.

Rezultatul este aparent paradoxal şi, de aceea, extrem de interesant. Tendinţa de dominare a muncii salariate de către femei se bazează pe modificarea raporturilor numerice – şi pe baza acestora a raporturilor de putere – în industrie, nu în ramurile economice tradiţional dominate de femei. Privatizarea a favorizat acest proces, silind bărbaţii să se regrupeze către zonele industriale menţinute în afara privatizării de politicile industriale şi de privatizare ale statului, şi de presiunea sindicatelor. În industrie, politica, mai degrabă decât economia, a împiedicat un colaps total al grupului social al bărbaţilor. Cu atât mai mult cu cât, chiar şi în industrie, bărbaţii tind să reziste ceva mai mult în statutul subordonat de muncitor, pierzând ceva mai repede terenul în restul ocupaţiilor industriale care, de regulă, sunt asociate cu decizia, adică cu puterea.

Dar principala zonă de rezistenţă a bărbaţilor în sfera muncii salariate nu este industria, ci statutul de muncitor în ramurile neindustriale. Or, statutul de muncitor este inferior, este puţin sau deloc asociat cu decizia, alocată în mai mare măsură femeilor din acea activitate. Pentru a-şi menţine statutul de salariaţi, bărbaţii par a se refugia în statutul de muncitor din construcţii, comerţ şi sectorul bugetar sau în şomaj. Din 1 milion de şomeri, cât avea România înregistraţi la sfârşitul anului 2000, 53% erau bărbaţi, un pic mai mult decât femei.

Tabelul 10: *Ponderea bărbaților în munca salariată, pe ramuri ale economiei* (%)

	Agricultură și silvicultură	**Industrie**	**Construcții**	**Transport**	**Comerț, turism și servicii**	**Activități bugetare**
1994 – total	78	58	87	82	42	35
1994 – muncitori	82	59	91	84	41	49
2000 – total	77 (– 1)	55 (– 3)	87 (0)	78 (– 4)	45 (+ 3)	32 (– 3)
2000 – muncitori	81 (– 1)	56 (– 3)	92 (+ 1)	82 (– 2)	45 (+ 4)	49 (0)

Sursa: *Anuarul statistic*, 2001.

Cu greu se poate imagina o situație mai favorabilă femeilor decât aceasta. Ea necesită două comentarii.

În primul rând, o asemenea situație este în mod normal conjuncturală. Ea se datorează impactului globalizării asupra industriei socialiste românești și funcționează doar atâta vreme cât economia, în general, și, mai ales, economia bazată pe munca salariată sunt în descreștere. Creșterea economică, iar din 2000 încoace are loc o minimă creștere economică, se va face pe seama recuperării cu prioritate a forței de muncă masculine, mai calificată decât cea feminină, în primul rând a muncitorilor. După această perioadă de declin, bărbații vor tinde să revină treptat în prim-planul forței de muncă salariate.

În al doilea rând, deși această situație durează de mai mult de jumătate de deceniu și se va mai prelungi probabil încă o jumătate, grupul social al femeilor nu a profitat de această oportunitate pentru a modifica raportul de putere în favoarea sa. Mai multe cauze au contribuit la această aparent inexplicabilă pasivitate. Ele pot fi considerate mecanisme de contracarare a dezavantajului competitiv conjunctural al bărbaților în perioada de tranziție.

Contracararea

Pierderea de către bărbaţi a supremaţiei în domeniul forţei de muncă salariate nu a fost deloc perceput de aceştia ca o ameninţare a dominaţiei lor sociale, ci ca o dramă a economiei. „Dezindustrializarea" este eticheta cu care a fost desemnată restructurarea industriei foste socialiste în favoarea industriilor uşoare şi a altor ramuri ale economiei. Motivul constă în faptul că nucleul dur al dominaţiei bărbaţilor, gospodăria, nu a suferit nici un fel de transformare, ba chiar s-a întărit.

O altă reformă economică, desfăşurată înaintea privatizării în industrie, a contribuit la întărirea dominaţiei în societate a grupului social al bărbaţilor. Reforma agrară, care a refăcut mica proprietate ţărănească în agricultură a reconstruit pe această bază şi gospodăria ţărănească tradiţională, în care dominaţia bărbatului este asigurată atât social, cât şi economic. 3,5 milioane de persoane active, 41% din totalul populaţiei ocupate, lucrează în agricultură şi, dintre acestea, 1,8 milioane sunt femei. Simplul fapt că lucrează în agricultură nu exprimă un raport de forţe. El este însă exprimat de statutul lor relativ.

Din cei 1,7 milioane de bărbaţi care lucrează în agricultură, 140.000 sunt salariaţi, 1,14 milioane sunt „lucrători pe cont propriu", adică ceea ce în statistică se mai numeşte şi „cap al gospodăriei", iar 400.000 sunt lucrători familiali neremuneraţi, adică simpli membri ai familiei care lucrează alături de „lucrătorul pe cont propriu" şi trăieşte din veniturile gospodăriei controlate de acesta. Comparativ cu bărbaţii, din cele 1,8 milioane de femei care lucrează în agricultură, 50.000 sunt salariate, 570.000 sunt „lucrători pe cont propriu", ceea ce înseamnă că au sau conduc propria lor gospodărie, iar 1,12 milioane, adică două treimi dintre ele, sunt „lucrători familiali neremuneraţi", adică soţii ale „capilor de gospodărie", consideraţi „lucrători pe cont propriu". Statistica nu face decât să recunoască aici, printr-o terminologie destul de ciudată, o realitate.

La aceasta trebuie adăugate cele peste 900.000 de casnice, care nu au nici un fel de venituri proprii şi sunt total dependente economic de soţii lor.

Pe de altă parte, creşterea ponderii femeilor în munca salariată a fost însoţită de o scădere a veniturilor gospodăriei care provin

din salariu. În 1995, 60,8% din veniturile bănești medii ale gospodăriei proveneau din salarii, premii, beneficii. Cinci ani mai târziu, în 2000, salariile, premiile și beneficiile mai reprezentau doar 53,4% din veniturile bănești totale ale gospodăriei. Restrângerea muncii salariale masculine a fost însoțită de o scădere a veniturilor bănești ale gospodăriei și a fost percepută mai degrabă ca o anomalie decât ca o schimbare a raporturilor de forță economică în gospodărie.

Gospodăria nu și-a modificat comportamentul de consum. În continuare, cheltuielile gospodăriei se orientează spre achiziționarea de bunuri destinate familiei în ansamblu, în primul rând, și a celor aflate sub autoritatea bărbatului – autoturismul (deși numărul femeilor care dețin un permis de conducere și conduc efectiv autoturismul a crescut sensibil în perioada tranziției).

În plus, dacă pe vremea socialismului bărbații dominau zona economică a salariilor mari, acum ei domină la fel de categoric zona economică a veniturilor ridicate. Sunt de aproape patru ori mai mulți patroni-bărbați decât femei, iar femeile-patroni sunt concentrate în zona micilor afaceri.

Dar, mai ales, ceea ce nu s-a schimbat – probabil nici nu avea cum să se schimbe într-un timp atât de scurt – este ideologia care fundamentează aceste raporturi de putere. Nici bărbații, nici femeile nu au privit transformările care au avut loc pe parcursul tranziției ca fiind capabile să afecteze raportul esențial de putere dintre bărbați și femei, amândouă categoriile fiind considerate în calitatea lor de grupuri sociale. Intelectualitatea și liderii vieții publice sunt cei care formulează, statornicesc și legitimează ideologii. Iar aceștia au continuat să reproducă o ideologie a dominației bărbaților[1]. În parte, acest lucru poate fi pus pe seama dominației masculine a celor două domenii de activitate. Viața publică românească este dominată în mod atât de categoric de bărbați, încât în măsura în care femeile participă la ea o fac mai degrabă dovedind că sunt asemănătoare bărbaților. În nici un caz, femeile care participă la viața publică – politiciene, managere, patroane,

1. Ilustrativ – prin involuntara mărturie – pentru dominația ideologică masculină este titlul unui seminar organizat de un ONG care își propunea să dezbată relațiile dintre bărbați și femei în societatea românească: „Femeia – egalul nostru" (*sic*!).

intelectuale, ziariste, vedete etc. – nu o fac în calitate de reprezentante ale grupului social al femeilor în societate şi sunt la fel de funcţionale pentru reproducerea unei relaţii de dominaţie masculină ca şi bărbaţii. Uneori, chiar într-o măsură mai mare.

Barometrul de gen[2] permite o analiză mai detaliată a mecanismelor de contracarare a „şansei" create pentru modificarea raporturilor de putere economică între bărbaţi şi femei. *Barometrul* este o cercetare realizată pe eşantion reprezentativ, dar reprezentativitatea sa este limitată. Unele dintre structurile sale ocupaţionale sau de venituri nu se suprapun neapărat cu cele rezultate din statisticile oficiale. Această nepotrivire nu condamnă veridicitatea nici a *Barometrului*, nici a statisticilor. Fiecare dintre ele are limitele proprii atunci când este vorba de a descrie realitatea. Problemele de reprezentativitate ale eşantioanelor de tipul celor utilizate de *Barometru* nu afectează cu nimic concluziile care urmează. Căci ceea ce urmărim în continuare nu este să descriem un tablou al distribuţiei cantitative a unor caracteristici pe ansamblul populaţiei României, ci să evidenţiem o serie de mecanisme purtătoare ale inegalităţii între bărbaţii şi femeile din România.

Discriminarea veniturilor

Prima mare discriminare care se face este în privinţa veniturilor. Iar de data asta nu mai avem de-a face cu o discriminare minoritară, pentru că sunt afectate majoritatea femeilor, şi nu doar o mică parte a acestora, aflate în situaţii excepţionale. Regula în societatea românească este că o femeie va ajunge să câştige mai puţini bani decât bărbaţii. Şi asta în ciuda legislaţiei care asigură salarii egale. Aici, datele statistice sunt extrem de revelatoare.

Pentru eşantionul investigat de *Barometru*, diferenţa de venituri este gravă. *Veniturile femeilor sunt, în medie, jumătate din cele ale bărbaţilor.* În luna iunie a anului 2000, venitul mediu lunar, declarat de bărbaţii din populaţia investigată, a fost de 1.306.852 lei, iar venitul mediu lunar declarat de femeile din populaţia investigată a fost de 694.473 lei, reprezentând 53% din venitul bărbaţilor.

2. *Barometrul de gen*, FSD, 2000.

Distribuția bărbaților și femeilor pe grupe de venituri este încă și mai relevantă:

Tabelul 11: *Distribuția populației pe sexe și grupe de venituri*

			Subiect – sex		Total
			masculin	feminin	
grupuri de venit	.00	Count	42	192	234
Fără venit		% dintre subiecți – sex	**5,6%**	**21,1%**	**14,1%**
	1.00	Count	10	24	34
		% dintre subiecți – sex	1,3%	2,6%	2,0%
	2.00	Count	113	228	341
		% dintre subiecți – sex	15,1%	25,0%	20,5%
Venituri mici			**16,4%**	**27,0%**	
	3.00	Count	221	238	459
		% dintre subiecți – sex	29,5%	26,1%	27,6%
	4.00	Count	239	172	411
		% dintre subiecți – sex	31,9%	18,9%	24,7%
Venituri medii			**61,4%**	**45%**	
	5.00	Count	75	37	112
		% dintre subiecți – sex	10,0%	4,1%	6,7%
	6.00	Count	50	21	71
		% dintre subiecți – sex	6,7%	2,3%	4,3%
Venituri mari			**16,7%**	**6,3%**	
Total		Count	750	912	1662
		% dintre subiecți – sex	100,0%	100,0%	100,0%

Sursa: *Barometrul de gen*, 2000.

O femeie din 5 nu are nici un fel de venituri. Intră aici elevele și studentele, șomerele neînregistrate sau care nu mai primesc ajutor de șomaj și, mai ales, casnicele. *Proporția femeilor care nu au nici un fel de venituri este de patru ori mai mare decât a bărbaților care nu primesc venituri*. Ce urmează este la fel de dramatic. *Aproape jumătate dintre femei (48%) fie nu au nici un venit, fie au venituri de până la jumătate de milion de lei pe lună.* Proporția bărbaților aflați în aceeași situație este fix la jumătate. Aici, mărimea proporției femeilor aflate în partea inferioară a scalei veniturilor este amplificată de micimea veniturilor. Chiar dacă, de regulă, în cercetări de acest fel veniturile declarate trebuie

considerate cu rezerve, subiecţii fiind înclinaţi să declare venituri mai mici decât cele reale, cei până la 500.000 de lei pe lună reprezintă o sumă absolut insuficientă pentru a asigura supravieţuirea în actuala societate românească.

Situaţia nu se îmbunătăţeşte pentru cealaltă jumătate statistică a grupului de femei, cele care au venituri medii şi mari, beneficiind astfel de o situaţie comparabilă cu cea a bărbaţilor. Comparabilă, dar inferioară. Este adevărat că 45% dintre femei se situează în aceeaşi grupă de venituri – medii – în care se situează şi majoritatea bărbaţilor (61%), dar se situează diferit. Grupele 3 şi 4 de venituri cuprind veniturile care se încadrează între 500.001 lei pe lună şi 2.000.000 de lei pe lună. Şi este evident că femeile se grupează în partea inferioară a scalei – cu 26% dintre femei în grupa 3 de venituri şi numai 19% în grupa 4 –, în vreme ce bărbaţii se distribuie relativ uniform între cele două grupe, câte 30% în fiecare.

Este, de asemenea, evident că femeilor li se interzice practic accesul în grupa veniturilor superioare. Dacă luăm în considerare veniturile de peste 3 milioane de lei ca fiind cele care caracterizează intrarea în categoria elitelor de venituri (suma reprezintă mai puţin decât dublul salariului mediu net pe economie), atunci cele 2% dintre femei care au pătruns în această categorie reprezintă un accident.

Unul dintre mecanismele discriminării veniturilor femeilor este repartizarea diferenţiată a bărbaţilor şi femeilor pe sursele de venituri. Ponderea femeilor în sursele de venituri mici – ajutorul de şomaj, pensiile CAP – este egală sau superioară ponderii bărbaţilor. În schimb, femeile nu participă la una dintre cele mai importante surse de venituri mari, e drept, conjuncturală, care este cea a salariilor compensatorii. Acordarea de salarii compensatorii s-a făcut pe baza unor măsuri legislative speciale care au definit categorii de locuri de muncă pentru care se acordă aceste compensaţii băneşti. *Avem de-a face cu o politică socială a statului care a favorizat net bărbaţii în defavoarea femeilor*.

A fost un mecanism bizar care a transformat dezavantajul aparent al bărbaţilor – de a-şi pierde locurile de muncă mai repede decât femeile – într-un avantaj în relaţia de gen : *bărbaţii au fost plătiţi pentru a renunţa la locurile lor de muncă, în vreme ce femeile nu*.

Tabelul 12: *Distribuția sexelor pe surse de venituri*

			Subiect – sex		Total
			masculin	feminin	
sursele de venit	salariu de stat	Count	167	157	324
		% dintre subiecți – sex	21,0%	18,3%	19,6%
	salariu de la particular	Count	120	121	241
		% dintre subiecți – sex	15,1%	14,1%	14,6%
	salariu de la firmă mixtă	Count	22	17	39
		% dintre subiecți – sex	2,8%	2,0%	2,4%
	salariu compensator	Count	11	1	12
		% dintre subiecți – sex	1,4%	0,1%	0,7%
	pensie stat	Count	273	260	533
		% dintre subiecți – sex	34,3%	30,3%	32,2%
	pensie CAP	Count	31	120	151
		% dintre subiecți – sex	3,9%	14,0%	9,1%
	ajutor șomaj	Count	37	39	76
		% dintre subiecți – sex	4,7%	4,5%	4,6%
	muncă de zilier	Count	52	23	75
		% dintre subiecți – sex	6,5%	2,7%	4,5%
	pe cont propriu	Count	46	37	83
		% dintre subiecți – sex	5,8%	4,3%	5,0%
	profit din afacere	Count	7	10	17
		% dintre subiecți – sex	0,9%	1,2%	1,0%
	altele	Count	29	73	102
		% dintre subiecți – sex	3,6%	8,5%	6,2%
Total		Count	795	858	1653
		% dintre subiecți – sex	100,0%	100,0%	100,0%

Sursa: *Barometrul de gen*, 2000.

Dar cea mai importantă concluzie care rezultă din distribuția grupurilor de gen pe sursele de venituri provine din observația că diferențele de distribuție sunt, la urma urmei, minime. ***Diferența de venituri dintre bărbați și femei nu se explică, în primul rând, prin diferența de surse de venituri. Rezultă că, la aceleași surse de venituri ca și bărbații, femeile primesc sau câștigă mai puțini bani***. Iar cum principalele venituri provin și la femei, și la bărbați din salarii și pensii, rezultă că

salariile și pensiile pe care le primesc femeile sunt mai mici decât salariile și pensiile pe care le primesc bărbații. Cum legea nu permite diferențieri în funcție de sex în această privință, avem de-a face cu un mecanism mai subtil. Una dintre componentele sale este majorarea salariului și a pensiei în funcție de vechimea în muncă. O alta este o moștenire a politicii salariale și de venituri a comunismului.

Mărimea venitului obținut din pensie și din salariu depinde de vechimea în munca salariată. De asemenea, mărimea salariului și, în consecință, mărimea pensiei, depind de ramura industrială în care muncește sau a muncit salariatul. *Acest mecanism de diferențiere a veniturilor este o sursă principală a discriminării de gen*. Pentru că : (1) femeile au o vechime în muncă mai mică decât bărbații ; (2) femeile au o vechime în fabrică mai mică decât bărbații ; (3) în fabricile în care au lucrat sau lucrează femeile, salariile sunt mai mici decât în fabricile în care au lucrat sau lucrează bărbații.

Vechimea medie ca salariat a bărbaților cuprinși în eșantionul din *Barometru* este de 23,4 ani, în vreme ce vechimea medie ca salariat a femeilor din eșantion este de numai 17,4 ani, cu o treime mai mică. Vechimea medie în fabrică a bărbaților cuprinși în eșantion este 14,4 ani, în vreme ce a femeilor este de doar 9,9 ani, din nou cu o treime mai mică. Dacă la aceasta adăugăm și faptul că industriile în care lucrează cu prioritate femeile plătesc salarii mai mici și mult mai mici decât industriile în care lucrează cu prioritate bărbații și că în industriile cu forță de muncă predominant feminină sporurile și premiile sunt mult mai mici sau inexistente, atunci avem o primă explicație consistentă a diferenței de venituri dintre bărbați și femei. Politica salarială a fost și este elaborată în așa fel încât să discrimineze puternic între veniturile femeilor și ale bărbaților, în favoarea netă a acestora din urmă. Politicile sindicatelor au urmat liniile directoare ale politicii salariale. *Discriminarea de venituri dintre femei și bărbați în societatea românească nu este doar un fenomen social spontan. Este o relație socială de bază, consacrată prin politici de stat și sprijinită de sindicate.*

Tendința de accentuare a discriminării veniturilor

Discriminarea veniturilor este caracteristică pentru grupul social al femeilor în ansamblul său. Or, acest grup conține cel puțin trei generații. O bună parte din discriminare poate fi considerată o „moștenire" a trecutului comunist de care, de zece ani încoace, tot încercăm să ne dezbărăm. Este foarte important să sesizăm care este în continuare tendința evolutivă a raporturilor dintre bărbați și femei în privința veniturilor. Pentru aceasta ar trebui să comparăm veniturile generațiilor succesive de femei și să vedem ce se întâmplă cu veniturile femeilor tinere.

Tabelul 13 : *Distribuția femeilor tinere pe grupele de venituri*

		Femei tinere	**Total femei**	**Bărbați tineri**
grupuri de venit	0,00	40,2%	21,1%	13,0%
	1,00	3,6%	2,6%	2,7%
	2,00	17,2%	25,0%	16,6%
	3,00	16,0%	26,1%	20,2%
	4,00	20,1%	18,9%	32,7%
	5,00	1,8%	4,1%	8,5%
	6,00	1,2%	2,3%	6,5%

Sursa: *Barometrul de gen*, 2000.

Concluzia ? Veniturile femeilor tinere scad.

Venitul mediu al femeilor tinere este ceva mai mic decât venitul mediu al femeilor în general. În luna iunie 2000, femeile tinere din eșantionul investigat au avut un venit mediu de 669.157 de lei, cu 4% mai mic decât venitul mediu al femeilor. Cu alte cuvinte, veniturile femeilor tinere sunt echivalente cu veniturile medii ale femeilor, vârsta nereprezentând un factor de discriminare. În schimb, sexul este ! Distribuția bărbaților tineri pe grupurile de venituri face ca discriminarea la vârsta tânără să fie mai puternică decât la vârsta adultă. În vreme ce peste jumătate dintre femeile tinere (57%) au venituri de până la 500.000 de lei lunar, doar o cincime dintre bărbați se află în această categorie. Aproape două treimi dintre femeile tinere nu câștigă nimic sau câștigă mai puțin de un milion de lei pe lună. În schimb, circa jumătate (47,7%) dintre

bărbaţii tineri au venituri lunare de peste un milion de lei lunar. Doar 23% dintre femeile tinere se află în aceeaşi situaţie.

Oricât de mult ar fi fost moştenită discriminarea de venituri din perioadele anterioare, cea comunistă şi cea interbelică, perioada actuală o accentuează. Femeile tinere ale actualei perioade de tranziţie au de înfruntat două probleme.

Prima constă în faptul că au venituri mai mici decât bărbaţii din aceeaşi generaţie. Este o problemă a egalităţii între sexe.

A doua problemă este însă mult mai gravă. Ea constă în faptul că aproape două treimi dintre femeile tinere câştigă mai puţin decât strictul necesar pentru supravieţuire. De aici încolo, inegalitatea se transformă în dependenţă.

Discriminarea ocupaţională

A doua mare discriminare la care sunt supuse femeile, alături de discriminarea veniturilor şi în strânsă legătură cu aceasta, este discriminarea ocupaţională.

Această distribuţie reprezintă sinteza discriminării femeilor în societate, pe de o parte, prin eliminarea lor de pe piaţa muncii, iar, pe de altă parte, prin împingerea lor către ocupaţiile cu statut şi cu venituri inferioare.

Pentru analiză, spectrul larg al ocupaţiilor a fost grupat în patru categorii principale:

- Persoane fără ocupaţie, în rândul cărora au fost incluse persoanele care nu au nici o ocupaţie sau au ocupaţii care nu sunt aducătoare de venituri (casnicele, elevii şi studenţii).
- Muncitorii necalificaţi, la care au fost adăugaţi agricultorii.
- Muncitorii calificaţi, indiferent de domeniul de activitate.
- Ocupaţiile cu calificare superioară, funcţiile de conducere şi cele care asigură statutul de întreprinzător (cu sau fără salariaţi).

Datele din tabelul 14 conţin ocupaţia principală a subiecţilor, astfel încât pensionarii au fost înregistraţi nu ca pensionari, ci după ocupaţia pe care au avut-o înainte de pensionare. Ca urmare, tabelul conţine istoria ocupaţională a trei generaţii de bărbaţi şi femei, una deja adusă în stadiul de pensionare, una adultă şi una tânără, în curs de afirmare.

Tabelul 14 : *Distribuţia sexelor pe categorii de ocupaţii*

Ocupația	Bărbați Total	Femei Total	Bărbați activi > 55 ani	Femei active > 55 ani	Bărbați tineri > 35 ani	Femei tinere > 35 ani
Fără ocupație/Casnică	9,0%	25,0%	13,4%	31,9%	22,1%	40,1%
Agricultor	11,5%	18,2%	6,9%	7,4%	7,2%	6,6%
Muncitor necalificat	11,6%	6,8%	11,1%	5,5%	16,4%	6,6%
TOTAL NECALIFICAȚI	32,1%	50%	31,4%	44,8%	45,7%	53,3%
Muncitor calificat	31,7%	15,6%	32,4%	18,2%	22,5%	15,6%
Lucrător servicii	7,2%	7,4%	9,0%	9,4%	11,2%	10,9%
Funcționar cu studii medii, tehnician, maistru	8,6%	11,6%	8,3%	12,7%	4,4%	8,9%
TOTAL CALIFICAȚI	47,5%	34,6%	49,7%	40,3%	38,1%	35,4%
Funcții de conducere	1,3%	,7%	1,0%	1,0%	1,2%	0,9%
Profesii cu studii superioare	6,4%	5%	7,1%	6,7%	4,0%	6,0%
Patron, liber profesionist	3,9%	1,5%	5,5%	2,1%	6,0%	,3%
TOTAL STATUT SUPERIOR	11,6%	7,2%	13,6%	9,8%	11,2%	7,2%

Sursa: *Barometrul de gen*, 2000.

Rezultă că, pe ansamblu, femeile sunt împinse fie către neocupare, fie către ocupațiile necalificate. Jumătate dintre femei se află în această situație. Ponderea semnificativ mai mare a femeilor în agricultură se datorează structurii speciale a forței de muncă din agricultură, unde îmbătrânirea conduce, datorită speranței de viață mai mare a femeilor decât a bărbaților, la feminizarea forței de muncă.

Structura ocupațională din tabel relevă și că femeile s-au străduit să ocupe pe piața muncii un loc cât mai favorabil. Ele au evitat cu succes o parte din muncile cu statut inferior. Sunt mai mulți bărbați decât femei care lucrează ca muncitori necalificați sau zilieri. Femeile echilibrează bărbații în servicii și îi depășesc în ocupațiile care necesită studii medii.

Diferențierea dintre bărbați și femei are loc în două domenii cheie : persoanele fără ocupație și muncitorii calificați. Sunt de

două ori mai mulți bărbați muncitori calificați decât femei. Și un sfert dintre femei nu au și nici nu au avut o ocupație aducătoare de venituri – sunt casnice. Bărbații domină piața forței de muncă prin dominarea profesiei de muncitor calificat. Aici se află grosul forței de muncă dintr-o societate industrială, mai ales într-o societate cu structura industrială a României de astăzi. Și aici femeile pătrund mai puțin. Pentru cea mai mare parte a femeilor din România varianta cea mai la îndemână, o dată intrate în viața adultă, a fost fie să rămână casnice, fie să se îndrepte spre orice altceva în afară de situația cea mai normală și mai frecventă pentru un bărbat: aceea de a lucra ca muncitor calificat în economie sau administrație.

Dincolo de aceste două categorii dominante – necalificații și calificații – avem elita. Ea cuprinde circa 10% din forța de muncă de ambele sexe și este la fel de mult discriminată după sex ca și celelalte categorii. O dată și jumătate mai mulți bărbați accedă în rândurile elitei decât femei. Asta înseamnă, pe de o parte, că sunt mai mulți bărbați în această categorie decât femei, iar pe de altă parte, că este mai ușor pentru un bărbat să ajungă aici decât pentru o femeie.

Există trei mecanisme de a pătrunde în elita ocupațională românească. Primul este de a acceda la funcții de conducere. În acest domeniu, șansa femeilor este de două ori mai mică decât a bărbaților. Al doilea este de a continua studiile până la terminarea unei facultăți. Aici, femeile au făcut o breșă și au reușit să egalizeze șansele cu cele ale bărbaților. Este, de altfel, singurul domeniu în care pot fi aplicate mai puține mecanisme sociale de corecție, în funcție de gen. Al treilea, apărut după revoluție, ca urmare a tranziției către economia de piață, constă în adoptarea unui statut de întreprinzător; fie ca patron care angajează salariați, fie ca liber profesionist. Această nouă cale de ascensiune socială este, deocamdată și se pare că și pentru viitor, rezervată bărbaților.

Accentuarea discriminării ocupaționale

Tendințele evoluției structurii ocupaționale și, pe această cale, a discriminării ocupaționale după gen sunt defavorabile femeilor. Cele trei generații succesive de femei ilustrează o tendință care poate fi sintetizată astfel: ***creșterea rapidă a ponderii femeilor fără ocupații aducătoare de venituri***.

La grupa de vârstă cea mai tânără, această pondere crește de la 25% pe total femei, la 40% pentru femeile sub 35 de ani. Ceea ce înseamnă că criza economică a condus la eliminarea directă a femeilor de pe piața muncii. Mecanismele mai subtile de direcționare ocupațională preferențială după gen sunt, se pare, specifice perioadelor de avânt economic. Când se intră în criză și când competiția pentru o ocupație aducătoare de venit se accentuează, femeile sunt pur și simplu scoase de pe piață.

NOTĂ: *În aceste condiții, ideea adusă de curând în dezbatere publică și susținută de politicieni și chiar de o parte a mișcării feministe din România referitoare la legiferarea prostituției devine o glumă proastă. Ea nu face altceva decât să definească pentru femei o nouă piață a muncii, strict feminină (prostituția masculină este nesemnificativă statistic) și să confirme dreptul bărbaților de a le elimina din competiție.*

Chiar și în condiții de criză economică, femeile adulte și tinere își conservă ponderea în rândul muncitorilor calificați. Modelul teoretic ar fi trebuit să indice o creștere a ponderii femeilor în rândul muncitorilor calificați, ca urmare a restructurării industriale în favoarea industriei ușoare și în defavoarea industriilor cu forță de muncă preponderent masculină. Procentul bărbaților care mai lucrează în aceste domenii scade o dată cu vârsta, confirmând modelul. Bărbații se reorientează și ei către servicii. Criza economică afectează bărbații în aceeași măsură ca și pe femei, împingându-i către lipsa de ocupație și către muncile necalificate.

La nivelul elitei, situația se conservă. Femeile tinere depășesc bărbații în ascensiunea ocupațională pe calea învățământului superior și tind să se apropie în privința accesului la funcțiile de conducere, în vreme ce bărbații, pentru ascensiune, tind să monopolizeze domeniul afacerilor.

Marea problematică a discriminării femeilor în societate nu se află însă la nivelul elitei. Bătălia pentru ocuparea unui loc egal în elită poate fi mai spectaculoasă și atrage un număr mai mare de voci publice feminine, dar este o țintă falsă. Marea problemă nu este ce se întâmplă la nivelul a 10% din forța de muncă, ci reducerea discriminării la nivelul celorlalte 90% din forța de muncă. Iar aici discriminarea constă în accesul mai restrâns al femeilor la piața muncii, în general, și la muncile calificate, în special.

Este interesant că această situaţie reală tinde să fie disimulată ideologic. Atât bărbaţii, cât şi femeile consideră că există ocupaţii care sunt specifice bărbaţilor sau pentru care bărbaţii sunt mai potriviţi şi ocupaţii care sunt specifice femeilor sau pentru care femeile sunt mai potrivite, dar criteriile după care are loc această distribuţie sunt legate de dificultatea condiţiilor de muncă. Singurele activităţi pentru care toată lumea consideră că bărbaţii sunt mai potriviţi decât femeile sunt cele din industria extractivă şi metalurgică, transporturi şi construcţii. Ele sunt, într-adevăr, munci care, mai ales în condiţiile de tehnologie de la noi, implică şi efort fizic mare, şi condiţii de muncă uneori extrem de grele. Pentru celelalte activităţi, ideologia cea mai răspândită este că genul nu reprezintă un criteriu de ocupare. După cum am văzut, nu există nici un fel de relaţie între convingerile afişate şi realitate. Pe de o parte, oamenii nu sunt conştienţi de realitate, iar pe de altă parte, în realitate nu aplică convingerile pe care le afişează.

Păcăleala cu educaţia

Este neîndoielnic, din datele de până acum, că discriminarea femeilor în societate există şi că se referă la două dintre cele mai importante modalităţi de existenţă socială : veniturile şi ocupaţia. Mecanismele utilizate pentru a împinge femeile într-o situaţie de inferioritate sunt multiple, dar probabil cel mai important dintre toate este anihilarea rolului educaţiei în competiţia pentru ocupaţii.

Ca şi pentru venituri. Una dintre surprizele cercetării a fost inexistenţa unei corelaţii pozitive între nivelul educaţional (ultima şcoală absolvită) şi mărimea veniturilor. Invers decât se vehiculează în literatura de specialitate, pe baza realităţilor fie din societăţile occidentale dezvoltate, fie din societăţile subdezvoltate „tradiţionale" (Africa şi America de Sud), în România aflată în tranziţie, o educaţie superioară nu conduce neapărat la venituri superioare. În schimb, veniturile se corelează cu ocupaţia. Mecanismul social de aducere a femeilor într-o situaţie de inferioritate socială faţă de bărbaţi se bazează pe aceste două corelaţii. Pentru ca ele să funcţioneze este necesară deformarea sistemului educaţional-ocupaţional în aşa fel încât accesul la forme superioare de învăţământ mai degrabă să interzică decât să faciliteze accesul la

ocupații cu venituri superioare. Dacă un asemenea mecanism se pune în funcțiune, atunci cealaltă problemă pe care o mai are de rezolvat este de a împinge femeile pe traseele educaționale care conduc fie la ocupații cu venituri mici, fie nu conduc la nici un fel de ocupații.

Societatea românească a reușit să rezolve această problemă, construind ceea ce am denumit „păcăleala cu educația".

În România, accesul la învățământ este liber și egal pentru ambele sexe, iar pattern-ul cultural legat de școală face ca familiile să facă eforturile materiale necesare pentru întreținerea copiilor în sistemul de învățământ pe o perioadă cât mai lungă. Ca urmare, fetele și femeile tinere au tot atât acces la educație cât au și băieții și bărbații tineri. Chiar și în cazul identificării unor modele culturale sau credințe, care ar tinde să limiteze ascensiunea educațională a femeilor, nu acesta este mecanismul pus în joc.

Tabelul 15 prezintă distribuția comparativă pe niveluri educaționale a bărbaților și a femeilor (pe total) și a bărbaților și femeilor tinere (până la 35 de ani).

Pentru ansamblul populației, trei caracteristici ale acestei distribuții sunt remarcabile, ele fiind introduse de populația adultă și în vârstă:

- Există tendința bărbaților de a depăși învățământul elementar, doar o treime dintre aceștia mulțumindu-se să termine doar școala elementară. Invers, mai mult de jumătate dintre femei și-au oprit studiile după absolvirea învățământului elementar.
- Bărbații domină învățământul profesional.
- Femeile domină învățământul liceal, dar rata de cuprindere în învățământul superior al bărbaților absolvenți de liceu este net mai mare decât la femei.

Tabelul 15: *Distribuția sexelor pe niveluri de educație*

	Masculin	**Feminin**	**B tineri**	**F tinere**
Total școală elementară	36,3%	51,5%	26,8%	28,5%
Învățământ profesional	29,2%	11,4%	34,9%	15,6%
Liceu	17,3%	23,9%	24,9%	42,1%
Total postliceal	17,3%	12,9%	13,2%	13,8%

Sursa: *Barometrul de gen*, 2000.

În vreme ce jumătate dintre bărbaţii absolvenţi de liceu termină o şcoală postliceală, inclusiv facultate, doar o femeie din trei absolvente de liceu termină o şcoală postliceală.

Mecanismul dominaţiei bărbaţilor asupra pieţei forţei de muncă este asigurat prin dominaţia de către aceştia a *învăţământului profesional.* Femeile, în schimb, sunt împinse pe un traseu educaţional care nu duce nicăieri (în sensul că nu duce la o ocupaţie aducătoare de venituri). Resursa tipică de acest fel este liceul! Fascinaţia liceului, cu prestigiul său mai ridicat decât şcoala profesională sau ucenicia şi cu perspectiva ascensională la învăţământul superior este înfundătura în care sunt atrase femeile tinere.

Învăţământul profesional este astfel conceput încât să selecteze cu prioritate bărbaţii. Liceul este astfel conceput, încât să nu ducă nicăieri.

Învăţământul superior este organizat în aşa fel – iar societatea susţine o astfel de organizare – încât bărbaţii şi femeile pătrund în el în proporţii aproximativ egale. În perioada comunistă, învăţământul superior proteja şi el în mai mare măsură bărbaţii, acordând o prioritate absolută învăţământului tehnic. Aşa se explică procentul superior de bărbaţi în învăţământul superior pe totalul populaţiei. După revoluţie, restructurarea învăţământului superior în defavoarea învăţământului tehnic a dus la echilibrarea pe sexe a elitei profesiilor superioare. Dar, după cum am văzut, el nu răspunde decât cerinţelor unei minorităţi, atât a bărbaţilor, cât şi a femeilor.

Actuala generaţie de populaţie tânără (până în 35 de ani) trimite în învăţământul superior cohorte relativ egale de bărbaţi şi femei. Accesul la elita ocupaţională rămâne însă în continuare sub controlul bărbaţilor. Modul în care femeilor li se îngreunează accesul la elită constă în a pune sub controlul bărbaţilor noua cale de acces la aceasta – afacerile şi activităţile liber profesioniste. Accesul mai redus al femeilor în afaceri este asigurat prin nevoia iniţială de capital. Mânuitorii de capital în gospodăria românească sunt bărbaţii. Este adevărat că femeile au un cuvânt greu de spus în privinţa investiţiilor în gospodărie, dar, în utilizarea banilor în afara gospodăriei, aceasta a rămas o activitate masculină. Factori culturali, insuficient investigaţi încă, atârnă şi ei greu în balanţă. Majoritatea bărbaţilor şi femeilor consideră că participarea femeilor în afaceri ar putea influenţa în bine lucrurile (54%), dar avem din nou de-a

face cu disimularea ideologică a unei realități discriminatorii. În realitate, accesul femeilor în afaceri se face mai greu decât al bărbaților. Iar în cazul femeilor tinere, nu este o opțiune statistic semnificativă.

Adevărata bătălie pentru supremație se poartă însă nu la nivelul elitei, ci la nivelul marii mase de populație subordonată elitei. Elita poate accepta în rândul ei 10% dintre femei. Nu aici are loc principala confruntare pentru resurse, tocmai pentru că la nivelul elitei se găsesc suficiente resurse pentru ca politicile discriminatorii să nu mai aibă sens (fără ca asta să ducă la absența sau diminuarea lor în practică). Dar ceea ce este alarmant este ce se întâmplă cu cele 90% dintre femeile care nu au acces la elită.

Iar cu ele se întâmplă că **sunt împinse mai întâi spre școală, iar apoi spre lipsa de ocupație**.

Tabelul 16 : *Educația casnicelor și a casnicelor tinere*

	Procent casnice	**Procent casnice tinere**
Elementar	57,9%	37,2%
Profesional	14,6%	19,0%
Liceu	21,7%	35,5%
Postliceal	5,9%	8,3%
Total	100,0%	100,0%

Sursa: *Barometrul de gen*, 2000.

Din tabel rezultă trei lucruri :

- Creșterea nivelului general de școlarizare a femeilor este însoțită de creșterea nivelului general de școlarizare a casnicelor. Casnicele tinere sunt mult mai instruite decât casnicele mai în vârstă.
- *Noua generație de casnice tinde să fie recrutată cu prioritate dintre absolventele de liceu*. Liceul tinde să devină o fundătură pentru femeile cuprinse în procese educaționale și să aibă cam același rol pe care școlile de menaj le aveau în perioada interbelică, mai puțin educația pentru viața privată.
- Învățământul postliceal nu mai este o garanție a intrării pe piața forței de muncă. Creșterea în continuare a accesului tinerelor femei la învățământul superior nu va duce neapărat

la cuprinderea lor în elita ocupațională, ci, cel mai probabil, la restructurarea caracteristicilor educaționale ale femeilor casnice.

Grupul social al femeilor pare a trece, în prezent, pe lângă marea oportunitate de a transforma relația socială fundamentală dintre bărbați și femei, și în felul acesta pe lângă șansa de a pune o bază socială puternică unei modernizări mai rapide și mai eficiente a societății.

Patriarhat și politică

Simpla trecere în revistă a raporturilor de putere nu ne duce mult mai departe decât inventarierea diferențelor, dar este utilă.

Ea permite o *diagnosticare* a societății românești: societatea românească actuală este *o societate patriarhală*, adică o societate în care bărbații au mai multă putere decât femeile și o folosesc pentru a-și crea privilegii în raport cu acestea.

Apoi permite o identificare a *fundamentelor patriarhatului* în societatea românească: patriarhatul își are fundamentele în *familie*, în *gospodărie* și în *spațiul public* sau politică plus societatea civilă în care includem, pentru societatea actuală, și economia.

Nu în ultimul rând, permite o identificare a *grupurilor sociale* care susțin patriarhatul: în România de astăzi, patriarhatul este susținut, deopotrivă, de grupul social al *bărbaților* și de grupul social al *femeilor*.

De asemenea, ne permite identificarea principalelor *mecanisme* prin care societatea distribuie puterea inegal, în favoarea bărbaților: aceste mecanisme aparțin *politicii*, adică statului, *„mâinii invizibile a pieței*", adică economiei și *societății civile* – reprezentate aici de *sindicate* și *asociații patronale* care, închizând cercul, fac politică –, *educației* (care și ea este determinată politic) și *tradiției* și *modelelor de socializare* care, atunci când nu sunt determinate politic prin ideologie și politici educaționale, sunt măcar acceptate politic.

În final, putem să identificăm și factorii care sunt *activi* împotriva patriarhatului ca o caracteristică definitorie a societății românești: *presiunea internațională* pentru egalitatea de gen, micile comunități *academice* orientate spre promovarea analizei societății românești din perspectiva ideologiei feministe și *mișcarea feministă* din România, atât cât este[1].

---

1. *Cf.* Maria Luiza Vasilescu, 2002, *Evoluția publică și privată a feminismului românesc actual*, Disertație, SNSPA, București.

Avem de-a face cu un dezechilibru evident. De o parte, o realitate socială, sprijinită de politicile pro-patriarhale cu mecanismele ei economice, sociale și educaționale, care au la bază socializările, iar de cealaltă parte, un mic grup de oameni, integrați, vrând-nevrând, în această societate patriarhală, dar convinși că trebuie să o schimbe. Singurul mecanism de schimbare pe care acest grup de contestatari ai realității îl au la dispoziție sunt politicile destinate egalității – sau echității – de gen impuse societății de către stat, prin acele puține mijloace de care mai dispune statul în societățile moderne și democratice: legislația, instituțiile însărcinate cu respectarea ei și programele de sprijin al societății civile.

Așa cum a rezultat din cercetarea întreprinsă, în realitate, asemenea metode de intervenție pot fi foarte ineficiente. Analiza politicilor de gen ale comunismului – un regim politic îndeobște creditat a fi făcut mult pentru emanciparea femeilor și egalizarea statutelor de gen în societate – a dovedit că singurul lucru semnificativ care s-a întâmplat în comunism a constat în înlocuirea unor forme de dominație a bărbaților în societate cu alte forme de dominație a bărbaților în societate, a unui tip de inegalitate cu alt tip de inegalitate, fără ca, în final, raporturile de putere dintre grupurile de bărbați și grupurile de femei să se modifice esențial.

Analiza tranziției a mai evidențiat un lucru: importanța subiectului social al schimbării. Deoarece tranziția a modificat, intenționat sau doar pe cale de consecință, *toate* raporturile de putere din fosta societate comunistă, a existat un moment favorabil în care ea a creat premisele unei deteriorări serioase a vechii baze a dominației bărbaților în raport cu femeile – industria socialistă. Cel puțin pentru unele categorii ocupaționale și unele grupuri de vârstă a existat o șansă semnificativă de a modifica structurile fundamentale ale patriarhatului românesc nu doar în economie, dar și în gospodărie, și familie. Această șansă nu a fost valorificată de femeile din România, în primul rând, pentru că femeile din România nu militează pentru echilibrarea raporturilor de putere. Ulterior, mecanisme educaționale de orientare și selectare profesională, și de distribuire a veniturilor între grupurile de populație au anihilat această oportunitate. Tranziția a fost – și o vreme încă mai este – un excelent prilej pentru femei de a modifica raporturile de putere din societate în favoarea lor. Nu neapărat pentru a transforma România într-o societate dominată de femei, ci măcar pentru a echilibra raporturile de putere între bărbați și femei.

A rezultat că, indiferent de cât de favorabile sunt condiţiile, acest lucru nu se poate întâmpla dacă femeile însele nu se organizează ca subiect social purtător al unei asemenea transformări.

Pentru a face un pas înainte în schimbarea raporturilor de putere dintre bărbaţi şi femei în România, pentru a menţine condiţiile favorabile schimbării şi a le valorifica în favoarea acesteia, ţara noastră are nevoie de politici de gen adecvate. Iar pentru a formula politici de gen eficiente sunt necesare o serie de cunoaşteri. Prima dintre ele se referă la realitatea care trebuie schimbată, adică la patriarhat. Cea de-a doua se referă la condiţiile în care această realitate poate fi schimbată.

Patriarhatul

Iniţial „patriarhatul" desemna acel tip de familie ai cărei membri se aflau sub autoritatea necondiţionată a tatălui. Forma cea mai cunoscută este cea descrisă în Vechiul Testament, ca formă clasică a vechii familii evreieşti şi ca o componentă de bază în organizarea societăţii. În gândirea feministă, patriarhatul a fost redefinit pentru a descrie fie relaţiile de familie, fie un sistem de relaţii sociale mai vast decât familia. Cea mai cuprinzătoare definire a patriarhatului o utilizează Heidi Hartmann:

> Eu definesc patriarhatul ca pe un set de relaţii care au o bază materială şi în care există între bărbaţi relaţii ierarhice şi de solidaritate, ceea ce le permite să controleze femeile. Astfel, patriarhatul este sistemul masculin de opresiune a femeilor[2].

Avantajul acestei definiţii este că lărgeşte spaţiul de acţiune a patriarhatului dincolo de familie şi de gospodărie, considerând patriarhatul un sistem de relaţii ce cuprinde într-o vastă ţesătură întreaga societate. În asemenea condiţii, orice diferenţă consacrată social între sexe poate fi considerată ca fiind un produs şi o formă de existenţă a patriarhatului. În studiul său, H. Hartmann analizează interferenţa dintre capitalism – care aduce femeile pe piaţa muncii – şi patriarhat, care este o realitate mai veche decât

2. H. Hartmann, „Capitalism, patriarchy and job segregation by sex", în A. Giddens, D. Held (eds.), 1984, *Classes, Power and Conflict*, Macmillan, p. 447.

capitalismul, şi ajunge la concluzia că cele două sisteme de relaţii se sprijină reciproc şi că relaţiile de tip capitalist nu numai că nu desfiinţează relaţiile de tip patriarhal, dar le întăresc. Diviziunea tradiţională a muncii în familie şi segregarea locurilor de muncă în funcţie de sex alcătuiesc bazele patriarhatului în capitalism.

Am văzut mai sus că tot ele alcătuiesc bazele patriarhatului şi în socialismul industrial, cazul românesc nefiind o excepţie, ci un caz tipic. Şi putem întâlni aceeaşi combinaţie şi în tranziţia post-comunistă, ca principal mecanism prin care bărbaţii au contracarat conjuncturile economică şi socială, care le erau defavorabile. Altfel spus, revoluţiile succesive ale economiei şi societăţii au afectat aproape toate tipurile de relaţii sociale, numai pe cea care stabileşte superioritatea bărbaţilor asupra femeilor nu.

Această experienţă istorică este pe cât de descurajatoare, pe atât de importantă. Ea ne spune că nucleul „dur" al patriarhatului nu se află în niciuna dintre realităţile pe care evoluţia economiei şi a societăţii le-a transformat radical. H. Hartmann este convinsă, din interiorul paradigmei teoretice care îi fundamentează cercetarea, că patriarhatul este un sistem de relaţii care „are o bază materială". Problema bazei materiale este importantă, pentru că, în cazul în care dominaţia femeilor de către bărbaţi este un produs al caracteristicilor unei anumite baze materiale, atunci patriarhatul poate fi combătut acţionând la nivelul acestei baze materiale şi schimbându-i caracteristicile.

Dar lucrurile nu stau deloc aşa. În mai puţin de o sută de ani, societatea românească a trecut prin patru sisteme ale producţiei materiale – societatea tradiţională, societatea capitalistă, societatea socialistă şi acum societatea tranziţiei – şi patriarhatul s-a adaptat foarte bine la toate aceste schimbări. Putem crede, de exemplu, că „baza materială" a patriarhatului în societatea tradiţională românească consta în eliminarea femeilor de la proprietatea asupra pământului.

„Fetele nu aveau nici un drept asupra pământului… Dota lor era formată din ceea ce puteau duce în căruţă."[3]

3. H.H. Stahl, 1969, „Les anciennes communautés villageoises roumaines, asservissement et pénétration du capitalisme", Paris, p. 57, după G. Şişeştean, 2002, *Antropologia şi sociologia sacrului*, Limes & Lekton, Zalău.

Gheorghe Șișeștean subliniază că femeile erau discriminate și de la transmiterea numelui, care se făcea pe linie paternă. Dar încă de la jumătatea secolului al XIX-lea acest tip de drept cutumiar a fost înlocuit cu dreptul civil modern, care asigură femeilor dreptul de proprietate asupra pământului. Și chiar dacă dreptul cutumiar a mai supraviețuit o vreme în zonele izolate ale României, cum ar fi în Țara Vrancei, unde tot Stahl îl mai găsise în funcțiune la sfârșitul anilor treizeci ai secolului XX, această „bază materială" a patriarhatului tradițional a fost radical anihilată de noul sistem de proprietate. Dar patriarhatul nu a avut de suferit și s-a adaptat imediat la o nouă bază materială. Iar discriminarea femeilor în transmiterea numelui a fost recuperată de sistemul civil modern și funcționează, desigur nelegiferată, ca modalitate dominantă de transmitere a numelui pe linie paternă și în zilele noastre.

Pentru capitalism, proprietatea asupra pământului nu mai este importantă. Importante sunt veniturile, iar cea mai mare parte a populației își primește veniturile din salarii. Capitalismul românesc interbelic nu a ajuns să transforme societatea românească suficient de mult pentru ca majoritatea populației ocupate să aibă o activitate salariată. În schimb, socialismul a reușit să facă asta. În perioada de vârf a comunismului românesc, forța de muncă salariată număra circa 8 milioane de oameni, iar din cele circa 3 milioane de țărani, majoritatea erau membri ai CAP-urilor, adică tot un fel de salariați, dar, formal, proprietari ai terenurilor care își primeau salariul în bani și natură, și nu doar în bani.

Așa cum s-a adaptat la capitalism, patriarhatul, ca sistem de dominare a femeilor de către bărbați, s-a adaptat la socialism, găsindu-și o nouă bază materială în diferențele de salarii și în aproape aceeași diviziune socială a muncii din familie (gospodăria fiind mult redusă măcar în mediul urban).

În socialism, diferențele de salarii erau rezultatul unor politici salariale exprese ale statului comunist. Tranziția a lovit radical în această „bază materială" a patriarhatului socialist, pe de o parte, restrângând mult domeniul în care politicile salariale ale statului sunt efective, iar, pe de altă parte, înlocuind pentru cea mai mare parte a forței de muncă salariate politica de stat cu „mâna invizibilă a pieței" în stabilirea salariilor. Or, „mâna invizibilă a pieței" s-a purtat în conformitate cu regulile de bază ale patriarhatului și

a asigurat venituri mai mari pentru bărbaţi, chiar dacă criza economică a tranziţiei a afectat grav vechea bază materială a superiorităţii economice a bărbaţilor. Noua bază materială a patriarhatului tranziţiei trebuie căutată în distribuţia ocupaţiilor şi a traseelor educaţionale şi, ca peste tot, în raporturile de putere din gospodărie şi familie.

Dar baza economică nu este în nici un caz singura bază materială a patriarhatului. Cercetări întreprinse în Occident au evidenţiat că nu există aspect al vieţii cotidiene, private sau publice, care să nu fie „îmbibat" de patriarhat sau modelat în conformitate cu relaţia fundamentală a acestuia. Pe urmele acestor cercetări, o serie de cercetări româneşti asupra presei, divertismentului de televiziune, limbajului şi filmului documentar[4] au arătat cât de puternică este discriminarea de gen în aceste aspecte ale vieţii de toate zilele, discriminări privite, de obicei, cu mai multă îngăduinţă decât cele din zona economicului.

În acelaşi timp, alte cercetări, ale tradiţiilor intelectuale româneşti[5] şi ale unor concepţii conservatoare actuale[6], dovedesc cât de puternic este integrat cultural patriarhatul şi cât de eficientă poate fi persistenţa lui în timp.

Această perspectivă istorică ne permite construirea unei imagini mai flexibile pentru patriarhat ca relaţie socială.

În primul rând, el este, cu certitudine, o relaţie socială fundamentală. Se poate foarte bine să fi apărut ca un accident istoric – el nu este universal în societăţile primitive –, dar se reproduce fără dificultăţi de câteva mii de ani, trecând prin toate societăţile posibile, prin majoritatea culturilor importante şi supravieţuind tuturor schimbărilor economice, sociale, culturale, religioase, lingvistice, rasiale etc.

Patriarhatul ca relaţie socială are nevoie de o bază materială. Dar el nu este produsul unei baze materiale anume, ceea ce l-ar face să fie dependent de această bază şi, eventual, să dispară o dată cu ea. El adaptează la propriul specific orice tip de relaţii economice, sociale şi culturale. Se aseamănă în bună măsură cu

4. O. Dragomir (coord.), 2002, *Femei, cuvinte şi imagini*, Editura Polirom, Iaşi.
5. M. Bucur, M. Miroiu (ed.), 2002, *Patriarhat şi emancipare în istoria gândirii politice româneşti*, Editura Polirom, Iaşi.
6. M. Miroiu, 1999, *Societatea retro*, Editura Trei, Bucureşti.

un virus capabil să modifice ADN-ul oricărui organism astfel încât acesta să funcţioneze în continuare, dar să-i reproducă şi lui trăsăturile. Dar analogia, chiar dacă sugestivă, nu este utilă analizei. Patriarhatul nu este un virus, este o relaţie de putere care se suprapune peste toate celelalte relaţii de putere din societate. Ceea ce îi permite să fie acceptat, este faptul că nu modifică esenţial funcţionalitatea acestor relaţii. Patriarhatul introduce în orice tip de relaţie o ierarhie suplimentară. Dar această ierarhie suplimentară nu modifică ierarhiile relaţiei de putere pe care o modelează. Pe piaţa capitalistă a muncii, veniturile unui capitalist vor fi mai mari decât veniturile unui salariat. Patriarhatul nu contrazice această relaţie. El doar adaugă caracteristica suplimentară că veniturile unui întreprinzător femeie vor fi mai mici decât veniturile unui întreprinzător bărbat. Nu orice femeie şi nu orice bărbat şi prin aceasta din nou distribuţiile specifice pieţei rămân valabile şi nu sunt afectate de patriarhat. Dar o medie a veniturilor femeilor va fi semnificativ mai mică decât o medie a veniturilor bărbaţilor. Aceste exemple pot fi multiplicate. Ceea ce este important este înţelegerea faptului că patriarhatul, ca relaţie specifică de dominaţie, nu intră în competiţie cu alte relaţii de ierarhizare sau de dominaţie dintr-o societate. El este o relaţie suplimentară, o organizare a societăţii dincolo de celelalte organizări ale acesteia. Şi, evident, se corelează cu ele, adaptându-şi formele, dar păstrând acest conţinut esenţial care este inegalitatea socială dintre bărbaţi şi femei.

Tot astfel, patriarhatul, deşi o relaţie de dominare producătoare de inegalităţi sociale, nu contrazice şi nu intră în competiţie cu democraţia politică – sau, dacă o contrazice, se descurcă să conviețuiască împreună cu ea. Sigur, sunt forme ale patriarhatului care încălcau principiile democraţiei politice, cum a fost lipsa sau restrângerea dreptului de vot pentru femei. Astfel de forme sunt întotdeauna eliminate, mai devreme sau mai târziu, de organizarea politică democratică a societăţii. Dar patriarhatul a dovedit că poate modela după principiul său fundamental şi relaţiile politice dintr-o societate. Nu este vorba numai de faptul că sunt mai puţine femei în politică, ci de faptul că, în măsura în care sunt, ele ajung în situaţia de a contribui la reproducerea relaţiilor de tip patriarhat, participând la elaborarea politicilor tipic masculine.

Același lucru se întâmplă în gândire și în cultură, în educație, în religie, în ideologie. Toate religiile universale îi reproduc și îi canonizează preceptele. Patriarhatul nu este o ideologie distinctă, el devine o componentă a tuturor ideologiilor. Poate conviețui la fel de bine cu neoliberalismul care deplânge decăderea familiei tradiționale, cu comunismul care pune femeia „în slujba națiunii" sau cu formele de naționalism care fac apel la valorile tradiționale ale societăților. Supraviețuiește foarte bine și cu ideologiile aparent mai moderne și a trebuit să facă pași înapoi doar în fața feminismului, care se constituie ca o ideologie anti-patriarhală.

Patriarhatul are câteva caracteristici esențiale: (1) este simultan peste tot; (2) modelează toate relațiile și realitățile importante în societate; (3) deși le modelează, patriarhatul nu afectează esențial relațiile și realitățile importante în societate și, prin urmare, nu provoacă contrareacții; (4) are capacitatea de a funcționa statistic, lăsând loc excepțiilor, ceea ce îi conferă o mare flexibilitate; (5) este independent față de formele sale istorice. Aceste caracteristici ale sale îi definesc o relație socială de putere cu totul specială.

O relație specială, dar nu unică!

Ca relație de putere, patriarhatul face parte din categoria relațiilor de putere care stabilesc inegalități sociale prin naștere. Cei care se nasc femei aparțin prin naștere unui grup social dominat în societate. Cei care se nasc bărbați aparțin, prin naștere, unui grup social dominant în societate. Acest tip de relație de putere este relativ comun societăților pre-capitaliste din întreaga lume. În Atena Antică, cel care se năștea cetățean aparținea unui grup dominant din societatea atenian, cel care se năștea ne-cetățean aparținea automat unui grup dominat. Același lucru dacă te nășteai sclav, cetățean sărac sau aristocrat în Roma Antică. În societatea feudală occidentală, nașterea hotăra dacă un om este și va rămâne toată viața țăran, eventual țăran șerb pe un domeniu feudal sau va fi unul dintre nobilii dominanți în societate. Castele indiene nu erau cu nimic mai rigide decât „stările" franceze medievale.

Organizarea socială și politică a societăților pe baza unor inegalități instituite politic ca inegalități prin naștere a supraviețuit aproximativ cinci milenii, până când capitalismul a produs o clasă socială suficient de puternică – burghezia – pentru a înlocui sistemul politic tradițional cu cel democratic actual, bazat pe egalitatea oamenilor prin naștere și inegalitatea lor prin traseul social parcurs în

viață, adică prin averea acumulată pe piață. Este poate semnificativ faptul că atunci când în 1789 proclamau în *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului* că toți oamenii sunt egali prin naștere, autorii declarației nu înțelegeau prin „oameni" și femeile[7]. Oricum, organizarea societăților – prin instituire politică – pe baza principiului inegalității prin naștere a dovedit că poate supraviețui milenii și că singurul lucru care o poate afecta este o schimbare radicală a opțiunii politice care a instituit-o.

Marea diferență însă între organizarea întregii societăți pe baza inegalităților stabilite prin naștere și inegalitatea stabilită prin naștere între bărbați și femei de către relația denumită „patriarhat" este că prima era fundamental legată de un sistem economic de producție, în vreme ce a doua se dovedește capabilă să supraviețuiască tuturor sistemelor de producție. Piața mărfurilor a eliberat șerbii și a introdus egalitatea între nobil și iobag pe piață. Piața forței de muncă a eliberat sclavii și a introdus egalitatea între alb și negru pe piață. Piața capitalului a anulat caracterul special al proprietății asupra pământului ca relație de putere și a introdus egalitatea între proprietarii și neproprietarii de pământ. De la egalitatea pe piață, la egalitatea în fața statului este doar un singur pas, iar acest pas a fost făcut prin victoria politică a burgheziei împotriva aristocrației.

Dar inegalitatea dintre bărbați și femei, inegalitate stabilită prin naștere, nu este legată de nici un sistem de producție. Cel puțin nu de vreunul dintre sistemele de producție cunoscute până acum și care să fi generat societăți producătoare complexe. Ca urmare, schimbarea de sisteme de producție nu a afectat-o în nici un fel și așa se explică de ce patriarhatul poate să se adapteze foarte bine la toate sistemele de producție de până acum. Așa se explică de ce toate sistemele de producție, inclusiv cel capitalist, care, formal, nu acceptă inegalitatea prin naștere, au acceptat inegalitatea prin naștere instituită politic prin patriarhat: inferioritatea femeilor. Sigur, capitalismul, ca și socialismul, a desființat toate formele de

7. De fapt, nu înțelegeau prin oameni, cel puțin la început, nici toți bărbații, ci doar toți proprietarii. Dar până la sfârșitul revoluției toți bărbații au devenit oameni, în schimb, femeile au trebuit să mai aștepte o vreme. În Elveția, una dintre cele mai dezvoltate dintre țările europene, au trebuit să aștepte până în deceniul al optulea al secolului XX.

inegalitate prin naștere care contraveneau sistemului propriu de inegalități – inegalitatea de avere în capitalism și inegalitatea de statut în socialism. Mai devreme sau mai târziu, toate femeile au primit dreptul de vot. Mai devreme sau mai târziu, toate femeile au primit dreptul de a participa la piața forței de muncă. Mai devreme sau mai târziu, toate femeile au primit dreptul de a fi proprietari și de a utiliza proprietatea lor pe piață. Mai devreme sau mai târziu, toate femeile au primit dreptul să apară în calitate de cumpărători pe piață, și largi sectoare ale pieței s-au orientat către satisfacerea nevoilor economice specifice femeilor, de la cele condiționate biologic, la cele condiționate social, chiar prin intermediul patriarhatului. Dar nici unul dintre sistemele de producție nu a protestat și nu a contestat introducerea unei ierarhii suplimentare în ierarhia pe care o propunea singur. Relația de dominație a bărbaților asupra femeilor nu afecta ierarhia de producție și politică a capitalismului, cum nu o afectase pe cea a sistemelor de producție anterioare. Din nou, nu este singura ierarhie de acest fel, instituită politic și necontestată de sistemele de producție. Ierarhia dintre adulți și copii sau dintre adulții activi și adulții dependenți nu contestă nici ea ierarhiile stabilite de producție, fiind foarte bine acceptate de acestea.

Așa se explică și de ce nici una dintre forțele politice noi, generate de schimbarea sistemelor de producție, nu a contestat relația de dominație dintre femei și bărbați. Așa cum, în foarte multe societăți, aceleași forțe politice nu au contestat relația de dominație între rase sau nu au contestat relația de dominație între, să zicem, oameni și animale ca o formă a relației de dominație dintre civilizația umană și mediul înconjurător.

Faptul că în acest moment toate aceste relații de dominație sunt contestate este o oportunitate excepțională. Sursa contestării trebuie căutată nu în sistemele de producție și distribuție – paradigma tradițională a sociologiei și, în general, a științelor sociale –, ci în gradele suplimentare de libertate achiziționate de societățile omenești ca urmare a prosperității obținute. Dar această problematică aparține deja unui alt program de cercetare.

Patriarhatul este, prin urmare, ultima inegalitate prin naștere, care mai supraviețuiește în societățile dezvoltate și democratice ale Occidentului capitalist. Atunci când afirma că „biologia stabilește destinul", în sensul că sexul determină locul ocupat în societate de

nou-născut, Freud afirma un adevăr incontestabil, dar altul decât cel pe care îl avea în gând. Adevărul incontestabil se referă la mecanismul inegalității. Cel la care se referea el s-a dovedit a fi doar un context de socializare. Pe de altă parte, atunci când consideră că a devenit femeie, în loc să se nască femeie, Simone de Beauvoir spunea un adevăr numai pe jumătate. Situația de inferioritate pentru care a fost pregătită, femeie fiind, nu rezulta din biologia sa de femeie, dar era o consecință nemijlocită a faptului că, biologic, era femeie, și nu bărbat. Pentru că relația de putere, ca inegalitate prin naștere, utiliza sexul ca semn al discriminării.

Două au fost caracteristicile patriarhatului care au derutat cel puțin o vreme cercetarea și acțiunea politică împotriva lui și au produs atâtea dezbateri academice, politice și cotidiene. Amândouă se referă la natura sa.

În primul rând, faptul că patriarhatul este *o relație de putere primitivă*. Prin aceasta nu vreau să spun că este foarte veche, deși ea este foarte veche, iar vechimea sa are legătură cu primitivismul ei. Dar relațiile de putere de tipul inegalităților stabilite prin naștere sunt primitive prin mecanismele lor și prin modul în care sunt instituite și reproduse. După două secole de dezvoltare a organizării sociale și economice de tip capitalist și a organizării politice de tip democratic, societățile moderne au ajuns la niveluri foarte sofisticate de constituire a relațiilor de putere în societate. Aceste tipuri de relații de putere – cu distribuții fără subiect instituitor, cum este piața, sau în care relația de putere se menține doar prin negociere sau care se realizează prin cooperarea și competiția mai multor centre de putere etc. – sunt mult mai greu de controlat, înțeles și, eventual, combătut decât relațiile simple și oarecum grosolane ale inegalităților stabilite prin naștere.

Cercetarea a abordat de cele mai multe ori discriminarea de gen ca pe una dintre relațiile sofisticate ale societății moderne, a utilizat paradigme și instrumente construite pentru înțelegerea și explicarea complicatelor relații de putere moderne. În acest fel, a complicat o realitate care este suficient de simplă[8] și, uneori, nu

8. „Simplă" este rezultatul unei comparații cu relații mai complexe. Modul în care se mențin și se reproduc relațiile sociale nu este niciodată simplu. Chiar cele mai simple relații, cum sunt cele de rudenie în societățile primitive, se dovedesc a genera interacțiuni, efecte și susțineri complexe.

a văzut pădurea din cauza copacilor. Problema, atât a cercetării, cât și a mișcării politice de emancipare a femeilor a fost mai simplă câtă vreme relația se exprima în inegalitatea de drepturi politice între femei și bărbați (de exemplu, neacordarea dreptului de vot pentru femei). Ea s-a complicat când această țintă politică directă a dispărut. Cu toate acestea, relația nu și-a modificat în nici un fel caracteristicile sau natura.

În al doilea rând, cercetarea a ocolit în multe cazuri adevărul că, asemenea tuturor relațiilor de putere care stabilesc inegalități prin naștere, dominația femeilor de către bărbați este o relație pur *politică*. Aceasta înseamnă că, în loc să rezulte ca o necesitate tehnică a organizării sociale, economice sau politice – așa cum rezultă, de exemplu, ierarhiile în organizațiile birocratice sau cum se stabilesc relațiile de putere și autoritate în fluxurile tehnologice industriale –, inegalitatea dintre bărbați și femei este pur și simplu adăugată peste toate formele de organizare politică, economică și socială prin *opțiune politică arbitrară*.

Cuvântul „arbitrar" are aici două sensuri: (1) că sensul dominației este arbitrar și, teoretic măcar, putem foarte bine imagina o societate în care relația de putere este dezechilibrată în favoarea femeilor, și nu a bărbaților; (2) că nu putem identifica nici o restricție teoretică generatoare a unui raport de dominație, indiferent în favoarea cui. Pe de altă parte, deoarece femeile și bărbații dintr-o societate sunt două grupuri sociale distincte care interacționează, între ele *se stabilește o relație de putere*, iar această relație *trebuie definită politic*, într-o formă sau alta.

Nerecunoscând întotdeauna caracterul politic al relației, atât cercetarea, cât și mișcarea politică i-au căutat bazele și, eventual, sursele în cele mai diferite sectoare ale societății: de la constituirea relațiilor sexuale și până la formele capitalismului contemporan. De fiecare dată, au ajuns la determinări culturale adăugate unor determinări sociale, economice, alte determinări culturale etc., care nu presupuneau neapărat dominația bărbaților asupra femeilor. Dominația bărbaților asupra femeilor în societățile moderne apărea ca neavând nici o sursă, dar era acolo și i se puteau identifica mecanismele de reproducere. Această situație are loc în cazul relațiilor instituite exclusiv prin opțiune politică.

Or, relațiile de putere bazate pe inegalitățile stabilite prin naștere sunt vulnerabile. Vulnerabilitatea lor provine din faptul

că au un subiect instituitor ușor de identificat, iar ele persistă doar atâta vreme cât acest subiect rezistă contestărilor. A fost relativ ușor pentru revoluțiile burgheze să identifice aristocrația societății medievale ca subiectul instituitor al inegalității prin naștere și să conteste, deopotrivă, relația și aristocrația. Până la urmă, în unele societăți, aristocrația a făcut un pas înapoi de la putere și a trecut în tabăra burgheziei, învățând un nou mod de trai și noi reguli ale distribuției puterii în societate. În alte societăți, a fost pur și simplu decimată.

Rasismul este o altă relație de putere bazată pe o inegalitate stabilită prin naștere. A supraviețuit mai multă vreme în forma apartheidului decât în forma sclaviei negrilor, pentru motivul simplu că sclavia negrilor (a cărei ultimă redută – statele sudice ale SUA – a căzut înainte de sfârșitul secolului al XIX-lea) intra în directă contradicție cu distribuția puterii prin intermediul pieței. Dar apartheidul a reușit să supraviețuiască, pe de o parte, pentru că era o formă de rasism compatibilă cu organizarea capitalistă, ba chiar cu organizarea democratică (fără negri) a societății, iar, pe de altă parte, pentru că grupul politic instituitor, albii din Republica Africa de Sud, a opus o rezistență îndârjită contestării și mișcării de emancipare a negrilor. Dar și-a evidențiat cu claritate vulnerabilitățile: (1) era clar o formă de inegalitate stabilită prin naștere; (2) era clar o inegalitate justificată doar prin opțiunea politică a populației dominante din societatea sud-africană; (3) era clar contestată politic; (4) era, tot clar, rezolvabilă prin înlocuirea unei politici de apartheid cu o politică a egalității; (5) exista o clasă politică – alcătuită atât din negri, cât și din albi – dispusă să înlocuiască clasa politică susținătoare a apartheidului.

Dominarea femeilor de către bărbați în societățile contemporane este o relație de același tip și la fel de primitiv instituită. Motivul pentru care rasismul a fost în mare măsură înlăturat, iar patriarhatul încă nu – deși și el face pași înapoi în unele dintre societățile cele mai dezvoltate –, este că, deocamdată, chiar în societăți foarte avansate economic și democratic, condițiile contestării sale cu succes nu sunt încă îndeplinite.

Patriarhatele românești

Această cercetare nu și-a propus să identifice condițiile generale ale contestării cu succes a patriarhatului în orice societate. Tocmai pentru că se poate foarte bine adapta la orice formă de societate și la tot ce îi este specific unei societăți concrete, de la economie și politică până la religie și tradiții istorice, patriarhatul nu poate fi combătut decât specific, ținând cont de particularitățile fiecărei societăți. Pentru noi important este să ținem cont de particularitățile societății românești în tranziție, particularități care vor defini și particularitățile patriarhatului românesc. Rezultatele studierii de până acum a diferențelor dintre bărbați și femei în societate, ca forme ale dominației bărbaților asupra femeilor, trebuie interpretate acum ca particularități ale patriarhatului românesc.

Ca orice patriarhat, patriarhatul românesc se manifestă în toate domeniile societății și remodelează, în favoarea bărbaților, toate relațiile din societate. Ca orice alt patriarhat, patriarhatul românesc nu are o bază materială proprie, ci se suprapune peste sursele de generare ale tuturor relațiilor cu caracter istoric sau tehnic din societate. Dincolo de aceste caracteristici generale, el are o serie de caracteristici specifice care provin din caracteristicile societății în tranziție de la noi.

Prima de care trebuie să ținem seama este că societatea românească în tranziție nu este o societate omogenă din perspectiva civilizațiilor. O analiză a civilizației românești poate distinge cel puțin trei civilizații distincte, care reușesc cumva să supraviețuiască împreună :

O civilizație *rurală*, pre-industrială, care grupează mai mult de jumătate din populația țării.

O civilizație *a industriei socialiste*, care reunește mai puțin de o cincime din populația ocupată și, probabil, cam tot atât din populația țării, dar care dispune încă de o influență politică și socială net peste ponderea ei în populație.

O civilizație *a tranziției capitaliste*, concentrată în jurul proprietății private individuale, a pieței libere și a relațiilor de tip clientelar, bazate pe bani (celelalte civilizații se bazează pe relații

de tip clientelar bazate pe putere) şi în care este angrenată cam o treime din populaţia ţării.

Nici una dintre ele nu este capitalistă, deşi ultimele două sunt civilizaţii ale economiei de piaţă. Din punct de vedere teoretic, coexistenţa lor este posibilă doar pentru că există două elemente unificatoare:

- o relaţie socială tipică – relaţia de tip clientelar;
- un sistem de instituţii politice şi administrative – mai cunoscute sub denumirea de *stat*.

Statul român, cu sistemul său politic, cu administraţia şi sistemul de redistribuire, este principalul element unificator. Cele trei civilizaţii comunică între ele şi relaţionează prin intermediul statului, în condiţiile în care încă nu există o piaţă unificatoare.

Deoarece avem de-a face cu cel puţin trei civilizaţii distincte, fiecare dintre ele cu propriul său sistem de relaţii de putere, şi toate, până la urmă, cuprinse în sistemul de putere construit de statul român, vom avea de a face cu trei patriarhate diferite, toate reunindu-se până la urmă tot prin intermediul statului, pentru că acesta este singura modalitate prin care poate supravieţui o relaţie politică de tipul patriarhatului. Mai devreme sau mai târziu, mai mediat sau mai direct, patriarhatul îşi găseşte subiectul instituitor la nivelul clasei politice care guvernează prin intermediul statului.

Patriarhatul rural

Aproape jumătate (45%) din populaţia României locuieşte oficial în mediul rural, adică în unităţi administrative considerate oficial a fi comune şi sate. Acest număr este în creştere începând din 1998, dar adevăratul punct de cotitură al procesului de urbanizare a avut loc în 1990. În deceniul anterior (1980-1990), populaţia rurală a României a scăzut în medie cu 0,7% pe an, datorită, în principal, migraţiei către urban. Începând cu 1990 însă, ritmul mediu anual al scăderii populaţiei rurale se prăbuşeşte la 0,1% (de şapte ori mai lent), pentru ca după 1998 populaţia din rural să înceapă să crească cu un ritm mediu anual, deocamdată, de circa 0,2%.

Acest „ceva mai puţin de jumătate" este însă o cifră care depinde de fanteziile administrative, adică de statutul oficial al unei localităţi. Condiţii de trai rurale întâlnim însă în majoritatea localităţilor

urbane. Cu cât localitatea este mai mică, cu atât şansele ca modul de trai al unui locuitor al său, de la ocupaţie şi structura veniturilor şi consumului până la comportamentele demografice sau relaţiile sociale, să facă parte din civilizaţia tradiţională a ruralului. Prin rural, în continuare, nu înţeleg o diviziune administrativă, ci o întreagă civilizaţie pre-capitalistă şi pre-industrială.

Este *o civilizaţie a proprietarilor*, care se opune muncii salariate. „Capii de gospodărie" sunt, în cvasitotalitatea lor, proprietari ai locuinţei şi ai mijloacelor cu care îşi câştigă existenţa – pământ, mic atelier, magazin etc. – şi muncesc, asigurând, în acelaşi timp, şi managementul gospodăriei. Populaţia din cadrul civilizaţiei rurale este ocupată în agricultură, meşteşuguri, mic comerţ etc.

Este *o civilizaţie a muncii nesalariate şi nereglementate*. Munca se face în familie, cu utilizarea întregii forţe de muncă a familiei, în forme care ies complet din orice organizare modernă a muncii în societate şi ignoră atât reglementările, cât şi avantajele muncii salariate. Aşa-numiţii „lucrători familiali neretribuiţi" muncesc fără asigurări sociale şi de sănătate, fără salarii, fără pensii, fără concedii, fără ajutor de şomaj etc. Munca salariată este utilizată doar accidental sau sezonier.

Este o *civilizaţie slab monetizată*. Pentru gospodăriile de ţărani, pe care statistica le înregistrează separat, ştim că doar 39% din venituri sunt în formă bănească, iar din acestea circa 5% provin din alocaţii de la stat.

Este, de asemenea, o *civilizaţie slab orientată spre piaţă*. Din nou, pentru gospodăriile de ţărani doar 18% din venituri provin din vânzarea producţiei. Situaţia se schimbă atunci când este vorba de micii meşteşugari şi de negustori care îşi obţin veniturile din vânzarea producţiei pe piaţa locală. Aceasta, la rândul ei, are legături puţine şi nepurtătoare de influenţe cu piaţa „mare" a economiei industrializate şi în curs de a deveni o piaţă capitalistă.

Este *o civilizaţie a sărăciei*, judecând din nou după ţărani, căci jumătate dintre ei (49%) erau în anul 2000 cuprinşi în cei mai săraci 20% persoane din populaţia ţării.

Din cauza sărăciei, este *o civilizaţie care se opune dezvoltării tehnologice*. Gospodăria ţărănească românească renunţă la tractor în favoarea plugului tras de cal sau de bou, la camion în favoarea căruţei, la irigaţii în favoarea ploii, la îngrăşăminte, la cunoştinţele agronomice etc.

Este, de asemenea, *o civilizaţie a lipsei de educaţie*. Ruralul rural (din păcate nu avem date despre ruralul din urban) nu mai este analfabet, ca pe vremuri, ci doar mult mai puţin educat decât urbanul urban. Lipsa de educaţie, la rândul ei, este doar o componentă a lipsei de servicii comunitare. Singura utilitate care a pătruns pe scară largă în rural este electricitatea. Celelalte se găsesc doar în situaţii excepţionale şi nu îi sunt caracteristice.

Ruralul este un puternic susţinător al paternalismului politic, indiferent dacă vine din perspectivă social-democrată sau naţionalistă.

Ca orice civilizaţie, ruralul are ierarhiile şi inegalităţile sale, cu nimic mai reduse decât cele ale altor societăţi – ale urbanului din România, de exemplu. Diferenţele de venituri, de putere, de autoritate şi de prestigiu pot fi foarte mari. Aşa cum, foarte mari pot fi diferenţele de mentalitate.

Patriarhatul rural se adaptează la aceste caracteristici. Deoarece nu se mai poate întemeia pe discriminările în raport cu proprietatea, patriarhatul rural se concentrează în gospodărie, unde se suprapune peste diviziunile tehnice ale muncilor agricole efectuate cu tehnici şi unelte tradiţionale. Socialismul cooperatist redusese evantaiul de munci manuale din agricultură şi trata tehnic femeile şi bărbaţii în acelaşi fel – ca simpli muncitori necalificaţi care lucrau cu sapa. Revenirea la gospodăria ţărănească tradiţională pre-industrială a readus separarea muncilor pe sexe, pentru că a reintrodus animalele de muncă în gospodărie şi tehnologiile proprii acestora: plugul tras de cal, căruţa etc. Forţa fizică superioară a bărbatului este uneori o condiţie tehnică a muncii. Ea este întărită de recuperarea tradiţiilor pre-capitaliste o dată cu recuperarea tehnologiilor acestuia. Munca în gospodărie reconfirmă statutul superior al bărbatului, care funcţionează, cel mai adesea, ca un soi de „şef de echipă" al echipei familiale. Efortul fizic mai mare este compensat de mai multă îngrijire din partea femeii, dar îngrijirea implică, din capul locului, un statut de subordonat.

Din punctul de vedere al veniturilor, dependenţele sunt reciproce. Veniturile sunt ale gospodăriei, şi nu ale bărbatului sau femeii şi, prin urmare, joacă un rol slab în fixarea relaţiilor de patriarhat. Trecerea spre o economie a gospodăriei mai orientată spre piaţă – fie prin producţia agricolă pentru piaţă, fie prin

producția de servicii, de la comerț și până la turism – pare a conduce la creșterea statutului femeii în gospodărie, implicată mai mult în producerea și vânzarea serviciilor.

În familie, patriarhatul se fixează pe tradiția integrării femeii în familia lărgită a bărbatului (unde are din capul locului o poziție de minoritar), pe discriminarea în relațiile sexuale pe baza tradiției și a lipsei de educație sexuală a femeilor, pe forța fizică superioară a bărbatului și pe lăsarea în grija mamei a copiilor dependenți, cu atât mai mult, cu cât în rural o femeie naște și crește, în medie, mai mulți copii decât în urban.

Patriarhatul este cel care particularizează socializarea de gen în familie, mutând-o în gospodărie și transformând-o în ucenicie. Fetele își vor ajuta mama, iar băieții tatăl, această separație fiind justificată prin condiționările tehnice actuale și viitoare ale muncii. În materie de învățământ, patriarhatul rural funcționează prin reducerea școlarizării fetelor, cuprinse mai devreme decât băieții în treburile gospodăriei și adeseori măritate – și din cauza sărăciei extreme a familiei –, înainte de majorat. În 1992, în rural durata medie a școlarizării era de 5,7 ani pentru femei și 7,1 ani pentru bărbați[9].

Patriarhatul spațiului public se bazează pe tradiție, mai puternică în societatea rurală decât în alte forme de societate și pe autorități, care funcționează ca instituții de instituire și reproducere a acestuia. Ruralul este mai puternic religios decât alte societăți, și Biserica Ortodoxă mai puternică susținătoare a patriarhatului decât alte biserici. Autoritățile contribuie la impunerea patriarhatului prin discriminarea în tratamentul bărbaților și al femeilor, dar contribuția lor este mai degrabă ambiguă. În măsura în care se ocupă de gospodării – pentru statistici, acte, impozite etc. – autoritățile, orientate către „capul gospodăriei", tind să reproducă relațiile patriarhale. Dar alte contacte între populație și autorități au loc pe teme de protecție și asistență socială, iar aici femeile devin mai importante decât bărbații. Acordarea alocației pentru copii către mamă este, de exemplu, o situație – de dată recentă – în care autoritățile dovedesc că tratează femeile ca pe un cetățean mai important (sau mai responsabil) decât bărbatul.

9. *Raportul Național al Dezvoltării Umane*, PNUD, 1999.

Ca orice patriarhat, patriarhatul rural nu tulbură ierarhiile stabilite pe alte căi[10] – ierarhiile de avere, de statut social, de autoritate – şi asta îi permite să se adapteze la asemenea inovaţii moderne cum ar fi pătrunderea pe scară largă a femeilor în administraţie şi, uneori, pătrunderea lor în politică. Aparent paradoxal, tocmai în rural sunt mai multe femei primar decât în urbanul mai dezvoltat şi mai modernizat. Paradoxul este numai aparent, pentru că distribuţia femeilor pe funcţii politice nu are legătură cu patriarhatul comunităţilor, ci cu patriarhatul clasei politice româneşti. Partidele sunt cele care stabilesc candidaţii la primărie şi apoi îi sprijină în alegeri. Acordul şi sprijinul partidului politic este cu atât mai important, cu cât este vorba de o comunitate mai mare. La nivel naţional sau al oraşelor foarte mari este decisiv. La nivel de oraşe mici este important, dar nu decisiv. La nivelul comunelor, candidaţii la primărie sunt mai degrabă candidaţi independenţi, care se descurcă prin forţe proprii şi apelează la numele unui partid politic – şi uneori la lideri ai acestuia în campania electorală – doar pentru un supliment de imagine. Distribuţia femeilor primar se explică deci prin patriarhatul instituit de partidele politice a căror influenţă scade dinspre nivelul naţional spre cel al micilor localităţi. De regulă, partidele refuză femeile candidat la funcţia de primar, dar nu se pot împotrivi dacă ele câştigă prin forţe proprii, cum au făcut-o într-o serie de comune.

Pot încerca, după aceea, să o scoată din funcţie. Mariana Dumitraşcu, primăreasa comunei Berleşti, judeţul Gorj, face un tablou foarte sugestiv al femeii pătrunse în politică în plin patriarhat, deopotrivă, rural şi politic.

> În anul 1996, am fost aleasă viceprimar, fiind singura femeie în Consiliul Local la data respectivă. Prezenţa mea în mijlocul a 10 consilieri nu a fost deloc agreată, pe motivul că nu se poate ca o femeie să conducă. În perioada care a urmat, m-am ocupat de mai multe probleme ale localităţii, reuşind să conving cetăţenii că o femeie într-o funcţie de conducere este mai receptivă, poate fi înţeleasă mai bine şi că a fi femeie nu este un handicap. (…) În patru ani, s-au încercat 8 demiteri din funcţie.

10. Nici măcar patriarhatul islamic nu face asta. Faptul că şi o doctoriţă, şi o ţărancă trebuie să umble cu faţa acoperită nu exprimă o dominaţie de tip patriarhal, ci o cerinţă de tip religios.

Contestarea patriarhatului politic conduce la contestarea patriarhatului rural, în cazul nostru. Tot Mariana Dumitrașcu explică:

> Eu am convins multe femei că rolul lor este să-și respecte familia, dar să nu uite că pot să-și croiască o carieră, să fie independente; doar atunci ești împlinit când ai avut în viață șansa să fii un învingător.

În vara lui 2000, Mariana Dumitrașcu a obținut un nou mandat, de data asta ca primar ales direct de electoratul comunei, ceea ce dovedește că munca ei educativă a avut succes. Exemplul ei, departe de a fi tipic de altfel, mai dovedește că metoda cea mai bună de combatere a patriarhatului rural este cea politică. Întregul „program educațional" al Marianei Dumitrașcu se baza pe faptul că dincolo de comunitatea rurală există alte tipuri de societăți, în care patriarhatul rural nu funcționează și prin integrarea în care femeile se pot elibera, dacă nu de patriarhat, măcar de forma sa rurală.

Patriarhatul socialist al tranziției

Socialismul a fost eliminat din rural prin reforme agrare succesive, dar cei 12 ani de tranziție nu au reușit să-l distrugă în întregime. El mai supraviețuiește în industria de stat, redusă la câteva mari companii naționale – denumirea „mai capitalistă" a fostelor regii autonome – și la o serie de întreprinderi industriale mai mari sau mai mici, pe care statul încă nu a reușit să le privatizeze. Dincolo de acestea, socialismul supraviețuiește în administrație și în sectoarele bugetare, care suferă din cauza crizei economice a tranziției, dar își conservă multe dintre caracteristicile anterioare. Desigur, socialismul tranziției nu mai este identic cu socialismul din care provine, dar o serie de caracteristici mai sunt conservate, cum ar fi, de exemplu, statutul de salariat al statului, singurul statut de salariat bine legiferat și reglementat, prin îmbinarea dintre politică și management, prin securitatea personală mai mare etc. Patriarhatul socialist al tranziției este una dintre aceste caracteristici.

Evoluțiile divergente ale actualelor „rămășite" ale socialismului au condus la configurarea a două variante de patriarhat. Pe de o parte, principalul moștenitor al patriarhatului de tip socialist este actualul patriarhat de stat. Pe de altă parte, în zonele care au ieșit considerabil de sub ocrotirea statului, vechiul patriarhat

socialist trebuie să se adapteze la criza economică, în general, şi la şi mai puternica criză a industriei prelucrătoare.

Patriarhatul de stat al tranziţiei

Câteva sectoare ale economiei, definite drept „strategice", au rămas în proprietatea sau sub controlul statului. La adăpostul acestuia, ele şi-au păstrat multe dintre caracteristicile lor socialiste, în primul rând pe aceea de a fi nerentabile. Iniţial, în această categorie a fost inclusă aproape jumătate din economie (în 1991, 40% din ansamblul economiei socialiste a fost organizată ca „regii autonome", adică ansamblul de întreprinderi care urmau să rămână în proprietatea statului. Zece ani mai târziu, acestea, transformate în „companii naţionale", grupează mai ales energia, utilităţile şi o parte din transporturi şi telecomunicaţii (şi, în perspectivă, se presupune că vor fi privatizate) şi principalele servicii sociale: învăţământul, sănătatea, asigurările sociale, asistenţa socială, administraţia etc. În această zonă, statul tranziţiei a reprodus strategiile patriarhale ale statului socialist. După cum am văzut la analiza patriarhatului socialist, acestea au fost concentrate pe două discriminări principale: discriminarea de venituri şi discriminarea ocupaţională.

Ca şi statul socialist, statul tranziţiei a dus o politică salarială destinată să favorizeze, pe de o parte, managementul prioritar masculin al sectoarelor bugetare, iar, pe de altă parte, muncitorii industriali din sectoarele economice dominate de bărbaţi. Regii autonome au fost şi Compania de Electricitate, şi Poşta Română, dar salariile în companiile de cărbune, electricitate, petrol, gaz metan etc. – ramuri economice în care dominantă este forţa de muncă masculină – au rămas cu mult mai mari decât cele ale Poştei sau ale Companiei de Telefonie, ca să nu mai vorbim de cele din învăţământ, sănătate şi administraţie, în care dominantă este forţa de muncă feminină. Guvernele nu au mai putut opune ţesătoarele minerilor, oţelarilor sau petroliştilor, dar le-au opus învăţătoarele, profesoarele şi asistentele sanitare. Politicile salariale destinate să asigure, în continuare, superioritatea muncitorului industrial bărbat faţă de muncitorul industrial femeie au fost înlocuite cu politici salariale destinate să asigure superioritatea bărbatului angajat de stat, faţă de femeile angajate de stat. Acest

raport patriarhal de salarizare, puternic sprijinit de sindicate – ale căror mișcări revendicative au luat întotdeauna ca bază de plecare schemele de salarizare ale socialismului –, a fost reprodus fără dificultăți de toate guvernele care s-au perindat după revoluție. Uneori, a fost menținut cu costuri sociale și politice uriașe. De exemplu, necesitatea economică a închiderii unei părți a minelor de cărbune din Valea Jiului a creat mari probleme sociale tocmai pentru că, în virtutea unor tradiții socialiste, salariile în minerit rămâneseră mult mai mari decât media pe economie, în ciuda faptului că mineritul înregistra pierderi financiare foarte mari.

Până la urmă, sistemul regiilor autonome – și mai apoi al companiilor naționale – s-a dovedit a fi doar un sistem de subvenționare a veniturilor unei părți importante a proletariatului industrial masculin. Ceea ce au făcut toate guvernele de după revoluție a fost să subvenționeze nu numai subzistența acestora, ci și prestigiul social al unor bărbați aflați la vârful ierarhiei salariilor muncitorești. Patriarhatul a „parazitat" aici nu atât o condiționare tehnică, cât una socială și politică. Desigur, nu se punea problema renunțării la producția de energie electrică sau benzină – deși se punea problema renunțării la măcar o parte din producția de cărbune –, ci doar a rentabilizării lor la niveluri rezonabile ale prețurilor. Din punct de vedere social, se punea problema menținerii sub control a șomajului, iar din punct de vedere politic, problema care trebuia rezolvată era cea a menținerii acestor „detașamente muncitorești" la un nivel de venituri, de prestigiu social și de putere, politică și economică, care să le asigure poziția de elite muncitorești pe care o avuseseră și în socialism. Că este vorba de o opțiune politică *arbitrară* se observă cu ușurință, dacă se compară soarta acestora cu cea a altor categorii de muncitori industriali cu poziție de elite muncitorești ale fostului regim comunist, de exemplu, oțelarii. Siderurgia românească a fost alături de construcțiile de mașini, o altă ramură de elită a industriei socialiste, unul dintre marii „sacrificați" ai tranziției. Marile combinate siderurgice și întreprinderi metalurgice sau constructoare de mașini au fost nevoite, ca urmare a unor decizii politice, să iasă de pe piață una după alta, în vreme ce guvernele au continuat subvenționarea altor ramuri, ca mineritul, energia termoelectrică, petrochimia și altele.

Trebuie subliniat din capul locului că nu criteriile patriarhatului au contat aici în primul rând. Așa cum trebuie subliniat că

marile linii directoare ale restructurării industriei româneşti au fost definite, în primul rând, politic şi abia apoi după criterii economice. Procesul de restructurare a fost un fenomen politic, economic şi social extrem de complex, în care au contat: competiţia managerilor din industrie pentru resursele centralizate ale statului, forţa politică a diferitelor „detaşamente muncitoreşti", organizarea sindicală şi influenţa politică a liderilor sindicali, analizele economice internaţionale şi orientarea investiţiilor străine etc. Nici unul dintre aceşti factori de influenţă politică nu este de natură patriarhală. Patriarhatul şi-a respectat şi aici regula de aur de a nu contrazice ierarhiile politice ale unui sistem de organizare a societăţii şi economiei. Dar toate au funcţionat utilizând şi un criteriu patriarhal.

Un experiment teoretic poate fi edificator aici şi poate ajuta la înţelegerea modului în care criteriile politice ale patriarhatului au interferat cu criteriile politice ale restructurării, punându-le, practic, în slujba sa. Strategia generală a dezvoltării economice a României după 1991-1992 a fost, conform reţetelor standard ale FMI şi BIRD, orientată spre dezvoltarea economică finanţată de exporturi. Politica valutară, politica de privatizare, politica de importuri etc. au fost orientate spre maximizarea exporturilor. Industriile româneşti cu cele mai mari exporturi au fost, în 2002, în ordine ierarhică: (1) industria confecţiilor; (2) industria metalurgică; (3) industria textilă, a pielii şi încălţămintei; (4) industria chimică şi a fibrelor sintetice; (5) prelucrarea lemnului (fără mobilă). Din aceste cinci industrii, trei sunt din ramuri economice dominate de femei. Măcar acestea trei ar trebui considerate ramuri strategice ale industriei româneşti (împreună asigură peste o treime din exporturile româneşti), ar fi firesc să aibă sindicate puternice, iar muncitoarele lor să aibă un statut profesional ridicat şi venituri peste medie. Or, nimic din toate acestea nu s-a întâmplat. Subvenţiile, creditele şi sprijinul guvernamental au fost îndreptate spre industria de armament – aflată în disoluţie –, spre industria producătoare de tractoare, camioane şi autobuze, spre industria minieră şi spre alte industrii dominate de bărbaţi.

Politica salarială a statului a fost, de asemenea, puternic influenţată de criteriile patriarhale ale statului socialist. Salariaţii statului, care lucrează în domeniile cu forţă de muncă predominant masculină – utilităţile, transporturile, petrolul, dar şi armata,

poliția, serviciile de informații etc. –, au grile de salarizare mai mari decât cei care lucrează în domeniile cu forță de muncă predominant feminină, cum sunt sănătatea, învățământul, administrația publică.

Statul tranziției a „moștenit" politicile patriarhale ale statului socialist. După revoluția din 1989, opțiunile politice ale comunismului au fost contestate din principiu, de cele mai multe ori fără prea multe analize prealabile. Dar nu toate. Între opțiunile politice comuniste care nu au fost contestate în nici un fel sunt cele ale patriarhatului de stat. Acestea au fost reproduse cu fidelitate de statul tranziției, este adevărat, pe domenii din ce în ce mai restrânse ale economiei și societății. Politicile socialiste patriarhale ale ierarhizării ocupațiilor și ierarhizării salariilor au fost principalele instrumente ale re-creării unui patriarhat de stat, dincolo de patriarhatul politic datorat noii clase politice românești.

Patriarhatul socialist „spontan"

Dincolo de patriarhatul de stat, socialismul a pus în funcțiune mecanisme ale patriarhatului care au continuat să funcționeze în societatea tranziției și fără sprijinul statului. Mai degrabă, ele au continuat să funcționeze atâta vreme cât statul – ca urmare a lipsei de reacție a clasei politice – nu a intervenit pentru contracararea lor.

Totul pleacă de la modul de construcție a societății socialiste. Socialismul nu a construit doar o industrie. El a construit o societate centrată pe industrie[11], în care fabrica nu era doar o unitate de producție industrială. În jurul său, gravitau serviciile sociale (sănătate, educație), o parte a serviciilor comunale (de la curățenia orașului până la dotarea parcurilor) până la comunitate (locuințe, energie termică). Pentru orașul mediu și mic, fabrica, uzina, combinatul erau nu doar baza economică și locul de unde cea mai mare parte a populației își obținea veniturile, ci centrul coordonator al întregii vieți comunitare. Acest tip de comunitate, centrat pe o întreprindere industrială, era evident îmbibat de patriarhat. Orașele industriale, dormitor al societății socialiste, s-au construit

11. V. Pasti, 2000, „Un deceniu de transformări sociale", în I. Mihăilescu (coord.), 2000, *Un deceniu de tranziție*, UNICEF, București, p. 8.

în jurul unor mari centre industriale dominate de populația masculină a orașului. De la Motru, construit în jurul exploatărilor de cărbune, până la Galațiul Nou, construit în jurul combinatului siderurgic, până la Hunedoara (vechi oraș industrial reproiectat de industria socialistă), cele mai multe orașe mici românești depind de acea principală industrie masculinizată. În urma ei și cu scopul de a crea locuri de muncă pentru soțiile și fiicele acestora se înființau, de obicei, mici întreprinderi de industrie ușoară și, desigur, centre comerciale, școli, spitale etc.

Într-un asemenea oraș, care gravita în jurul unei mari întreprinderi industriale dominate de bărbați, unde aproape întreaga comunitate era dependentă de marea întreprindere, de deciziile, banii, serviciile și activitatea întreprinderii, patriarhatul era o consecință firească. Cele mai mari venituri se obțineau din întreprinderea industrială : investițiile în învățământ și sănătate, locuințele, o parte din energie, înfrumusețarea și curățenia orașului etc. ; toate acestea depindeau de acea masă organizată de bărbați care decideau. Nu numai femeile, dar tot restul comunității era, practic, în slujba întreprinderii.

Tranziția a modificat radical această relație, distrugând marile combinate, uzine, „cetăți muncitorești" și înlocuind-o, cel mai adesea, cu o rețea de mici întreprinderi, cele mai de succes fiind din industria ușoară, comerț, servicii și timp liber. Acolo unde această distrugere a fost definitivă, cum e cazul combinatului siderurgic de la Călărași sau vechile orașe muncitorești de la Călan, Zalău, Copșa-Mică, Râșnov etc., patriarhatul socialist a fost rapid înlocuit de un patriarhat rural, în forma urbană destul de apropiată de lumea pe care o descrie literatura română clasică de la sfârșitul secolului XX : lumea pre-capitalistă, semi-rurală, semi-urbană a micilor negustori, meseriași, improvizatori, legați fundamental de sat, nu doar prin dependența de producția agricolă a propriei gospodării, dar și prin tradiții, cultură și valori.

Dar nu toate marile combinate din orașele medii sau mici au fost desființate sau închise. Marea bătălie a tranziției a fost tocmai confruntarea dintre cei care optaseră pentru decizia politică de a termina cu industria socialistă „tradițională" și cei care au luptat pentru menținerea ei aproape cu orice preț. O bună parte din această industrie a supraviețuit, dar redusă, ciuntită, lipsită de investiții, subvenționată ocazional de stat sau de noii proprietari,

în oricare dintre cazuri fiind adusă la ruină de un management deficitar, de incapacitatea de a-și mai vinde produsele pe o piață care acum funcționa după alte reguli decât cele socialiste (chiar dacă încă nu funcționează după regulile capitaliste), de lipsa de investiții și de politicile tranziției. Ruina și sărăcia mai degrabă au accentuat patriarhatul decât să i se împotrivească. Cu atât mai mult cu cât sărăcia s-a distribuit inegal. Managerii și vârfurile administrative ale industriei socialiste ruinate și-au croit o cale nouă în economia tranziției, utilizând în mare măsură facilitățile pe care le permitea întreprinderea pe care au condus-o. Din conducătorii vechii economii socialiste au devenit conducătorii noii economii a tranziției. Fosta întreprindere socialistă, încă în viață, dar agonizând, oferă încă cele mai mari salarii din comunitate, chiar dacă sunt primite cu întârziere. Patriarhatul rămâne legat de vechile raporturi dintre bărbați și femei, iar sărăcia accentuează tendințele de recuperare a tradițiilor patriarhatului rural, transferat de data aceasta în urban.

Patriarhatul socialist spontan al tranziției capitalizează deopotrivă pe moștenirea socialistă încă în viață și pe sărăcia suplimentară adusă de tranziție. Am văzut că tranziția a oferit femeilor, cel puțin teoretic, o șansă să modifice raporturile de putere cu bărbații, pornind de la modificarea raporturilor dintre femei și bărbați pe piața muncii. Cel mai puternic impact l-au avut factorii creatori ai unei astfel de oportunități tocmai în aceste orașe foste muncitorești. Aici au fost muncitorii cel mai puternic loviți de șomaj, de pierderea șansei de a mai fi „cei care câștigă pâinea familiei" și, prin urmare, cei care domină familia și femeile din comunitate.

Schimbarea de raporturi de putere în favoarea femeilor nu a avut loc, iar patriarhatul a rămas puternic tocmai în aceste comunități. Un grup de cauze a fost reprezentat de mecanismele de contracarare utilizate de bărbați, mecanisme care au fost deja trecute în revistă. Cel de-al doilea grup de cauze este reprezentat de faptul că femeile, pur și simplu, nu au încercat să modifice raportul de putere existent. A contat aici și lipsa unei mișcări feministe puternice, organizate, neconștientizarea oportunității create și o mulțime de alți factori de natură culturală.

Peste toate acestea, a contat foarte mult sărăcia. Contestarea dominației bărbaților de către femei nu a avut loc și din cauză că

schimbarea raporturilor pe piaţa muncii s-a manifestat pe un fond de creştere a sărăciei, atât a unora, cât şi a celorlalţi, în condiţiile în care solidaritatea cuplurilor, ca şi solidaritatea salariaţilor, era prioritară faţă de disputarea ierarhiilor.

Patriarhatul capitalist al tranziţiei

Dar tranziţia a produs şi o civilizaţie a tranziţiei capitaliste, civilizaţie care a împrumutat multe dintre elementele sale din capitalismul dezvoltat şi care este primul element de legătură al României post-comuniste cu capitalismul globalizat. Este o civilizaţie a marelui capital, a pieţelor bancare, financiare şi a bursei, a managementului corporaţiilor, a serviciilor pentru business, a IT-ului şi a altor tehnologii de vârf. Este o civilizaţie a salariilor mari, comparabile cu cele din ţările capitaliste dezvoltate, a bunăstării materiale a membrilor săi, a consumului de lux, a unei culturi cosmopolite, care amestecă elemente din ideologii extrem de moderne cu tradiţii româneşti interbelice sau chiar mai vechi. Este o civilizaţie care concentrează atât *les nouveaux riches* – proaspeţii îmbogăţiţi ai tranziţiei –, cât şi o expertiză cu totul nouă, formată în universităţile de vârf ale lumii. Este o lume eteroclită care reuneşte miliardari „de carton", bancheri autentici, managementul corporaţiilor internaţionale, vârfurile mass-media şi show-business-ului, fotbalişti internaţionali, liberi profesionişti, vârfurile politicii, administraţiei şi instituţiilor statului, patronat, lideri sindicali, intelectuali, pe scurt, clasele conducătoare ale societăţii româneşti şi o bună parte din clientela acestora. Nu este vorba numai de oameni cu venituri ridicate, deşi cei din această categorie au venituri substanţial mai mari decât românul mediu, ci de cei care trăiesc într-o lume foarte asemănătoare cu lumea occidentală (în bună parte chiar trăiesc la intersecţia dintre lumea românească şi lumea occidentală), atât prin ocupaţii, prin venituri, cât şi, parţial, prin cultură.

Caracteristicile principale ale acestei lumi proto-capitaliste (pentru că nu înglobează încă decât un sector din societatea în care se dezvoltă) sunt, în primul rând, pieţele, iar în al doilea rând, puterea asociată banului. Căci tranziţia a adus o corectură importantă capitalismului clasic, aşa cum este el descris în manuale şi în care ierarhiile de orice fel se stabilesc prin competiţie pe o

piață liberă. Piața pe care funcționează capitalismul tranziției românești nu este chiar atât de liberă. Relația fundamentală pe această piață nu este negocierea liberă între vânzător și cumpărător, ci relația clientelară. Relația clientelară presupune o interdependență personală de un tip foarte asemănător cu relația de vasalitate a Evului Mediu occidental. Relațiile de tip clientelar construiesc piramide vaste, cu ierarhii relativ stabile, în care fiecare dintre participanți își cunoaște locul, obligațiile, dar și drepturile. Este o organizare profund inegalitară. În primul rând, nu sunt egali cei care se află cuprinși în rețeaua clientelară, cu cei care se află în afara acesteia. În al doilea rând, membrii unei asemenea relații sunt, la rândul lor, inegali. Precum în relațiile dintre suzeran și vasal, puterea suzeranului provine din puterea reunită a vasalilor săi, dar superiorul este întotdeauna cel care are de dat ceva. Sursa de la care „se dă" este statul, cu administrația lui puternică, cu capacitatea cea mai ridicată de arbitrar legalizabil și cu avuția lui uriașă, exprimată în bani, în prestigiu și în putere.

Caracterul clientelar se suprapune peste caracterul capitalist, nu îl înlocuiește. Spre deosebire de civilizația tradițională, unde principalele raporturi de putere se stabilesc în gospodărie și spre deosebire de civilizația comunistă, unde principalele raporturi de putere se stabilesc în întreprinderea industrială, în civilizația capitalistă principalele raporturi de putere se stabilesc în economie, iar din economie pe piață. Iar ele acționează în favoarea capitalului și a deținătorilor săi.

Această civilizație capitalist-clientelară își dezvoltă propriul patriarhat. În mare măsură, el este mai dur, mai rigid și mai greu de contestat decât patriarhatele trecutului. El este patriarhatul viitorului.

Ca în orice organizare socială, patriarhatul se suprapune, în primul rând, peste raportul esențial de putere. Dacă puterea înseamnă deținerea sau managementul capitalului, atunci o componentă esențială a patriarhatului va consta în blocarea accesului femeilor la deținerea sau managementul capitalului. Am văzut deja, la studierea relațiilor de putere dintre femei și bărbați în societatea tranziției, proporția semnificativ mai mică în care femeile ajung în poziția de întreprinzător și capitalul semnificativ mai mic pe care îl gestionează femeile. Mai mult chiar, capitalul ierarhizează, așa cum ierarhizează orice relație de putere. Simplul statut

de deţinător de capital nu echivalează încă cu accesul la putere, iar o societate ca România, care a transformat peste noapte întreaga populaţie în deţinători de capital prin intermediul privatizării în masă, este cel mai bun exemplu de acest fel. Iluzia că socializarea proprietăţii echivalează cu socializarea puterii nu este altceva decât ipoteza falsă care stă la baza ideologiei comunismului. În numai câţiva ani, România a fost un exemplu viu al falsităţii acestei ipoteze aplicate în ambele variante posibile – deţinerea de către populaţie a proprietăţii asupra capitalului prin intermediul unui reprezentant, statul, ca şi deţinerea ei mai „democratic", în forma directă a deţinerii de acţiuni.

Femeile întreprinzător sau femeile care participă la managementul capitalului sunt participante la putere nu prin obţinerea acestui statut – obţinerea statutului este o condiţie necesară participării la putere –, ci prin locul pe care îl ocupă în ierarhia stabilită de capital. Iar acest loc este subordonat. Ca întotdeauna atunci când este vorba de patriarhat, această regulă este valabilă doar statistic. Faptul că există un număr de femei libere şi puternice, sustrase relaţiei patriarhale fundamentale a societăţii, măcar în domeniile în care sunt libere şi puternice – pentru că nici o femeie nu poate fi liberă şi puternică în *toate* domeniile şi aspectele propriei sale vieţi cotidiene într-o societate esenţial patriarhală –, nu contrazice patriarhatul, mai degrabă îl întăreşte, făcându-l mai greu de înţeles şi de eludat.

Cu toate acestea, patriarhatul capitalist este mai vulnerabil decât celelalte. Toate studiile întreprinse în Occidentul dezvoltat dovedesc că o societate poate foarte bine să fie dezvoltată, capitalistă şi democratică şi, în acelaşi timp, patriarhală. Dar contestarea patriarhatului s-a născut în capitalismul dezvoltat şi democratic, nu în ruralul tradiţional şi nici în socialismul industrial. Tot astfel, feminismul, ca sistem de gândire şi atitudine, dacă nu ca mişcare politică, s-a format şi s-a dezvoltat în societatea românească a tranziţiei în această parte superioară – ca venituri, ca libertate de gândire şi exprimare, ca purtătoare a egalităţilor individuale – a civilizaţiei capitaliste.

Prostituţia

Cu totul altfel stau lucrurile în partea de jos a piramidei sociale pe care o construieşte piaţa capitalistă. Aici putem întâlni forma

cea mai dură a patriarhatului capitalist, construită, așa cum construiește întotdeauna patriarhatul, ca o deformare a relației principale a pieței. Aici întâlnim femeia ca marfă.

Despre prostituție s-a spus că este cea mai veche meserie din lume, dar evident această afirmație este falsă. Cu toate acestea, ea este foarte veche și a fost întotdeauna o formă de exprimare și de manifestare a patriarhatului, un fel de extensie a poligamiei în societățile monogame. Exceptând instituția prostituatei sacre a Orientului Apropiat, în care prostituata interpreta un rol într-un spectacol religios, prostituția a fost întotdeauna o expresie și un instrument al patriarhatului. Din Antichitate și până în prezent, funcția sa pare să fi fost, pe de o parte, de a asigura bărbaților posibilitatea unei vieți sexuale extraconjugale, iar pe de altă parte, de a o interzice femeilor. Rolul ei cu totul excepțional în reproducerea patriarhatului ca dominație a bărbaților asupra femeilor a făcut ca prostituția să fie o instituție socială legalizată, legitimată și adoptată inclusiv ca o instituție aparținând societății organizate ca stat. În secolul al VI-lea î. Hr., Solon fusese nu doar legiferatorul Atenei, ci și întemeietorul primelor case de toleranță oficiale. Multe secole mai târziu, Sfântul Augustin scria: „De vei alunga curvia dintr-o obște, poftele nepotolite vor sminti obștea aceea și vor strica buna ei rânduială”[12].

Funcția patriarhală a prostituției este ușor de înțeles. Patriarhatul este o relație de dominație întemeiată în inegalitatea prin naștere, la rândul ei întemeiată în diferența de sex. Ca urmare, pentru patriarhat este esențial să transforme diferența biologică dintre sexe într-una socială. Acest lucru s-a rezolvat prin construirea unor instituții sociale diferite ale vieții sexuale a bărbaților și a femeilor. Instituția socială cvasiuniversală a vieții sexuale a bărbatului a fost în istorie cea a „bărbatului cu mai multe femei”, în vreme ce, cea a vieții sexuale a femeilor a fost „femeia cu un

12. După C. Salles, „Prostituatele Romei”, în *Amor și sexualitate în Occident*, Editura Artemis, 1994, București, p. 61.
13. Aceste instituții patriarhale au, evident, un caracter istoric. Ele nu sunt universal răspândite și antropologia consemnează societăți în care familia monogamă este însoțită de instituția socială a „femeii cu mai mulți bărbați”, cum este, de exemplu, cazul populației Nayar, din sud-vestul Indiei. *Cf*. R. Fox, 1967, *Kinship and Marriage*, Harmondsworth, Penguin Books, New York.

singur bărbat”[13]. Inegalitatea raportului numeric este aici o expresie a dominaţiei. Mecanismul a continuat prin diferenţierea socială a femeilor în funcţie de caracteristicile vieţii lor sexuale. În vreme ce statutul social al bărbaţilor din punctul de vedere al vieţii lor sexuale a rămas uniform, femeile au fost diferenţiate în soţii de rangul I şi soţii de rang inferior, în soţii şi concubine şi în soţii şi prostituate. Ierarhizarea în caste a femeilor, în funcţie de serviciile sexuale pe care le prestau bărbaţilor, a fost una dintre cele mai mari victorii politice ale bărbaţilor asupra femeilor. Mecanismul tradiţional a fost acela de a separa funcţiile sexuale de cele sociale, în cazul femeii, şi de a le menţine unitare, în cazul bărbaţilor. Soţia „principală” este un partener social şi economic, dar se neagă dreptul ei la o viaţă sexuală normală. Concubina care „naşte în poala soţiei” sau soţiile de rang inferior au rolul de a compensa pierderea de funcţii de reproducere sau sexuale ale soţiei principale. Prostituata, curtezana sau amanta adaugă pentru bărbaţi o facilitate specială – aceea de a-şi transforma viaţa sexuală (limitată la femei în cadrul restrictiv al familiei monogame) în viaţă publică. În toată această organizare socială a vieţii sexuale, nici o femeie nu este completă, în vreme ce bărbaţii rămân unitari şi, prin aceasta, dominatori. Iar dintre castele în care sunt organizate femeile, prostituatele, cu statutul lor social de paria, devin forma extremă de condamnare a vieţii sexuale a femeilor. Până la revoluţia sexuală din a doua jumătate a secolului XX, femeia care face sex este o fiinţă inferioară din punct de vedere social. Bărbatul care face sex este normal. Ascensiunea socială a femeii are loc prin negarea propriei vieţi sexuale şi prin asumarea de funcţii care o transformă din femeie în altceva – în mamă (asigurătoare a descendenţei pe linie paternă), în administrator, în proprietar, în om politic etc. Pe scurt, în bărbat. Condiţionarea ascensiunii sociale a femeii de *masculinizarea* ei este a doua mare victorie politică a patriarhatului. Pentru ca acest mecanism social de dominaţie să existe şi să funcţioneze, viaţa sexuală a femeii trebuie îmbrăcată social în instituţii care asigură un statut social inferior: adultera, văduva, nimfomana. Prostituata este nivelul cel mai de jos.

În momentul în care a adoptat prostituţia ca instituţie, capitalismul a transformat-o conform propriilor reguli ale economiei de piaţă şi asta i-a permis să o integreze atât în economie, cât şi în modelele sale culturale şi ideologice, oferind patriarhatului o foarte importantă „bază materială”.

Prostituția, cu extrem de larga ei varietate de forme, de la actul sexual cumpărat pe stradă până la vasta piață a industriei legate de sex (publicații, spectacole, servicii turistice, semi-medicale etc., rețele de bordeluri legale sau ilegale), și revenirea la sclavia feminină, este una dintre formele cele mai reprezentative pe care le-a luat patriarhatul capitalist și una dintre cele care s-a răspândit mai repede decât capitalismul în societatea românească. Este, de asemenea, una dintre cele mai interesante din punct de vedere sociologic, pentru că evidențiază complexitatea mecanismelor de instituire și reproducere a patriarhatului. Chiar mișcarea feministă s-a pomenit divizată în problema prostituției, o parte a ei condamnând prostituția ca pe o formă de inegalitate între bărbați și femei, iar o altă parte susținând-o, ca pe o formă de eliberare a femeilor.

Confruntarea ideologică din jurul problematicii prostituției este relevantă pentru mecanismele de reproducere a relațiilor de tip patriarhal. Așa cum, din punctul de vedere al relațiilor de putere, relația patriarhală se suprapune peste relațiile istorice de putere, din punct de vedere ideologic, ideologia patriarhală parazitează ideologiile dominante în societate, dovedind o infinită capacitate de modernizare, proprie instituirilor de natură politică. Prostituția modernă a putut fi, astfel, asociată cu „revoluția sexuală" a secolului XX – privită îndeobște ca un mare pas înainte în eliberarea femeii de patriarhat –, prostituata a fost identificată fie cu întreprinzătorul capitalist care își valorifică pe piață capitalul, fie cu proletarul care își vinde forța de muncă, iar bordelul a fost, adesea, tratat ca o firmă capitalistă modernă. Dacă patriarhatul capitalist ar avea un subiect instituitor individual, în loc să aibă unul social, atunci ne-am putea imagina cât de amuzat ar fi acesta de situația creată prin faptul că femeile însele s-au ridicat în apărarea prostituției. În România, inițiativa unei legislații care să legalizeze prostituția aparține femeilor! În Occident, prostituatele și-au organizat sindicate și se integrează din ce în ce mai puternic în structura instituțională a unei economii și societăți care, paradoxal, dacă respinge prostituția o face mai ales din perspectiva unor patriarhate mai puțin moderne.

În civilizația capitalist-clientelară a României în tranziție, în industria sexului, „forța de muncă" este predominant feminină, iar capitalul, managementul și organizarea aparțin aproape exclusiv

bărbaţilor. Măcar acest lucru ar fi trebuit să atragă atenţia susţinătoarelor prostituţiei că avem de-a face cu o subordonare clară şi dură a femeilor de către bărbaţi. Intenţia binevoitoare a susţinătoarelor legiferării prostituţiei a fost de a proteja prostituatele de abuzurile patronatului, deşi cea mai mare parte a legislaţiei – şi probabil singura care va avea efecte reale – va fi cea care va proteja „consumatorul" (adică bărbaţii) de riscurile utilizării serviciilor oferite de prostituate. Ca orice altă legislaţie a prostituţiei, legislaţia românească este o intervenţie a statului în favoarea bărbaţilor, care stabileşte, în principiu, două lucruri importante: (1) că femeia poate fi o marfă, a cărei achiziţionare trebuie făcută în condiţiile normale ale oricărei mărfi, bunuri sau servicii; (2) că bărbaţii, în calitate de consumatori, trebuie protejaţi de eventualele pagube pe care femeile-marfă le pot produce. Acea subtilitate juridică în care nu se face diferenţa între prostituţia feminină şi cea masculină şi care ar putea fi privită ca o victorie împotriva patriarhatului este iluzorie. Statisticile – care se referă totuşi la realitate, în vreme ce legislaţia se referă la fantezii ale legiuitorului – dovedesc că marfa sunt femeile, nu sexul.

Capitalismul patriarhal

Prostituţia nu este singurul mecanism prin care piaţa şi capitalul asigură femeii un statut inferior în raport cu bărbaţii în capitalismul clientelar al tranziţiei. Una dintre reacţiile anti-capitaliste ale tranziţiei a fost cea de respingere ideologică a „capitalismului sălbatic". Ideologia „capitalismului sălbatic" nu a avut nici o legătură cu patriarhatul. Ea s-a format ca reacţie politică împotriva economiei de tip socialist, a celor care economic şi politic se bazau pe perpetuarea acesteia în forme orientate spre economia de piaţă. După ce a avut un succes efemer în prima jumătate a deceniului tranziţiei, ca politică şi ca ideologie a fost zdrobită în a doua jumătate a aceluiaşi deceniu. A lăsat în urma sa un gol umplut de arbitrarul relaţiei patron/manager – salariat. Din motive pe deplin explicabile şi de înţeles în deceniul tranziţiei, acest tip de relaţie a fost complet ignorat de sindicate. În societăţile cu dezvoltare capitalistă „normală", sindicatele au în centrul agendei lor tocmai raporturile dintre patron/manager şi salariat, raporturi fixate în comportamente reglementate şi ale unora, şi ale celorlalţi.

În societatea tranziției post-comuniste românești, centrul de preocupări al sindicatelor a fost, dimpotrivă, raporturile dintre guvernare și salariați, raporturi fixate în legislația redistribuirilor.

În măsura în care a avut vreodată un conținut real, ideologia și politica opusă „capitalismului sălbatic" se refereau la raporturile dintre capital și forța de muncă pe o piață dominată de cumpărători (adică de capital) în defavoarea forței de muncă. Ceea ce a rămas cu totul în afara oricărei politici au fost raporturile dintre management și forța de muncă în *interiorul* firmei capitaliste, adică în procesele de producție. Teoria spune că, în ansamblu, aceste raporturi se stabilesc în funcție de condițiile tehnice ale producției. Ceea ce este adevărat este că determinarea tehnică este prioritară. Ceea ce se ignoră este că, alături de conținutul tehnic, relațiile din interiorul firmei capitaliste au o puternică încărcătură socială. Această „încărcătură socială" – care mai așteaptă încă să fie analizată sociologic – are, pentru problematica noastră, un puternic conținut patriarhal.

Oamenii nu sunt niciodată și nicăieri doar categorii economice sau politice. Orice relație de subordonare tehnică – a muncitorului de către maistru, a maistrului de către inginer etc. – aduce după sine o complicată relație socială care are reflexe în întreaga organizare socială, inclusiv în cea de dincolo de procesul tehnic de care discutăm. Atunci când cercetarea constată[14] că în orașul Cugir – nu în întreprinderea cu același nume – inginerii au cel mai ridicat prestigiu social, nu face decât să ia cunoștință de faptul că ceea ce în întreprinderea industrială apare ca un raport pur tehnic – determinat tehnologic – în societate apare ca o relație socială complexă. Bărbatul patron sau manager care angajează femei este, înainte de orice, simpla personalizare a unei categorii economice : patron (manager) care angajează forță de muncă. Dar nu este niciodată doar atât și tocmai pe această complexitate suplimentară se bazează patriarhatul. Din perspectiva subiectului nostru, interesant este că el mai este și bărbat, iar „forța de muncă" este o femeie pe care o subordonează. Peste relația angajator – angajat se suprapune aici o relație politică, între bărbați și femei. Forma pe care o ia relația politică este determinată de patriarhat. Ar putea, desigur, să fie determinată de altă relație politică, de exemplu,

14. Sorina-Diana Ureche, 2002, *op.cit*.

una egalitară sau partenerială, dar deocamdată analiza realităţii ne spune că patriarhatul joacă un rol important în configurarea ei. Intervenţia legislativă în acest domeniu – prin sancţionarea hărţuirii sexuale – este ineficientă. Statisticile arată că numărul de cazuri în care legea intervine pentru combaterea hărţuirii sexuale a femeilor este nesemnificativ, în vreme ce realitatea arată că hărţuirea sexuală este o practică frecventă.

Patriarhatul capitalismului tranziţiei româneşti face ca bărbaţii să angajeze şi să subordoneze femeile ca forţă de muncă în întreprinderile capitaliste. A doua specificitate introdusă de patriarhat este că în raporturile tehnice ale proceselor de producţie se adaugă caracteristica potrivit căreia femeia este inferioară bărbatului. Fără să contrazică ierarhia tehnică a procesului. Femeia inginer este superioară bărbatului lăcătuş. Nu are importanţă. Rămân destule femei muncitor care pot fi subordonate bărbatului lăcătuş, nu pentru că este lăcătuş, ci pentru că este bărbat. Cum anume transformă lăcătuşul statutul său de muncitor de întreţinere ce deserveşte muncitorii productivi în statutul de bărbat care subordonează femeile este un mecanism al patriarhatului industrial. Cum anume transformă managerul bărbat statutul său de conducător economic al forţei de muncă în statutul de bărbat care subordonează femei este tot un mecanism al patriarhatului, de data asta capitalist.

Piaţa forţei de muncă este o altă instituţie socială a capitalismului tranziţiei în care acesta acceptă şi reproduce relaţiile de tip patriarhal. Proaspăt construitul capitalism românesc al tranziţiei este un capitalism al economiei care utilizează forţă de muncă preponderent feminină. Piaţa forţei de muncă este, în acelaşi timp, una dintre cele mai liberale dintre toate pieţele din România în tranziţie. Industria preponderent masculină participă puţin la această piaţă. Ea a rămas fie în proprietatea statului – societăţile naţionale –, fie a trecut în proprietatea unor mari corporaţii (siderurgie, metalurgie, automobile, construcţii de maşini, ciment, bănci, asigurări etc.), care au politici de personal modelate după realităţile societăţilor capitaliste dezvoltate. Capitalului autohton şi pieţei „libere" a forţei de muncă i-a rămas să controleze sectorul cel mai „liberal" al economiei: industria uşoară, comerţul, turismul, serviciile. Pe această piaţă nereglementată, o piaţă a cererii şi a ofertei şi a relaţiilor de putere, este capitalismul tranziţiei mai

patriarhal ca oriunde. Se apreciază că mai mult de o treime (circa 40%) din această piaţă este fie „gri", fie de-a dreptul „neagră", adică ocoleşte reglementările destinate să protejeze forţa de muncă în raporturile sale cu capitalul. Aici, impozitele, asigurările sociale, asigurările de sănătate etc. se plătesc puţin sau deloc. Aici, contractele sunt verbale, iar respectarea lor este ocazională. Aici, durata reglementată a zilei sau săptămânii de muncă, concediile de odihnă, concediile de boală sau maternitate sau pentru îngrijirea copilului, condiţiile de muncă, echipamentele de protecţie, salariul minim pe economie, plata la termen a salariilor etc. sunt simple fabulări ale legislatorilor[15]. Pe această piaţă, majoritatea angajatorilor sunt bărbaţi şi majoritatea forţei de muncă este alcătuită din femei, cu prioritate femei tinere, pentru care orice salariu sau venit este mai bun decât nimic. Pe această piaţă se asigură, în prezent, dezechilibrul fundamental dintre veniturile salariale ale femeilor şi bărbaţilor. Tot pe această piaţă se asigură în prezent, dezechilibrele fundamentale între PIB pe locuitor şi PIB pe femeie în România. Tot aici se asigură dominaţia micului întreprinzător bărbat asupra forţei de muncă predominant feminine în tranziţia românească.

Este o piaţă a cumpărătorului. Este o piaţă pe care aproape 70.000 de bărbaţi angajează circa 1 milion de femei, asigurând atât dominaţia capitalului asupra forţei de muncă – în condiţii în care neoliberalismul ţărilor capitaliste dezvoltate le visa, dar nu îndrăznea să le propună decât teoretic[16] –, cât şi dominaţia bărbaţilor asupra femeilor. Capitalismul „neoliberal" românesc funcţionează din plin pe aceste pieţe nereglementate, a căror cea mai bună ilustrare este mica întreprindere capitalistă autohtonă sau bazarul de tipul „1.001 de nopţi", transferat din Orientul Apropiat sau din îndepărtata Chină[17], pieţe în care forţa de muncă

15. „Estimările Ministerului Muncii relevă că peste 1,5 milioane de persoane sunt cuprinse în prezent pe piaţa neagră a muncii", Stelian Minoiu (coord.), 1999, „Procesul de sărăcire în România din perspectivă macro-economică", în M.S. Stănculescu (ed.), 1999, *Sărăcia în România*, PNUD, Bucureşti, vol. I, p. 23.
16. *Cf.* D. Friedman, 1973, *The Machinery of Freedom: Guide to a Radical Capitalism*, Arlington House, New York.
17. Complexul *Europa* din estul Bucureştiului, de exemplu, şi care este, în ciuda numelui, o piaţă nereglementată, dominată de negustorii chinezi.

dominantă este feminină şi pe care femeile vând, pentru acelaşi salariu, şi forţa lor de muncă, şi acceptarea subordonării.

Noua polarizare socială, orientată în conformitate cu modelul capitalist (sau al pieţei) după venituri mai degrabă decât după ocupaţie sau studii (modelele pre-capitalist şi comunist), se face şi ea în detrimentul femeilor. Studiile statistice globale indică o diferenţă minimă între gospodăriile conduse de femei (femei singure şi femei cu copii) şi gospodăriile conduse de bărbaţi (bărbaţi singuri sau cu copii şi bărbaţi cu femei şi copii). Este un artificiu statistic, provenit din faptul că, la vârste foarte înaintate, gospodăriile sunt formate mai ales din femei singure. Că polarizarea socială după avere se face în acelaşi timp după sex o dovedesc veniturile medii mai mici ale femeilor şi sărăcia endemică a gospodăriilor conduse de femei la vârste la care mai au dependenţi în întreţinere (în principal copii). În sfârşit, mai trebuie adăugat la asta milionul de casnice lipsite de orice fel de venituri şi tendinţa fenomenului de a se extinde la femeile tinere şi cu studii. Specificul patriarhatului în acest domeniu este că polarizarea socială – prin sărăcire – se face, statistic, în defavoarea femeilor, adică după criteriile patriarhatului, în vreme ce legitimarea ei ideologică se face după criteriile capitalismului:

> Dacă ar fi să fie ocrotiţi împotriva pierderilor nemeritate cei a căror utilitate este redusă de împrejurări imprevizibile şi greu de controlat, iar cei a căror utilitate a fost sporită în acelaşi mod ar fi împiedicaţi să obţină un câştig nemeritat, atunci remuneraţia ar înceta curând să aibă vreo legătură cu utilitatea ei reală[18].

Adică, piaţa muncii nu ar mai funcţiona ca o piaţă. Ceea ce poate fi adevărat, doar că, în cazul nostru, „împrejurările imprevizibile şi greu de controlat" sunt o relaţie de natură politică cu conţinut patriarhal. Şi, fiind o relaţie politică, nu este deloc imprevizibilă, ci rezultatul unei instituiri.

---

18. F.A. Hayek, 1944, *Drumul către servitute*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 144.

Patriarhatul clasei conducătoare românești

Faptul că este o relație de putere instituită exclusiv politic, și nu întemeiată în relații de putere cu caracter istoric, condiționate tehnic de sisteme de producție sau de organizări sociale specifice unei anumite societăți, creează patriarhatului abilități speciale și slăbiciuni evidente. Principala sa abilitate este aceea de a se suprapune peste orice altă relație de putere căreia, fără a-i afecta conținutul istoric esențial, îi adaugă o diferențiere specială – după sex. Vulnerabilitatea care până acum a fost puțin valorificată împotriva sa constă în aceea că are întotdeauna nevoie de un subiect instituitor.

Aparent, acest subiect este format din toți bărbații din societate. Pentru că relația de dominație a bărbaților asupra femeilor este, în ultimă instanță, o relație inter-personală. Chiar dacă ea se suprapune peste un mare număr de relații sociale – de la cele de familie și până la cele de muncă – și utilizează aproape toate instituțiile sociale ale societății, de la familie și gospodărie până la piață și birocrație. Toate aceste relații și instituții modelate de patriarhat nu doar creează oportunitatea dominației, dar și presează bărbații să domine, și femeile să accepte dominația. Dominația bărbaților asupra femeilor se realizează printr-o infinitate de gesturi cotidiene practicate în relațiile inter-personale dintre bărbați și femei, gesturi care au la bază o concepție cotidiană care legitimează și orientează dominația. Dincolo de aceste gesturi și sistemul de valori care le întemeiază se află însă politicile exprese ale clasei conducătoare a societății.

Clasa conducătoare a societății este alcătuită din acele grupuri de oameni care, în domeniile și sectoarele lor de activitate fac alegerile majore ale domeniului, cele destinate să orienteze soluțiile tehnice și tehnologiile de realizare a obiectivelor sau scopurilor

activității în domeniu. Există, de exemplu, un grup de oameni care gestionează puterea în domeniul alimentației și care stabilește care sunt alimentele de bază ale populației din România: grâul – în mai mare măsură decât orezul sau porumbul; carnea de porc, de vită și de pasăre – în mai mare măsură decât cea de oaie; laptele de vacă și derivatele sale – în mai mare măsură decât laptele altor animale etc. Aparent, structura alimentației populației este o rezultantă a unor factori care nu au nici o legătură cu clasele conducătoare, cum ar fi tradiția și piața (cu „mâna sa invizibilă" care distribuie bunurile în funcție de raporturile dintre cerere și ofertă și de valoarea marginală a acestora). În realitate, putem însă constata că „tradiția" consumului de pâine de grâu este relativ nouă în România – cu circa un secol în urmă, majoritatea populației de pe actualul teritoriu al României mânca mai ales porumb –, că alimentația bogată în carne este o tradiție oscilantă pe termen lung (și o tendință constantă în ultimul secol) etc. De exemplu, între 1938 și 1979, în România, consumul mediu anual pe locuitor a crescut la zahăr de peste cinci ori, la ouă și legume de peste 3 ori, la carne de aproape trei ori, în vreme ce consumul de cereale, după ce a crescut până în 1965, a scăzut cu 25%[1].

Iar această dinamică este suficient de ridicată ca să o considerăm rezultatul unor politici. În 1980, primele patru produse alimentare în ordinea mărimii consumului mediu pe locuitor au fost: (1) legumele (inclusiv cartofii); (2) cerealele; (3) laptele și lactatele (fără unt) și (4) carnea. În 1994, primele patru produse alimentare erau în ordine: (1) laptele și lactatele; (2) legumele (inclusiv cartofii); (3) cerealele și (4) fructele[2]. Nici unul dintre produse nu și-a menținut locul în ierarhie, iar carnea a fost înlocuită ca ordine a importanței de fructe. Este evident că o astfel de dinamică este rezultatul unor politici ale prețurilor, veniturilor, comerțului etc. Uneori, aceste politici sunt exprese, cum au fost politicile guvernamentale de subvenționare a prețurilor laptelui și a produselor lactate după 1990.

Mult mai ușor sunt identificate aceste grupuri de putere – componente ale clasei conducătoare – în alte domenii, cum ar fi cultura și știința sau educația, unde un număr relativ mic și

1. *Anuarul statistic*, 1980, p. 100.
2. *Anuarul statistic al României*, 1995, p. 200.

identificabil de conducători stabilește care anume creații sunt valoroase și merită prețuite sau dacă în școli populația va învăța că omul se trage din maimuță sau a fost creat de Dumnezeu în ziua a șasea a creației.

Grupurile de putere funcționează în orice societate cu o largă autonomie relativă, dar toate sunt, în cele din urmă, legate de vârful conducător al societății, adică de clasa politică. Clasa politică este cea care face cele mai importante alegeri, cele care vor direcționa sau influența până la urmă alegerile făcute de grupurile de putere din diferite domenii. Uneori, chiar împotriva voinței acestor grupuri de putere, iar, de exemplu, laicizarea treptată a relațiilor sociale în societățile moderne este unul din cazurile în care clasa politică a influențat radical alegerile unui grup de putere (religios).

Patriarhatul, ca relație de putere, modelează alegerile tuturor grupurilor de putere din societate, și a celor economice, și a celor sociale sau religioase, și a celor de timp liber etc. Dar ca să poată face aceasta, el trebuie să fie instituit sau măcar acceptat ca o relație normală de clasa politică a societății. Patriarhatul modelează și activitatea clasei politice, dar aici relația este mai reflexivă decât în oricare alt domeniu al conducerii societății. Clasa politică, la rândul ei, modelează patriarhatul și, mai ales, îl instituie ca alegere acceptabilă pentru tot restul societății. Fără instituirea sa de către clasa politică, patriarhatul nu ar putea exista, așa cum nu există – sau este nesemnificativ – rasismul, antisemitismul și alte inegalități prin naștere.

Uneori, clasa politică face mai mult decât doar să accepte patriarhatul ca relație de putere față de care este, să zicem, indiferentă. Îl instituie prin politici explicite. De exemplu, în domeniul politicilor salariale, politici care sunt decisive pentru structurarea pe venituri a grupurilor femeilor și bărbaților. Din 1991 până în 1997, toate guvernele (cinci la număr și având de fiecare dată altă bază politică) au avut aceeași politică salarială în ceea ce privește bugetarii – scăderea salariilor bugetarilor mai repede decât scăderea salariilor în economie și creșterea acestora mai încet decât media pe economie[3]. În același timp, aceleași guverne au menținut în regiile autonome salarii care depășeau cu circa 60% nivelul mediu

3. S. Minoiu, *op.cit.*, p. 32.

al salariului brut pe economie[4]. Or, salariaţii din domeniul bugetar – învăţământ, sănătate, administraţie – sunt, în principal, femei, iar salariaţii din regiile autonome sunt, în principal, bărbaţi. Diferenţierea de venituri dintre bărbaţi şi femei, pusă în mare măsură pe seama „mâinii invizibile" a pieţei muncii şi a diferenţelor de importanţă strategică etc. sau de presiune sindicală, este până la urmă rezultatul unor politici salariale exprese ale guvernelor şi, în consecinţă, ale clasei politice.

Nici chiar în România aflată în tranziţie clasa politică nu este naivă. Ea ştie că la nivelul propriilor ei angajaţi – bugetarii şi salariaţii regiilor autonome – salariile şi veniturile bărbaţilor sunt substanţial mai mari decât ale femeilor. Aşa cum ştie că salariile şi veniturile clasei politice sunt substanţial mai mari decât ale restului populaţiei. Dar face această alegere politică de tip patriarhal, pentru că, în concepţia sa, patriarhatul este un raport politic definitoriu pentru civilizaţia românească actuală.

Cea mai revelatoare expresie a acestei opţiuni politice de tip patriarhal este excluderea femeilor din viaţa politică. Am văzut ce pondere nesemnificativă au femeile în Parlament şi printre primari. Putem merge mai departe: nici unul dintre preşedinţii partidelor politice din România, iar într-o vreme numărul lor depăşea o sută, nu a fost şi nu este femeie. Mai mult, de aproape zece ani în România se fac sondaje de opinie politică prin care, între altele, se măsoară încrederea populaţiei în personalităţile politice. Lista acestor personalităţi variază în funcţie de moment şi reproduce destul de fidel topul personalităţilor politice româneşti. Niciodată pe această listă nu a figurat o femeie! În schimb, o femeie a dominat topul politicii româneşti pentru ultimul deceniu al perioadei comuniste – Elena Ceauşescu. A devenit un simbol al răului (tradiţia cotidiană îi atribuia ei partea cea mai rea a comunismului românesc din ultimii ani), meritat sau nu. Interesant este că, după revoluţie, acest simbol a fost utilizat ca legitimare a eliminării femeilor din politica formală a tranziţiei. Această concepţie a fost atât de bine adoptată de clasa politică, încât Ion Iliescu, preşedinte al României între 1990 şi 1996 şi după alegerile din 2000, a refuzat în toată această perioadă să

4. V. Dinculescu, C. Chircă, 1999, „Sărăcia în România. Dimensiuni şi factori", în *Sărăcia în România 1995-1998*, PNUD, Bucureşti, vol. I, p. 132.

accepte pentru soția sa funcția protocolară normală în societățile occidentale dezvoltate și a diminuat mult acest rol și pentru soția lui Emil Constantinescu, președinte al României în perioada 1996-2000. Ceilalți demnitari au urmat modelul prezidențial și așa se face că, pentru opinia publică, politicienii României apar fără familie în general (vizibilă doar în cazurile de scandal) și, mai ales, fără femei. Pe de altă parte, femeile din politică – atâtea câte sunt – apar și ele fără bărbați.

După primii ani de organizare a partidelor și instituțiilor politice, clasa politică românească era atât de vizibil exclusiv masculină, încât cel puțin unele dintre partidele politice și-au propus atingerea unor procente de femei pe listele de candidați și în organele de conducere. De asemenea, partidele de mai mari dimensiuni și-au creat organizații de femei cu obiectivul declarat de a atrage femeile în mai mare măsură la viața politică. Aceste organizații nu au avut nici pe departe efectul scontat, ci, dimpotrivă, s-au constituit ca enclave feminine fără importanță reală în economia respectivelor partide, în care femeile au fost izolate și s-au autoizolat. Efectul obținut a fost că acum există mai multe femei în viața politică românească decât la începutul tranziției, dar asta nu a afectat cu nimic patriarhatul politic românesc.

Acest lucru nu e valabil doar în domeniul politicii. Pătrunderea femeilor în domeniul social, politic sau economic nu a modificat cu nimic patriarhatul din acele domenii.

Clasa politică pare a fi mai dominată de patriarhat decât aproape orice alt grup de putere component al clasei conducătoare. Acest fenomen are un substrat social și politic care merită a fi menționat pentru că este cheia de boltă a patriarhatului ca opțiune politică – rezervarea politicii pentru bărbați sau eliminarea femeii din politică.

Societatea românească este o societate condusă de bărbați. Clasa conducătoare a României este dominată numeric și ideologic de bărbați. Vârful politic al clasei conducătoare este în aceeași situație și, așa cum este de așteptat, contribuie la reproducerea ei în toate grupurile de putere cu care se relaționează. Clasa conducătoare, adică clasa politică împreună cu toate grupurile de putere care stabilesc politicile domeniilor vieții sociale, economice, culturale, de familie, sexuale etc., este cea care introduce patriarhatul ca relație suplimentară în toate relațiile din societate. Obiectivul acestei practici politice este de a menține bărbații în situația de grup social dominant în societate.

Mecanismul principal prin care se obține dominația bărbaților constă în limitarea accesului femeilor în spațiul public. O astfel de limitare se obține, la rândul ei, prin două practici fundamentale.

În primul rând, se urmărește menținerea cât mai mult posibil a femeii în spațiul privat – familie și gospodărie – în opoziție cu menținerea cât mai puțin posibil a bărbaților în același spațiu. Formele prin care se realizează acest obiectiv sunt istorice și depind de caracteristicile fiecărei societăți în parte. În societatea românească a tranziției, se realizează prin extinderea statutului de casnică, prin statutul de lucrător familial, prin trecerea muncilor casnice și a responsabilității dependenților în sarcina femeii, prin organizarea timpului liber în familie și gospodărie, prin socializarea femeii prioritar ca mamă și gospodină, prin instituțiile sociale ale vieții sexuale a femeilor etc.

În al doilea rând, se urmărește asigurarea unui statut inferior al femeilor în viața publică în opoziție cu asigurarea unui statut superior bărbaților. Această practică se realizează, la rândul ei, pe două direcții principale. Prima direcție are ca obiectiv și rezultat crearea unor spații publice separate pe sexe, în așa fel încât spațiile publice rezervate femeilor să aibă un statut social inferior : de la industrii sau profesii rezervate femeilor până la activități de timp liber specifice acestora, dar considerate a avea un conținut superficial sau frivol – de la saloanele de înfrumusețare și până la „shopping" – sau produse industriale cu utilizare exclusiv feminină. Formele utilizate au din nou un caracter istoric, în tranziția românească utilizându-se politicile salariale diferențiate, trasee educaționale diferite, diferențele de mărime a afacerilor conduse, diferențele de ocupare a timpului, crearea de spații publice rezervate mai ales (statistic) bărbaților – de la bordeluri și baruri de noapte până la stadioanele de fotbal și partidele politice care au însă un statut superior.

Cea de-a doua direcție se ocupă de acele spații publice la care participă și femeile, și bărbații. Asemenea spații publice au existat în toate timpurile și în toate societățile, iar care anume au fost ele a depins de caracteristicile societății respective. Problema instituirii patriarhatului în aceste spații a constat în a găsi modalități proprii fiecărei societăți de a asigura femeilor un rol periferic în spațiile comune. Toate societățile de până acum au rezolvat cu succes această problemă. Ceea ce a ajutat foarte mult au fost

disponibilitățile reduse de timp ale femeilor pentru activități publice în spații în care puteau concura cu bărbații, adică efectele acțiunii pe celelalte direcții ale patriarhatului. Ceea ce, de asemenea, a ajutat foarte mult au fost ideologiile dezvoltate în celelalte direcții, ideologii patriarhale ale căror efect este că cele mai multe dintre femei nu-și doresc să concureze bărbații în aceste spații.

Dintre toate aceste spații, spațiul politic este cel mai exclusiv masculin. În cele mai multe societăți pre-capitaliste, el a fost rezervat războinicilor și preoților, adică două ocupații exclusiv masculine. La începuturile capitalismului, el a fost rezervat proprietarilor, din nou un statut asociat cvasiexclusiv bărbaților. Capitalismul modern care aduce noutatea profesionalizării politicienilor a făcut ineficiente vechile mecanisme ale excluderii femeilor din politică și a trebuit să inventeze mecanisme noi, mai sofisticate. Din nou a ajutat aici structura timpului și ideologia.

În tranziția românească, activitatea politică este organizată în așa fel încât să consume cea mai mare parte a timpului, deopotrivă de muncă și cel liber. Nu există nici o dovadă sau argument că o astfel de organizare a activității politice este indispensabilă sau necesară. S-au făcut puține studii ale modului în care este utilizat timpul în activitatea politică. În politica românească, el este împărțit între ședințe, întâlniri formale și informale, activități publice și timp de lucru individual. Ultimul ocupă cea mai redusă cantitate de timp. Cea mai mare parte a timpului este ocupată de ședințe și întâlniri. Modul în care sunt organizate acestea asigură o ocupare de peste 8-10 ore, în medie, pe zi. În plus, succesiunea lor asigură o ocupare totală a unei zile de lucru care se întinde pe 12-14 ore. O asemenea ocupare a timpului intră în contradicție cu celelalte roluri sociale ale femeii în societate și le împiedică, pe cele mai multe dintre ele, să devină politicieni activi.

O parte reușesc totuși să facă față presiunilor sociale și rolurilor contradictorii și pătrund în politică. Acest lucru nu afectează patriarhatul clasei politice, pentru că femeile care pătrund în politică adoptă, vrând-nevrând, patriarhatul ca ideologie suplimentară ideologiei politice căreia îi aparțin. Femeile intrate în politică adoptă modele comportamentale bărbătești, pentru că modelele comportamentale politice sunt proiectate drept comportamente masculine. Una dintre cele mai surprinzătoare aspecte ale femeii în politică – cel puțin în politica românească – este lipsa unui

comportament politic specific, a unui stil de politică propriu femeii politician. Așa cum femeile care practică boxul sau artele marțiale nu fac altceva decât să reproducă comportamente proiectate a fi realizate de bărbați – și care țin cont de caracteristicile biologice și sociale ale bărbaților –, tot așa femeile care intră în politică tind să se „masculinizeze", adoptând discursul politic, comportamentele politice, atitudinile și valorile unor politici proiectate de și pentru bărbați. Așa se face că tocmai femeile au propus legiferarea prostituției în România și că, în ciuda faptului că un minister cum este cel al Educației este dominat numeric de femei, educația de gen în România rămâne de tip patriarhal. Pe de altă parte, oricât de „masculinizat" i-ar fi discursul, o femeie politician nu va fi niciodată privită și acceptată ca bărbat de către colegii săi de breaslă. În mod similar situației femeilor care urcă în ierarhia de putere a oricărui domeniu al vieții publice, dar mai pregnant în politică, femeile sunt canalizate către acceptarea unui compromis ce vizează un statut aparte al lor: cel de neutralitate.

Femeile care au urcat în ierarhia partidelor românești au făcut-o nu ca reprezentante ale femeilor, ci ca ființe asexuate. Este, de altfel, condiția cu care femeile sunt acceptate în politica românească: renunțarea la afirmarea unei identități femeiești. În spațiul politic al tranziției, femeile au făcut un pas înapoi chiar și față de feminismul celui de-al doilea val care sublinia cerința transformării femeilor în bărbați sociali pentru a intra în competiție cu bărbații. Pentru a fi acceptate în domeniile intens masculinizate ale vieții publice și mai ales în grupurile de putere ale acestora – atât în politică, dar și în economie, și în domeniul social –, femeile trebuie să renunțe la afirmarea lor ca femei, în favoarea unei poziții neutre, artificiale și pe care colegii lor bărbați nu o au. În politică, de pildă, în timp ce femeile politicieni sunt împinse să fie „persoane" politicieni, bărbații politicieni rămân bărbați. În acest fel, balanța puterii între grupul femeilor și al bărbaților rămâne dezechilibrată în favoarea bărbaților, indiferent câte femei ar intra în politică. Consecința directă este perpetuarea previzibilă a patriarhatului, chiar și în ipoteza în care numărul femeilor l-ar depăși pe cel al bărbaților în grupurile de putere și domeniile vieții publice.

Această situație poate fi întâlnită și în alte domenii, iar științele sociale sunt un exemplu bun. Puține domenii ale vieții publice sunt atât de categoric dominate numeric de femei cum sunt științele

sociale. Și, cu toate acestea, problematica de gen în România este o problematică izolată în științele sociale, un program de cercetare distinct și relativ izolat, în loc să fie o temă comună aproape tuturor programelor de cercetare socială.

Până acum, diferențierea după gen s-a dovedit a fi, de regulă, un mecanism care asigură relația de tip patriarhal. Acum putem constata că această regulă nu este universală. În cazul clasei politice, tocmai nediferențierea după gen asigură dominarea absolută de către bărbați a politicii. Acest lucru este posibil pentru că paradigmele politice sunt construite pe o relație de tip patriarhal. În principal, paradigmele politice ale tranziției reproduc aceste trăsături.

În tranziția românească, ca în orice altă societate, clasa politică este cea care definește problemele societății și direcțiile de rezolvare a acestora. În măsura în care este divizată, clasa politică se diferențiază, în primul rând, după soluții și, mai rar, prin identificarea unor probleme diferite. În primii ani de după revoluție, agenda politică românească a fost dominată de problematica reconstrucției elitelor conducătoare care a luat forme specifice: problema fostelor elite comuniste, problema fostelor elite ante-comuniste, problema locului sindicatelor în structurile de putere, problema raporturilor dintre elitele statului și cele ale societății civile etc. După prima perioadă „revoluționară", această problematică politică a fost completată și, treptat, înlocuită de problematica redistribuirilor, atât a fostei avuții socialiste, cât și a ceea ce produce societatea tranziției. În ultimii ani, agenda politică românească a fost dominată de problematica integrării euro-atlantice[5]. Populația a adoptat, evident, agenda clasei politice. Populația are propria ei agendă de priorități[6], dar ea este o agendă socială, nu politică și tot ce-i rămâne populației de făcut este să spere că agenda politică va conduce la rezolvarea problemelor de pe agenda socială. De altfel, problemele de gen nu apar nici pe agenda populației, nici pe agenda politică.

Întrebarea este în ce măsură modelează patriarhatul problemele politice și agenda de priorități a clasei politice, transferată apoi

5. Vladimir Pasti, 2000, „Un deceniu de direcție greșită", în *Capitalismul post-comunist românesc 1990-2000. Deceniul direcției greșite?*, SNSPA, București.
6. Alin Teodorescu, 2002, „Problemele critice ale guvernării", în *România capitalistă. Clișee și realități*, Editura Ziua, București.

populației? Ca întotdeauna, patriarhatul nu-și impune propriile alegeri ca priorități politice. Prioritățile sunt definite în funcție de caracteristicile istorice ale tranziției, de ideologia reformei politice și economice, de tendințele de evoluție ale Europei Occidentale și de alegerea politică de a răspunde cerințelor necesare integrării. Ceea ce face patriarhatul este să modeleze, în sensul menținerii dominației bărbaților, toate aceste alegeri politice. În felul acesta, patriarhatul apare ca o componentă „naturală", atât a modului în care sunt formulate problemele și prioritățile, cât și a soluțiilor politice și tehnice ale acestora.

De exemplu, problema evoluției salariului net este una generată de declinul economic și de tendințele de sărăcire a populației. Problema salariului net există pe agenda politică a întregii clase politice, ca și pe agenda socială a populației. Principalele opțiuni aflate la dispoziția clasei politice în privința evoluției salariilor reale în condiții de inflație și de restructurare economică sunt fie de a acționa pentru creșterea lor, fie de a acționa pentru scăderea lor. În perioada 1990-1999, indicele câștigului salarial raportat la indicele prețurilor de consum a scăzut continuu până în 1994, a crescut în 1995-1996 și apoi a scăzut din nou până în 1999, reflectând diferitele politici ale diferitelor guverne care s-au succedat. În 2000, Guvernul de atunci al României (este vorba de Guvernul Mugur Isărescu) a elaborat o politică salarială pe termen mediu, intenționând o creștere a salariului real net cu circa 5% anual până în 2004, menținând această creștere în corelație cu creșterea prognozată a productivității muncii[7].

O asemenea opțiune politică nu depinde de relațiile de tip patriarhal. Ea este un răspuns, în condițiile unei anumite ideologii politice și economice, la problema sărăciei și a dezvoltării. Patriarhatul nu intervine în formularea unei asemenea opțiuni politice, ci în modul în care ea este realizată. Căci, dacă creșterea medie a salariului real se face uniform, atunci diferențele de gen în salarizare vor fi confirmate și întărite, iar patriarhatul sprijinit printr-o nouă politică economică. Pentru a combate patriarhatul, clasa politică ar trebui să-și pună pe agenda de priorități problema diferențelor de salarii între ramuri și în interiorul ramurilor

7. Mugur Isărescu, Tudorel Postolache, 2000, *Strategia națională de dezvoltare economică a României pe termen mediu*, CRECC, București, p. 68.

economice, între industrii și, până la urmă, problema diferențierii salariilor după sex. Ceea ce însă nu face pentru că o asemenea problematică nu intră pe agenda sa politică.

Un alt exemplu se referă la politica prețurilor. Opțiunea politică fundamentală a tranziției de la o economie socialistă planificată la economia de piață este de a lăsa prețurile să se formeze pe piață, în loc să fie decise administrativ de către instituții ale statului. Soluția adoptată de clasa politică românească a fost de a liberaliza prețurile treptat, susținând o parte dintre fostele prețuri socialiste prin subvenții, directe sau „încrucișate", de la bugetul de stat. Când, în cele din urmă, s-a renunțat la o politică de subvenționare explicită a prețurilor unor produse, utilități sau servicii, un echivalent al subvenționării tot a continuat prin preluarea periodică de către stat la datoria publică a datoriilor firmelor producătoare de bunuri sau prestatoare de servicii cu prețuri controlate. Chiar și în prezent, statul mai subvenționează nu prețuri, ci consumul unor produse, cum ar fi, de exemplu, medicamentele cu „preț compensat", adică parțial suportat fie de la bugetul de stat, fie de la bugetul asigurărilor de sănătate. Toate aceste măsuri legate de politica prețurilor unor anumite produse – de la medicamente și energie până la locuințe – fac parte din politicile sociale ale guvernelor și deci ale diferitelor grupări din clasa politică românească. În formă brută, ele nu au nici o legătură cu patriarhatul. Acesta însă intervine în momentul în care se trece de la nivelul global-național, la nivelul socialului real. De exemplu, când se trece de la nivelul social-global la nivelul concret al subvenționării produselor destinate copiilor. Opțiunea clasei politice românești a fost de a nu subvenționa acest consum și de a lăsa familia să-l subvenționeze. Pentru tranziția românească această decizie a fost importantă. Socialismul subvenționase masiv întreg consumul familiei destinat copiilor – de la alimentație și îmbrăcăminte până la manuale și rechizite școlare. În momentul în care a decis să nu continue subvenționarea produselor destinate copiilor, o decizie economică poate corectă din perspectiva ideologică a doctrinelor economice, clasa politică românească a luat însă o decizie de tip patriarhal. Copiii sunt în responsabilitatea femeilor (mamelor) într-o măsură mult mai mare decât a bărbaților (taților). Creșterea cheltuielilor familiei destinate copiilor, în paralel cu reducerea sprijinului financiar pentru copii și familiile cu copii (între 1990 și 1998,

acesta a scăzut de 3 ori[8]) a adus femeile într-o situație de dependență față de bărbați pe care nu o mai cunoscuseră înainte și care este exprimată de reducerea substanțială a șanselor unei femei de se mai recăsători după divorț. Nimeni – din interiorul clasei politice – nu poate fi acuzat de „opțiune patriarhală", dar întregul sistem funcționează în sensul reproducerii și întăririi patriarhatului.

Aceste exemple pot fi multiplicate, dar, în ansamblu, ele au o semnificație care poate fi deja decodată. Oricât de adânc vom coborî în istorie, vom găsi patriarhatul ca o relație de putere între sexe, moștenită de la o societate anterioară. Istoria nu ne folosește aici la nimic, căci patriarhatul nu supraviețuiește ca rămășiță istorică a unei societăți revolute, ci ia în fiecare societate o formă nouă, proprie societății în care se dezvoltă. Ca relație care se suprapune peste orice altă relație de putere, patriarhatul supraviețuiește prin simplul fapt că nu este contestat politic. Orice nouă clasă politică – și aceasta este situația României în acest moment, aceea de a constitui o nouă clasă politică, cu un sistem nou de criterii ale alegerilor fundamentale pentru societate – are o agendă de priorități stabilită, pe de o parte, de direcția fundamentală spre care orientează evoluția societății, iar, pe de altă parte, de caracteristicile istorice ale acelei societăți. Din multitudinea de caracteristici istorice pe care le moștenește, clasa politică le va lua în considerare pentru a le schimba pe cele care contrazic sau se opun noii direcții de dezvoltare. România în tranziție nu face, în această privință, o excepție. Ca orice clasă politică funcțională, clasa politică românească – responsabilă să gestioneze tranziția la democrație și la economia de piață – ia în considerare caracteristicile sociale și economice ale societății socialiste care contrazic aceste două obiective. Nu are nici un motiv și nici un interes să se ocupe de problematica patriarhatului, de vreme ce această problematică nu intră în contradicție cu opțiunile sale politice fundamentale. Marea șansă și abilitate a patriarhatului este că, în nici o societate, nu intră în contradicție cu opțiunile politice fundamentale ale societății. Democrația, în forma pluralismului politic, a alegerilor libere și a separării puterilor în stat, este

8. Cătălin Zamfir (coord.), 1999, *Politici sociale în România*, Editura Expert, București, p. 87.

posibilă și în condițiile menținerii inegalităților între bărbați și femei în societate. La fel și economia de piață.

Globalizarea, care tinde să universalizeze democrația politică și economia de piață, tinde în același timp să universalizeze și ultimele rămășițe ale inegalităților prin naștere : subordonarea de sex și de rasă.

„Femeile îngrijesc bărbații, iar negrii îi servesc pe albi. (...) Procesul de globalizare conduce la extinderea în continuare a diferențelor de gen, de clasă și de rasă în îngrijire."[9]

Politicienii români ai tranziției nu sunt nici mai răi, nici mai „patriarhali" decât alți politicieni, din alte societăți, chiar mai dezvoltate decât România. Ei nu au inventat relația de tip patriarhal, ci au moștenit-o. Această relație de putere nu afectează și nu se opune nici uneia dintre principalele lor opțiuni politice. Deoarece ei sunt cu prioritate bărbați, reproducerea relațiilor de tip patriarhal este mai degrabă în avantajul decât în dezavantajul lor.

Întrucât este alcătuită dintr-o majoritate zdrobitoare din bărbați, clasa politică construiește politica ca pe o activitate specifică bărbaților. Structura de timp a activității politice, atitudinile care îi sunt specifice, valorile care îi sunt asociate, tipurile de personalitate care, tradițional, sunt atribuite liderilor politici și pe care aceștia, dacă nu le au, le mimează, relațiile din interiorul clasei politice, ca și relațiile dintre clasa politică și electorat – toate acestea sunt definite pe baza unei culturi puternic masculinizate. Eroul politic este un erou masculin care reproduce caracteristicile adaptate ale eroului militar, ale bărbatului șef al clanului și ale bărbatului în spațiul public. Femeile pot participa la politică – și au făcut-o cu mult succes în aproape toate societățile –, dar atunci trebuie să adopte (și au făcut-o) modele comportamentale de tip masculin.

Pentru noua clasă politică românească a tranziției, care nu este doar nouă, dar care a fost nevoită să înlocuiască politica de tip comunist cu o politică inventată ad-hoc, tocmai pentru a-și dovedi sieși și a dovedi electoratului că este altceva decât vechea clasă politică comunistă, apelul la modele, atitudini, structuri acționale etc. de tip patriarhal a fost cu atât mai patriarhal, cu cât

9. Bob Deacon, 1997, *Global Social Policy*, SAGE Publications, pp. 20-21.

a trebuit să coboare mai mult în istorie pentru a le copia. Apelul mai degrabă la o istorie îndepărtată[10] decât la contemporanii din Occidentul dezvoltat este justificat de nevoia de legitimare națională. Miza politică deosebit de mare a primilor ani de după revoluție a mărit șansele adoptării unui model al politicianului și al activității politice calchiat după figura tradițională a războinicului. Raporturile dintre diferitele tabere din interiorul clasei politice au fost, în primii ani de după revoluție, excepțional de încărcate de agresivitate. Liderii politici s-au constituit ca atare și au preluat rolul de lideri ai unor mulțimi de oameni îndreptate împotriva altor mulțimi de oameni. Violența sau amenințarea cu violența a jucat și ea un rol important în această primă perioadă, politica desfășurându-se în mare măsură ca un război intern, purtat prin manifestații și contra-manifestații, mineriade, blocări ale șoselelor și comunicațiilor, ocupări sau tentative de ocupări ale clădirilor publice etc.

Discursul politic a fost, la rândul său, încărcat de agresivitate și de simbolistica eroului militar sprijinit și de populație. Armata sa este, evident, partidul politic, organizat la rândul său în mare măsură după principii militare – cel puțin la început – în care autoritatea este concentrată în mâinile unui șef suprem și în care fidelitatea față de acesta este mai importantă decât orice ideologie. Peisajul politic global al primilor ani de după revoluție a fost, în liniile sale cele mai generale, cel al unor mulțimi de fideli înfruntând alte mulțimi de fideli și care se confruntau nu pentru proiecte politice, ci pentru cucerirea puterii. O asemenea viziune asupra politicii a fost nu numai primitivă, dar și puternic patriarhală. Normalizarea și modernizarea politicii românești, care a avut loc – treptat – după alegerile din 1992, nu a modificat esențial nici sistemul de valori, nici structura acțiunii politice, ci doar le-a limitat și modernizat formele de acțiune.

Când în 2000 – la zece ani de la revoluție – Traian Băsescu își începea campania electorală pentru primăria Bucureștiului cu sloganul „Vin la primărie!", calchiat după arhetipul *veni, vidi, vici* al generalului ce dispune de o forță superioară oponenților săi, iar Corneliu Vadim Tudor reproducea cu succes în campania electorală

10. Vezi, de exemplu, efortul lui Emil Constantinescu de a se asocia atitudinal, simbolic și chiar ca înfățișare cu Alexandru Ioan Cuza în campania electorală din 1996.

pentru președinție din 2000 simbolistica generalului justițiar, ei nu făceau decât să confirme că și clasa politică românească, și politica tranziției sunt încă orientate după modele primitive și deci cu atât mai încărcate de patriarhat, pentru că sunt modele ale unui erou politic exclusiv masculin: eroul militar cu conotații politice populare. Într-un spațiu politic definit astfel, rolul femeilor este să fie salvate, nu să salveze, să urmeze, nu să conducă. Iar anul electoral 2000 este neașteptat de aproape de prezent și de acele semne de modernizare politică consacrate de invitarea în NATO și de stabilirea unei date (2007) pentru integrarea europeană. Peste această modernitate, în România continuă să se suprapună primitivismul modelului de erou politic definit semi-militar care, în toată perioada 2000-2002, a alimentat conflictele interne ale politicii românești, centrate toate în jurul problematicii ierarhizării liderilor: ierarhizarea dintre Ion Iliescu și Adrian Năstase în PSD, între Traian Băsescu și Petre Roman în PD, între Valeriu Stoica și Theodor Stolojan în PNL, între C.V. Tudor și „baronii" săi în PRM și între nenumărații mici „baroni" ai PNȚCD. Greu se poate imagina o politică mai încărcată de patriarhat decât această construcție de armate politice conduse de un general unic, în care femeile nu pot juca decât un rol de sprijin.

Este foarte probabil că, în timp, acest tip de organizare a politicii românești va face loc unor organizări mai moderne – de tip corporație – în care locul liderului cvasimilitar va fi preluat de echipe de manageri orientați spre o diviziune mai raționalizată și mai birocratică a activității politice. Până atunci, aceste organizații politice, care conduc tranziția românească, rămân evident patriarhale.

Apoi, ca orice activitate cu un conținut simbolic ridicat, activitatea politică este puternic ritualizată[11]. O nouă clasă politică, cum este cea românească a tranziției, nu înlocuiește totalitatea riturilor politice vechi cu rituri politice noi, ci doar le adaptează conținutul și formele la noile valori politice. Or, aceste ritualuri, multe dintre ele, precum parăzile militare, fiind preluate din societăți pre-moderne, au fost concepute și proiectate pentru bărbați. Nu numai cele militare. Un exemplu la fel de edificator îl poate reprezenta seria de ritualuri politice ale îngrijirii. După 1989, clasa

11. Vezi și Muray Edelman, 1999, *Politica și utilizarea simbolurilor*, Editura Polirom, Iași.

politică românească a dezvoltat o serie de ritualuri de îngrijire, menite să arate că politicienii români nu sunt indiferenți față de soarta categoriilor dezavantajate din societate – de la copiii instituționalizați până la bătrâni sau minoritari. Ca urmare, campaniile mediatice au consacrat o serie de ritualuri ale vizitelor la spitale, azile de bătrâni, case de copii, cantine ale săracilor etc. Atitudinea tipică adoptată cu prilejul unor asemenea ritualuri este inspirată evident dintr-un model masculin – tată, șef de familie etc. – al eroului politic. Acesta face o donație așezământului respectiv și se întreține colocvial cu publicul „dezavantajat". Este suficient pentru un bărbat a cărui sarcină este să asigure confortul material și să se arate preocupat, dar nu să îngrijească efectiv. Dimpotrivă, modelul feminin a fost consacrat prin personalități ca Florence Nightingale, Maica Tereza sau prințesa Diana. Ritualul feminin este cel al îngrijirii efective – asta fac femeile și în viața cotidiană –, care evident că nu se potrivește nici cu structura timpului și nici cu structura obligațiilor unui politician, nici cu concepția despre activitatea politică.

Ritualizarea masculină a vieții politice face dificil pentru un politician să fie femeie în politică și obligă la masculinizarea celor care preiau roluri de lider politic. Ceea ce nu înseamnă că nu au fost și cazuri de „feminizare" a politicii, este adevărat, cu un rol episodic. Un astfel de caz a fost, de exemplu, cel care a stat la baza succesului electoral al Violetei Chamorro în Nicaragua. Această președintă a unui stat cu tradiții patriarhale puternice, aflat într-un moment al istoriei în care războiul civil făcea ca politica să fie dominată de eroul militar, a câștigat politic tocmai prin respingerea tradiției și a sistemului de valori masculin. Văduvă a unui jurnalist și editor martirizat în timpul terorii, simbolizând suferința maternă pentru moartea fiilor căzuți în războiul civil, ea a exprimat dorința de pace, de negociere și de unitate a unei societăți sfâșiate de război. Nu a avut loc însă o schimbare de valori, idei sau priorități în politică și, o dată încheiată pacea socială, politica a revenit, cum era și de așteptat, la patriarhatul dominant.

Nu doar în interior, ci și în conducerea societății. Clasa politică românească nu doar se organizează patriarhal, dar și definește patriarhal problematica politică a tranziției și a noilor direcții de dezvoltare a societății. Din nou, cu aceeași veșnică particularitate a patriarhatului că nu intervine în conținutul opțiunilor politice

fundamentale, ci doar în forma lor particulară. Nu este nimic patriarhal în integrarea euro-atlantică, în capitalism şi în democraţia politică, dar formele pe care le pot lua acestea pot fi încărcate de patriarhat, şi asta se întâmplă acum în România.

Ideologiile joacă aici un rol fundamental, iar ideologiile tranziţiei româneşti au ca particularitate de a justifica şi îndemna la acceptarea inegalităţilor obţinute prin naştere. Nu neapărat şi nu numai cele de tip patriarhal, ci însăşi ideea inegalităţii prin naştere a căpătat o legitimare „modernizată". Tranziţia românească a adaptat – prin intermediul clasei politice – inegalitatea prin naştere la ideologia egalitaristă a pieţei. Toţi marii teoreticieni ai liberalismului politic şi economic, de la medievalul John Locke şi modernul J.S. Mill la contemporanii Robert Nozick, Friedrich Hayek şi Milton Friedman, sunt invocaţi pentru a reproduce ceea ce, de fapt, aceştia condamnau cel mai mult, adică inegalităţile din naştere. Specificul ideologiei politice româneşti în perioada tranziţiei post-comuniste este de a transfera relaţiile între categorii din sistemele de gândire occidentale în relaţii sociale concrete. Două lucruri rezultă de aici: un discurs şi o practică politică purtătoare ale legitimării şi perpetuării inegalităţilor obţinute prin naştere.

În privinţa discursului, Mihaela Miroiu a arătat cum se poate obţine, în condiţiile actuale ale tranziţiei, un conservatorism legitimator al patriarhatului, pornind la fel de bine din dreapta sau din stânga spectrului ideologic[12]. Autoarea nu face această afirmaţie cu claritate, dar nu este dificil de arătat că, în ultimă instanţă, conservatorismul – atât cel tradiţional, cât şi cel modernizat – nu este altceva decât ideologia inegalităţilor obţinute prin naştere, oricare ar fi acestea. Un alt exemplu la îndemână îl reprezintă ideologia în plin proces de formare a dreptei româneşti, care încearcă în prezent să se elibereze de „moştenirea istorică" a ideologiilor şi tradiţiilor perioadei interbelice şi să se afirme ca ideologie a contemporaneităţii.

> În mediul societal, singura ordine naturală este inegalitatea, pornind totuşi de la o cât mai posibilă egalitate a şanselor. (...) Egalitatea nu numai în faţa Fiinţei şi nu numai în faţa legilor, ci şi în faţa proprietăţii, a producţiei, a repartiţiei, a schimbului, a consumului e o stare nefirească de organizare a societăţii. (...) Oamenii sunt inegali – ca

12. Mihaela Miroiu, 1999, *Societatea retro*, Editura Trei, Bucureşti.

> o consecință a unicității ființei umane. O societate democratică trebuie să ofere șansa unei forme deosebite de egalitate: egalitatea oamenilor față de ei înșiși. Modul de organizare a societății trebuie să le înlesnească oamenilor șansa de a fi conformi cu propriile aspirații, cu vocația și cu îndrăzneala proprie[13].

Cum „aspirația, vocația și îndrăzneala proprie a oamenilor" sunt rezultat al educației și al condițiilor sociale și culturale de viață, atunci orice inegalitate poate fi justificată prin simplul fapt că există doar atribuind-o unei ipotetice lipse de aspirație, vocație și îndrăzneală. Una e să te naști într-o familie înstărită din capitală, să înveți în școli de elită, eventual din străinătate, și să te formezi într-un mediu social și cultural în care computerul, aplicațiile casnice și cotidiene ale tehnologiilor înalte, multiculturalismul și stăpânirea mai multor limbi sunt aproape o obligație culturală etc., și cu totul altceva este să te naști într-un sat din zona submontană, într-o locuință fără apă caldă și toaletă, cu școala primară la câțiva kilometri buni de mers pe jos, iar liceul și universitatea la câteva zeci sau sute de kilometri, fără telefon, fără presă, fără computere și Internet etc. De aici încolo, toată filosofia egalității de șanse este vorbă goală.

Problema principală constă în înțelesul acordat „egalității prin naștere". Dacă este vorba doar de egalitatea în fața legii și a lui Dumnezeu, toate celelalte inegalități fiind considerate a aparține persoanei – de la religie, limbă și rasă până la venituri, cultură și asistență medicală –, șansa unui tratament egal din partea lui Dumnezeu și a statului este cea mai mare generatoare a „ordinii naturale" care este inegalitatea, dar pe căi sociale. Patriarhatul este numai una dintre ele.

Egalitatea prin naștere este în cazul acestui tip de conservatorism doar un mod de a respinge adevărul că inegalitatea condițiilor de mediu social, economic și cultural în care se nasc oamenii le influențează caracteristicile personale, tot așa cum le influențează traiectoriile de viață posibile. Același lucru se întâmplă cu ierarhia dintre bărbați și femei. Una este să te naști bărbat și altceva este să te naști femeie, mai ales în mediile dominate de sărăcie și înapoiere. Absolut tot patriarhatul poate fi pus, în acest fel, pe

13. Varujan Vosganian, 2001, *Mesajul dreptei românești*, Editura Nemira, București.

socoteala femeilor cărora li se lasă doar șansa de „a fi egale cu ele însele", adică de a rămâne inferioare, pe motiv că nu au aspirațiile, vocația și îndrăzneala de a domina bărbații. Acest tip de ideologie se regăsește fără dificultăți de-a lungul întregii istorii și cu raționamentele de acest fel se poate justifica orice, de la sclavie și rasism la partidul unic al clasei muncitoare.

Ideologiile stângii nu sunt nici ele mai puțin eliberate de patriarhat. Spre deosebire de patriarhatul dreptei, care se întemeiază în ultimă instanță în teorema că cine nu este în stare să domine nu are decât să suporte dominația, ideologiile stângii reproduc dominațiile atenuându-le și făcându-le suportabile. Atât ideologiile, cât și programele politice ale stângii recunosc măcar formal inegalitățile dintre bărbați și femei și-și propun să le atenueze, dar în România, cel puțin, ele nu reprezintă o prioritate politică. Inspirându-se multă vreme din teoria marxistă care considera că orice relație de putere este întemeiată într-o relație economică din cadrul sistemului de producție dominant, ideologiile stângii au considerat multă vreme patriarhatul ca fiind un produs al capitalismului. Abia relativ recent a început să se ia în considerare ideea că este posibilă contracararea patriarhatului chiar în condițiile menținerii unui sistem economic de tip capitalist, iar social-democrația modernă[14] se orientează în prezent spre re-definirea relațiilor sociale între bărbați și femei nu doar în spațiul public, ci și în familie și în viața privată. Succesul unei asemenea întreprinderi politice este deocamdată mediocru, dar bariera ideologică a fost spartă cel puțin pentru una dintre taberele tradiționale ale politicii occidentale.

Social-democrația românească însă a rămas într-o etapă mai veche, în care paradigma politică fundamentală, când este vorba de femei, este aceea a protejării acestora într-o societate care le discriminează în mod „natural". Tineretul „se bucură" de același tratament. În felul acesta, partidele politice românești apar ca organizații cu o viziune ciudată despre proprii membri și despre cetățeni. Pe de o parte, membrii partidelor și cetățenii, între care se găsesc evident și femei, și tineri, sunt considerați asexuați și fără vârstă, caz în care li se adresează toate politicile cu caracter

14. De exemplu, A. Giddens, în *A treia cale*, ediția citată.

general : unii, membrii de partid, trebuie să le facă, iar ceilalţi, cetăţenii, trebuie să le suporte. Aceste politici, prin simplul fapt că sunt elaborate pentru cetăţeni asexuaţi şi fără vârstă, vor reproduce dominaţia grupului de putere principal din societate – bărbaţii adulţi, după modelul analizat, în care politica salarială asexuată reproducea diferenţele de venituri dintre bărbaţi şi femei. Iar femeile şi tinerii din partide sunt chemaţi ca, în virtutea fidelităţii faţă de partid, ideologia sa şi programul său politic, să contribuie la reproducerea propriei situaţii de inferioritate.

Pe de altă parte însă, partidele organizează – cu aceiaşi membri – organizaţii de femei şi de tineret, bănuite a fi purtătoarele intereselor politice specifice femeilor şi tinerilor, ierarhizând astfel, din capul locului, politica pentru bărbaţi ca prioritară, împreună cu partidul în ansamblul său, şi politica pentru femei şi pentru tineri care are acelaşi rol secundar ce revine şi organizaţiilor de profil în raport cu partidul căruia îi aparţin. Această structură se reproduce apoi în programele politice. Ele au un nucleu principal, care se referă la problemele majore ale societăţii – de la macro-economie şi redistribuire la politica internaţională –, şi subcapitole destinate protejării celor slabi şi aflaţi în situaţii de inferioritate, între care se regăseşte întotdeauna o parte destinată femeilor şi una destinată tinerilor (alături de bătrâni, săraci, copii, minorităţi etnice nereprezentate politic etc.).

Strategiile politicilor de gen

Principalul rezultat al cercetării de până acum a relaţiilor de gen este o mai bună înţelegere a patriarhatului. La începutul cercetării nu ştiam decât că în România, ca şi în alte părţi de altfel, diferenţa biologică, naturală, dintre bărbaţi şi femei îşi are corespondentul în viaţa socială într-un lung şir de diferenţieri sociale, economice, politice şi culturale între cele două grupuri sociale. În societatea românească – cea care ne interesează aici – bărbaţii şi femeile sunt trataţi diferit, iar aceste diferenţe au sistematic ca rezultat o poziţie inferioară a femeilor : muncesc mai mult, sunt plătite mai puţin, au condiţii de viaţă mai proaste, au mai multe responsabilităţi, au mai puţin timp liber, sunt nevoite să accepte ca bărbaţii să ocupe un loc privilegiat în raporturile cu ele. Într-o asemenea relaţie bilaterală, asemănătoare cu jocurile de sumă nulă, ceea ce pierd femeile câştigă bărbaţii. În societatea românească de acum şi dintotdeauna este mai convenabil să fii bărbat decât să fii femeie. Ca bărbat, veniturile sunt mai mari, munceşti mai puţin în gospodărie, ai o poziţie privilegiată în familie, ai mai puţine responsabilităţi faţă de familie, mai ales faţă de copii, eşti mai bine văzut şi apreciat în societate, ai mai mult timp liber, eşti mai prezent în viaţa publică, te poţi ocupa de politică şi poţi participa la deciziile referitoare la ce se întâmplă în societate în mai mare măsură decât femeile şi, mai ales, eşti deservit de femei.

Prima constatare importantă privitoare la bărbaţi şi femei în societatea românească este că există diferenţe semnificative între bărbaţi şi femei, iar aceste diferenţe acoperă toate aspectele vieţii personale, familiale, în gospodărie, în economie, în viaţa publică şi în politică. La toate acestea mai putem adăuga şi faptul că întreaga cultură cotidiană, plus cultura fundamentală – de la poeţii naţionali ai trecutului până la ideologiile politice contemporane –, consacră această diferenţiere şi, cu cât este mai contestată, cu atât se străduie să fie mai convingătoare în consacrarea ei.

A doua constatare importantă este că toate aceste diferențe, care conduc, în final, la o distribuire inegalitară a resurselor în societate, au loc în defavoarea femeilor. Societatea românească contemporană, ca orice altă societate de altfel, este o societate inegalitară. Atât bunurile materiale, cât și cele simbolice se distribuie inegal între membrii societății și există un mare număr de factori care precizează aceste inegalități: ocupația, averea, veniturile, educația, localitatea sau regiunea de rezidență, numărul de copii etc. Avem de-a face cu un mare număr de criterii sociale, economice și culturale care produc diferențieri între oamenii din societate. Dar chiar și atunci când toți acești factori sociali sunt identici, tot nu avem de a face cu persoane neapărat egale între ele, căci mai apare un factor de diferențiere – genul. În societatea românească, diferența biologică dintre bărbați și femei – diferența de sex – devine diferență socială între ei – diferență de gen – și, prin urmare, un criteriu de departajare a modului în care se distribuie resursele: mai mult către bărbați decât către femei.

O consecință a diferențierii de gen în defavoarea femeilor este că, în cazul în care societatea trece printr-o perioadă de criză sau măcar problematică deci într-o perioadă de diminuare a resurselor existente și a creșterii competiției pentru resurse, factorul social gen începe să devină mai important decât alți factori sociali – de exemplu, educația – în redistribuirea resurselor în societate, iar femeile sunt, cu prioritate, împinse către categoriile sociale – de ocupație, de venituri, de prestigiu etc. –, care implică un acces mai redus la resurse și accentuarea redistribuirii în defavoarea femeilor. Această constatare probează că diferența de gen nu este nici superficială, nici mai puțin importantă decât altele. Într-o societate care își conservă nivelul de trai și volumul resurselor, ba chiar are posibilitatea să le mărească, diferența de gen pare a fi ultima care decide în privința redistribuirilor, în raport cu alte criterii sociale de diferențiere. Ceea ce o face să pară mai puțin importantă și, ca atare, să ocupe un loc periferic în agenda de priorități a reducerii inegalităților. Și în societatea românească, și în societățile dezvoltate – care sunt importante pentru că ele au adus, pentru prima dată, în atenția atât a publicului, cât și a politicienilor, problema diferențelor de gen – sunt inegalități mai mari decât cele produse de diferențele de gen. Într-un proiect de reducere a inegalităților din societate – există multe societăți care își propun asta, iar

societăţile dezvoltate cu care România îşi doreşte să semene fac parte din această categorie –, alte inegalităţi decât cele de gen candidează la un loc de frunte pe lista problemelor ce-şi aşteaptă rezolvarea politică şi socială. Acest lucru este adevărat. Dar adevărat este şi că există puţine inegalităţi atât de puternic apărate şi cu o capacitate atât de mare de reproducere cum sunt inegalităţile de gen. Revoluţiile, tranziţiile şi situaţiile de criză pe care România le-a experimentat în ultimii 12 ani sunt exemplare pentru că pun societatea în faţa unor alegeri neobişnuite în societăţile care se reproduc normal sau care se dezvoltă. De exemplu, în situaţia de a reorganiza sistemul de criterii de inegalitate al societăţii sau de a decide că unele dintre criterii vor avea o funcţie redistributivă mai restrânsă decât altele. În România tranziţiei, acest lucru s-a întâmplat cu ocupaţia şi cu educaţia care au început să producă mai puţin inegalitate. Nu orice diferenţă educaţională se mai corelează cu o diferenţă de redistribuire a bunurilor, prestigiului şi puterii în societate, ci doar anumite diferenţe educaţionale, iar acestea doar dacă sunt sprijinite de alte criterii, cum ar fi ocupaţia, averea etc. În schimb, diferenţa de redistribuire produsă de gen s-a menţinut sau chiar s-a accentuat. Diferenţa de gen nu produce inegalităţi la fel de mari ca alte diferenţe sociale, dar este un factor mai peren şi mai profund de producere a inegalităţilor decât altele. Iar atunci când o societate schimbă criteriile după care se produc inegalităţile, aşa cum a făcut societatea românească când a trecut de la socialism la „aproape-capitalism", nici un criteriu de inegalitate nu este sigur că va supravieţui, cu excepţia genului.

Un asemenea proces de tranziţie, ca acela prin care trece societatea românească acum, tulbură multe dintre mecanismele şi instituţiile sociale şi produce sau permite numeroase restructurări. Grupuri sociale privilegiate în vechea societate pot ajunge în situaţia în care, în noua societate, să fie, dimpotrivă, grupuri sociale defavorizate. Muncitorii industriali, de exemplu, sau intelectualitatea tehnică asociată agriculturii etc. sunt exemple de asemenea grupuri care au fost împinse pe poziţii periferice în societatea actuală faţă de cele pe care le ocupau în societatea socialistă. În schimb, alte grupuri sociale au ocupat o poziţie mai bună: liber-profesioniştii sau micii întreprinzători sunt într-o astfel de situaţie. Procesul de tranziţie a creat oportunitatea unei ascensiuni sociale şi pentru femei. A fost o conjunctură care a favorizat femeile ocupate, mai

ales pe cele ocupate în industrie, servicii, comerț etc., și a adus femeile în situația ca măcar unele dintre acele mecanisme sociale și economice care, până atunci, acționaseră în favoarea bărbaților – cum ar fi structura industrială – să acționeze acum în favoarea femeilor. Cu toate acestea, inegalitățile întemeiate în gen nu au fost atenuate, ca și cum femeile nu ar fi fost în stare să valorifice în favoarea lor oportunitățile ivite. Tocmai pentru că o asemenea situație este excepțională, ea trebuie bine înțeleasă și interpretată pentru că oferă o informație extrem de semnificativă pentru proiectarea, în continuare, a politicilor de gen. Ea înseamnă că femeile sunt puțin sau deloc pregătite să utilizeze oportunitățile create în echilibrarea raporturilor de forțe dintre propriul grup social și grupul bărbaților.

În cazul bărbaților lucrurile stau exact invers. Bărbații dispun de un instrument social, care este patriarhatul și ale cărui mecanisme de reproducere și modelare a realității le-am identificat mai înainte, care le permite să reacționeze la asemenea situații și conjuncturi nefavorabile. Am văzut cum dezechilibrarea pieței forței de muncă și, pe urma ei, a structurii veniturilor după sursa de gen în gospodărie a fost rapid contracarată de mecanismele patriarhatului prin dezvoltarea statutului de casnică și prin reorientarea educațională a femeilor spre acele trasee care nu conduc la o profesie. Peste aceste adaptări ad-hoc ale mecanismelor sociale de distribuție ocupațională și educațională, s-au suprapus vechile mecanisme ale diferențierii veniturilor și ale statutului în cadrul gospodăriei. Bărbații au reușit performanța ca bărbatul-șomer, mascat în „cap de gospodărie agricolă" sau persoană în căutare de loc de muncă, să obțină un statut social superior nu numai femeii casnice, dar și femeii salariate – prin promovarea salariilor mici și a muncii la negru pentru femei și prin transformarea femeii în marfă pe piața serviciilor sexuale. Mai mult, au reușit să transforme propria lor inferioritate pe piața muncii – ca urmare a dezindustrializării – într-o problemă politică majoră a societății, fără ca transferul unei părți importante a forței de muncă feminine în casnice să devină o problemă politică de egală anvergură. În acest moment, șomajul tinde să devină una dintre problemele politice prioritare, în vreme ce creșterea numărului casnicelor este un fenomen aproape trecut cu vederea.

Avantajul cercetării problemelor de gen în condițiile tranziției de la un tip de societate la alt tip de societate este că a permis un nou tip de abordare a problematicii patriarhatului. Așa cum era de așteptat, cercetarea patriarhatului a fost subsumată marilor paradigme ale societății, paradigme dezvoltate în societățile occidentale pentru rezolvarea unor probleme politice și sociale prioritare ale acestor societăți. Aceste paradigme, la rândul lor, erau impregnate însă de patriarhat. Studiul societății occidentale este studiul relațiilor dintre indivizii care le compun, considerați a nu avea sex sau considerându-se că sexul nu devine gen, adică nu ierarhizează indivizii în societate. Deoarece însă sexul există și are consecințe sociale, individul fără gen a trebuit să fie, în interiorul acestor paradigme, asimilat cu unul dintre genuri. Deoarece în logica internă a paradigmei nu are absolut nici o importanță care dintre genuri este considerat cazul tipic sau exemplar al individului care aparține societății – adică, nu contează dacă pe piață, de exemplu, vânzătorul și cumpărătorul sunt femei sau bărbați, ei fiind tratați drept categorii nediferențiate după gen (de exemplu: vânzători și cumpărători; sau proprietari de capital și proprietari de forță de muncă; sau membri ai societății civile și membri ai birocrațiilor statului; sau candidați și alegători etc.) –, patriarhatul, care a funcționat dincolo de descrierea în termenii de categorii fundamentale ale societății, a impus alegerea ca ilustrare și apoi definire a categoriei genul privilegiat, adică bărbații. Altfel spus, în modelul pentru fiecare categorie utilizată în descrierea societății se găsește bărbatul adult în diferitele sale ipostaze: cetățean, vânzător, cumpărător, muncitor, capitalist, intelectual, turist, soldat, conducător de stat, profet etc. Nici una dintre științele sociale nu pornește de la un model categorial în care societatea este alcătuită nu dintr-un singur fel de oameni, ci din două sau mai multe (de exemplu, copii, adulți și bătrâni). Dacă se introduc diferențe, ele se introduc ca variații ale modelului general, de exemplu, așa cum am separat muncitorii în bărbați și femei. Dar asta ne-a obligat să-i considerăm inițial fundamental la fel – adică muncitori – și apoi să ne uităm la detaliile care îi diferențiază – unii sunt bărbați, alții sunt femei. O abordare care ar fi pornit din capul locului de la diferența de gen, considerată fundamentală pentru organizarea societății, ar fi utilizat ca model general al societății relația dintre bărbați și femei și apoi ar fi urmărit cum această relație adaptează

alte relații din societate, care au caracteristici nediferențiate. Un asemenea tip de abordare se utilizează în descrierea pieței. Acolo sunt două categorii fundamentale : vânzătorii și cumpărătorii și, pentru o descriere mai completă a relațiilor dintre aceștia, se poate urmări cum adaptează fiecare o relație care este comună – de exemplu, relația cu statul. Dar o asemenea paradigmă alternativă – folosită, de altfel, în cercetarea feministă – este practic ignorată sau extrem de puțin folosită în analiza realităților românești. Cercetarea noastră de până acum sugerează însă că rezultatele construcției și aplicării ei pot fi semnificative.

Acest tip de abordare nediferențiată după gen a cercetării societății în civilizația capitalistă dezvoltată a fost mai mult decât o metodologie. Ea a definit un mod de înțelegere a problemelor, inclusiv a problemelor de gen. În paradigma dominantă a analizei societății capitaliste dezvoltate, problematica genului a apărut nu ca o problematică a relațiilor de gen, ci ca o problematică a inegalității dintre bărbați și femei în interiorul relațiilor proprii societății. Fundamentul intelectual și de înțelegere a realității în societățile capitaliste dezvoltate este sensibil la inegalități – pentru că societatea capitalistă însăși s-a constituit prin înlocuirea unui sistem tradițional de inegalități sociale cu un sistem modern de inegalități sociale – și, cu atât mai mult, la inegalități instituționalizate, dar nu este sensibil la relațiile producătoare de inegalități.

Aici trebuie să deschidem o paranteză paradigmatică fără de care rezultatele cercetării întreprinse până acum își pierd cea mai mare parte a semnificației. Toate formele de organizare socială cunoscute până acum, de la societățile neolitice, care stau la baza civilizației contemporane, trecând prin așa-numitele „societăți tradiționale" și terminând cu societățile capitaliste dezvoltate, nu sunt altceva decât variante ale organizării unor tipuri considerate legitime de inegalități definite social. Diferitele societăți diferă între ele doar prin tipurile de inegalitate pe care le consideră acceptabile în societate, dar, în esență, o societate va fi întotdeauna o organizare a inegalităților, dublată de un șir de mecanisme sociale de reproducere a acestora și vegheată de o rețea de instituții politice al cărei rol constă în a asigura reproducerea tipului de inegalitate legitim. Nu am nici cea mai mică intenție să susțin că acest lucru este bun sau rău. Pentru obiectivul declarat al acestei cercetări, care este cel de a găsi o modalitate – politici – de

desființare a unui tip foarte clar definit de inegalități – inegalitățile de gen –, principiul societății ca organizare a inegalităților este acceptabil, câtă vreme inegalitățile de gen nu fac parte dintre inegalitățile acceptate în societate.

Cel mai important rezultat al cercetării este că patriarhatul – ca sistem al inegalităților, de gen – a putut supraviețui doar pentru că a fost întotdeauna un sistem de inegalități suplimentar, capabil să se adapteze la orice fel de sistem de inegalități dominant. Patriarhatul a supraviețuit ca o inegalitate în interiorul oricărui sistem de inegalități, definitoriu pentru un tip sau altul de societate. În succesiunea lor, un tip de societate a înlocuit alt tip de societate, în măsura în care a înlocuit un sistem legitim de inegalități cu alt sistem legitim de inegalități. Fiecare dintre noile inegalități considerate legitime (sau „naturale") a fost definită ca o inegalitate între categorii ilustrate de bărbatul adult din acea societate. Când Revoluția Franceză din 1789 a desființat inegalitatea dobândită prin naștere între senior și țăran, proclamând că toți oamenii se nasc egali, ea a desființat inegalitatea dintre bărbatul-senior și bărbatul-țăran în raporturile lor cu statul. Nici unuia dintre părinții ideologici ai Revoluției Franceze – ca și ai revoluțiilor de mai târziu – nu i-a trecut prin cap să diferențieze între bărbați și femei atunci când vorbea despre cetățeni. Așa că patriarhatul a putut să se mențină fără dificultăți, redefinind ceea ce înseamnă cetățean în noua Republică Franceză: totalitatea bărbaților adulți din societate. Femeile au devenit cetățeni, primind drept de vot mult mai târziu.

Această combinație între realitatea patriarhatului, prezent în interiorul oricărei relații sociale legitime din societate, și gândirea despre societate, modelată de paradigme construite ele însele sub influența patriarhatului, a avut consecințe teoretice și practice extrem de importante, care au afectat inclusiv această cercetare.

Cea mai importantă consecință teoretică este abordarea diferențelor de gen, inclusiv ca produs al relației de gen, în interiorul relațiilor tipice ale unei societăți. Patriarhatul este descris tot timpul ca o inegalitate, între muncitorii bărbați și muncitorii femei, de exemplu, considerată nelegitimă, în interiorul altor inegalități, considerate legitime (între muncitori și angajatori). Consecința practică este un anumit tip de politici care definesc efortul de a

anula inegalitatea de gen, politici axate pe combaterea diferenţelor, de exemplu, a celor dintre salariile bărbaţilor şi femeilor.

Aşa cum era firesc, primele diferenţe de gen care au atras atenţia şi au concentrat eforturile politice ale celor care contestau inegalitatea de gen – feminismul, de exemplu – au fost acele diferenţe care erau instituţionalizate. Iar dintre diferenţele instituţionalizate, mai uşor de schimbat sunt cele care reprezintă fie instituţii ale politicului însuşi, fie instituţii ale relaţiilor cu statul. Diferenţele instituţionalizate în relaţia cu statul au fost primele atacate şi democraţiile moderne în relaţiile politice nu mai fac diferenţa între bărbaţi şi femei. Femeile au primit drept de vot şi dreptul de a ocupa funcţii politice. Au fost atacate şi instituţii care instituţionalizau inegalitatea de gen şi în alte tipuri de relaţii, definitorii pentru societatea capitalistă dezvoltată. Uneori, pentru că nu se potriveau cu relaţia proprie societăţii, ca în cazul instituţiei dotei sau a zestrei. Alteori însă, deoarece exprima un aspect important al inegalităţii de gen, cum este cazul agresiunii sexuale. Exceptând forma violului, care a fost condamnată de toate societăţile, în toate timpurile – în principal însă din motiv că afecta drepturile de proprietate ale bărbaţilor (taţi, soţi etc.) asupra femeilor considerate obiect al proprietăţii – agresiunea sexuală în forma definită în lumea contemporană drept „hărţuire sexuală" a fost o instituţie specifică societăţilor europene (şi nu numai) pentru comunicarea între sexe şi pentru definirea comportamentelor standard de interacţiune sexuală. Este o instituţie construită sub influenţa profundă a patriarhatului, pe care îl ilustrează, iar combaterea ei a fost, vreme îndelungată, o ţintă a politicilor destinate egalităţii de gen.

Exemplele de acest tip se pot multiplica. Ceea ce au ele în comun este o anumită strategie a politicilor destinate combaterii patriarhatului, al cărui specific este dat de modul specific al înţelegerii societăţii şi al descrierii ei de către paradigmele cunoaşterii societăţii. Specificul strategiei constă în a identifica şi a combate diferenţe de gen în interiorul unor relaţii sociale, definite după alte criterii decât genul. Societatea capitalistă democratică şi dezvoltată îşi defineşte relaţiile fundamentale după alte criterii decât cele de gen. Deoarece aceste criterii nu sunt de gen, dar diferenţele de gen există, relaţiile date pot, teoretic cel puţin, să ia trei forme distincte. În prima formă, cea reală, cea afectată, ca şi cum ar fi

„bolnavă" de patriarhat, în interiorul relației vom găsi diferențe între bărbați și femei în favoarea bărbaților. În a doua formă, care este cea urmărită de contestatarii inegalității de gen, vom găsi un tratament egal între bărbați și femei. În a treia formă, care presupune tot o inegalitate de gen, vom găsi privilegii ale femeilor în raport cu bărbații. Strategia combaterii patriarhatului în societățile dezvoltate constă în a identifica toate relațiile sociale din societatea dezvoltată, în a identifica în interiorul acestor relații diferențele care ilustrează o privilegiere a bărbaților și în a desființa aceste privilegii, mai ales prin intervenție politică sprijinită de stat. Este o muncă de furnică, care a început cu mai bine de un secol în urmă, care s-a amplificat pe parcurs și care încă nu a obținut toate rezultatele. Ea constă mai puțin în a combate patriarhatul ca atare, cât se concentrează asupra formelor lui de manifestare. Deoarece patriarhatul este o relație cât se poate de autentică, el nu există decât prin formele sale de manifestare, iar strategia dominantă astăzi este de a desființa cât mai multe dintre ele, silind astfel patriarhatul să se retragă treptat din viața socială, economică și culturală, așa cum s-a retras din viața politică.

Există însă și o altă abordare, și ea este sugerată de tranziția post-comunistă. Tranziția post-comunistă este un proces unic în istorie, care se deosebește de oricare alte experimente sociale la scară mare, coordonate politic, de până acum. Schimbări de societăți la scară largă au tot existat în istorie. Toate metropolele și-au modelat coloniile, de regulă suprapuse peste societăți de un tip diferit de cel al metropolei, după chipul și asemănarea lor, de la primele colonii feniciene până la cele ale istoriei moderne. Comunismul a schimbat radical societatea semi-burgheză pe care a înlocuit-o cu un tip cu totul diferit de societate. Spre deosebire de acesta, tranziția post-comunistă nu doar schimbă radical societatea, dar o schimbă – nu o distruge, cum au făcut spaniolii cu societățile precolumbiene ale Americii Latine sau germanii de vest cu germanii de est – având ca țintă nu o utopie, ci o realitate politică, socială, economică și culturală în stare de funcționare și pe care își propune să o reproducă. Este, de departe, cea mai radicală și mai complicată schimbare de societate din istorie. Pentru înțelegerea societății, avantajul tranziției post-comuniste este că impune reconsiderarea cunoașterii despre societate și face necesară construirea unor noi paradigme despre societate.

O astfel de paradigmă s-a ivit din investigarea relaţiilor de gen în societatea în tranziţie. Ea constă în răsturnarea completă a raporturilor dintre relaţiile de gen şi relaţiile sociale ale societăţii. Tranziţia post-comunistă a contestat toate relaţiile sociale din fosta societate comunistă şi a propus înlocuirea lor cu alte relaţii sociale, indiferent dacă asta se întâmplă în politică, în economie, în viaţa socială sau oriunde altundeva. Din perspectiva relaţiilor de gen, a fost semnificativ să observăm că tranziţia post-comunistă a schimbat toate relaţiile sociale, mai puţin relaţiile de gen. Din alte perspective, de exemplu, din perspectiva relaţiilor între clasele de vârste, ar fi fost interesant şi semnificativ să observăm că tranziţia post-comunistă a schimbat toate relaţiile sociale, mai puţin relaţiile dintre grupurile de vârste. Dar ceea ce interesează aici este perspectiva relaţiilor de gen.

Această constatare ne trimite la un mod de înţelegere a societăţii diferit de cel propus de majoritatea paradigmelor cunoaşterii sociale de până acum. Tranziţia post-comunistă a distrus toate relaţiile sociale ale unei societăţi complete şi specifice, până a ajuns la acel fundament care este comun, dacă nu tuturor societăţilor, cel puţin societăţilor moderne. Fundamentul este tot un sistem de relaţii sociale, care însă nu se modifică, pentru că sunt fundamentale şi nu depind de istoria societăţii, în vreme ce atât comunismul, cât şi post-comunismul sunt doar forme istorice ale acestui „nucleu dur" social anistoric. Or, tocmai aici, în acest „nucleu dur" găsim patriarhatul ca o relaţie socială fundamentală, una dintre componentele „temeliei" societăţii. Înainte de a fi o societate organizată în funcţie de modul în care produce şi distribuie ceea ce se produce în societate, orice societate modernă este o societate organizată în funcţie, între altele, de modul în care organizează relaţiile dintre bărbaţi şi femei. Patriarhatul este o formă de organizare a acestei relaţii. Astfel, în loc să fie un ingredient suplimentar al oricărui tip de relaţie dintr-o societate, patriarhatul este un fundament al ei. În loc să înţelegem patriarhatul ca o relaţie care se adaptează continuu la orice schimbare istorică a relaţiilor dintr-o societate, ajungem să înţelegem patriarhatul ca o relaţie fundamentală la care se adaptează toate relaţiile cu evoluţie istorică din societate: relaţiile de proprietate, relaţiile de producţie, relaţiile de distribuţie, relaţiile de putere politică etc.

Ajungem, astfel, la acel fundament care spune că Dumnezeu a creat întâi bărbatul și apoi femeia, pentru a-l sluji, a cărui formă modernă este constatarea specialiștilor din asistența socială internațională, care, confruntați cu toate formele de cultură și toate formele de organizare socială, sunt nevoiți să simplifice, pentru generalizare, infinita diversitate pe care o întâlnesc în formula seacă, dar esențială: „Femeile îngrijesc bărbații, iar negrii îi servesc pe albi”[1].

Tocmai pentru că a distrus sau are intenția să distrugă ansamblul relațiilor sociale definitorii pentru un tip de societate – societatea socialistă –, tranziția post-comunistă a permis identificarea patriarhatului ca o relație de tip fundamental. Dacă este o relație de tip fundamental, atunci combaterea formelor sale de manifestare s-ar putea să nu conducă la succesul așteptat. În orice caz, pornind de la această paradigmă, o nouă strategie de combatere a patriarhatului poate fi concepută. Ea constă în a contesta inegalitatea de gen ca relație fundamentală de organizare a societății.

Astfel, revenim la problema definită de Heidi Hartmann, cea a bazei materiale a patriarhatului. Dacă este o relație fundamentală, atunci trebuie să aibă o bază materială fundamentală. Cercetarea relațiilor de gen în interiorul relațiilor sociale tipice pentru o societate modernă, democratică și capitalistă sau pentru una în tranziție spre societatea modernă nu a permis identificarea unei baze materiale a patriarhatului. El este peste tot. Dar ar putea exista relații între bărbați și femei, care nu mai sunt construite în interiorul relațiilor sociale definite de societatea modernă, ci, mai degrabă, cele specifice societății moderne se suprapun peste ele. Putem găsi cel puțin patru domenii în care inegalitățile de gen au un caracter primar în raport cu caracteristicile sociale atribuite ulterior: relațiile inter-personale, relațiile sexuale, familia și gospodăria. Toate acestea sunt relații sociale. De altfel, între oameni nu există decât relații sociale. Dar sunt relații sociale cu o dinamică mai lentă decât cea a celorlalte relații sociale și a altor aspecte ale vieții sociale. În principiu, conform teoriilor sociologice moderne, orice societate le modelează și pe acestea conform principiilor sale de organizare și vom găsi nenumărate exemple de acest fel. Dar vom

1. Bob Deacon, 1997, *Global Social Policy*, SAGE Publications, p. 20.

găsi, de asemenea, și un șir de constante care, în esență, sunt păstrate ca atare, deși li se modifică frecvent și radical formele de manifestare. Patriarhatul este una dintre aceste constante. Ceea ce nu înseamnă că vreuna dintre aceste domenii sau toate la un loc ar reprezenta „baza materială" a patriarhatului. Tocmai pentru că este o relație, patriarhatul nu are nici o bază materială, în sensul că ar fi cu necesitate produs de o realitate care îi este prealabilă. El valorifică însă o diferențiere biologică a oamenilor, pornind de la realitatea că oameni ca atare nu există, ci doar oameni-bărbați și oameni-femei, iar prin patriarhat se stabilește că această diferență biologică merită o diferențiere socială. Este evident că o asemenea alegere este arbitrară. În aceeași societate, care diferențiază social între bărbați și femei, există oameni înalți și oameni scunzi, oameni cu ochi de culori diferite etc., iar între ei nu se diferențiază social.

Cea de-a doua strategie a combaterii patriarhatului nu pornește deci de la „baza materială" a acestuia, pentru că nu poate să o identifice și pentru că pretextul său biologic – diferența de sex – nu poate fi și nici nu se dorește să fie anihilată. În schimb, pornește de la realitatea constatată empiric că înainte de a se manifesta în forme sofisticate în interiorul relațiilor sociale proprii unui tip de societate, patriarhatul se manifestă în câteva structuri elementare pe care, apoi, le păstrează și relațiile sociale specifice fiecărei societăți în parte.

În relațiile inter-personale, punctul de plecare al diferențelor de gen este tot o diferență biologică – de morfologie de data aceasta – între bărbați și femei. Pur și simplu, bărbații sunt mai puternici decât femeile și, ca urmare, într-un raport inter-personal, pot utiliza forța fizică superioară pentru a proteja o relație de putere care nu este definită ca o relație între cei mai puternici și mai slabi fizic, ci ca o relație între sexe. Nu diferența de forță fizică întemeiază relația, dar diferența de forță fizică o sprijină în relațiile inter-personale atunci când relația socială este amenințată. Și o putem întâlni în nenumărate cazuri, de la relațiile între soți până la relațiile între proxenet și prostituată. Utilizarea forței fizice pentru a menține o relație de inegalitate socială este trivială în orice societate, atât în domeniul relațiilor inter-personale, unde nu se restrânge în nici un caz la relațiile de gen (de exemplu, ea este extrem de frecventă în relațiile dintre adulți și copii), cât și

în relațiile sociale, în care statul a fost definit uneori ca fiind utilizatorul legitim al violenței la adresa persoanelor (Max Weber). Acceptarea violenței în relațiile inter-personale, mai ales a violenței fizice, este un factor important în menținerea patriarhatului, pentru că specificul său este că, înainte de a fi o relație consacrată social, ea se manifestă ca o relație inter-personală. La nivelul societății în ansamblu, ea nu este decât o relație inter-personală modelată social și, așa cum am văzut, tocmai de aceea patriarhatul poate fi identificat statistic, dar nu în fiecare caz în parte. Orice societate acceptă anumite forme ale violenței, dar acceptarea violenței în relațiile dintre bărbați și femei echivalează cu acceptarea patriarhatului.

Este interesant că, uneori, combaterea patriarhatului și acceptarea violenței între sexe pot conviețui practic și teoretic. Practic, comunismul chiar s-a străduit să elimine o parte dintre manifestările patriarhatului în societate, dar, de exemplu, nu a avut o legislație care să se opună violenței în relațiile dintre soți, dacă ea se menținea în forme moderate. Teoretic, violența în relațiile inter-personale dintre bărbați și femei poate fi explicată – și acceptată – ca o formă de exprimare justificată de intensitatea emoțională și intimitatea personală a relației, iar acest lucru este adevărat pentru toate relațiile inter-personale, nu numai pentru cele dintre bărbați și femei. Dar, deoarece în relațiile inter-personale dintre bărbați și femei, violența este un instrument al patriarhatului, combaterea ei, în toate cazurile, este o acțiune importantă împotriva relației de putere sociale, și nu inter-personale.

Relațiile sexuale, care sunt și ele o formă de relații inter-personale, adaugă la violență un alt instrument important al patriarhatului, reprodus apoi de mai toate tipurile de societate ale civilizației occidentale (care ne interesează aici): inegalitatea sexuală. Inegalitatea sexuală, consacrată social și dispunând de o vastă justificare culturală, se asociază cu mai toate celelalte relații de putere. În societățile moderne, s-au făcut pași importanți în privința reducerii inegalităților sexuale între bărbați și femei, dar ele continuă să rămână unul dintre cele mai importante instrumente de afirmare și reproducere ale patriarhatului. Combaterea inegalităților sexuale presupune schimbări culturale majore în societate, iar situația de societate în tranziție facilitează o astfel de schimbare în cazul României.

În familie, patriarhatul se centrează pe copii şi este reductibil la diferenţele dintre rolul şi statutul social de tată şi rolul şi statutul social de mamă. Anularea acestor diferenţe nu este simplă. Partea cea mai uşoară a acestora, şi anume eliminarea acelor diferenţe instituţionalizate în afara familiei – de exemplu, extinderea legislaţiei de protejare a mamei şi la tată – a fost în mare măsură realizată deja. Pentru reducerea sau desfiinţarea restului diferenţelor, este pur şi simplu nevoie de o presiune socială orientată spre schimbarea tipului de familie dominant în prezent, inclusiv cu modificarea substanţială a socializării de gen existente.

În sfârşit, în gospodărie, patriarhatul constă, în principal, într-o diviziune specială a muncii după gen. Tocmai pentru că a fost în mare măsură eliberată de principalele sarcini economice, gospodăria familială a societăţii dezvoltate a atenuat multe dintre diferenţele care constituiau specificul unei astfel de diviziuni. Însă le-a atenuat mai ales prin exportarea lor în afara gospodăriei (o bună parte din îngrijirea copiilor, bunăoară, se poate realiza acum prin apelul la servicii specializate) sau prin tehnologie (echipamentele casnice), şi nu prin redefinirea relaţiilor în gospodărie. Faptul că identificăm cu mai mare uşurinţă formele clasice ale patriarhatului în relaţiile din gospodăriile tradiţionale decât în cazul gospodăriilor moderne nu înseamnă decât înlocuirea unui patriarhat clasic cu unul modern, şi nu neapărat o restrângere a acestuia. În schimb, societatea modernă a desfiinţat multe dintre caracteristicile economice şi sociale care făceau necesară diviziunea muncii în gospodărie şi a pregătit terenul pentru egalitatea între bărbaţi şi femei în acest domeniu. În prezent, egalitatea de gen în gospodăria familială poate deveni o ţintă realistă a unor politici destinate egalităţii de gen, condiţionată însă de nivelul de trai al familiei.

Rezultă astfel patru mari direcţii de acţiune pentru o nouă strategie a egalităţii de gen : combaterea violenţei între bărbaţi şi femei, promovarea egalităţii de gen în relaţiile sexuale, promovarea egalităţii rolurilor şi status-urilor parentale şi promovarea egalităţii în gospodărie. Nici una dintre aceste direcţii nu este nouă. În privinţa aceasta, o nouă strategie nu aduce o noutate în domeniul politicilor, ci doar o altă ordine de priorităţi ale strategiei. Problematica egalităţii de gen în loc ca să fie abordată dinspre formele politice şi publice ale acesteia către formele cele mai profunde, cum sunt cele ale relaţiilor inter-personale, este abordată invers

și presupune că eliminarea sau reducerea acestor constante istorice ale patriarhatului va avea efect și asupra formelor „istorice" și în continuă schimbare ale inegalității de gen.

Ca și primă strategie de gen, destinată combaterii diferențelor dintre situația statistică a bărbaților și a femeilor și a formelor de instituționalizare a acesteia, această strategie se orientează către combaterea unor forme ale patriarhatului. Este adevărat că noua strategie consideră că aceste forme – cele patru enumerate mai sus – sunt mai importante decât altele, indiferent ce diferențe produc și cât de instituționalizate sunt acestea. În această privință, cele două strategii sunt complementare și, eventual, ar putea funcționa foarte bine împreună. Dar tocmai acesta este rostul unei strategii – să stabilească prioritățile și să permită alocarea resurselor și a eforturilor către ținte definite ca fiind prioritare în raport cu toate țintele posibile.

Oricare dintre strategii s-ar alege, nici una nu va afecta definitiv patriarhatul, ci doar îi va reduce intensitatea sau îi va restrânge spațiul social de manifestare. Motivul principal este că nici una dintre strategii nu se referă la relația propriu-zisă, ci doar la formele ei de manifestare. După cum am încercat să demonstrăm în cuprinsul studiului, orientarea politicilor de gen către reducerea diferențelor nu rezolvă situația discriminărilor, ci doar le mută pe un teren mai greu detectabil.

Ceea ce se poate și trebuie obținut prin aplicarea politicilor de diminuare a diferențelor este reducerea diferențelor cuantificabile între bărbați și femei, care le defavorizează pe acestea din urmă, cum ar fi, de pildă, eliminarea diferențelor de venituri sau dubla cantitate de muncă a femeilor. Politicile de reducere a diferențelor sunt politici destinate efectelor unor discriminări, lucru de care trebuie să se țină seama atât în elaborarea, cât și în aplicarea lor. Dimpotrivă, cea de-a doua strategie definește principalele forme pe care le iau inegalitățile dintre bărbați și femei – adică relații importante între aceștia – și propune direct înlocuirea acestor relații deformate în prezent în favoarea bărbaților cu relații de tip egalitar. Din această strategie vor rezulta politici de gen orientate către relațiile de gen.

Modalitatea de adoptare și de aplicare a politicilor de gen este aceeași în cazul ambelor strategii. Ele se bazează pe voința politică

de a institui obiectivele și măsurile destinate atingerii lor și pe capacitatea instituțiilor politice și ale statului de a modifica realitatea socială.

Societatea tranziției românești este, în această privință, permeabilă. Este adevărat că patriarhatul are o bază semnificativă în clasa politică românească și în modul în care este concepută și organizată politica în societate, dar la fel de adevărat este că și clasa politică românească este pregătită să accepte acele schimbări fundamentale care condiționează modernizarea ei și integrarea în sistemul societăților europene dezvoltate.

Cel mai probabil este ca guvernanții, indiferent de orientarea politică, dar nuanțat în funcție de aceasta, sub presiune internațională, să încerce implementarea politicilor de gen, dacă altcineva le definește. Așa cum am văzut, inegalitățile de gen nu reprezintă o prioritate pe agenda clasei politice românești, așa că nu clasa politică – cel puțin nu cea actuală – va defini obiectivele și prioritățile politicilor de gen. Contextul internațional însă poate reprezenta o motivație suficientă ca politica românească să desfășoare și politici de gen. Cum însă presiunile internaționale în acest sens nu sunt foarte puternice și se referă, în special, la o legislație care este, în mare parte, deja adoptată, iar presiunile societății civile românești sunt încă slabe, este de așteptat ca politicile de gen care se vor adopta în continuare să fie minimale și îndreptate, în special, către satisfacerea cerințelor de armonizare legislativă și instituțională cu Uniunea Europeană.

Este rezonabil să apreciem că politicile de gen nu vor constitui în viitorul imediat o prioritate, nici pentru clasa politică, nici pentru populație. Pe de altă parte, specificul tranziției românești, dat de modernizarea prin adaptare la societatea europeană dezvoltată, duce la adoptarea unei legislații și a unor instituții mai avansate decât ar justifica evoluția societății românești și a realităților sale. Acest lucuru poate duce la o disjuncție între realitatea normativă, sincronizată cu cea europeană, și realitatea efectivă, rămasă în ritmul său de evoluție. Este ceea ce se întâmplă, în prezent, în România nu numai în domeniul politicilor de gen, ci în mult mai multe domenii, de la agricultură, unde statul achiziționează programe sofisticate de urmărire prin satelit a parametrilor recoltei, dar oamenii lucrează încă, în proporție semnificativă, cu sapa și plugul tras de boi, până la sănătate, domeniu în care s-a adoptat,

potrivit acquis-ului comunitar, legislaţia privitoare la interzicerea clonării umane, dar în multe spitale este dificilă simpla intervenţie chirurgicală şi actul medical obişnuit, din lipsa unor facilităţi elementare.

Pe de altă parte, sincronizarea forţată – fie şi la nivel instituţional – poate reprezenta un avantaj şi un vehicul politic prin care mişcarea feministă să poată acţiona în sensul remodelării societăţii româneşti mai repede şi mai efectiv decât ar putea-o face în condiţii obişnuite de evoluţie. Cu alte cuvinte, în ciuda faptului că nici contextul politic şi social nu este extrem de favorabil şi nici strategiile de gen nu rezolvă, nici măcar teoretic, problema inegalităţii între bărbaţi şi femei, politicile de gen pot fi adoptate şi aplicate, iar efectul lor va fi de a reduce efectele patriarhatului şi, în unele cazuri, chiar de a desfiinţa cele mai negative forme de manifestare ale acestuia.

Presat de politicile de gen, patriarhatul se va comporta, cel mai probabil, asemenea oricăror altor inegalităţi stabilite prin naştere, care au fost supuse atacului politic: se va atenua şi îşi va căuta modalităţi de existenţă mai subtile şi mai puţin expuse unor noi atacuri. Rasismul, care a fost utilizat pe parcursul acestei cercetări ca un alt exemplu de inegalitate stabilită prin naştere şi care a supravieţuit modernizării societăţii, a urmat un traseu asemănător. Sclavia negrilor a fost desfiinţată, apartheid-ul a fost combătut politic, iar diferenţele provocate de rasism au fost combătute prin politici speciale. Ca şi patriarhatul, rasismul nu a dispărut – aşa cum am văzut, constatarea la nivel global este că „negrii îi servesc pe albi" –, dar cel puţin formele sale cele mai dure s-au atenuat semnificativ, iar rasismul mileniului al treilea nu mai seamănă cu rasismul mileniului al doilea şi nu mai provoacă dramele aceluia.

Pentru politicile de gen ale societăţii româneşti, o eficienţă sporită a acestora poate rezulta din luarea în considerare a faptului – dezvăluit de cercetare – că avem de-a face nu cu o formă unitară de patriarhat, ci cu coexistenţa a trei forme diferite, susţinute de simbioză, în societatea românească, dintre cele trei tipuri de societăţi istorice: societatea tradiţională, încă puternică în mediul rural şi în periferia urbană, mai ales a oraşului mic; societatea ex-socialistă, o realitate încă prezentă în aproape oricare alte forme în afară de cele politice în oraşele industriale, în regiile autonome sau sinonimul acestora, în sistemele de salarizare şi

pensionare sau în cultura și ideologia deopotrivă a populației și a clasei politice, inclusiv în componenta reformatoare a acesteia din urmă; în sfârșit, dar nu în ultimul rând, capitalismul dezvoltat, care își face loc treptat, dinspre vârf spre bază. În societatea românească, acesta vine cu propriile sale forme și mecanisme ale patriarhatului, care reprezintă o noutate în relațiile de gen din societatea românească.

Consecința politică imediată a unei astfel de realități este că, indiferent dacă se adoptă o strategie destinată combaterii diferențelor de gen sau o strategie axată pe modificarea relațiilor dintre bărbați și femei, strategia adoptată trebuie să țină seama de specificul fiecărei forme de patriarhat. Patriarhatul tradițional este mult mai întemeiat în gospodăria familială decât orice altă formă de patriarhat. Ca urmare, politicile destinate combaterii fie a diferențelor, fie a relațiilor în spațiile politic și public vor avea un efect extrem de redus asupra acestui tip de patriarhat. Mediul rural și gospodăria tradițională, cu funcțiile lor economice prioritare, trebuie să reprezinte ținta unor politici de gen speciale, care vor urmări, în primul rând, asimilarea, treptată, a muncii în gospodărie cu munca salariată, ceea ce va atenua superioritatea economică cu totul specială a bărbatului, asimilat „capului de gospodărie", și va diminua dependența, cu prioritate economică, a celorlalți membri ai familiei de acesta.

Asemenea măsuri nu vor avea decât un impact minor asupra patriarhatului ex-socialist, întemeiat în sisteme de retribuire și de pensionare, în distribuția traseelor educaționale și ocupaționale și în tipuri de redistribuire de către stat a resurselor destinate „protecției sociale". Un alt pachet de politici de gen sunt necesare în combaterea acestui tip de patriarhat, bazat pe inegalitățile de venituri, de roluri sociale și de distribuție a privilegiilor.

În sfârșit, pentru patriarhatul de tip capitalist care, ca și patriarhatul ex-socialist, este bine adaptat la o economie industrială căreia îi adaugă componentele specifice societății de consum și inegalităților de avere, este necesar un pachet, de asemenea specific, de politici de gen. Combaterea acestui tip de patriarhat este, probabil, cea mai facilă, de vreme ce ea a fost experimentată cu succes în societățile capitaliste dezvoltate, iar România este deschisă adaptării instituțiilor și normelor din aceste societăți.

Ceea ce înseamnă că, la alegerea dintre o strategie axată pe atenuarea diferenţelor şi o strategie axată pe schimbarea relaţiilor, mai trebuie să adăugăm încă o alegere importantă, care constă în răspunsul la întrebarea : Ce tip de patriarhat combatem cu prioritate ? Se pot aduce argumente în favoarea oricăreia dintre alegeri, dar o primă aproximare ne spune că formele cele mai accentuate ale inegalităţii de gen se regăsesc în patriarhatul tradiţional şi că deci combaterea acestora are cele mai mari şanse să beneficieze de un sprijin social semnificativ, de înţelegere din partea clasei politice şi de avantajul că, mai devreme sau mai târziu, întreaga societate de tip tradiţional va trebui să fie remodelată în conformitate cu tendinţele de modernizare a societăţii româneşti în ansamblul său.

Ajungem astfel la concluzia, oarecum dezamăgitoare, promovării unei strategii prudente şi relativ modeste ca obiective, pornind de la o abordare care părea a fi radicală. Ceea ce se pare că propune până la urmă cercetarea este mai degrabă o „îmblânzire" a patriarhatului decât o contestare a lui, o atenuare a inegalităţilor de gen, în locul eliminării lor din societate. O asemenea abordare reţinută a realităţii patriarhatului este însă chiar un produs al cercetării. Pentru că aceasta a confirmat continuu că patriarhatul este o relaţie de putere între bărbaţi şi femei, relaţie care, departe de a fi întemeiată în vreun sistem de alte relaţii sociale, este, dimpotrivă, un raport de putere stabilit arbitrar – ca orice raport de acest tip –, menţinut şi reprodus în toate celelalte relaţii de putere din societate. Poate fi schimbat un asemenea raport de putere ? Răspunsul este evident afirmativ, dar condiţiile în care acest lucru se poate întâmpla nu sunt cu siguranţă îndeplinite de societatea românească actuală.

Inegalităţile de gen exprimă o relaţie de putere între două grupuri sociale din societate, definite în funcţie de diferenţele de natură biologică dintre ele. Motivele pentru care această diferenţă biologică – diferenţa de sex –, şi nu altele a fost transformată într-o relaţie de putere, instituită după aceea ca relaţie socială, sunt multiple. Cele două grupuri sociale sunt semnificative ca mărime, numărul de membri rămâne relativ constant, capacitatea de a fi violent – deci de a securiza relaţia – este bine discriminată între cele două grupuri, această relaţie de putere nu afectează nici o altă relaţie de putere din societate şi, în orice moment al istoriei,

putem găsi o tradiție a ei. Această listă de motive nu este nici completă, nici sistematică, dar motivele prezintă aici puțin interes. Ea a fost instituită într-un trecut extrem de îndepărtat și apoi a fost menținută în toate societățile care au urmat. Deoarece diferența biologică este sesizabilă la naștere, ea a fost asimilată cu cea mai răspândită inegalitate din societatea tradițională – inegalitatea dobândită prin naștere – și a fost cuprinsă în sistemul social de inegalități acceptate și legitime în societate. Când ansamblul diferențelor dobândite prin naștere a fost desființat prin acțiunea politică ce a dus la nașterea societății capitaliste moderne, această inegalitate – inegalitatea de gen – nu a fost desființată. Pur și simplu pentru că ea nu contrazicea noul sistem de inegalități dobândite în viața activă, de adult, care caracteriza sistemul de inegalități acceptabile și legitime în societatea modernă. Nu a fost singura inegalitate bazată pe diferență biologică acceptată de societatea modernă: inegalitatea de vârstă este și ea o inegalitate fundamentată biologic și care funcționează. Dar a fost singura inegalitate dobândită prin naștere și fundamentată biologic care a fost menținută de societățile moderne. Negrii, chiar dacă se nasc în societate, sunt considerați a aparține altei societăți, iar inegalitatea biologică dobândită prin naștere – culoarea pielii – îi definește ca străini, și nu ca membri normali ai societății. În societățile în care nu sunt considerați străini – cele sud-americane, de exemplu – discriminarea negrilor este înlocuită de discriminarea altor străini definiți biologic sau cultural, cum ar fi indienii sau evreii.

Ceea ce este important este faptul că relația a fost instituită, că societatea a fost organizată potrivit ei și că, din acel moment, ea nu mai poate fi ignorată. Altfel spus, ea nu mai poate fi desființată – cel puțin nu în societățile care au avut-o vreodată. Maximum ce se poate face cu o relație de putere o dată definită este remodelarea, iar nu desființarea ei. Ea poate fi remodelată în favoarea femeilor, astfel încât diferențele de gen să privilegieze femeile și să defavorizeze bărbații. Mitologia civilizației noastre a remodelat măcar în fantastic relația de putere în favoarea femeilor, fie prin mitul amazoanelor, fie prin basm – să ne amintim de peregrinările fiului de împărat aflat în căutarea tinereții fără bătrânețe prin domenii ale naturii stăpânite de femei –, fie prin fantezia artistică contemporană. O opțiune politică contemporană cere remodelarea ei după principiul egalității – feminismul. Este

semnificativ faptul că feminismul are dificultăţi în construirea proiectului unei societăţi care modifică actuala relaţie de putere[2]. În realitate, remodelarea unei relaţii de putere atât de semnificative cum este cea între bărbaţi şi femei este atât de bogată în consecinţe încât cele mai multe dintre ele sunt imprevizibile.

Este utilă aici o comparaţie cu alte două ideologii care au contestat sisteme de inegalităţi : ideologia liberală şi cea marxistă. Ambele au contestat relaţii de inegalitate considerate legitime în societate : liberalismul pe cele ale societăţii tradiţionale, iar marxismul pe cele ale societăţii capitaliste. Ambele au propus – şi au obţinut – desfiinţarea inegalităţii prin eliminarea grupului social dominant. Revoluţia Franceză a desfiinţat aristocraţia, inclusiv fizic, iar revoluţia bolşevică a desfiinţat capitaliştii ca şi pe ceilalţi deţinători de mijloace de producţie, de asemenea, în mare măsură inclusiv fizic. Treceri mai moderate la societăţi democratice sau comuniste au dovedit că genocidul nu este o condiţie inexorabilă a desfiinţării unei inegalităţi. În asemenea situaţii, tot ceea ce trebuie realizat este desfiinţarea categoriei sociale care domină în relaţia de putere. Marea Britanie nu a desfiinţat nici măcar rangurile nobiliare, ci doar le-a golit de privilegiile care sintetizau relaţia de putere. Aşa cum a făcut şi România când a desfiinţat boierimea. Aşa cum au făcut toate mişcările de eliberare din colonii, când au înlăturat inegalitatea (de asemenea, dobândită prin naştere) între cetăţenii metropolei şi cetăţenii coloniei. Le-au schimbat statutul. Cetăţenii metropolei au devenit din grup dominant, străini, iar cetăţenii coloniei au devenit din grup dominat, singurul grup care deţine puterea în noua societate, organizată ca stat naţional al lor.

Feminismul nu poate apela la aceste reţete. Asemenea tuturor celorlalte grupuri politice care contestau o relaţie de inegalitate, susţinătorii feminismului sunt şi ei un grup politic care contestă inegalitatea dintre bărbaţi şi femei, ca relaţie specifică inclusiv societăţii contemporane. Ca şi celelalte grupuri contestatare, principalul lor instrument este politica şi acţiunea împotriva inegalităţii prin intermediul acţiunii instituţiilor statului. Dar aici asemănarea se opreşte. Problema feminismului, ca şi problema rasismului sau şovinismului în alte societăţi, este cu totul diferită de problemele

2. R. Rohlich şi E.H. Baruch, 1984, *Women In Search Of Utopia*, Schocken Books, New York.

grupurilor politice pomenite anterior. Feminismul nu poate desființa inegalitatea prin anularea relației, căci nu poate anula grupul social al bărbaților.

Ceea ce nu înseamnă că acest lucru nu a fost propus. Unele dintre variantele considerate radicale ale ideologiei feministe propun strategii de eliminare nu a bărbaților, desigur, ci a genului ca fapt social. Asta se poate obține, de exemplu, prin unificarea celor două genuri într-un proces de socializare care conferă atât trăsături de personalitate masculină, cât și feminină, obținându-se un gen unic – androginul[3]. În viața socială, androginul se poate menține doar printr-o continuă nediferențiere a sarcinilor, a rolurilor și a valorilor, atât în sfera publică, cât și în cea privată. Strategia androgină presupune că fiecare om din societate este, simultan, ambele genuri. O strategie alternativă ca metodă, dar pornind de la aceeași premisă că problema stă în diferența de gen, este propunerea feminismului radical libertarian de a elimina genul[4]. Feminismul radical consideră că patriarhatul, ca relație prin care femeile sunt controlate de bărbați, este principala inegalitate din societate (și nu că se adaugă unui sistem de inegalități sociale definite istoric), diferențierea de gen fiind doar instrumentul prin care se realizează acest control. Relația însăși ar putea fi anulată prin desființarea genului. Dincolo de faptul că modul în care se atinge acest obiectiv este destul de obscur, experiența comunistă a dovedit că o societate care este clar orientată spre anularea diferenței de gen, societatea comunistă, poate foarte bine să fie patriarhală[5].

Concentrarea asupra diferențelor de gen, care sunt un rezultat al relației de putere, conduce la abordări mai puțin realiste. Inferioritatea femeilor nu provine din inegalitatea sau diferența de gen, ci, exact invers, diferența de gen este defavorabilă femeilor pentru că genul este construit pe o relație de putere care defavorizează femeile. Chiar dacă în jurul unei mese ar fi doar personalități androgine sau persoane nediferențiate după gen, la sfârșitul

3. M. Witting, 1986, „The Making of Gender", în N. Miller, *The Poetic of Gender*, Columbia University Press, New York.
4. K. Millet, 1970, *Sexual Politics*, Granada, Londra.
5. Mihaela Miroiu, 1995, *Gândul umbrei. Abordări feministe în filosofia contemporană*, Editura Alternative, București.

mesei cineva tot ar trebui să spele vasele. Chiar și în zilele celui mai agresiv patriarhat, acest „cineva" putea fi sclavul negru, iar într-o societate foarte modernă poate fi un bărbat alb, angajat să facă acest lucru contra unui salariu. Putem să ne imaginăm o societate în care niciodată o femeie nu spală vasele, așa cum putem să ne imaginăm o societate în care întotdeauna bărbații vor spăla vasele. Ambele societăți vor fi la fel de patriarhale, pentru că patriarhatul nu constă în spălatul vaselor de către femei, ci în distribuția resurselor ca urmare a unor decizii luate de bărbați, în favoarea bărbaților. Societatea amazoanelor, în care femeile mergeau la război, iar bărbații puteau fi bănuiți că stau acasă să îngrijească de copii și de gospodărie, poate fi la fel de bine o societate patriarhală. Dacă în societatea modernă, rolurile de gen s-ar schimba peste noapte, iar bărbații ar face toate activitățile și gesturile pe care le fac în prezent femeile, iar femeile le-ar prelua pe cele ale bărbaților, patriarhatul (metamorfozat în variantă matriarhală) nu ar fi afectat cu nimic, pentru că ceea ce contează într-o relație de putere nu este distribuția rolurilor, ci decizia cu privire la distribuția resurselor.

Existența patriarhatului un timp atât de îndelungat a condus la o structură socială în care femeile și bărbații s-au constituit ca grupuri sociale care intră, firesc, într-o anumită relație între ele. Desființarea acestor grupuri sociale ar duce la dispariția patriarhatului, dar, în prezent, o asemenea țintă pare, deopotrivă, falsă și inutilă. Este, probabil, mult mai simplu ca menținând cele două grupuri sociale și ținând cont de faptul că între ele trebuie să existe o relație să ai ca obiectiv doar echilibrarea relației și parteneriatul în sferele publică și privată. Echilibrarea relației între bărbați și femei nu mai presupune nici că bărbații și femeile sunt la fel, nici că societatea nu mai diferențiază între bărbați și femei. Ci doar că privilegiile și puterea bărbaților asupra femeilor este compensată de privilegiile femeilor și de puterea lor asupra bărbaților. Într-o relație între grupuri sociale, egalitatea poate fi obținută mai degrabă prin echilibru decât prin nediferențiere.

Dar aici apare o condiție pe care societatea românească în tranziție nu o îndeplinește. Dacă redefinim problema egalității dintre bărbați și femei nu în termenii dispariției oricărei relații dintre aceștia, ci în termenii împărțirii puterii, atunci avem nevoie de două grupuri sociale egal interesate în obținerea puterii. Patriarhatul este o relație de putere între bărbați și femei, dezechilibrată

în favoarea bărbaților. Primul lucru necesar pentru a o echilibra este voința femeilor de a avea tot atâta putere, în raport cu bărbații, pe cât au bărbații, în raport cu ele. Or, această condiție necesară nu este satisfăcută. Ca rezultat, chiar atunci când apar oportunități pentru femei de a echilibra raporturile de putere într-un domeniu sau altul – și am văzut că tranziția a reprezentat o bună oportunitate de echilibrare a raporturilor pe piața forței de muncă și în domeniul veniturilor din gospodărie –, cel puțin deocamdată femeile nu utilizează aceste oportunități.

Desființarea patriarhatului – înțeles ca inegalitate a accesului la putere între bărbați și femei – nu se poate face doar prin presiuni îndreptate asupra bărbaților de a ceda din putere. Mai trebuie să aibă și cui să o cedeze. Asemenea presiuni, exercitate politic, trebuie însoțite de preluarea unei părți a puterii de către femei. Pentru aceasta, un mic grup de activiști politici este insuficient. Este necesară, în schimb, o mișcare socială de amploare a femeilor în contestarea patriarhatului.

Lenin a teoretizat că raporturile de inegalitate dintre capitaliști și proletari nu pot fi înlăturate doar prin mișcarea spontană a proletarilor organizați în sindicate. Mișcarea sindicală va urmări doar un echilibru în interiorul unei relații care, teoretiza Lenin, trebuie schimbată, nu echilibrată. Iar el a teoretizat soluția prin care o echipă politică orientată spre eliminarea relației înlătură capitaliștii – înlăturând în acest fel relația dintre capitaliști și proletari – și predă puterea proletarilor, singurul termen al relației care mai rămâne în societate. Teoria s-a dovedit, pe de o parte, aplicabilă, iar, pe de altă parte, greșită. Ea a fost aplicată în societățile socialiste în care echipele politice ale partidelor comuniste au preluat puterea în stat și, cu ajutorul acestuia, au eliminat capitaliștii. Dar puterea nu a fost preluată de proletari, ci de un alt grup social care i-a menținut pe proletari în aceeași relație de inferioritate.

Cel puțin în România mișcarea feministă nu este decât vârful politic și ideologic al unui mare grup social – grupul social al femeilor –, aflat în inferioritate în raport cu grupul politic al bărbaților. O soluție de tip leninist este imposibilă și indezirabilă pentru mișcarea feministă. Și atunci ea are la dispoziție doar două variante. Prima constă în presiunea asupra statului pentru a adopta strategii de combatere a diferențelor sau strategii de modelare a relațiilor

de gen. Această variantă a fost deja propusă, împreună cu evaluarea că totuşi cea de-a doua strategie s-ar putea dovedi mai eficientă în condiţiile unei societăţi în tranziţie decât prima. Cea de-a doua variantă constă în crearea unei mişcări a femeilor din societatea românească pentru a echilibra relaţia de putere cu bărbaţii. Cum anume se va echilibra această relaţie este imposibil de prognozat şi nici nu merită încercat. Interacţiunea dintre cele două grupuri sociale poate fi extrem de complexă, iar echilibrul nu va fi definit, în cele din urmă, de teoreticieni ai feminismului, ci prin interacţiunea celor două grupuri. Ceea ce poate face feminismul este să declanşeze un proces de echilibrare a relaţiei, o mişcare pentru parteneriat de gen, prin declanşarea voinţei femeilor de a contesta propria lor inferioritate socială. Deocamdată, acceptarea de către femei a patriarhatului este principalul aliat al bărbaţilor în promovarea lui.

Bibliografie

*** *Anuarul Statistic al RSR 1980*, 1981, Direcția Centrală de Statistică.
*** *Anuarul Statistic al României*, 1995, CNS, București.
*** *Anuarul Statistic 2001*, 2002, CNS, București.
*** *Barometrul de gen*, 2000, Fundația pentru o Societate Deschisă.
*** *Economia informală în România*, 2001, PNUD și ICCV, București.
*** *Femeile și bărbații în România*, 2000, PNUD și CNS, București.
*** *Raportul Național al Dezvoltării Umane*, 1998, Editura Expert, București.
*** *Romanian Businesswomen in the Third Millenium*, 2001, Camera de Comerț și Industrie și USAID, București.
AnALize, revista de studii feministe editată de Societatea de Analize Feministe AnA.
Albu, Mihai ; Isac, Alina, 2002, *Ecumenismul la feminin*, SNSPA, București.
Aldea, Andra *et al*., 2001, *Sondajele de opinie – mod de utilizare*, Editura Paideia, București.
Beauvoir, Simone de, 1973, *The Second Sex*, Vintage, New York.
Bilton, Tony *et al*., 1990, *Introductory Sociology*, MacMillan, Londra, p. xv.
Brăileanu, Radu, 2002, „Aspecte de patriarhat și parentalism în dreptul românesc", în *Raport de cercetare*, SNSPA, București.
Bucur, Maria ; Miroiu, Mihaela (ed.), 2002, *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii politice românești*, Editura Polirom, Iași.
Bulai, Ana, 2001, „Personaje feminine. Analiza asupra rolurilor sociale ale femeii în România", în *Raport de cercetare*, SNSPA, București.
Butler, Judith, 1990, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge, Londra.
Chodorow, Nancy, 1988, *Psychoanalitic Theory and Feminism*, Polity Press, Cambridge.
Cosma, G. ; Magyari-Vincze, E. ; Pecican, O. (ed.), 2002, *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, Editura Desire, Cluj-Napoca.
Daly, Mary, 1979, *Gyn/Ecology. The Methaethics of Radical Feminism*, Women's Press, Londra.
Deac, Livia (coord.), 2000, *Femeile și puterea*, Editura 100+1 Gramar, București.
Deacon, Bob, 1997, *Global Social Policy*, SAGE Publications.
Dinculescu, V. ; Chircă, C., 1999, „Sărăcia în România. Dimensiuni și factori", în *Sărăcia în România 1995-1998*, PNUD, București, vol. I.

Dragomir, Otilia (coord.), 2002, *Femei, cuvinte şi imagini. Perspective feministe*, Editura Polirom, Iaşi.
Dumitru, Sandu, 1999, *Spaţiul social al tranziţiei*, Editura Polirom, Iaşi.
Dungaciu, Sandra, 2001, „Despre femei şi diferenţele dintre ele", în *România Socială*, nr. 1/2001.
Edelman, Murray, 1999, *Politica şi utilizarea simbolurilor*, Editura Polirom, Iaşi.
Einhorn, E.S.; Logue, J., 1989, *Modern Welfare States*, Praeger, New York.
Fox, R., 1967, *Kinship and Marriage*, Harmondsworth, Penguin Books, New York.
Friedman, David, 1973, *The Machinery of Freedom: Guide to a Radical Capitalism*, Arlington House, New York.
French, Marilyn, 1992, *The War Against Women*, Hamish Hamilton, Londra.
Galbraith, G.K., 1982, *Ştiinţa economică şi interesul public*, Editura politică, Bucureşti.
Gender Studies [Revista de Studii de Gen a Centrului de Studii Feministe], 2002, Reghina Dascălu; Voichiţa Nachescu (eds.), vol. 1, nr. 1/2002, Editura Universităţii de Vest, Timişoara.
Giddens, Anthony, 2001, *A treia cale. Renaşterea social-democraţiei*, Editura Polirom, Iaşi.
Giddens, Anthony, 2000, *Sociologie*, BIC ALL, Bucureşti.
Gilligan, Carol, 1982, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
Greer, Germaine, 2000, *The Whole Woman*, Transworld Publishers, Londra.
Grünberg, Laura; Miroiu, Mihaela, 1997, *Gen şi educaţie*, Editura Alternative, Bucureşti.
Grünberg, Laura, 2000, „Women's NGO's in Romania", în Gail, Susan; Kligman, Gail, *Reproducing Gender. Politics, Publics and Everyday Life after Socialism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
Grünberg, Laura, 2002, *(R)evoluţii în sociologia feministă. Repere teoretice, contexte româneşti*, Editura Polirom, Iaşi.
Hartmann, Heidi, 1981, „The family as the locus of class, gender and political struggle: the example of housework", în *Signs*, vol. 6, (Spring 1981), pp. 366-394.
Hartmann, Heidi, 1984, „Capitalism, patriarchy, and job segregation by sex", în A. Giddens; D. Held (eds.), *Classes, Power and Conflict,* Macmillan.
Hayek, F.A., 1944/1997, *Drumul către servitute*, Editura Humanitas, Bucureşti.
Isărescu, Mugur; Postolache, Tudorel, 2000, *Strategia naţională de dezvoltare economică a României pe termen mediu*, CRECC, Bucureşti.
Karatnycky, Adrian; Motyl, Alexander; Schnetzer, Amanda, 2002, *Nations in Transit 2002*, Freedom House, Transaction Publishers, New Jersey, p. 316.

Kligman, Gail, 2000, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, Editura Humanitas, București.
Kligman, Gail; Susan, Gail, 2000, *Reproducing Gender. Politics, Publics and Everyday Life after Socialism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
Levy-Strauss, Claude, 1969, *The Elementary Structures of Kinship*, Beacon Press, Boston.
Magyari-Vincze, Eniko, 2002, *Diferența care contează*, Editura Desire, Cluj.
McDowell, L.; R. Pringle (eds.), 1992, *Defining Women: Social Institutions and Gender Divisions*, Cambridge, Polity Press.
Mead, Margaret, 1955, *Cultural Patterns and Technical Change*, The New American Library, New York.
Millet, Kate, 1971, *Sexual Politics*, Aron Books, New York.
Minoiu, Stelian (coord.), 1999, „Procesul de sărăcire în România din perspectivă macro-economică", în M.S. Stănculescu (ed.), *Sărăcia în România*, PNUD, București, vol. I.
Miroiu, Mihaela, 1995, *Gândul umbrei. Abordări feministe în filosofia contemporană*, Editura Alternative, București.
Miroiu, Mihaela, 1996, *Convenio. Despre natură, femei și morală*, Editura Alternative, București.
Miroiu, Mihaela, 1998, „Feminismul ca politică a modernizării", în *Doctrine politice*, Alina Mungiu-Pippidi (coord.), Editura Polirom, Iași.
Miroiu, Mihaela; Popescu, Liliana, 1999, „Condiția femeilor din România – între tradiție și modernizare", în *Gen și Politică. Femeile din România în viața publică*, PNUD și AnA, București.
Miroiu, Mihaela, 1999, *Societatea retro*, Editura Trei, București.
Miroiu, Mihaela; Dragomir, Otilia (ed.), 2002, *Lexicon feminist*, Editura Polirom, Iași.
Pasti, Vladimir, 2000, „Un deceniu de transformări sociale", în I. Mihăilescu (coord.), *Un deceniu de tranziție*, UNICEF, București.
Pasti, Vladimir, 2000, „Un deceniu de direcție greșită", în *Capitalismul post-comunist românesc 1990-2000. Deceniul direcţiei greşite ?*, SNSPA, București
Pasti, Vladimir; Ilinca, Cristina, 2001, „O realitate a tranziției: Discriminarea de gen", în *Raport de cercetare*, Institutul de Studii ale Dezvoltării, București.
Pateman, Carol, 1989, *The Sexual Contract*, Stanford University Press.
Phillips, Anne, 1991, *Engendering Democracy*, The Pennsylvania State University Press.
Reich, Wilhelm, 1975, *The Function of the Orgasm*, Pocket Books, New York.
Rohlich, R.; Baruch, E.H., 1984, *Women In Search Of Utopia*, Schocken Books, New York.
Salles, C., 1994, „Prostituatele Romei", în *Amor şi sexualitate în Occident*, Editura Artemis, București.

Sommer, Andrei, 2002, *La Bran. Studiu de caz al relaţiilor de gen*, SNSPA, Bucureşti.
Şişeştean, Gheorghe, 2002, *Antropologia şi sociologia sacrului*, Limes & Lekton, Zalău.
Ştefănescu, Doina; Miroiu, Mihaela, 2001, *Gen şi politici educaţionale*, Step-by-step, Bucureşti
Teodorescu, Alin, 2002, „Problemele critice ale guvernării", în *România capitalistă. Clişee şi realităţi*, Editura Ziua, Bucureşti.
Ureche, Sorina-Diana, 2002, *Situaţia femeilor în România. Studiu de caz: Cugir, Alba*, SNSPA, Bucureşti.
Vosganian, Varujan, 2001, *Mesajul dreptei româneşti*, Editura Nemira, Bucureşti
Vasilescu, Maria Luiza, 2002, *Evoluţia publică şi privată a feminismului românesc actual*, Disertaţie, SNSPA.
Veblen, Thorstein, 1973, *The Theory of Leisure Class,* Houghton Mifflin, Boston, p. 128.
Verdery, Katherine, 1994, „From Parent-State to Family Patriarchs: Gender and Nation in Contemporary Eastern Europe", în *East European Politics and Societies*, nr. 8, pp. 225-255.
Vlăsceanu, Lazăr (coord.), 2002, *Şcoala la răscruce. Schimbare şi continuitate în curriculumul învăţământului obligatoriu*, Editura Polirom, Iaşi.
Weeks, Jeffrey, 1989, *Sexuality and its Discontents: Meanings, Myths and Modern Sexuality*, Routledge, Londra.
Witting, M., 1986, „The Making of Gender", în Miller, N., *The Poetic of Gender*, Columbia University Press, New York.
Yeatman, Anna, 2001, „Feminismul şi puterea", în M.L. Shanley; U. Narayan, *Reconstrucţia teoriei politice. Eseuri feministe*, Editura Polirom, Iaşi.
Zamfir, Cătălin (coord.), 1999, *Politici Sociale în România. 1990-1998*, Editura Expert, Bucureşti.
Hotărârea nr. 1273 a Guvernului României, din 7 decembrie 2000.

În aceeași colecție au apărut:

Mary Lyndon Shanley, Uma Narayan – *Reconstrucția teoriei politice. Eseuri feministe*
Gloria Steinem – *Revoluția interioară. Cartea respectului de sine*
Andreea Dworkin – *Războiul împotriva tăcerii*
Moira Gatens – *Feminism și filosofie. Perspective asupra diferenței și egalității*
Mihaela Miroiu – *Convenio. Despre natură, femei și morală*
Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu (ed.) – *Lexicon feminist*
Adina Brădeanu, Otilia Dragomir (coord.), Daniela Rovența-Frumușani, Romina Surugiu – *Femei, cuvinte și imagini. Perspective feministe*
Laura Grünberg – *(R)evoluții în sociologia feministă. Repere teoretice, contexte românești*
Maria Bucur, Mihaela Miroiu (ed.) – *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii politice românești*
Ștefania Mihăilescu – *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838-1929)*
Valentina Marinescu – *Muncile casnice în satul românesc actual. Studii de caz*
Vladimir Pasti – *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*

în pregătire:

Susan Gal, Gail Kligman – *Politicile de gen în perioada postsocialistă. Un eseu istoric contemporan*

www.polirom.ro

Redactor: Elena Sascău
Coperta: Ionuț Broștianu
Tehnoredactor: Lucian Pavel

Bun de tipar: mai 2003. Apărut: 2003
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 4 • P.O. Box 266, 6600, Iași
Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33 • O.P. 37, P.O. Box 1-728,
70700, București; Tel.: (021) 313.89.78, E-mail: polirom@dnt.ro

Tipografia MULTIPRINT Iași
Calea Chișinăului 22, et. 6, Iași 6600
tel. 0232-211225, 236388, fax. 0232-211252